

A SOMOGYI BETYÁRVILÁG

ÍRTA:
GÖNCZI FERENC

25 KÉPPEL

KAPOSVÁR, 1944.
FELELŐS KIADÓ: GÖNCZI FERENC.
ÚJ-SOMOGY NYOMDA- ÉS LAPKIADÓ RÉSZVÉNYTÁRSASÁG, KAPOSVÁR.
A NYOMDÁÉRT FELEL: VÖRÖS JÓZSEF.

Előszó.

Véletlen adta a gondolatot ahhoz, hogy a múlt századnak, különösképpen 60—70-es évei során, Somogyban virágzott betyárvilágot megírjam.

Azelőtt csak annyit tudtam e különös világról, hogy Sobri Jóska s Patkó Pista híreskedett Dunántúlon s így Somogyban is; a többi, ezen vidéki közbiztonságot zavaró betyáralakról nem hallottam. Somogy törzslakosságának öregebbjei között is ritkán esett róluk szó.

Pedig szép számmal szerepeltek a megyében a »bandákba« összeállott betyárok, élükön az akkoriban neves s egyúttal rettegett vezéreikkel. Annak idején ezek Somogyon kívül is híresek voltak, különösen a szomszédos vármegyékben. Haláluk után jórészenek a neve elhomályosodott, később pedig majdnem egészen eltűnt a nagyközönség emlékezetéből, s most már csak olyan idős parasztemberek s főleg öreg pásztorok tudnak róluk egyet-mást mondani, akik apáik elbeszéléseit megtartották emlékezetükben.

Engem elsősorban a faragcsáló, s ezek révén a Somogymegyei Múzeummal összeköttetésben álló pásztorok közlései indítottak arra, hogy a betyárokról még feltalálható adatokat összegyűjtve, a nép előtt annak idején hősi mezben csillogó tetteiket, kalandozásaiknak indító okait, életük viszontagságait, végezetül szomorú tragédiájukat megírjam.

Mint múzeumi igazgató, a somogyi pásztorok faragásaival, karcolásaival s »spanyolozásaival« ékesített tárgyakat gyűjtögettem s egyik-másik faragáson betyáralakokat találtam kidomborítva, kivésve, vagy kikarcolva, melyekről azután kérdezősködve, megtudtam, hogy kik s miféle cselekedeteikről váltak híresekké.

Ezen pásztorok díszítő művészete kapcsán megtudtam a híresebb betyárokról is, ami még megtudható, hogy csak a nevezetesebbeket emlísem: a Patkó testvérekről, Soromfai Józsefről, Gelencsér Jóskáról, Bergán Jóskáról, Juhász Andrásról, Séta Pistáról stb.

Igen érdekesnek találtam személyük ismertetését, a róluk szóló különös történeteket. Ezekből láttam, hogy itt egy *külön világgal* állok szemben, melynek alakjai a földműves, tehát az igazi néptől elzártan élő s más társadalmi rétegből, mondhatni *külön rendet* alkotó pásztorokból kerültek ki.

Hogy miért főleg ezekből, arról majd bőven lesz szó.

Midőn már egyes közlések után elég szép számú adathoz jutottam, hogy ezek az érdekes alakok s számtalan cselekedeteik szinte kívánták a minden irányú kutatást,, hozzá fogtam a somogyi levéltárban az akkori évekből való iratok vonatkozó adatait keresni s egyeseket, akikről tudomásomra esett, hogy maguk, szüleik, rokonaik, foglalkozásuknál fogva ilyen irányban hagyományokat őriznek,, kikérdezgetni. Ezek révén lassanként rájöttem tetteik rugóra, megismertem életüket, hányódásukat, elkövetett cselekedeteiket s részben lelkivilágukat.

Az irattári nyomok elvezettek Baranya, Tolna, Veszprém, Fehér s Zala megyékbe, sőt Horvát-Szlavonország szomszédos megyéibe is, mert hiszen a somogyi betyárok, különösen ha üldözték őket, ide szintén át-átsaptak. Baranya, Tolna s Zala megyék irattáraiban kutattam utánuk; a veszprémmegyei levéltárban a nekem szükséges adatok már nem voltak meg; Horvát-Szlavonország levéltáraiban való keresést nyelvi s egyéb nehézségek miatt kellett elhagynom. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában is átvizsgáltam a somogyi betyárookra vonatkozó ponyvairadalmi termékeket. Azokat nem találtam adatnyújtás szempontjából megbízhatóknak.

Eleinte visszamenőleg csak az 1849-ik évben végződő szabadságharctól keresgéltem adatok után, később azonban, látva, a betyárvilág társadalmi, kortörténelmi, gazdasági s egyéb különleges szempontokból való érdekességét és fontosságát, jónak véltem kutatásaimat meszszebb időkre kitolni, megállapodván 1800. évben, illetőleg kiindulva ezen évtől.

Az 1800—1849. évek közötti betyártörténeteket inkább vázlatosan mutatom be, kivéve Sobrit s tetteit.

Az irattári adatok több helyen hiányosok, ennélfogva egyes betyáralakokra s tetteikre, sorsukra nincsenek megfelelő, részletes adatok.

Igen jó szolgálatot tettek, mint kútforrások, a Roboz István szerkesztette »Somogy« című lap 1866—1904. év-

folyamai, melyek egyes események hűnek tekinthető közléseivel jól megvilágítják az akkori évek betyáreseményeit.

Némely, nyomtatásban megjelent közleményeket is felhasználtam. Szóval mindenünnen, ahonnan csak lehetett, igyekeztem adatokhoz jutni.

A somogyi betyárokról megjelent egyes füzetek, ponyvairodalmi termékek, megbízhatóság szempontjából majdnem teljesen hasznavehetetleneknek bizonyultak. Légből kapott, mondvacsinált eseményleírásai inkább megzavarják s megtévesztik a keresőt, kutatót, vagy olvasót, semmint útbaigazítanak.

A betyárookra vonatkozó szájhagyományokra is nagy figyelemmel voltam. Az ilyen hagyományokat őrző egyéneket, ha másként nem érintkezhettem velük, községükben, lakóhelyükön kerestem fel. Evégből voltam Bábonymegyeren, Kopolyban, Kadarkuton, Rinyabesenyőn, Mozsgón, Szigetvárott, Vásárosbécen és Kiskorpádon. Többet lakásomhoz kértem.

A szájhagyományok tökéletesebb összegyűjtésével már elkéstem, mert azok az egyének, akik közvetlenül érintkeztek a betyárokkal, kihaltak, sőt gyermekeik közül is kevesen élnek. Az adatgyűjtés későn, a betyárvilág java virágzása után, több, mint félszázaddal történt. Ezen idő alatt a szájhagyomány felhasználható anyagának jelentékeny része elhomályosodott, némelyiknél csak töredékei maradtak meg, vagy egészen elenyésztek. Most már az 1848—49-iki szabadságharcot követő abszolutizmus alatt fennállott katonai rögtönítelő bíróság vonatkozó irataihoz is nehéz lenne hozzájutni. Ha valaki ezelőtt legalább 70—80 évvel vállalkozott volna ily munka megírására, bizonyára hasonlíthatatlanul nagyobb eredményeket ért volna el az anyag összehordásában.

Olyan egyént, ki a múlt század 60-as éveiben szereplő híres betyárokat, legalább mint gyermek látta, ismerte, csak Bábonymegyeren, Mozsgón, Vásárosbécen, Kishárságyon, Kiskorpádon és Kaposváron találtam. Azok már közel jártak a 90. évhez, ők akkor 6—10 éves gyermekek voltak.

Az adatok nagyobb részét olyanok közölték, akik szüleiktől hallottak a betyárok tetteiről. Ezeket a 70—75 éves egyének között találtam, kik — különösen ha szüleik pásztorok voltak — a legtöbbet s leghitelesebbeket tudtak kö-

zolni, ami természetes is, mert hiszen a betyárok a pásztorkokkal álltak a legközelebbi viszonyban.

Azok, akiknek szüleinél, rokonainál történlek rablások, esetleg kínzások, gyilkolások, avagy fainjukban voltak ilyen esetek, rendesen hűen tudták közölni a hagyományokat. Az ily betyárhagyományokat a somogyi tekintélyesebb úri családok jórésze őrzi, olyat t. i., ami náluk történt. Egyiknél a betyárok éjjel meghúzódtak, másiknál az üldözők elől elrejtőztek, vagy nála megvacsoráltak, enni-valót, bort, kocsit követeltek stb. Mármost ezeket meggyeszerzte mind végigjárni, kikérdezni, vagy mások által kutattatni szinte lehetetlen volt.

Ugyanilyen hagyományok a népnél is fennmaradtak: egyiknél a pajtában háltak, a szőlőhegyi pincében jelentek meg iddögálásra, másutt befogattak kocsijukba, hogy tovább utazzanak stb.

A mai nemzedéknél még a falujukból származó betyároknak is csak a neve ismeretes; tetteikről, melyek más helyen történtek, alig tudnak valamit. Saját falujokban a betyárok általában nem raboltak.

A belyártörténelek jó részét erősen megrostáltam; némelyiket figyelembe se vettem, mert nyilvánvalónak látszott előttem teljes elferdítésü, költött voltak. Egyes eseteket két-három egyén közül majdnem mindegyik másként adta elő. Néha azonban az elmondottak egymást kiegészítették.

Az öregek, részben gyenge emlékező tehetségüknél fogva, részben az eseményeknek időfolytán való természetes elmosódásuk következtében az időpontot, a helyeket, neveket összekeverték, néha egyik-másik helynévre, keresztnévre nem is emlékeztek.

Azok, akik az események lefolyását csak homályosan ismerték, babonás hiedelmeket is belekeverték s az eseményeket képzeletükkel nagyították, kiszínezték, azért e könyv szájhagyományt adatainak egy részét csaknem e munka nyomdába adásáig kellett újból meg újból revideálnom s átdolgoznom, hogy a valóságnak megfelelő adat foglalja el a helyét, melynek hitelességéről, főleg okmányok segítségével, meggyőződtem.

Ezeknek a néhol valószínűtlen dolgoknak egy részét is érintettem itt-ott, nem azért, hogy olvasóim elhiggyék, hanem hogy ezzel a nép lelkiségét, romantika iránti szeretetét, fantáziáját bemutassam.

A nevezetesebb, hírhedtebb betyáralakokkal, főleg a vezérekkel, tetteik felsorolásán kívül, külön is foglalkozom.

A könyv *beosztása* egyenlőtlen fejezetekben oszlik meg, de ezt egyes eseményekhez, személyekhez fűződő cselekedeteik, továbbá a »köz bátorságot« háborgató esetek gyakorisága, vagy többé-kevésbé mérséklése, azoknak időközönként való szünetelése s egyes tettek- és eseményekből leszűrt megállapítások fejtegetéseinek terjedelme szabta meg.

Néhol jelentéktelen dolgokat írtam le, mert jellemzőeknek találtam, másutt összevontam a nagyobb eseményeket, noha egyes nevezetes betyár-alakok, vezérek, neveihez bizonyos, a többtől elhatároló időszakot szabhatam volna meg, mert hiszen garázdálkodásuk idejére rányomták egyéniségük bélyegét, ezt nem tettem; jobbnak láttam ismertetésem az események sorrendje szerint közölni.

Hiányai mellett is érdemesnek találtam a somogyi betyárvilágot megírni s kiadni, mert emű tökéletlenségében is rendkívül érdekes világot vet a semmi társadalmi korlátot nem ismerő, magukat a társadalomból kiközösített, szilaj emberek felfogására s életére. A betyárok vakmerősége, rendkívüli ügyessége az úri osztály egy része előtt is bizonyos mértékű népszerűséget biztosított; fellépésükkel egész megye, sőt néha 4—5 megye közönségét izgalomban, félelemben tartották.

A közigazgatási tisztviselőknek, a falusi jegyzőtől az alispánig, belevonva a főispánt s az ő felterjesztése révén a Budai s közben-közben a Zágrábi Helytartótanácsot, sőt a királyt is, egyik legsűrűbb, legkényesebb s legnehezebb teendői közé tartozott a betyárok megzabolálása, elfogása s »kiirtása«.

Különös idők voltak ezek! Érdekes kor. Ezt megörökíteni, úgy hiszem, nem volt hiábavaló munka.

Munkám nálunk az első összefoglaló munka, mely egy megye betyárvilágát a maga egészében s hosszabb korszakon át, 90 évre terjedőleg, sorozatosan s összefüggőleg igyekszik ismertetni és pedig nemcsak a betyárok alakjainak ethnografikus leírásával, hanem, keresve az okokat, az azokból levont megállapításokat is téve. Ezekben számos, a betyárokról keringő s eddig szinte vakon hitt és vallott téves hiedelmeket, állításokat cáfolok meg.

Ma is olvasunk egyes lapokban, folyóiratokban közleményeket nevesebb betyárokról s általában a betyárvilágról, mélyeknek jó része vékony, kis elszigetelt eseményt véve alapul, azt sallangokkal veszi körül, önkényes, téves kiegészítésekbe, alappal nem bíró állításokba sodródik s egyúttal téves megállapításokat is Lesz.

Könyvemben betyárromantikát hiába keresnek. A tények felsorolásával, ismertetésével a valóságot tárom az olvasó elé, a romantikus elképzeléseket az olvasó alkothatja meg magának.

Eredeti, igaz arcképet a betyárokról csak egyet tudtam bemutatni, Mustos Jánosét, ki ma is él Kaposvárott. Patkó Jancsinak festmény után lefényképezett arcképét nem merem egészen hünek állítani, mert az illető festő — minden valószínűség szerint — emlékezetből, vagy talán képzeletből készítette. A többi, mint Sobri Jóska, Séta Pista s Bödő Böske alakja hiteles leírás alapján készült s az az érzésem, hogy a művész, jellemző arcvonásaik után, jól ábrázolja őket. Ha valamikor, akár elbeszélésekben, regényekben szerepeltetik őket s e munkát forrásul használják, nagyjában megrajzolhatják egyéniségüket; színdarabokban pedig elég hüen ábrázolhatják őket.

Egyes idézett versek, nóták egy része egész bizonyosan nem Somogyban született, de itt közszájon forogtak s az itteni betyárok érzelmeinek tükei voltak.

Íróink régebben a betyárvilággal komolyabb tanulmányozás alapján nem foglalkoztak; teljesen ráhagyták a ponyvairodalomra, amely aztán a valóságot nélkülöző, fantasztikus mesékkkel mutatta be a betyárok alakjait.

Egyes kiváló íróink, mint Berzsenyi Dániel, Herman Ottó s Eötvös Károly érintik ugyan a dunántúli betyárvilágot, de annak mibenlétére mélyebben nem hatoltak s a pásztorsággal, a néppel s úri osztállyal való vonatkozásait figyelmen kívül hagyták. Akkor még nem volt divat a falut kutatgatni s így a népielek belső világával nem tartották érdemesnek foglalkozni.

Ethnográfusaink sem méltatták eddig kellő figyelemre a magyar betyárságot, pedig azok élete nagyon belehasított a népéletbe, a pásztorvilággal meg elválhatatlanul szoros összefüggésben állt.

Meglehet, hogy akadnak többen a «somogyi gyökerek» közül olyanok, akik rossz néven veszik, hogy én, a somogyi betyárvilágot leírva, könyvalakban kiadtam, mert

az a véleményük, hogy ezzel Somogy megyét az egész ország előtt kompromittáltam, pellengére állítottam. Ellenkezőleg: e könyv éppen alkalmat adott annak a hiedelemnek megcáfolására, mintha a somogyi nép — a földmíves, tehát az igazi, állandóan ittlakó népet véve — hajlamos lett volna a betyáréletre. A pásztoroktól, akiknek soraiból kerültek ki ezek a kujtorgók, idegenkedett, elzárkózott, a betyároktól pedig félt. Ezt egyébként e könyv egyes fejezeteiben majd bővebben megvilágítom.

Munkámat vérzivataros időben, a második világháború negyedik évében adom ki, mert bizonyos okokból már nem várhattam vele s így el kell készülnöm arra, hogy igen sokakat a betyárvilág dolgai bizony nem érdekelnek, mert hisz most annyi nagy, különös, az egész világot megrázkódtató esemény torlódott össze, amelyek sokkalta jobban lekötik a nagyközönség figyelmét. De akit a betyárok különös egyénisége, erkölcsi felfogása, tettei s élete, mint az akkori kor kórtünetei, érdekelnek s azokat, mint azon kor társadalmi, gazdasági, s közbiztonsági viszonyok kiegészítő adalékát tekintik, úgy hiszem, szívesen állanak olvasóim sorába.

E munka összeállítása s megírása közel öt éven"at sok utánjárást, személyes érintkezést és irattári kutatást követelt s hogy ezt az eredményt is elértem, melyből e könyv kialakult, azt egyes, irántam jóakaratot tanúsított egyéneknek köszönhetem. Itt először Somogy vármegye kiváló levéltárosának, dr *Molnár Istvánnak* s hű segítőtársának, *Kovács Lórántnak*, fejezem ki őszinte köszönetemet, kik levéltári kutatásaimnál mindig a legkészségesebben álltak szolgálatomra. Pedig éveken át de sokszor zaklattam őket! Azután azoknak, akik a szóbeli hagyományok gyűjtésénél s egyéb adatok kikulatásánál, vagy elkészítésénél oly szíves készséggel nyújtottak segédkezet, mint: dr *Szabó Béla* zalamegyei, dr *Mérő József* baranyamegyei és dr *Hadnagy Albert* tolnamegyei főlevéltárosoknak; *Tóth Sándor* vásárosbéci ref., *Kozáry György* mozsói róm. kath. f. lelkészeknek, özv. *Szilády Béláné* és leánya, *Darabos Józsefnének*, *Szilády Béla* mozsói állomási előljárónak, dr *Merényi Oszkár* keresk. iskolai igazgató, egyetemi magántanárnak, dr *Pongrácz Károly* ny. főgimn. igazgatónak, *Liebstöckl Jenő* f. estőművésznek, *Méreg Andor* erdőtanácsosnak, *Svastich Elek* ny. árvaszéki elnöknek, *Bing Vilmos* nagybérlőnek, továbbá *Zolder Ká-*

roly pákái (Zala megye) lakosnak, *Kapolyi Antal*, *Vámosi Vendel* és *Gergely József* öreg juhászoknak, *Tóth Mihály* számadó juhásznak, akik igen értékes és megbízható közlésekkel színesítették meg szájhagyománybeli közléseikkel e könyv egyes fejezeteit.

Végül őszinte elismeréssel s köszönettel kell megemlékeznem dr *Thúry Zsigmondról*, az Új-Somogy Nyomda R.-T. kiváló igazgatójáról, kit e könyv kiadásánál nem a rideg üzleti számítás, hanem egy érdekes világot ismertető munka megjelenhetésének szempontjai is vezettek s igyekezett a mai összetorlódott nehézségek mellett a könyvet minél tetszetősebb alakban megjelentetni.

Kaposvár, 1943. év.

A SZERZŐ.

A betyárokról általában.

Kikből kerültek ki a betyárok.

Mielőtt a betyárélet részletesebb taglalására térnék, szembe kell néznem azzal a kérdéssel, hogy egyéniségük, tetteik után ítélve, *kiket is neveztek — Somogyot véve — betyároknak és kiket tekinthetünk mi is azoknak.*

Hogy ezt megérthessük, kissé körülményesebb magyarázatot kell adnom a népelet, a pásztorkodás egyes jelenségeiről, melyek falusi helyeken, pusztákon, majorokban elszórtan, vagy általánosan előfordultak és amelyek a magasabb felfogású embereknel megütközést keltettek, a nép azonban azokat, mint megszokottakat, egészen természetesnek találta.

Ennek részben való megvilágítására az élte derekától Somogyban, Nikla községben élt nagy költőremetének, *Berzsenyi Dánielnek* »A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairól« szülő munkájában Laláit népleírást, amelyet egész bizonyosan a somogyi s elsősorban a niklai népre vonatkoztathatott, kívánom figyelembe venni; mert hiszen itt volt módjában leghosszabban, mint földbirtokosnak és gazdálkodónak, akarva, nem akarva, érintkezni a néppel s azt bizonyos mértékig megfigyelni.

»A magyar nép, — írja Berzsenyi — igen ildomos, becsületérző, sok erővel és természetes okossággal bíró faj ugyan, de annak szép hajlományai gyakran nagyon rosszra vannak fordítva, úgy, hogy annál többnyire a csínosság és büszkeség betyársággá... az erő és hamis becsületérzés zsványsággá fajul olyannyira, hogy vágynak némely erősebb és magyarabb tájaink, hol a magyar ifjúság a zsványságot, azaz tolvajságnak minden nemeit, nem rútznak és rossznak, hanem férfi dísznek és erénynek nézi; a tömlöcöt és derest nem hogy szégyenlené, sőt mennél jobban próbálta azokat, annál derekabb legénynek tartja magát és legfőljebb az aprólékos lopást érzi gyaláztatnak, mert úgymond: Jóravaló ember lop ökröt, lovat, disznót,

nem pedig aprólékot. Ez a népmorál nemcsak számtalan pásztorainknál, de sok romlottabb helyeken a földmívelő-nép nagy részeinél is... Mert ezek a mi jóra való embereink nemcsak ökröt, lovat szoktak lopni, de egyszersmind rabolnak és gyilkolnak is.«¹⁾

A nagy költőremete ezen megállapítása, — véleményem szerint — különösen a földmívelő népnél — *csak egyesekre* vonatkozhatik, mert a nép általában mindig idegenkedett és félt a kóborló betyároktól, akármilyen népszerűek voltak is, akármit is nótázott róluk; a gyilkolástól pedig iszonyodott. Így gondolkozott és így fogta fel fel később is a nagy betyárvilágban, a múlt század 50—70-es éveiben, amire egyes megtörtént esetek eléggé rávilágítanak. Azt az elvetemült felfogást pedig a nép általában sehol sem vallhatta, mely szerint dicsőségnak tartotta volna a lopást, a deresre húzást és a tömlöcöt. Ilyen népmorált Somogyban még az e tekintetben rosszabbhírű lakosságnál sem tapasztaltam. Hiszen örök szégyene volt egy falubelinek, ha a «vármegye kezén» megfordult, vagyis börtönviselt volt.

A nép a falubeli duhajokat, betyárokat, kiket Berzsenyi szerint a csinosság és büszkeség tett azzá, sohasem tartotta elvetemülteknek. Ezek a falu hősködő alakjai, falurosszai voltak. Lakodalmakban, nyilvános helyeken, korcsmákban, búcsuk, vásárok alkalmával más legény társaikkal, főleg valamelyik leány miatt való féltékenységből, virtuskodásból, verekedési vágyból, sok esetben minden különösebb ok nélkül összevesztek, valakit tettelegesen bántalmaztak, magukat hősnek, s falu első legényének tartották és büszkéek voltak »betyárgyerekek« voltakra. A nóta szerint:

*Azt mondják a kishári leányok,
A kishári legények mind betyárok;
Ha betyár is a maga falujában,
Nincsen párja egész Magyarországon.*

Az ilyen betyároskodó többé-kevésbé dologkerülő is volt, noha duzzadt a testi erőtől.

Ruházatát is duhajosan, a rendestől eltérően viselte,

¹⁾ 21—22 lapon Jegyzet. Az egyszerűen sz.-el jelölt hivatkozási számok a somogy megyei levéltárból való adatokat jelzik. A máshonnan eredő adatok külön meg vannak jelölve.

E falusi legényekből azonban csak nagyritkán akadt és *csak különös véletlenségből*, aki »igazi« betyárrá csapott fel, vagyis olyanul, akinek csupán az volt a foglalkozása. Alkalmi csoportosulásuk sem volt lopásra, rablásra és ilyesfélét nem is cselekedtek. Ezek később, ha csak tűrhető szegénységben éltek, testi és lelki kilengéseik után lehiggadva, rendes, egészen békés földmivesekké, a társadalom hasznos tagjaivá érlelődtek. Az ilyen legény csak *betyárkodó volt és nem betyár*. Hiszen Berzsenyi a szüleitől távol, városban élő ifjúra is azt mondja, hogy ahelyett, hogy »tudományokba, vagy jobb erkölcsbe avatgatnék, ott *betyárkodika*. (A Magy. M. szorg. akadályairól 29. 1.)

A betyár s betyárkodó között Berzsenyi nem tesz különbséget. Egyébként Berzsenyi aligha ismerte jól a népet; az ő komor elvonultságában, csak a gazdaságnál s az azzal kapcsolatban álló egyes ügyes-bajos dolgaiban érintkezhetett velük, mint cselédekkel, napszámosokkal és pásztorokkal, tehát szolgálati viszonyukból kifolyólag. Magával a földmíves néppel, a becsületesen gondolkodó törzslakosság javával aligha érintkezett; nem ismerhette családi életét, szokásait, ősi, házi törvényeit s így nem hatolhatott be lelkivilágába, különben nem festett volna róla ily valóban ijesztő képet.

Berzsenyi sötétenlátása a falujokban duhajkodó, hőködő, betyárkodó legényekre aligha volt alkalmazható azon időben sem. Később még kevésbbé.

A betyáréletre *más lelkületű, más foglalkozású, más sorsú és más előélettel bíró egyének* adták fejüket, mint akiket fentebb ismertettünk, amit az alábbiakban fogunk látni.

Még mielőtt erre rátérnénk, meg kell említenünk, hogy a betyár szó, mint általában tudjuk, perzsa-török eredetű, mely más és más értelemben és bizonyos ingadozó jelentéssel terjedt el a különböző országokban. Nálunk is más, több árnyalatú értelme volt. A perzsa bikar, batiar stb. török bikiar, bekiar szavaknak magyar nyelven értelme: dologtalan suhanc. Ezzel a szóval illették, gúnyolták a törökök az egyes keresztényeket, hitetlen, gonosztevő értelemben. Nálunk a nép, még a »kujtorgó« fegyveres betyárt sem tekintette gonosztevőnek. *A betyár szó Dunántúlon nem vert gyökeret oly értelemben, mint az Alföldön.* Dunántúlon a nép a betyárkodót duhajnak,

az igazi betyárt járkálónak, kójtorgónak, zsiványnak nevezte. *A hivatalos iratok nem ismerték a betyár elnevezést.* Főleg a pásztorok s maguk a betyárok használták a betyár szót.¹⁾

A jobbágyság idejében, a szigorú, néha zsarnokoskodó garázda uraságtól *megszökött* egyén állt be betyárnak. Otthagytá jobbágytelkét, mely így deserla sessiová, (elhagyott telekké) vált.

Számosan a katonasághoz való besorozás előtt szöktek meg, ahová a szegény vagyontalan emberek, pásztorok fiait vonták be. A népdal is azt mondta:

*A gazdagot, ha több is van, nem bántják,
A szegényt, ha egy is van, elhajtják.*

Nem ok nélkül vonakodtak a legények a katonaságtól, mert hiszen akkoriban 12 hosszú éven tartották benn egyfolytában őket s jórészt Magyarország határán kívül., idegen légkörben kellett szolgálniuk. 32—34 évesek voltak, amikor falujukba visszakerültek: elszoktak régi foglalkozásuktól; a pásztor, a cseléd s más nincstelen visszatérte után nehezen tudott elhelyezkedni s beletörődni a nehéz testi munkába.

Mint tudjuk, a múlt században jóideig verbuválás, fogdosás, azután sorshúzás, később pedig a vármegyékre kivetett számból a járásoknak, illetőleg községeknek kellett a rájuk eső aránylagos számban eső újoncot előállítani. A vármegye főurai s nagybirtokosai is adtak birtokaik arányában 10—30 újoncot.

És kikből állították ki ezen újoncokat?

A községekben *a vagyontalan, jórészt munkakerülő s duhajkodó falurosszaiból*, akiket a «Verbung Comando» embereinek úgy kellett összefogdosni és bekísérni; *a birtokosoknál pedig a pásztorok, cselédek leghaszontalanabbjaiból*, akik csak terhére voltak mindenkinek. Ezek némelyike már az úton meglógott, vagy ha bevonult, a legelső alkalommal, néhány hét, hónap, vagy talán évek múlva szökött meg s megyéjében erdőkben és más búvóhelyeken húzta meg magát; kéregetett, lopott, rabolt. Önként, — tartva a szigorú büntetéstől — soha nem tértek vissza s mint az 1814. évi megyei nagygyűlés jegyzőkönyvének 1. pontjában olvassuk, »... a csavargók számát szaporí-

¹⁾ Egyetlen jelentésben találtam a betyár elnevezést. A barcsi főbíró 638—1865. sz. jelentésében Molnár Ferencet jelezte betyárnak.

tották a Később is úgy volt. Töméredek volt a katonaszökevény, kiket állandóan köröztek s róluk nyilvántartást vezetni s havonként jelentést kellett tenni.

1800 évben megtörtént, hogy ily zabolátlan újoncok, midőn Tapsonyból Szombathelyre akarta őket a vasaskatonaság kísérni, fellázadtak s a kíséretül kijelölt katonákat lefegyverezve, megszalasztották s részben legyilkolták, azután pedig az egész helységet felprédálták s tovább menve, Hetes, Nagybajom, Mezőcsokonya és Sárd községeiben mindenütt pusztítottak, raboltak; az uraságok nemes fajlovaikat leszárták. Ez mutatja, hogy milyen elemekből kerültek ki, kényszerűségből, az újoncok. Lefegyverezvén őket, többeket felakasztottak s fogságba vetettek. (Somogy vm. története 501—502 lap.)

A katonaság alól való szabadulás céljából számosan, különösen cigányok, öncsonkítás bűnébe estek. Ilyen öncsonkítókról már a 18. század második felében sűrűn emlékeznek meg a megyei iratok. (1650—1750. Prot. 13.) A legtöbben egy-két újjukat vágták le, vagy fogaikat törték ki. Az ily öncsonkításukért pedig 10—20 évi fogságot kaplak, amely büntetési rendesen Eszéken töltötték ki.

Egyeseket a szegénység, elhagyatottság, elkeseredés és egyéb tűrhetetlen életviszonyai tették hajlamossá a betyárélelre. Ha egy cselédet, pásztort szolgálatból elbocsátottak és nem kapott jó »levelet« (bizonyítványt), vagy semilyet se, mit csináljon, hová forduljon? Kész martalékkává vált a betyároknak. Az ilyenekre szólt a vers:

*Én is, én is elbujdosom,
Emönök a világnak,
Vagy emönök az Alföldre
Ott beállók betyárnak.*

Mert még a somogyi legényt is az Alföld vonzotta, valószínűleg az ott garázdálkodó neves betyárok híre után.

Voltak, akik kisebb-nagyobb *vétséget, bűnt* követtek el és mikor az a hatóság tudomására jutott, elhagyták otthonukat, elbujdostak. *Méreg István somogyi főispánt helytartó szerint* a rablóknak nagy része csekély lopások miatt lett rablóvá. A börtönből megszököttek rendszeren betyárbandába álltak. Volt olyan is, aki bűjában, mert pl. kedvese elhagyta és egyedül állt, kívánczozott betyárok közé és csak alkalom kellett rá. Az is előfordult, hogy valakit akarata ellenére, valósággal belecsábítottak a betyáréletbe.

Némelyik véletlenül sodródott a betyárbandába. Valahol pl. a csárdában, szálláson, nyílt helyen, az erdőben találkozott egy betyárral vagy betyárbandával és rábeszélésre társult, illetve közibük állt.

Egészen szelíd természetüknél és jóérzésüknél fogva többen nem is voltak alkalmasak ilyen 'életre. Rövid betyárkodás után szívesen meg is váltak volna ettől az élet-től, de a betyárok szigorú fegyelme ilyen önkényes kiválást nem tűrt el erős megtorlás nélkül. Életével játszott volna az illető. Az ilyen boldogtalan betyár óhaját fejezi ki az alábbi vers:

*Ha még egyszer boldog leszek,
Istenem, fogadást teszek:
Megjobbétom életömet,
Rosszra nem adom fejemet.*

Akadtt olyan, aki *lelkeseedsből* adta magát a betyár-életre. Ezt állapították meg a múlt század harmincas éveiben Sobri Jóska társáról, Milfajt Ferkóról, féligmeddig ez vitte erre az életre a Patkó testvéreket, Bergán Jancsít és Séta Pistát is.

Ritkább esetben némelyik azért állt be betyárnak, mert apja, vagy öregapja az volt. A nóta szerint:

*Betyár volt az öregapám,
Az apám sem volt jobb annál; .
Hogy vállana énbőlőlem
Becsületes, igaz ember.*

Cseri Jóska verse:

*Megizentem én a feleségemnek,
Hogy gondját viselje egy gyermekemnek;
Ne adja se juhásznak, se csikósnek,
Egy fiamat adja oda betyárnak.*

Fia, Bandi, a nóta szerint, csakugyan betyár lett:

*Betyár vagyok, Cseri Bandi a nevem,
Nevemet is betyárosan viselem;
Betyár vagyok, a nevem is nem volt más,
Nyakamon a cifra szűröm, tarisznyám.*

A betyárok, jórészeről azonban el lehet moudani, hogy — mint egy öreg pásztor, ki a betyáréletet jól is-merte, előttem kifejtette — erős természetük, «rászületé-

sük» hajtotta a betyáréletre. Túlnyomó részének semmi különös lelki, vagy tárgyi oka nem volt, hogy betyárrá legyen. Ezek jórésze családalapításra nem gondolt s nekik a családi otthon keretei között, a régi szokások által megszabott élet terhes, szűk s unalmas volt; dologkerülés., öröklött, leküzdhetetlen hajlam, ösztön, korlátot nem ismerő, szolgálatot kerülő, szabadéletet, csatangolást, könnyű életet kedvelő és hősködést szomjúhozó egyének voltak ezek, kikre nézve Berzsenyi Dániel igen érdekesen nyilatkozik a már érintett közleményében (25. lap.) ».. majd minden parasztleány mint ökrész, lovász, életének nagy részében hever, pásztorkodik és azonkívül még minden faluban, mind parasztok, mind urak, számos pásztorokat, a pásztorok még számosabb bojtárokat tartanak s meggondolván, hogy ezen pásztorok egyrészről a magyar zsványásznak központját, másrészről pedig legdelibb erdei gavallérok, a magyar legénységnek betyárpéldányait formálják, igen könnyű átallatni, hogy ennyi rossznak összefogása a nevelésben és egész népéletben önként szüli mindazon erkölcsi veszélyeket, melyeket hazánk legboldogabb tájékain és legjelesebb népén dúlni fájdalommal tapasztalunk.» Ezt Somogyban írta Berzsenyi és egész bizonyos, hogy elsősorban a somogyi népre és pásztorokra vonatkozik.

Már a 18-ik században, mondhatni, általános volt a panasz a pásztorok garázda viselkedése miatt. Öreg pásztoemberek állítása szerint pásztor s betyár: egy volt, vagyis hogy az igazi betyár csak pásztorokból telt ki, mint olyanokból, kik bátor, elszánt s semmit sem veszítő emberek voltak. Ezt, persze, nem vehetjük szó szerint, mert voltak nagyon becsületes pásztorok is, de az tény, hogy a magja a pásztorokból került ki.

A pásztort foglalkozása, életkörülményei és az ezekből kialakult erkölcsi felfogása szinte praedestinálta a betyáréletre.

A pásztor életformája különbözött nemcsak a földműves népétől, hanem a többi uradalmi alkalmazottól is (béresétől, kocsisától).

Az akkor még végtelen terjedelmű legelőkön őrizve nyáját, magában, bojtárjával, vagy kis fiával s hű kutyája által kísérve, mindenféle társas érintkezéstől el volt szigetelve. A népi élet derültebb részét nem, vagy csak ritkán élvezte: templomba, búcsúkra, lakodalmakra, fo-

nóba nem járt. Iskolát nem látogathatott s így belső erkölcsi s szellemi tartalma nélkülözte a családi rendes nevelést, vallásosságot, jó példát nem látott, bűnös hajlamát

Régi pásztor.

nem nyesegette, nem irtotta senki. A jó iránti fogékony-sága nem fejlődött ki. Egész lelki alkata valami különleges volt. Ingatlana és egyéb vagyona nem volt, rokonsága a faluban, sőt a pusztán is hiányzott, tehát semmi

sem kötötte egy helyre s ha természetes hajlama volt a járkálásra, kószálásra, könnyen otthagya helyét, foglalkozását s beállt betyárnak.

Ez különösen azoknál ment könnyen s kényszerűségből is, akik, mint fiatal legények, lopásokat követtek el.

Amelyik pásztornak 5—6, sőt több fia volt, az mind apja foglalkozását akarta követni, sőt kellett is követnie, mert a pásztoroknál a legerősebb kasztrendszer uralkodott: kanásznak fia csak kanász, juhász, gulyás, csikós stb. fia szintén csak apja foglalkozásában helyezkedhetett el. Mint mondták: »A pásztországba bele kellett születni«.

Ha a pásztor fia nem tudott helyet kapni, egyéb foglalkozásba nem fogott, földművesnek, napszámosnak és egyéb foglalkozásúnak nem ment el, hanem rendesen lopásra vetemedett, amire, persze, idővel rájöttek. A hatóság kereste; az elfogás, büntetés elől elugrott, járt-kelt, bujdosott erdőkben, szőlőhegyekben, pusztákon és csak alkalom kellett hozzá, hogy a betyárok közé álljon.

A pásztorok jórésze a betyárokkal való sűrűbb érintkezés alól csakugyan nem vonhatta ki magát. Faluvégeken, elhagyott pusztákon, erdők sűrűjének közepén álló majorkokban élván, a betyárok, különösen este s éjjelenként őket keresték fel, mert hiszen a betyárok túlnyomó része szintén pásztor volt, könnyen megértették egymást; egyik-másik orgazdájukká is szegődött.

Ezek a megállapítások megértetik velünk, hogy a fiatalabb pásztornépség mért hajtott oly könnyen a betyáréletre, amelynél embertársai személyét, vagyonát nem kímélte, nem tudván értékelni szerzeményére fordított fáradtságát, néha verejtékes munkáját; a betyár bűnös vágyait ridegen, irgalmatlanul, sokszor visszataszító kegyetlenséggel elégítette ki.

A betyárok érdekes, majdnem azt mondhatnák színes kiegészítői voltak a *zsidók* és a *nők*. Hogy egyes zsidók miként keveredtek a somogyi betyárbandákba, miféle körülmények sodorták őket erre a nagy bátorságot s elszántságot kívánó veszedelmes életre: foglalkozás nélküliségük, nyomoruk, egyéni szerencsétlenségük, talán bűnös tetteik következményei alól való menekülés, avagy harácsolási vágyuk, nem tudjuk. Annyi tény, hogy már 1810-ben szó van zsidók betyáros tolvajlásairól. Két zsidót

tolvajláson értek, de «elugrottak».¹⁾ 1829-ben Zala megye törvényszékéhez utasítottak egy Kund nevű urat «némely rabló zsidóknál talált pálinkás-kazán sajátsága, bebizonyítása végett».²⁾ Később, mint látni fogjuk, a múlt század 50-es, 60-as éveiben szerepelnek betyáralakulatokban.

A nők rendesen mint a betyárok kedvesei, vagy valamelyiküknek felesége, csatlakoztak a bandához, követvén a bandát a rablásokban.

A betyáreletre nem mindegyik egyén adta fejét egyszerűen. Sokan, mintegy fokozatosan értek meg arra. A közrenddel, törvénnyel ellenkezésbe került egyének nem mindenkor azzal a szándékkal menekültek el otthonukból, hogy rossz életre meneküljenek: egyelőre csak a közvetlen baj elől bujdostak el, gondolván, hogy valami módon talán csak elvonul fejük fölé a baj. De ha ez tovább fenyegeti, előbb-utóbb valamely irányban igyekeztek átmenetileg boldogulni. Az ilyen otthontalanná vált nem rabolt, inkább kéregető volt és ennek ürügye alatt bolyongott. Némelyik cselédnek mutatkozott be és szolgálatkeresés címén járt-kelt. Ezeket a nép »járódóknak«, »járkálónak«, »menősöknek« nevezte, kik a faluszéli házaknál, majorokban a családokhoz kopogtak be és ennivalót kértek; azt, ha volt, mindenkor meg is kapták.

Az alattomosan sompolygó lopkodókat, egyesek kifosztott, *fűzfa*-, *krumpli*-, *partallat*-, *kertaljai* betyároknak nevezte a pásztornépség. Számosan voltak a *bujkálók* is, kik valami bűncselekményt követve el, elfogatásuk elől menekültek. Mindezek néha fenyegetőleg léptek fel. Idővel több járkáló csavargó egymásra találván, már nem elégedtek meg a kéregetéssel, apróbb lopásokkal, hanem egyes pusztai úribirtokosokhoz és más urakhoz állítottak be, ott — fegyvertelenül — követelődztek, loptak, raboltak. Ekkor már, mint bandában járók, betyárszámba mentek.

Némelyik ilyen járkáló egyenesen valamely ismert betyárbandához szegődött. De volt olyan is, aki fegyverhez jutva, magánosan kezdett rabolni: ahol egyesekkel találkozott, megállította az illetőt, pénzét, egyes ruhadarabjait elvette, tehát útonálló lett. Ezek különösen a vásárokról hazatérőkre leselkedtek. Hidak alól, fák stb. mellől alkalmas pillanatban előugrottak és felhúzott puskájukkal megállásra kényszerítették az utast, hogy pénzt csikarjanak.

¹⁾ 505—1810. sz.

²⁾ 2905-1829. sz.

ki tőle. A társaságba, úgynevezett bandába verődöttek és állandóan együtt tartók «betyároknak», «bujdosóknak» tartották magukat. A pásztorok így nevezték őket. A hiva-

Betyár.

talos iratok azonban «kóborlók», «kujtorgók», fegyveres «csavargók», «gonosztevők» elnevezést használták rájuk, bandájukat pedig rabló-, vagy zsidánybandának nevezték.

A Bach- és a Schmerling korszakban is (1849—1866) a németnyelvű hivatalos körözhvények szintén rabló el-

nevezéssel éltek. Hogy a hivatalos iratok kerülték a betyár elnevezést, azt annak véljük tulajdonítani, hogy e szó *rabló értelemben nem honosodott meg* s mert — mint már érintettük —, betyár elnevezés alá a hősködőket, duhajkodókat sorolta. Hiszen Sobrit, Palkókat, Juhászt s többi híres betyárokat is csavargóknak, járkálóknak, go-ínosztevőknek s nem betyároknak nevezték a hivatalos iratok. A hivatalos iratok kóborló, fegyveres csapatot is említene.

Alföldön betyár névvel illették általában a dologtalan, csavargó embereket s életmódjukhoz képest nyerték jellemző elnevezésüket, mint: útonálló, rabló, futó, lóköló, kapcabetyár stb. A futóbetyár csak a vagyonsbiztonságot veszélyeztette. (Vasárnapi Újság, 1863. 26. í.) Az Alföldön a betyárok többnyire csikósok, gulyások és juhászokból kerültek ki. (Fővárosi Lapok, 1870. 686. 1.) Somogyban főleg juhászokból és kanászokból.

Mindezen elnevezések között Somogyban megvan az árnyalati különbség, különösen a betyár és zsvány között.

A *betyár* voltaképen a duhajnak, a betyárkodónak egyes esetekben elfajzott alakja, akinek betyár mivolta *önálló foglalkozást* jelent és aki nemcsak hősködik, hanem a vagyonosabb embereket megrabolja, de azok életét általában kíméli, aki többnyire ad szavára és becsületére is. Ami anyagi kárt tesz, azt nem tekinti lopásnak, rablásnak, mert hisz a gazdagot károsítja meg és marad még annak elég. A régi jogszokásból kifolyólag egyes cselekményeit, melyek voltaképen lopások voltak, nem is tekintette annak. Á betyárok túlnyomó része a kirablottat csak akkor bántotta, ha ellenszegült, pénzben a várt, vagy követelt összeget nem adta meg. Emberhalál rablásuknál a legkivételesebb esetben történt. Bizonyos része azonban, ha a vezér gyenge, vagy rosszlelkű volt, kegyetlenkedett.

A »zsvány«. már zordlelkű, nyakra-főre öldöklő ember volt. Rablásaik rendszeren az áldozat megkínzásával, meggyilkolásával jártak; kegyetlenül viselkedtek, sőt rablásukat nem egyszer gyilkolással kezdték, hogy azután zavartalanul rabolhassanak. A zsványbandát a nép képzelete rendszeren soktagúnak vélte, a valóságban azonban csak hárman—négyen voltak.

Nem tekinthetők sem betyároknak, sem zsványoknak azok, akik *alkalmilag* és ritkább esetben valakinek kirablására összeálltak, vagy csak egy-egy alkalomra csatlakoz-

tak valamelyik betyáralakulathoz. Ezek rendesen alkalmazásban lévő pásztorok voltak, kik nappal őriztek, végezték rendes munkájukat, este és éjjel pedig raboltak, azzal az önvigasztalással, hogy valami órájuk is ráfér. Vagy megszomjaztak, befogták csacsijukat — mert számára minden pásztornak volt —, felmentek a szőlőhegybe és ott valamelyik pincét feltörve, elvittek egy-egy kisebb hordó bort. Ezeknek a rablás mintegy mellékfoglalkozás volt. De viszont voltak betyárok, kiknek meg a pásztorság volt mellékfoglalkozásuk.

A katonaszökevények társasága, vagy egyesei is csak bizonyos ideig raboltak, ha betyároknak nem csaptak fele azután, ha visszavitték őket a katonasághoz, hazatértek vagy szolgálatba álltak.

Meg kell itt emlékeznünk az ú. n. *szegénylegényekről* is, kiket többen a betyárok magjaiul tekintenek. A szegénylegény Somogyban nem mint a társadalmi élet kötöttségét magától lerázó betyár, rabló jelentkezik, hanem mint foglalkozáshoz nem jutott, vagy azt kerülő egyén, melynek fogalmához nem tartozott a katonaságtól való megszökés, bujdosás, hanem inkább valamely okból a világgámenés, munkanélküliség, főleg pedig az álláshoz való nem jutás. Magános, kéregető, itt-ott zsaroló, vagy erőszakoskodó volt, ki nem ment betyárszámba s talán nem is akart az lenni, csak — esetleg — belesodródott.

Somogyban s Dunántúlon szegénylegény címen egyes zalámbolók nevezték magukat, de nem a régi értelemben; ezzel nincstelenségüket, de nem mivoltukat jelezték. Somogy s a szomszédos megyék levéltárában a szegénylegény elnevezést hivatalos iratok között csak egyszer találtam és. mint később, a betyárok üldözése kapcsán érinteni fogom, hogy szegénylegény elnevezést gonosztevő, rabló értelemben említik egy 1697. évben tartott megyegyűlésen. (Tehát a Rákóczi szabadságharcot megelőző időben). Másutt sem magyar, sem latin kifejezéssel, vagy körülírással nem fordul elő; csak bujdosó, szökött katonákról van szó (profugos milites, milites desertori), ezeknek a képzele pedig nem olvadt össze a betyáréval, hogy egynek lehetett volna venni.

A magukat szegénylegényeknek nevező egyének háborúk, főleg a Rákóczi és az 1848-iki szabadságharcok után jelentkeztek, gyakran csoportosan, mint szolgálat nélküli. kóborló hadviseltek, az ország különböző vidékein,

de ezek, ha itt-ott loptak is, nem voltak betyárok s a maguk egészében nem is váltak azzá, csak egyesek tévedtek be a betyáralakulatokba. Tehát nem a gonoszkodó rablók csatlakoztak öhozzájuk, hanem megfordítva: az ő soraikból sodródtak néhányan igazi betyárokhoz, ha foglalkozásul az állandó szabad életet akarták választani.

Az ilyenfajta szegénylegények a háborús események utóhatásainak tünetei voltak s egy évtized múlva eltűntek és így nem lehetnek alkalmasak arra, hogy a betyárélet belőlük fejlődjék ki.

A betyáréletet Somogyban olyan gazdasági állapotok szülték, mint a következő fejezetben látni fogjuk, melyek nem egyes események múlandó hatásából .eredtek.

Magyarországon, Somogyon kívül, még két vidék betyárjai forogtak nagy hírüknél fogva, közszájon: *a Bakony és az Alföld betyárjai*. A bakonyi betyárt a nagy erdőség termelte, az alföldi futóbetyárt pedig a puszták, tanyák szülték és villámgyors szárguldásai tették híressé.

És miért vált híressé-nevessé a somogyi betyár? A legtöbben, még a somogyiak is, azt hiszik, hogy azért, mivel a somogyi köznép összesége (bicskásnak, »rossebesnek« is tartván őt) különösen hajlamos volt, már természeténél fogva, erre az életre: valahogy szilajabb, rakoncátlanabb és így a betyáréletre jobban rászületett volt, mint a dunántúli megyék többi népe.

Hát először is *tiszta, ősi eredetű magyar lakossága Somognak aránylag nem sok van*. Már a XIII. században jelentékeny számú besenyő telepedett meg s ugyanazon időtájban a birtokosok a népszaporítás végett több ízben tótokat, azután németeket hoztak Somogyba. A török világban, az 1552—1601. években tartó, szakadatlanul folyó háborúban Somogy lakosságát valósággal kiirtotta. Még rácokat is kellett a Balaton, Somogyvár és Koppány vidékén 87 községbe telepíteni, (igaz, hogy ezeket aztán engedetlen magatartásuk miatt ki kellett innen verni). 1664-ben Nagykanizsa—Szigetvár—Pécs közötti útvonalba eső községeket a török uralom teljesen kipusztította. Mint a Zala és Somogy egyesült vármegyék 1669 február 28. közgyűlés 'elé terjesztett jelentés mondja, a két vármegye helységei nemcsak rombadőltek, hanem a török egész lakosságukat levágta, elhajtotta.¹⁾

¹⁾ Acsády I. Magyarország Budavár visszafoglalása korában, 286. 1.

A 17-ik században Somogy csak névleg létezett. Közel másfélszáz évi török uralom alatt s után a birtokosok változtak. A visszahódított földön a jobbágyság az új adóteher következtében a falvakból megszökött, a pásztorok más vidékekről szivárogtak Somogyba. Tehát Somogynak a régi lakosságából kevés maradt meg. ősi lakókkal bíró területnek csak Belsősomogyot lehet tekinteni, de ez is tarkítva van német és horvát falvakkal. Ez utóbbiak egész sorozatban húzódnak a Dráva folyó mentén. Tehát Somogyban, sajnos, vajmi kevesen maradtak Kupa vezér népéből.

És Belsősomogy ősi, magyarnak tartott népe, nemcsak nem volt nyers, szilaj, hanem népműveltség tekintetében a megye többi részének népeinél jóval magasabban állott, mert jórészt református lévén, kik között elsőrendű egyházi feladat volt a nép iskolázása; az íráson, olvasáson és vallási tárgyakon kívül reáltárgyakban is tanítást nyertek. Ebből a becsületes, Somogy legfelvilágosultabb népéből nem kerültek ki betyárok, a többi, nem magyar eredetű népből, még kevésbbé.

Csokonai Vitéz Mihály «Jövendölés az első oskoláról Somogyban c. versében¹⁾ szintén olyat állít, amit nem fogadhatunk el:

*Pór legény
Vagy bodnárnak,
Vagy betyárnak,
Vagy zshiválynak állt.*

T. i. Somogybn. A szegény pórlegény, akinek az apja az időben jobbágysági zsellérszámba ment, ha nem volt valami álhatatlan, szilaj, vad természetű, egyszerűen napszámba járt dolgozni. Nincs nyom arra, hogy Csokonai V. Mihály a néppel érintkezett volna, vagy annak viszonyait mélyebben tanulmányozta volna, tehát életét, lelkületét nem ismerhette.

Akármily kevés földdel s kis házzal bíró földműves ember kósza betyáréletre sohasem adta magát. Nemcsak azért nem, mert birtoka volt, mert szerette a földet s azt szívesen munkálta és azért vonakodott iparosnak menni; hanem azért sem, mert a kujtorgó, helyüket gyakran változtató embereket lenézte, azok közé nem keveredett. Nem

¹⁾ Nemzeti Könyvtár, Cs. V. Mihály minden munkái. Kiadta D. Schedel Ferenc, Pest, 1844., 338. l.

ment el még pásztornak sem, mert az is vándorló nép-ség volt és a népi társadalomban külön rendel képviselt, mellyel társadalmilag nem barátkozott, össze nem házasodott. általában idegenkedett tőle. — *A pásztor nem tartotta magát parasztnak, ő — pásztor volt; a földműves nép pedig a pásztort nem tartotta maga közé valónak, mert az egészen más életet élt.*

A pásztor a földműves, a paraszttársadalom egységébe nem juthatott be, pedig ez a paraszttársadalom rétegezett volt, a vagyoni tehetőség szerint s a vagyonosabb szegények közé sem keveredett. A parasztfalu egy zárt társadalom ma is, melynek élejét századokra messze visszamenő íratlan törvények szabályozták s szabályozzák ma is és ezek a megszilárdult népies kultúrába beágyazott szokások be nem tartása az egész falu megszólását, nem egyszer megvetését vonják maguk után. A falu né pének élete teljesen különbözik a pásztorokétól, iparosokétól s más nemzetiségiekétől és még jobban a kósza betyáréletre vetemedettekétől.

Az uradalmi pásztor lenézte a földművest, a «boglas parasztot», mint húzó-vonó embert, ez pedig a pásztort, mint dologtalan, rossz, kegyetlenségre hajló,« gyütt-ment» embert s tartott is tőle, mert tudta, hogy betyárokkal tart, azoknak orgazdája és velük rabolni is eljár. A nép tehát — egyes kivételektől eltekintve — a belyáréletbe nem sodródott, sőt attól irtózott.

A betyárok zöme — hangsúlyozzuk — pásztorokból került ki. A különböző megyékből Somogyba szállingózott és innen messze vidékre, sőt Szlavóniába is átköltöző pásztorokból kitermelt rablók, kujtorgók, gonosztevők képviselték a somogyi betyárokat és nem a nép.

Herman Ottó szerint a betyárvilágot, mely a pásztorok közül szedte legszilajabb embereit., nem a pásztornép természetes hajlama, hanem a gonosz idők szülték. Régente — mint mondja — a kötéllel való katonafogdosás stb. űzte az erőteljes... magyar pórt a «szabadéletre».¹⁾ Hermánnak ezen állítását nem írhatjuk alá s nem fogadhatjuk el azt a feltevését sem, hogy többet tisztán a társadalom korlátjaitól, bilincseitől való megszabadulási vágy készítette a betyári szabadéletre.

Akkor is főleg pásztorok alkották a betyárok túlnyomó részét, amikor a gonosz idők nem voltak, vagy azok

¹⁾ Herman Ottó: ösfoglalkozások, 177. lap.

elmúltak. Társadalmi életüket pedig nagyon is szabadon élhették. Az ő foglalkozásukat alig érintették a törvények, rendeletek százféle paragrafusai; a legideálisabb nyugodtságban tölthették napjaikat, távol az élet zajától, viszállyaitól s zaklatottságaitól. A pásztor, ha dolgát rendesen elvégezte, senki sem zavarta, sem a falu bírása, sem a végrehajtó s egyéb «törvényes urak». Évszázadokon át voltak rájuk nézve jobb idők is, nemcsak «gonoszak». Egyébként Hermán Ottó a «pórt», mely alatt általában földműves parasztembert kell értenünk, közelebből nem ismerte, mert hisz élte vége felé csak pásztorokkal és halászokkal érintkezett.

Somogyban a talaj igen kedvező volt nekik, azért szaporodtak el és elszaporodva, szűk volt nekik Somogy, azért átcaptak más megyékbe is és ott is hírnévre tettek szert. *Somogy hét megyét látott el betyárokkal*, azért váltak annyira híresekké és nem azért, mintha a somogyi földműves nép lett volna a kalandos, csavargó s betyáréletre született fajzat.

Mellesleg megjegyzem, hogy éppen úgy félrevezeti a közönséget a «*somogyi bicskás*» elnevezés is. A somogyi ember nem azért volt bicskás. mert bicskásabb. szurkálóbb természetűnek mutatkozott, mint más megyebeli[^] hanem azért, mert a nyakában hordott tarisznyájában mindig ott lógott a bicska, mint velejárója. A rosseb, (rosszseb-rák) sem somogyi találmány. Egész Zalában, sőt Veszprémben és Vas megye egy részében is éppen úgy használja beszéd közben a nép, mint Somogyban, sőt cifrább kitételekben (radai rosseb, zöldsalugáteros rosseb) és mégis Somogy dicsőségének tartják, hogy ezen szó országoshírvé, sőt csaknem szalonképessé vált.

Mi segítette elő Somogyban a betyárvilágot.

A nép életviszonyai a magyarságnál Dunántúlon a múlt században — különösen annak első felében — nagy általánosságban megegyezők voltak.

A jobbágyság idejében az élet terhe minden irányban a népnek jutott ki legerősebben, mely a jobbágyságból való felszabadulás után is folytatódott. Ezek között a szegények, a vagyonnélküliek és szolgálatból élők, mindig hajlamosabbak voltak a ballépésekre, kilengésekre, mint a legalább is tűrhető anyagi viszonyok között élők.

Ha ez általánosnak volt tekinthető, mi volt az oka annak, hogy a betyár és rablóvilág az ország csak bizonyos részeiben ütötte fel fejét és miért volt az, hogy egyes megyéknek is csak bizonyos részein fejlődött ki?

Miért volt — Dunántúlt véve — Somogyban és Veszprém megyékben aránylag a legtöbb betyár és miért nem volt Moson, Sopron, Győr, Komárom és Esztergom megyékben legalább is megfelelő arányban?

Miért csak Bakonyban, Délsomogyban, Baranya megye, Mecsek vidékén s Ormányságban, Zala megye keleti részén és déli részeiben és miért nem volt oly mértékben az illető megyék más tájain, pld. Muraközben, Vendségben. Tolna megye síksági részeiben stb.? Ezek a helyek legfőljebb átvonuló., néha kiránduló, vagy bujkáló helyei voltak a betyároknak. Ere főleg az illető megyék nemzeti-ségi, természeti, gazdasági viszonyai adják meg a magyarázatot. Főleg az utóbbi.

Ahol nem magyarajkú lakosok voltak, ott a népből csak a legritkább esetekben került ki betyár. Betyáréletre Dunántúlon általában elsősorban magyar pásztorember vetemedett. Síkvidéken, ha nem voltak nagyobb terjedelmű erdőségei, szőlői, betyár gyéren akadt. A betyárvilág legdúsabb talajával Dunántúlon a *nagybirtok* szolgált. Sőt határozottan állíthatjuk, hogy ez volt az eredője, mert a *betyárvilágot az erdő és a pásztorság szülte*, ezeket pedig a nagybirtoknál találjuk meg.

A terjedelmes nagybirtokok majorjaiban, pusztáin, tanyáin a pásztorok százait tartották, a betyárélet fennállásának pedig nagyon fontos, szinte nélkülözhetetlen tényezője volt a nagyszámú erdőség, mely nagyszerű tanyájául s búvóhelyül szolgált az üldözések ellen. Somogyban nagyon sok és nagy terjedelmű erdőség volt. Azért válhatott közmondássá, hogy nem az erdők vannak Somogyban, hanem Somogy van az erdőkben. Zákánytól Szigetvárig, Szigetvártól Kaposvárig s dél felé a Drávaig, Berzencétől Nagyatádig, Kadarkúttól Lábodig, Iharosberény környéke; Nemesdédttől a Drávaig, itt-ott 35—40 kilométer hosszúságban, 10—15 km szélességben húzódtak ezek a rengetegek.

A megye közepe táján Törökkoppány, Mesztegnyő vidéke: erdő és erdő volt, itt-ott egy-egy községnél megszakítva legelőkül szolgáló foltokkal, szántóföldekkel és szőlőhegyekkel.

Nagybirtok Somogyban túlos-lúlon sok volt. Már Szent Istvántól kezdve, az Árpádok uralkodása óta a nagybirtokok hazája volt, melynek körülijeiül egyharmad része egyházi birtok volt. A birtokosok századok alatt, különösen a török-világ idején s közvetlen utána, sokszor változtak. A birtokosok változásával azonban a birtokok terjedelme, nagysága jórészt megmaradt. Akkor még nem volt divatban a földosztás a nagybirtokból; a nép részére való kihasításról szó sem lehetett. Ez a körülmény akadályozta meg új községek keletkezését s a meglévőknek területileg való terjeszkedését.

A gazdálkodás a régi extensív maradt, nagy legelőekkel, aránylag kevés művelés alatt álló szántóval. Az ilyen gazdálkodás mellett az állattenyésztésre kellett a legfőbb súlyt helyezni, mert az akkori gazdasági és közlekedési viszonyok között ez hajtott a tulajdonosoknak a legbiztosabb, a legtöbb hasznot. Még a múlt század második felében is nagy területek állottak fenn a lábasjószág legeltetésére. A velenceiek Dunántúlról szereztek be hússzükségletükre az állatokat. Helybe jöttek megvásárolni. (Wenzel Gusztáv: Magyarország mezőgazdasági története.) Bécs meg egészen Magyarországra s elsősorban Dunántúlra volt utalva.

Az uradalmaknál a nagymértékű állattenyésztéssel a sok és különböző pásztor alkalmazása járt.

A gulyát, a ménest, a nyáját, a falkát külön pásztoroknak kellett őrizniök, kiknek itt a nagybirtokkal kap-

csolatban, ahhoz tapadottan, különösen a kanászoknak, messzemenő múltja van.

Már Árpádházbeli királyaink a monostoroknak, apátságoknak legelőket adományoztak, néha meg is nevezve, hogy hány pásztor részére szolgál. Pl. 15 juhásznak, 6 kanásznak, 3 csikósnek, stb.

A Zseliczségben IV. Béla király idejében történt összeírás szerint a kanászoknak egy határterületen belül 10 faluja volt (köztük Kishárság, Márcadó) összesen 300 telekkel. Berzence és Udvarhely községek között, továbbá a szentai nagy erdőségben is szabadon éltek a kanászok. Curgótól délre, a Drávaig elterülő hatalmas földterület kanászoké volt.

A zselicvidéki kanászok a pannonhalmi apátságnak adóztak, fizetvén a többek között 60 akó gabonát s a szerzetesek lábbelijére 60 kecskebőrt; kötelesek voltak még az apátságot tavaszkor és ősszel élelemmel ellátni s az apátnál rendes udvaynoki szolgálatot teljesíteni.

A pásztorok száma a török uralom alatt mindenesetre Somogyban is megcsappant s az azelőtti jogviszonyaik: külön falujuk, telkük, adózásuk gabonában stb. megszűntek. Ezek a jogok azután többé nem éledtek fel, legalább nyomára nem találunk. Idővel, a török uralom után beálló rendezések során, a pásztorok ismét elszaporodtak és azok száma Somogyban oly nagyra nőtt, hogy e tekintetben a Dunántúl többi vármegyéjét fölülmúlta. Már pedig — mint már említettük —, a pásztorok köréből kerültek ki a dologkerülő, kujtorgó egyének legnagyobb száma.

Igaza volt Berzsenyi Dánielnek egyik munkájában,¹⁾ melyben azt írta, hogy: »... a pásztorok természetesen még jobban betyárok (mint a földműves legények): — majd minden pénzesebb kereskedőket, zsidókon kívül, az erdősebb tájról elrettentenek. Már az 1798 nov. 26-án tartott közgyűlés kimondotta, hogy «Minthogy pedig Vármegyénk megyéjében a gonosztevők sűrűkben és erdőkben lappanganak, mely helyre lovasok nem juthatnak ... a közönséges bátorságnak előmozdítása végeit katonaságot határozott felállítani, melynek egy része, a szűkséghez képest, a vásárokon, más része az erdőkben legyen, sőt a csavargók (betyárok) végett a csárdákat is látogassák meg.«

¹⁾ Berzsenyi D.: A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairól.

A betyároknak a Kapos-folyó mentén nádas mocsarak is búvóhelyül szolgálhattak, amelyekben üldözés esetén ideiglenesen meghúzódhattak. Akkortájt, mint az öregek állítják, tűrhető átjárás csak Kaposvárnál és Baténál volt. Nagyon elősegítette a betyáréletet a sok pusztá, telep, major, tanya és egyéb, külön lakott, félreeső, magános hely. Ma 1233 ilyen hely van Somogyban¹⁾ s akkor is lehetett legalább ezer. Ezek tele voltak pásztorokkal, amint érintettem, ezekből tellett ki a betyárok túlnyomó része nemcsak Somogyban, hanem más megyékben is.

És ezeken a helyeken a pásztorlakókban megértő emberekre találtak. Hogyne, hiszen nem régen még az illető betyárok is pásztorok voltak, talán régi ismerősre is találtak egymásban. Könnyen össze is játszhattak, főleg' a lopott jószágok elhelyezésénél. Egyik-másik holmi alkalmi rablásoknál nem egyszer hozzá is csatlakozott a betyárokhoz. Ezekhez hozzájárult az akkori közigazgatás hiányossága, szervezetlensége, a járhatatlan utak, a közbiztonság gyarlósága s a közgazdasági helyzet.

Északon a Balaton, délen pedig a Dráva, Mura gátolták Somogyban a szabadabb közlekedést. A Dunántúl déli felében átvonuló régi, nagy kereskedelmi útvonalak Somogy megyét mind elkerülték. A múlt század első felében nagyon kevés tűrhető útja volt. A jobbak közé tartoztak a «disznó- s marhahajtó» és »posta-utak«, melyeken a megvásárolt állatokat egyes uradalmak egész tálkákban s csordában hajtották Bécsbe. Ez a nagy elszigeteltsége és az azzal járó elmaradottsága is egyik oka volt a betyárélet elősegítésének és burjánzásának.

Nem utolsó tényezőként tekinthetjük a nép s ezek között a pásztorság életviszonyaiból kinőtt azon felfogást, mely hagyománnyá szilárdult, hogy az anyagi megkárosítás, lopás, ha gazdagokkal szemben követték el, nem bűn, legföljebb kisebb vétség, mely erkölcsi érzését nem bánthatja. Csábította a betyárságra az ezen életre hajlamosokat és sodortakat a Somogyban lakó sok úri birtokos és egyéb vidéki jómódúak nagy száma, kik kész martalékai voltak rablási vágyaiknak.

A múlt század második felében egész bizonyosan Somogyban volt a legtöbb gazdatiszt alkalmazva. Ezeknek sok helyütt magánosan, vagy a falutól elkülönítve álló, félreeső házaikban, továbbá egyes úri kastélyokban fel-

¹⁾ Dr Sípó György: Somogy vármegye lexikona, 8—35. 1,

tűnés és ellenállás nélkül rabolhattak, akár fényes nappal is, a betyárok. Ezt tehették a molnárokkal szintén, akik legtöbbször magánosan laktak malmaik mellett, továbbá az erdőben lakó erdősökkel.

Beszélgető betyárok.
(Pásztorfaragásról.)

Az 1848—49. évi szabadságharcot követő elnyomatás kora a betyárok elszaporodását egyideig a közigazgatásnak a rendesnél nagyobb hiányossága is bizonyos mértékben elősegítette. Ezidőben, különösen a Bach-korszakban, midőn Magyarország az abszolútizmus igája alatt nyögött, a hazafias érzésű magyar ember, ha csak anyagi helyzeté nem kényszerítette rá, nem akart hivatalt vállalni, ennél fogva a közigazgatási hivatali állásoknak egy részét nem is lehetett betölteni.

A gyűlölt rendszernek alkalmazottait a magyar úriosztály és részben a nép is, nagy ellenszenvvel fogadta, ezért a szolgálatban álló magyar emberek közül többen lemondtak és így a közbiztonsági viszonyok megromolván, a betyárok fellépése és elszaporodása szabadabbá vált.

Somogy megyére nézve nem tartom alkalmazhatónak azt a feltevést, — mint már említettem — hogy a betyár a szabadságharcainkban kihulló, elzüllött, szegénylegényeknek, katonaszökevényeknek utódai lettek volna. Az az állítás sem állhat meg, hogy Somogyban az 1848—49. évi szabadságharc bujdosóinak folytatásaként kell tekinteni a bekövetkezett s a múlt század 90-es évéig húzódó betyárvilágot, minthogy, természetesen visszatérve a másik feje-

zetben érintettekre, erőltetett az az állítás is, hogy a múlt század első felében s közepe táján feltűnt országoshírű betyárok a kurucvilág szegénylegényeinek mintegy utódai voltak. Dunántúlon s főleg Somogyban nem.

A magyar szabadságharcok befejezésük után termeltek bujdosókat, »járódókat«, magukat szegénylegényeknek mondó kéregetőket, de nem betyárokat. Somogyban nem kellett bizonyos korszakos eseményeknek, különleges eseteknek, alkalmaknak előfordulniok, hogy azokból sarjadjanak ki a betyárélet alakjai; itt kínálkoztak hozzá a viszonyok, megvolt hozzá az adottság, melyet e három egymásba fonódó összetevő alkotott: *nagybirtok, erdő és pásztor*.

Betyárok nyoma Somogyban a XIX. század első felében.

Somogyban a betyárvilágnak, mint — úgy hiszem — más erdős-hegyes dunántúli megyékben is, messzemenő múltja van. Mi a múlt század elejéig, 1800. évig megyünk vissza, itt-ott, egyes különösebb okokból, átcsapva a megelőző századba is. 1836-ig, a rendelkezésünkre álló, részben hiányos adatok után, meglehetősen vázlatossággal futunk át s annak szárazságát népi hagyományokkal nem színesíthetjük ki, egyszerűen azért nem, mert ilyenekhez nem jutottunk; az akkori betyárokkal s tetteikkel kihaltak a hozzájuk fűződő, kedves romantikákat hordozó emberek is. Utódaik nem vettek át tőlük semmit, talán nem is volt mit. Egyik hősködő betyár sem vált annyira híressé, népszerűvé, hogy a nép lelkivilágába férközhett volna s legalább néhány dalban érdemesítette volna megörökíteni.

A múlt században Sobri Jóska feltűnésével kezdődött az a korszak, amelyben a hivatalos okmányok adatait a romantika, a népies költészet nemcsak kiegészítette, hanem egyes híresebb alakoknál valósággal bearanyozta.

A 3—4 napig tartó megyei kis- és nagygyűlések e tekintetben szűkszavú határozatait nem mindenkor egészítik ki a vonatkozó jelentések adatai, sőt gyakran teljesen hiányoznak. A bűnöző betyároknak néhol csak neveit találjuk, elfogatásukról, tetteikről, azok helyeiről s további sorsukról nem kapható részletes felvilágosítás.

A szokásos hivatalos körözhvények gyakran csak »eszméletlen« csavargókról, rablókról, szökött katonákról emlékeznek meg.

Nem találunk magyarázatot arra nézve, hogy a körözött, elfogatott, vagy elítélt egyének csak időnként, alkalmilag követtek-e el lopásokat, rablásokat, vagy, ha állandó s egyedüli foglalkozásuk lévén, voltaképpen rablóknak, zsiványoknak, vagy önmaguk elnevezése szerint, betyároknak tekinthetők-e, mert hiszen a hivatalos iratok az igazi betyárt sem nevezték betyárnak, hanem, mint már

említettük, kujtorgónak, csavargónak, rablónak, zsivány-nak, vagy haramiának.

Betyárok tanyázása az erdőben.

Hogy a múlt század legelején is szép számmal lehettek foglalkozásszerű betyárok, azt a rablók ellen tett hatósági intézkedések is tanúsítják, mint a betyárok tanyázását, tivornyázását elősegítő csárdák bezárása iránti törekvés, a katonaságnak a közbátorság érdekében való igénybevétele s statáriális eljárása, melyekkel már 1802-ben találkozzunk »az isteni s világi törvényeket megvetőkkel« szem-

ben s a főszolgabírókhoz intézett ezirányú szigorú utasítások.

Az 1801. évben *Csatos Mihállyal* és *Horváth Györggyel* találkozunk, mint «Istentelen, gonosz, rab személyekkel» elkövetett tetteik után.¹⁾ 1804-ben egy társaságban találjuk *Kása Gyuri* vezérlete alatt, ki Horvátországban Németh Jancsi néven szerepelt, *Kun Gyurit*, ki más vármegyékben *Barna*, vagy *Fekete Laci* nevet használt, *Kis Palit*, *Arvai Antalt* és *Farkas Gyurit*, kik Somogyon kívül Horvátország egyes megyéit, főleg Belovár, Kőrös és Verrőce megyéit is keresztül-kasul barangolták s a vád szerint «ezen csavargások alkalmatosságával nemcsak számtalan rablásokat és tolvajságokat elkövetni, hanem amidőn egyik helyett illés gonoszságokat végbe vittek volna, félvén azon cselekedetek miatt és megfogattatásukat élmellegezni szándékozván, egy szóval a bosszúálló Törvénynek Itételeletül előre is rettegven, egyik helyről a másikra által költözni...»

Főbb bűnük: *Zala megyében: a pacasai mestert, a pötrétei juhászt, egy kanizsai csizmadiát s a kanizsai Rongyos Lámpás nevű korcsmát* kirabolták és a *krajnai szlovenkónak* útját állták, *Szabó birkást* kirablás után megölték; meggyilkoltak egy *Nagy György* nevezetű embert és *Nagy Ferenc* nevű katonát. *Árvai Antal* társukat agyonvagdalták, a *Csokonai csordást* kifosztották.

Egyesek kirablása mellett különböző helyeken disznókat, lovakat, sőt kocsikat is loptak s messzeeső helyekre kocsiztak.

Velük járt két nő is: *Horváth Juli*, 25 éves elvált nő, ki — a vád szerint — a banda egyes tagjaival buja életet élt s a rablásnál «magát hasonló vétkekkel megfertőzte.» *Horváth Örzse* valószínűleg testvére volt, aki *Kása Gyurival* élt együtt s a bandával összeköttetésben állt.

Mindnyájukat elfogták és hármukat akasztófára, *Kun Gyurit* pedig elevenen kerékbetörésre ítélte a bíróság.

Ugyanez időtájt híreskedett *Nagy Gyuri* (Pizdóci), ki négy társával *Nagykanizsa külső részében egy korcsmárost rabolt ki*. Éjjel a korcsmáros-pár ágyához mentek, dunnát, vankosokat hánytak rájuk, ezekkel lenyomatták őket s 85 forintot csikartak ki tőlük.

1806-ban tűnt fel *Horváth Csicsa* betyárvezér, kinek *Kulcsár Józsi*, *Sípos Jancsi* és egy *Buzi* nevezetű voltak

¹⁾ 1465—1802. sz.

társai. Ez a banda is nevezetessé vált, köztük különösen Horváth Csicsa, ki lóháton járt, ami Somogyban, sőt tudtommal egész Dunántúlon, egyedüli eset volt. A vád szerint különösen állatokat loptak, a sárdi vásár alkalmával rablást követtek el, a *gyócsos tótokat* kifosztották. Buzi pajtasukat agyonvágta stb.

Velük járt, a vád szerint «erdőkről-erdőkre együtt csavargott» *Horváth Örzse* 18 éves leány, Horváth Csicsa kedvese, továbbá *Vörös Örzse* 22 éves leány.

A bíróság Horváthot és Kulcsárt, mint cégéres rablót, akasztófára ítélte, de ezt megelőzőleg két ízben tüzes fogakkal megcsipkedni rendelte. A többit, még a két leányt is, börtönre és pálca-, illetőleg korbácsütésre ítélte. *Vörös Örzse* kétszer negyven, *Horváth Örzse* egyszer 32 korbácsütést kapott.

Ugyancsak 1806-ban vagdalták halálra s rabolták ki példátlan, állatias kegyetlenséggel *Tóth Péter* református prédikátort és feleségét is, *Bálványoson*. ¹⁾ *Holló Ferkó*, *Csordás (Futó) József*, *Horváth István*, *Gróf János*, *Magyar István* és *Takács Babos László* vitte véghez.

Este 8—9 óra között történt. A prédikátor gyermekei már ágyban voltak, ő az asztalnál olvasott, felesége s szolgálójuk a szobában font, mikor a haramiák közül három a szobába toppant. Egyik a prédikátort a fejsze lapjával rögtön verni kezdte, ki vele «ölbe szállott», mire a másik odaugrott s hátul a fejét három baltacsapással bevágta annyira, hogy utána mindjárt meghalt, a segítségére siető feleségét szintén megvagdalták oly erősen, hogy sérüléseibe 10 nap múlva belehalt. Az ágyból kiugrott s anyja életéért könyörgő 12 éves leánykájukat s két kisebb testvérét a rablók az ágyba visszakergették, megfenyegetve őket, hogyha nem mennek vissza az ágyba, egytől-egyig agyonvagdalják őket.

Aztán a benyílóban lévő ekklézsia ládáját kétfelé hasították s a benne talált pénzt elrabolták.

Ez a társaság, melynek egy része pásztor volt, másutt is rabolt. A *mágocsi' uraságtól* 19 darab disznót hajtottak el, a *kötcsei kanászt* szürétől fosztották meg, egy *Virrasztó* nevezetűt meggyilkoltak. A hatóság elfogta őket s egy részét pallosra ítélte. ²⁾

¹⁾ 66—1806 sz.

²⁾ 238—1813. 13. sz

1807 körül újból megszerezte nagyon hírhedtté vált betyárbanda kezdte meg garázdálkodását s mintegy két éven át tartotta rettegésben a megye délnyugati részének békés lakosságát. Vezére *Horváth András*, betyárnéven *Angyal Bandi* volt. Ezt a nevet az akkori időben élő, országos hírű Angyal Bandi (Ónodi András) után vehette fel. Bandájának tagjai voltak: *Duksics János* szökött katoná, *Gyenesei (Vendel) Antal*, *Balog János*, *Kovács (Csorba) József*, *Kocsi (Garsi) Ferkó*, *Berta István és Horváti Imre*. Ezek egyike, másika külön is működő uttonálkk rabló volt.

Ezek egyre-másra raboltak, gyilkoltak. A kisgombai »Sörény zsidót« (Dávid Samut), *kanizsai bőrös zsidókat* a boronkai erdőkben, a *szabást zsidókat* útjukban kifosztották s őket egyúttal kegyetlenül megtagolták, elverték. Angyal Bandi Dávid Samunét tagolta, Gyenesei Dávid nyakára lépett s lapickájába vágott. *A héthelyi cigányokat* kétezer forintjuktól megfosztották. *Kostyalek István* Árva megyéből való házalótól Csokonya helységénél 673 forintot elraboltak. (1807. m. gy. 1295 p.), a *kelevizi birkást* agyonlőtték s számos lopást s rablást követtek el. Angyal Bandival felesége, *Mikii Bözsi*, is együtt járt rabolni. A betyárbanda minden egyes tagját elfogták s a megyei törvényszék egy részét börtönre, más részét halálra ítélte. Mikii Bözsit felmentette.

Ilyen kegyetlen társasága volt a *Blázsovcics Józsi*, *Nagy Józsi*, *Csizmazia Józsi* és *Gyallai Mihály* nevű egyénekből; összeverődött, részben már börtönviselt gonosztevőknek, kik egytől-egyig pásztorok voltak. Ezek az áldozatokat felháborító kegyetlenséggel bántalmazták; nekik mindegy volt, akár földhöz ragadt szegény, akár jobbmódú volt az illető egyén, elrabolták tőlük, amihez juthattak. Egész községeket durva módon megfenyegettek felgyújtással. *Vörös Istvánt*, kirablása után, életre-halálra vagdalták, azután az ágyból húzott szalmából (éjjel lévén) a szobában világosságot gyújtottak s azt állandóan élesztették. A síró családra az egyik azt a durva megjegyzést tette: »Mit hagyjátok őket sírni, vagy üssétek agyon őket, vagy vessétek rá« (ágyiruhát).

László József, Somogy második fiskusának javaslatára, ezeket az emberi voltukból kivetkőzött betyárokat a bíróság halálra ítélte, a király azonban »nékiek 8 esztendei fogságot, minden héten 2 napi böjtöt, fél eszten-

dönként 40 pálcaütéseket méltóztatott kegyesen elrendelni»¹⁾

1808—1809-ig, a napóleoni háborúk alatt, a betyárok mintha nyugtot hagytak volna a lakosságnak.

Az 1809—14. évek között történt ily, részben kegyetlenségekkel véghezvitt rablások szörványosaknak mondhatók. Ezt igazolja a Budai Helytartó tanács 3962/1811. számú, a megyéhez intézett «tudósítása» s a nádorispánnak ajánlatára vonatkozó, megye által adott válasza is.²⁾

Az elsőre nézve a megye válaszából idézzük a következőket: «... tudósítani méltóztatott ezen vármegyét... hogy ezen megyében elhatalmazott gonosztevőknek száma a kirendelt Tallián Antal kir. Comisszáriusnak hathatós rendelkezési és ezen megyének iparkodása által megkisebített volt... hogy az belső bátorság jövőben is az maga állandóságában megmaradjon, egyszersmind rendelni méltóztatott, hogy jövőre nézve ezen Vármegye az Katona és Pandúrjai által az gonosztevőknek üldözését, ha hogy pedig az szükség úgy hozza magával, e' végre katonai segítséget is kérvén, folytattassa.... minden járásban egy olyatén tisztviselő kineveztessek, aki a Bátorság Comisszárus neve alatt az Belső rendtartást és Bátorságot egyedül fenntartani igyekezik».

A nádorispánnak 1812. évben tett ajánlatára, hogy a csavargók, útonállók kiirtására katonaságot küld, a vármegye főispánja azt a választ adta, hogy ».... jóllehet, megyénk olyan vármegye legyen, ahol a Szlavóniából és Horvátországból által szökő csavargók legalább megtelepesznek, mindazonáltal mostanság nálunk Tudományunkra Csavargókat és Bablókat csoportosan nem találtam. Ami pedig a kisebb Fosztogatásokat és Hajtogatásokat illeti, amelyeket az Erdőknek nálunk levő sokasága miatt tökéletesen meggátolni nincsen erőnkben, azok is a nyájuk mellett lévő pásztorok, mint... az ebből élő Csavargók által követtetnek el... mostanság katonai segítségre szükségét nem látok».³⁾

Tényleg nincs nyom arra, hogy tisztán betyárok garázdálkodtak volna; az összeverődött vegyes társaság, mely betyárok, szökött katonák, pásztorokból állt, nagyobb te-

1) Magy. Cancellaria értesítése. Somogy m. 1812. nagygyűlése, 2212. pont.

2) 1811. évi megyegyűlés, 234. p.

3) 15—1812 sz.

rületen s sűrűen nem zaklatták a lakosságot, de azért a rablások, gyilkosságok ezen években sem szüneteltek.

1811-ben *Tóth Laci* és *Fekete Jancsi* szökött katonák, *Szaka József* és *Erős István* csavargók, 12, magukhoz illő emberrel fosztogattak a Nagybjom melletti *Kereki pusztán*. *Szabó (Palkó) Samu* birkásra éjszaka rátörtek, feleségével s fiával együtt keményen megbaltázták. Szabónak, förtelmes káromkodások között, kezét-lábát metélték, hasogatták, megnyúzással fenyegették, ha pénzét nem adja elő. Több, mint ezer forintját elvitték. Szabót és feleségét hajuknál fogva ráncigálták. Ezenkívül több gyilkosságot követtek el.¹⁾

Ezidőben ítélte el a bíróság *Szaka József*, *Erdős István* és *Tóth László* szökött katonákat s rablógyilkosokat.²⁾

Ilyen félbetyár volt *Bognár András* is, ki — mint megvallotta — már 9 esztendeje zsitvénységben élt. Magával vitt társával *Paczai Gyurival*, rabolt s gyilkolt.³⁾

Hasonló vérengző társaság volt *Szili, Kósa György* és társai. *Vajda Miska*, többszörös börtönviselt gyilkos, *Sós Mihály* kanász és *Kása*, akik a velük szemben ellenszegülőket összevagdalták. *Réz Mátyás*, borzavári helység kanászá, csak azért, mert csürhéjéből ellopott disznók értékét megtéríteni kérte, szörnyű kegyetlenséggel halálra mészárolták, egyik társukat összevagdaltva, kútba dobták, a büssüi tisztartót baltájukkal erősen megvagdalták.

Ilyen vegyes összetételű volt *Bertók Istók* és *Berták Józsi* katonaszökevények, *Pávics József* híres csavargó, és *Babies Jancsi* szigligeti kanászbojtar társasága is 1813-ban, mely a többek között *a görgetegi molnárt, az odaváló mészárost, az osztópáni zsidót, az iharosberényi tisztartót* kirabolta, ez utóbbitól — háza feldúlása mellett — ezer forintját is elvitte.

Az 1814—17. év közötti időben Somogy megye hemzseg a sok betyártól, akik között szökött katonák, katonaság elől bujdosók s a helynélküli pásztorok, különösen kanászok, gyakoriak. Ennek következtében a pandúrok számát, mely akkor az egész megyében csak 80 volt, negyvennel szaporították, addig, míg »a közönséges bátorság helyreáll».⁴⁾

¹⁾ 1812. évi nov. 4-i közgy. 2198. p. és 554—1813. sz.

²⁾ 2198—1812. sz.

³⁾ 38—1813. sz.

⁴⁾ 1815. március 24. közgy. 586. p.

A megye különböző erdős részeiben, egy-egy vidékre ránehezedve s egymást váltogatva jártak-keltek a rendesen 3—5 tagból állóbandák, felkeresve a jobbmódú, készpénzzel bíró embereket. De egyesek is külön merészkedtek különböző szállásokra rablásokra. Pl. Futó (Csordás) Mihályt 1814-ben pincefeltörésért, sertések lopásáért, gyújtogatásért börtönre, pálcaütésekre s azonnal való »billegettetésre« ítélte a bíróság.¹⁾ Ugyanily büntetést kaptak Baki Mihály, Kovács János és Zsíros János csavargó szökött katonák, kik Somogyból aztán Zalába menekültek.²⁾

Híres bandája volt *Szőke Miskának*, ki ezt a kijelentést tette a bíróság előtt: »Azt nem tagadom, hogy híres csavargó voltam, de okát nem tudom, miért híresed tem úgy el«.

Hatan jártak együtt, puskákkal, pisztolyokkal és baltaikkal felfegyverkezve s rémítői voltak a lakosságnak. Társaikként szerepeltek: *Piszi Miska*, *Kis Gyuri*, *Sípos Miska* és *Istók* s a heves természetű *Sípos Jancsi*, kit »Ürös Büdös«-nek neveztek.

Nagyobb tetteik közé tartozott az *aládi molnárné*, a *mérei* és *őrsi korcsmárosné*, a *toponári*, *mérői* és egy *pesti zsidó* kirablása. A toponári zsidónak a feleségét agyonverték, a pesti zsidónak a feleségét meg úgy megverték, hogy harmadnapra belehalt. Egy *Tóth Mihály*-nevű embernek 80 forintját elvették.

Szőke bandáját, persze, a hatóság fegyveres emberei állandóan üldözték. Sípos Miskát, Kis Gyuri társával, agyonlőtték, Piszi Miskát pedig, mivel a bandát támadó strázsamesterre szándékosan nem lőtt, társai agyonverték.

Piri (Lázár) István szökött katona testvéreivel, *Miskával* és *Józsival*, akik közül egyik csak 18 éves volt, nagyobbbszabású rablásokat hajtott végre, különösen állatok elhajtasával. Főleg lovakat és disznókat loptak. A *szentmihályi hajdút* mindenestől kifosztották, mészárosoknak útját állták.

Leggonoszabb tettüket, az *istvándi kanász* által őrzött disznók egy részének, 50 darabnak, elhajlása alkalmával végezték. A kanászt s bujtárját gúzsba kötve, egy völgybe vezették s ott farkasgúzsba téve őket, mindkettőjüket karókkal a földbe cövekelték oly erősen, hogy ott kellett

¹⁾ 1053—1814. sz.

²⁾ 64—1815. sz.

volna elpusztulniok, ha — szerencsére — a bujtár a farkasgúzsából ki nem fejtőzik s ki nem szabadítja gazdáját is. ¹⁾)

Az elhajtott 50 darab disznóból 32 darab visszaszökött. A szegény kanászt még tűzszerszámjától (kova, tűzkő, tapló) s szalonnájától is megfosztották. Pirit és Józsi testvérét a bíróság két és félévi rabságra és negyedévenként 25 pálcaütésre ítélte.²⁾

Az udvari Cancellária értesítette a megyét, hogy *Sós (Vajda) Mihály, Kása (Szili) György és Balatinecz Lukács* halálraítélt rablók halálbüntetését tömlőcre s nehéz vasban, munkában és egyéb mellékbüntetésekre, a többek között »a gyulaszló italoktól való abstinenciára« változtatta.³⁾

Tárgyalta a megye ugyanez évben⁴⁾ *Kiagy (Udvardi) István, Jakodi Antal* és ezek rablótársainak ügyét is.

Ugyanez évben *Darabos Jancsi* tűnt fel társaival: *Zsíros Jancsival, Kovács Jánossal, Tóth Jánossal és Bencke Illéssel*. Vérengzéseket nem követtek el, de számos lopás, rablás sült ki rájuk. Jóidéig Somogyban járkállak, azután, hogy elfogatásukat kikerüljék, Baranya megyébe húzódtak. Somogyban a *hedrehelyi molnárokat* rabolták ki. Az *iharosberényi tisztartótól* 1300 forint váltó- és 800 forint ezüstpénzt vittek el. Négy *csehi embert* szűrűktől fosztottak meg. A *dencsházai jegyzőt* agyon akarták löni. A rabolt disznókat az erdőkbe hajtva, ott leölték és így elégeleltek.

Pula község lakosai, megtudva, hogy határukban tanýáznak puskákkal, vasvillákkal s baltákkal felfegyverkezve. rajtuk ütöttek s mindnyájukat lefegyvevezték.⁵⁾

¹⁾ A *farkasgúzs*t, mellyel a régi pásztorok az áldozat mozgását teljesen lehetetlenné tették, a betyárok is átvették. A farkasgúzsbakötés a következő módon történt: a gúzsbakötésre kényszerített egyén ökölbe szorított kezét zsineggel erősen összekötözték, azután földre ültették és az összekötözött kezeket a közbefogott térden alul húzták, majd a térd és térdet átfogó karok közé botot toltak. A bot tehát a karokon feküdt. Ezzel a gúzsbakötés befejeződén, az áldozatot féloldalra döntötték, vagy fához kötözték, mely után már nem tudott mozdulni, még csak gugolni sem. Fogai térdéig nem értek, hogy kötelékét szétszakgathatta volna. Ily állapotban gyötrődött az illető addig, míg ki nem szabadították kínos helyzetéből.

²⁾ 1814. évi aug. kisgyűlés.

³⁾ 1814. évi júl. 4. kisgy. 802. p.

⁴⁾ 1814. évi nov. 9. nagygy. 1683. p.

⁵⁾ 1814. évben felvett jegyzőkönyvből és 1037—1816. sz.

Érdekes társaságban betyárkodott *Bruk Lobi* zsidó katonaszökevény. Vallomása szerint Berzencén három zsidó zshivánnal került össze s egy görögöt a vendégfogadóban kiraboltak. E társak: *Mózes József* és *Jarkeff*, szintén katonaszökevények s szerte-széjjel jártak, rabolva, gyújtogatva. Sorsukról adatokat nem találtam).¹⁾

Ez időben különösen sok katonaszökevény vált igazi betyárrá s ezek nagy tömegben loptak állatokat, több-ízben összejátszva a pásztorokkal. Ilyenek voltak: *Horgos (Liber) Józsi*, *Franyó (Rajta) Ferenc* és *Baló Gyuri*. Ezek is leölt, lopott disznókból élösködtek. Két pandúrt a gyóty erdőben megöltek, az egyiket lelőtték, a másikat agyonverték.

1817-től 1820-ik évig nem találunk annyi rablást és fosztogatást, mint a korábbi években. Gyilkosságok alig fordultak elő. Betyárbandákról nem számolnak be a hivatalos közegek. Egy betyárról találunk említést: *Kis (Vak) Ferkóról*. Főleg fegyveres pásztorok csavargásairól és egyegy, rablásra összeverődött alakulatokról tudunk.

1817-ik évben említik az iratok *Vörös* és *Kaloda Ferkó* gonosztevőket²⁾ s több kanászt, kik csavargásban vettek részt. 1823. évben híres csavargóul említi egyik megyegyűlési jegyzőkönyv *Kis Miskát*, ki Porrogon született s kit megfogásakor üldözői, védekezése közben, levágtak. Ugyanekkor szerepelt *Csordás, vagy Csámpás Jancsi*, rabló. 1821-ben szó van *Nagy József* haramiáról. 1823-ban a bíróság *Gyócs Józsefet* és *Kovács Istvánt* halálraítélté.³⁾ Erre nézve a Helytartó Tanács rendeletében ⁴⁾ a »helybenálló törvénye (statárium) jegyzőkönyvet a következő észrevétellel küldte vissza: ».... 1-ször a megítélt s halállal kivégeztetett Gyócs Józsi a Valóságos rablók közé nem számláltathatott, mely okból ezen törvény Biráitól helytelen munkálkodása a felsőbb helyen kedvetlenül vétetett, Kovács István megítélt Bablóra nézve pedig azon környüállást, hogy a pap által a halálra el nem készítettett... helytelennek találván, az ily hijánosságok eltávoztatását jövendőre meghagyja.⁴⁾

1826. évben a rablások ismét napirenden voltak, melyeknek a megye szeretett volna végét vetni; egyik megyei

¹⁾ 1589—1896. sz. a. levő jegyzőkönyvben tett vallomások.

²⁾ 1717 évi jan. 23. nagygy jegyzőkönyve 15. p.

³⁾ 1823. jan. 20. kisgy. jegyzőkönyve

⁴⁾ 30991-1822. sz.

gyűlésen kimondotta, hogy a gonosztevőket Zala megyével együtt fogja »vadásztatni« s üldözésük iránt, amiről másutt már szó volt, együttesen fog intézkedni, természetesen elsősorban katonasággal. Két csapat vadász katonaságot rendeltek Somogyba Stájerországból (1805—1826. sz.) Ennek az üldözésnek nem lehetett valami látható eredménye.

Pozsega megyéből áttoloncolták *Kis János, Szegedi József, Horváth János, Bodor Ferenc és Katoncsi József* «gonosztevőket», kik Somogyból rándultak át. (949—1826, sz.), aminek bizony kevés eredménye látszott. Itt-ott azért csak fel-feltűnedezték a gonosztevők, a haramiák.

1826. évben *Bogáton*, a kastélyban három erőszakoskodót üldöztek; több katonaszökevény gonosztetteiről, kik kószáló rablókként léptek fel, az eszéki várparancsnokságot értesítették. *Balaskovics Mihály* és *Sovány István* haramiákat, kiknek tetteit nem ismerjük, felakasztották.

1828-ban tekergőkről jöttek a jelentések, akik elszaporodtak, mert statárium megengedését kérte a megye, amit a nádorispán meg is engedett.

1830-ban *Rezi Gyuri* és *Gósi* gonosztevőket tartották számon s ezidőben kezdetett Somogyban rabolni a Fehér megyéből való *Liliom Jancsi*, kit korábban az ozorai, vérhatalommal bíró uradalom mint »cégéres gonosztevőt« halálra ítélt, de kivégzése előtt megszökött. Liliom Jancsi Somogy megye északkeleti felében járt. Főleg állatokat, különösen lovakat, lopkodott. Orgazdáinak vád alá helyezése s részben elítéltetések után következtethetjük, hogy merre járt; bekalandozta Fehér, Zala, Veszprém megyék egy részét, Somogy megyében *Lapa- és Répás pusztákon, Megyeren, Nágocson* járt. A lapai csordás cinkostársa is volt. Baranyába szintén átcsapott.

Liliomnak nagy összeköttetései voltak, kik között szerepel egy *nagykanizsai »czines«* s egy *pesti korcsmárosné* is. 1832-ben keresték hivatalosan s 1838-ban is szólnak még róla írások. Somogymegyei tetteiről általában csak annyit tudunk, hogy az egész tájékat elremítő rabló volt és sokakat kirabolt. Hogy miként végződött élete, nem tudjuk.

1834-ben a pandúrok megyén kívül üldözték *Burcza Jancsi, Szabó Pali, Bakonyi N. és Horváth József*

¹⁾ 4—1832 sz 3039-1834. sz

gonosztevőket. Ez évben fokozottabban kezdtek tevékenykedni a betyárok, azért ismét fel kellett állítani a nyomon ítélő bíróságot. ¹⁾ Ennek alapján két gonosztevőt felakasztottak. 1835-ben konvenció s hóhért kezdtek alkalmazni s ezen évben látjuk nyomát, ami később rendszeressé vált, hogy a rablók elfogását jutalmazták.²⁾

A rablókról kezdtek híradásokat (közörméseket) is szélküldeni a személyek leírásával s a lopott, rabolt holmik megnevezésével. Ezek között olyanok is voltak, melyek később, a múlt század nyolcvanas évéig sűrűn ismétlődtek. A megyegyűlések jegyzőkönyvei tanúsítják, hogy rendszeren ismeretlen rablók, lovakat, kocsikat vittek el és pedig főleg nyílt utakról s ezeket könnyebb túladás végett más megyékbe szállították. De Somogyba is hoztak Bácskából, Fehér, sőt Nógrád megyéből is lopott lovakat, innen pedig főleg Baranya, Tolna s Zala megyékbe s a Dráván át Szlavóniába.

1836. évben *Járfás Mihály és Kuli Ferenc* felett Kőröshegyen tartották a statáriumot. Ezen évben tűnt fel a Vas, Veszprém és Győr megyéket rettegésben tartó híres betyár, *Sobri Jóska*, aki Somogyban is megfordult. Somogyon át voltaképpen menekült, Tolna megye felé tartva, hol Lápafő község határában aztán elérte a végzete. Sobri Somogyban nem rabolt, mindössze Szakácsiban egy pandurjáratot fegyverezett le, anélkül, hogy egyéb bajt okozott volna nekik.

Sobriról életrajzának főleg somogyi vonatkozású leírása kapcsán emlékezünk majd meg részletesen.

Sobri Jóska után *Hajós Laci, Mikc Sámuel, Olasz Sándor, Kis Sándor, Berzsenyi János*, azután pedig egy öttagból álló híressé vált banda garázdálkodott, mely átcsapott Baranya, Tolna s Zala megyékbe is. E banda tagjai voltak: *Fűlsz János, Récsei József, Balázs (Bánfi) Ferkó, Mihaltai Vendel, Renger János és Farkas József*. Korábbi foglalkozásuk pásztorság volt. Nevezetesebb rablósaik voltak: *Palinban* (Zala) kirabolták a *gyulai csárdást a szentmiklósi molnárt, a cserencsóczi* (Zala) s a *nagyatádi kocsmárosokat, egy babócsai boltost*, az erdősokeket megfosztották puskaiktól. Kanizsára menő utasokat kifosztották. Ezeken kívül ahol alkalmuk volt, lovakat, disznó-

¹⁾ 1834 nagygy. 1743 p.

²⁾ Erre mutat a megye 1834. évi gyűlés jegyzőkönyvének 1742. pja. „Rablók elfogatásáért csak 4 frt 30 váltóban számláltatnak”.

kal loptak. Tetteiket néha együttesen az egész bandával, máskor kettenként követték el. A pandúrok két ízben is elfogták őket, de megszöktek.

Végre véglegesen lefogva őket, a bíróság elé kerültek, Fuiszt Balázst, Mihalfiát és Farkast az alsó bíróság halálra ítélte, a pozsonyi kistábla azonban, tekintettel arra, hogy cselekményeiket nagyobb erőszak és kegyetlenség nélkül követték el, 6 évi vasban eltöltendő börtönre változtatta, hetenkint kétszeri böjtre s félévénként elszenvedendő 30 pálcaütéssel súlyosbítva. A múlt század 40—50-es évei között még *Póró*, *Orosz Pista*, *Mike Ferenc* neveivel találkozunk, akiknek csaknem mindegyikét — mint a talpon-ítélő bíróság ítéleteiből tudjuk — felakasztották.

Az 1848—49. szabadságharc eseményei megszakították a betyárvilág életét, legalább ezen időben rablási eseteket nem találtam. Úgy látszik, hogy a nemzet élet-halál harca felszívta és hadseregbe sorozta e kalandozó embereket, hol elég tér nyílt számukra a hősködésre, sőt egyes helyeken a lakósok elleni garázdálkodásra is.

Betyárvilág kialakulása az 1848—49. évi szabadságharc után,

Az 1848—49. évi szabadságharc leverelésével, mint a hatóság intézkedéseiből s számos kivégzésből következtethetjük, a rablások s egyéb gonoszságok napirenden voltak. Ezek túlnyomólag a betyároktól eredtek, akik szokatlan nagy számban szaporodtak el, amit a háború befejeztével beállott nyugalmasabb időkön kívül az új politikai rendszerre] járó gazdasági és társadalmi változás is elősegített. A harcterről visszakерült vagyontalanok, főleg pásztorok, elhelyezkedési lehetőségében bizonyos zavar állott be s ez a körülmény könnyen hajlamossá tette őket a kószáló, szabad életre.

1850-ben Somogyban az osztrák abszoliztikus hatóság három talpon-ítélő bíróságot állított fel: Kaposváron, Csurgón és Igáiban s mások elrettentetésére a kivégzettek nevét hirdetményben közzé is tették, mint a hirdetmény mondja: «A szünni nem akaró gyakori rablások és utonállások meggátlása végett Somogy megyében, Kaposvárrott felállított rögtönítélő bíróság, jóllehet a közbátorság elleni merényleteket megbosszulván, még ez évi április hóban négy rablókat kötél általi halálra ítélte el, akik is az Akasztófán vétkükért bűnhődtek; elrettenlő példának még is óhajtott sikere nem lévén, ismét: folyó évi szeptember hó 3-án Nagy György 26 éves, Gyömöre Ignác 37 éves, Szabó Gábor 22 éves. Elkövetett rablások és gyilkolás! szándék miatt. Folyó évi szeptember hó 6-án pedig Horváth. vagy Kis István 26 éves, Babai Ferenc 21 éves. Elkövetett rablási és gyilkolás! szándék miatt kötéllel akasztófán kivégeztettek.

Szolgáljon ezen szomorú példa mindenkinek intésül, hogy a gonosz akaratot elfojtva, Istennek és törvénynek engedelmeskedve, békés és munkás életre térjen meg, mert az örökös kormány a Törvényhatóságok szigorú ítéletével minden rablót és útonállót bizonyosan eléri és akasztófán az élők sorából csúf halállal kivégeztetni fog.

Kelt Kaposvárrott, Szeptember hó 7-én, 1851. Hochreiter Ambrus s. k., Somogy Megye, Cs. Kir. Főnöke.»

A rablók kiirtására körrendeletét adott ki a hatóság s azok elfogatására Pécsről vadász-csapatot hozlak, melyet különböző csoportokban a megye különböző részein helyeztek ei.

Hogy néhány év alatt a betyárok, mennyire elszaporodtak, tanúsítja a rögtönítélő bíróságok elé állítottak száma, mely negyvenre rúgott, kiknek túlnyomó részét halálra ítélték.²⁾

Az ez időben szereplő betyárok: *Farkas László, Nógádi György, Kovács István, Kis Márton, Horvát (Vida), József, Horvát Mihály, Szántó János, Szabó József, Böjtér Ferenc, László János, Csiszár György, Szentes N., Benedek latnán, Matyi Ferenc, Sárdi (Csöcse) József, Szobati János és Horváth Pista* (ki pandúrból lett betyár), kiket rablás és utonállás bűnükért ítélték halálra s akasztottak fel, különböző helyeken. *Patkó* (Subatics) *Ferencet*,³⁾ *Nagy Györgyöt és Máté Sándort* több társával együtt ítélték halálra. Ez utóbbiak a hetesi lelkészt is kirabolták.

Többekről, mint: *Csepregi Ferenc, Gazda György, Berzsa János, Kántor György, Szekeres* nevüekről csak annyi adatunk van, hogy elkövetett bűneikért a rögtönítélő bíróság elé állították őket.⁴⁾

Hogy a kormány a betyárokkal minél szigorúabban s hatásosabban járhasson el, 1853-ban katonai rögtönítélő bíróságot léptetett életbe. (424—1858. sz.)

A sok rabló közül 1856-ban *Mészáros Pali*, igazi néven Nagy Pali emelkedett ki hírességével, ki néhány éven át Somogy megye legrettegettebb betyárvezére volt. Bandája 8 tagból állott. Rablásainak sorozatáról csak részben tudunk beszámolni, mert a kárvallottak sem tudták mindig megmondani, hogy őket Mészáros bandája rabolta ki. Ahol 7—8 rablót említenek, ott Mészárosék lehettek, mert más ilyen erős betyáralakulat akkor Somogyban nem volt.

Mészáros Pál bandája saját két kocsiján s lovain járt rabolni. Természetes, hogy ezeket nem igaz utón szerezték. Az egyik kocsiba két nagy, a másikba két kis ló volt fogva

¹⁾ 3587-1851. sz.

²⁾ Az 1851. évi megyei nagygy. 1425. p.

³⁾ Ez a Patkó semmi rokonságban sem állott a későbbi híres Patkókkal: Jánossal és Pistával.

⁴⁾ 8752—1851. sz.

s így nagy területet kóborolhattak be. A megye legkülönbözőbb pontjain fordultak meg, amellet más megyébe is átsaptak s ha menekülniök kellett, az üldözés elől Szlavóniába vonultak.

Mészáros Pál *Szabó József korcsmárosnál* (Berény és Fakos közötti csárdában) többször megfordult. Emiatt Szabónak a zalamegyei vizsgálóbírónál is meg kellett lennie. Mészáros 1857-ben a *muraszentmártoni lelkésznél* kísérelt meg rablást, de káplánja lármát csapott s a banda eltávozott. Mészáros Pali Szabó korcsmárost megfenyegette, hogy ne merje őket feljelenteni.¹⁾

Vízváron 1857 november 1-én, az esti órákban *Loncsár János* plébánost rabolták ki. A cselédséget összekötözve, egyik szobába zárták s a lakás kulcsait kierőszakolták tőlük. Három betyár a cselédekét őrizte, a többiek részben őrt álltak, részben a lakást fosztogatták. 615 forint értékűt vittek el pénzben és holmiban. Háromnak a kiléte később kiderült, ezek: *Kapoli György*, *Babos Jancsi* és *Fejes Jancsi* voltak.

Ugyanezek a *Vízvár* mellett lévő *Kétnyár-puszlán* is jártak; a csendőrség üldözte őket. *Fejes Jancsit* agyonlőtték, más kettőt megsebesítettek. *Fejesnél* megtalálták azt a 12 ezüstkanalat, melyet *Loncsár plébánostól* loptak.²⁾

Mészárosék egyik legvakmerőbb rablási kísérletüket a zalamegyei Alsólendva mezővárosban követték el, 1858 január 8-án este. Ide Nagykanizsáról rándultak át, az úgynevezett «*Kanizsai úton*». Természetesen, saját kocsijukon mentek. E kocsik «*somogyi kocsik*» voltak; rövid széles, létrás oldallal. A két kocsin nyolcán ültek, fejükre húzott szőrcsuklyákkal. Alsólendvától nem messze, egy erdőbe vonultak és pedig egy, az úton haladó szabómessterrel, kit kényszerítettek kocsijukra felülni. Az erdőben felső ruháikat levetették s puskákkal, pisztolyokkal és késekkel felszerelve, hatan Alsólendvára mentek be, kettő pedig az erdőben maradt a lovakat őrizni.

Este 7 órakor kormozott arccal berontottak *Kálivoda József* kereskedő és földbirtokos lakásába, hol éppen disznóölés volt. A hentes a konyhában boncolt, *Kálivoda* meg a szobában többekkel kártyázott. Az egyik betyár *Kálivodához* lépett s baltájával halántékához vágott, ki nem vesztette el lélekjelenlétét s kiabálni kezdett. Erre a

¹⁾ Abonyi szolgabíró jelentése 9972 — 1857. sz.

²⁾ 10.181 — 1857. kb. sz.

háziak, megtudva miről van szó, a harangokat félreverték, mire Mészáros bandája sietve eltávozott. A hentest,, ki menekülni igyekezett, hátbavágták baltájukkal. Kálivoda később sebébe belehalt. (Özv. Tomka Györgyné, Kálivoda rokonának közlése Alsólendváról.) Az első megjelent rendőrt a betyárok agyonlőtték s többeket megsebesítették, azután elmenekültek. E rablási kísérletnél, állítólag 15 betyár volt. Ez túlzás lehet, ámbar nincs kizárva, hogy közelbeli csatlakozó embereket vettek maguk közé, de oly sokan semmiesetre sem lehettek.

Mészáros bandája a baláci csárdában dicsekedett, hogy alsólendvai útjuk előtt a nagykanizsai úgynevezett Sorházban a sörfőzőt és egy katonát elvertek, mert őket a jelenlevő rendőrrel le akarták tartóztatni s azután kocsijukon elmenekültek.¹⁾

Az 1857—59. években Mészáros bandáján kívül más, kisebb-nagyobb rablóbandák is feltűntek időközönként, de ezeken kívül alkalmi rablások is voltak, amelyeket főleg pásztorok követtek el.

Hárságyon három bekormozott s németül is beszélő egyén rabolta ki *Geiszl Móric* építész²⁾ *Aranyos pusztán* 1857 október 28-án négy rablót a csendőrök éjjel 11 órakor megleptek s a menekülő rablók helyett két, családos, pusztai alkalmazottat lőttek agyon.³⁾ *Babod-pusztá* közelében három rabló 1857 szeptember 13-án *Balassa Tamás* juhászt fához kötötte s 43 darab birkáját a nyájból elhajtotta. *Miklós György ozorai* lakost négy rabló támadta meg Endréd közelében 1857 szept. 4-én, akiket kérésükre előzőleg kocsijára felvett. Egy darabig nyugodtan haladtak, egyszer csak a gazda mellett ülő rabló egy lövést tett s a kocsit megállíttatta, azután a gazdát a kocsiról ledobták, ők pedig elhajtottak.⁴⁾

Az 1858. év folyamán nem voltak nagyobb rablások. Egyes járásokból teljes rendet, a közbiztonság zavartalan-ságát jelentették a fősolgabírák. A rablások, útonállások egyesek vállalkozásai voltak: élelmiszereket, ruhaféléket (szűrt, dolmányt, csizmát) vettek el az áldozatoktól és néhány forintjuktól is megfosztották az útjukba kerülőket. Ezek olyan »menős« -félék voltak, kiknek fegyverük nem

¹⁾ Nagykanizsai rendőrbiztos átirata 1857. november 21. 9172—1857. sz.

²⁾ 1416—1858. kb. sz.

³⁾ 1802- 1858 kb. sz.

⁴⁾ 3256—1858. kb. sz.

volt; baltával, bottal jártak. Néha zsarolást kíséreltek meg. A pásztorok juhokat és disznókat lopkodtak, ami máskor is csaknem mindennapi eset volt. Ezeket nem sorolom fel.

Megemlítem még egy héttagú bandának sorozatos, kisebb rablásait, ugyancsak 1858. évből. Ezek közül csak hármat tudtak elfogni, továbbá *Gorián Mihály* molnárnak három rabló által való kirablását. A molnárt erősen megkötözték s egy időközben odaérkező kocsin eltávoztak. Kettejükön katonaruha volt.

1859-ik évben már nagyobb rablások fordultak elő. A számos útonállásokat, állat- és árulopásokat mellőzve, megemlítést érdemlő néhány rablást s egyéb eseményt foglalunk össze.

Takács Sándor fiadi bírót az *Andocs melletti erdőben* nyolc rabló megtámadta, 30 forintját elrabolta s azonfelül oly kegyetlenül elverte, hogy belehalt. A rablókat elfogták. ¹⁾ Hogy kik voltak, az iratokból nem tűnik ki.

Kakonya csárdánál három rablóval a csendörök megütköztek. Közülök egyet agyonlőttek s kettőt: *Fülöp Jánost* és *Bánfi Jánost*, elfogtak. ²⁾

A Somssich-féle simonyi kastélyban három rabló megjelent, ételt rekviráltak s egész éjjel ott mulattak. Ugyancsak az öreglaki *Jankovich kastélyból* ételt, italt és pénzt vittek el.

Nagy kegyetlenséggel rabolta ki hat betyár *Stern Tódor* szompácsi birtokost. Fejük fekete kendővel volt bekötve. Sternt feleségével együtt megkötözték, hárman őrt álltak, hárman pedig a lakásban raboltak. Stern, nagynehezen, kötelékétől megszabadult s futásnak eredt. A rablók utolérték, leütötték, majd fejébe lőttek. Stern meghalt. Napkeltével a rablók az uradalom kocsijába fogtak s elhajtottak. Egy bérest is megsebeztek a combján. ¹⁾

1860-ban egész csomó »Vagabunder«- és »Reuber«-ről emlékeztek meg a németnyelvű hivatalos iratok.

¹⁾ 6104-1859. sz.

²⁾ 3829-1859. sz.

³⁾ 6597—1859. sz.

A betyárok veszedelmes fellépése.

Patkó testvérek.

Somogyban *Patkó János* feltűnésével új fejezet kezdődik a betyárvilágban. Az ő s később öccsének merész tettei ezt a kalandos, vad életet Somogyban szinte felvirágoztatta.

Ezen időben már nemcsak arra nézve nyerünk bővebb adatokat, hogy kik raboltak, kik verődtek össze egy-egy úgynevezett bandába, hanem hogy hol, kikel fosztottak ki s milyen körülmények között. Ekkor már terjedelmesebb felvilágosítást nyújt a megyei levéltár, sőt — éppen a betyárokról nézve — a főispáni külön (elnöki) irattár is. Ezekben megtaláljuk a jegyzők, szolgabírák jelentéseit, a fő- és alispánok rendelkezéseit, felterjesztéseit, valamint egyesek panaszait, feljelentéseit is.

Sajnos, azért az adatok mégsem lehettek teljesek, mivel a katonai rögtönítelő bírósági intézkedéseket ugyan közölték a polgári hatóságokkal, azonban azok csak az ítélet s végrehajtásának száraz fényére vonatkoztak, a többi fontos adatokat, nevezetesen a jegyzőkönyveket, azok kiegészítő kísérő iratait, amelyek részletesen tartalmazzák a vádolt betyár tetteit, személyleírását, ruhaviseletét, stb., már nem küldték el.

Patkó Jancsi kisebb-nagyobb lopásai és rablásairól 1861. évtől kezdődőleg van tudomásunk hivatalos adatok alapján. 1860. évből nemcsak a reá vonatkozó okmányok, hanem — véletlenségből — azoknak tárgymutatoja sincsen meg a somogymegyei levéltárban. A megyei irattárban lévő, Patkóra vonatkozó iratcsomót 1865-ben a «főügyész számnélküli rendeletére» Kelemen kir. ügyésznek kiadták, mely aztán többé nem került vissza. Elkallódott.

Az 1861. év folyamán elkövetett rablásainak sorozata sem teljes. Somogy megyén kívül eső rablásairól csak néhányat tudunk. Ezen évben kirabolta társaival egyik Somssich gróf tisztartóját; ¹⁾ raboltak *Márcadón*, *Darány-*

¹⁾ 8—1861. sz.

ἀαη,¹⁾ *Ácsán*,²⁾ *Látóhegyen*,³⁾ *liüssün*, *Gaál István földbirtokosnál és »egy csokonyai izraelitánál⁴⁾*,⁵⁾ *Poklos* községben gyilkosságot követtek el. A büssüi rablásnál az ottani jegyző is gyanúba került s elfogták. Később szabadonbocsátották. ⁶⁾ Ez év folyamán a *sonmogyacsai plébánost* rabolták ki, mire nézve a veszprémi püspök panaszt is tett. ⁷⁾

Kegyetlen kettős gyilkosságot követlek el Patkó és társai *Görösgálon*, melyet azonban részben védekezésüknek is lehet tekinteni, a *Zöldág* csárdában. Az eset a következő:

1861. év szeptember hó 19-én *Zsoldos János* szigeti (most szigetvári) járásbeli pandúrőrmester *Géza* nevű fiával *Kisdobszáról.* az általa korábban eladott gabona árának felvétele végett, *Scherz*-nevű kanizsai kereskedőhöz menván *Szigetvárra*, ott az összeget, 420 forintot, felvette s délután hazafelé menve, útját *Patának* vette, ahol az ottani számtartóhoz, *Bathó János*hoz, beszállott. Ott elidőzván, este 10 óra tájban indult el fiával, maga hajtva lovait. *Patáról*, *Görösgálon* keresztül menván, a puszta végén lévő *Zöldág* csárdához ért, hol — holdvilágos éj lévén — észrevette, hogy a csárda udvarán lévő lombosátor alatt borozó emberek ülnek. (*Zsoldos*, kocsiját az úton hagyva, puskájával kezében, a borozgaiókhoz ment s kérdést intézett hozzájuk, hogy miféle emberek és mi-
járatban vannak? Mire a borozók közül az egyik, ki — mint később kiviláglott — *Patkó Jancsi* volt/azt válaszolta, hogy mit kérdi, akárhová valók. Erre *Zsoldos*, puskáját rájuk fogva, lelövessel fenyegette őket. Puskáját el is sütötte, s az egyiket eltalálta, mire *Patkó* és társai *Zsoldos*nak estek, puskáját elvették s rálöttek. *Zsoldos* csendesen, e mondással: »Jaj nekem« földre bukott. Erre *Zsoldos* fia atyja védelmére kelt és a *Patkóval* iddogáló *Naszladi Mártont* lőtte meg pisztolyából, mire *Patkó* és társai őt közlről agyonlőtték. Ő is, mint atyja, három lövést kapott. Ezulán *Patkó* egyedül bement a csárdába, a korcsmárost, *Reiner Ignácot*, feleségét és szolgáját,

¹⁾ 435-1861. sz

²⁾ 1130—1861. sz

³⁾ 1270-1861. sz

⁴⁾ 2557—1861 sz

⁵⁾ 2195—1861. sz.

⁶⁾ 2375-1862 sz.

⁷⁾ 504—1862. sz

Kovács Erzsébetet, kik a gyilkosság tanúi voltak, megfenyegette, hogy ha ezen esetről a legkisebbet is mernek szólni, megöli őket.

A lövöldözés alatt Zsoldos lovai megijedve, elvágattak. Patkó és társai utánuk futottak, elfogták és a korcsma udvarára hajtottak be velük, azután pedig, a holtakat kocsira téve, Kisdobsza felé robogtak. Másnap hajnalban a kocsit a lovakkal s a két meggyilkolttal *Kisdobsza* utcáján találták meg. Zsoldost fiával együtt e községben temették el. Sírjuk ma is megvan. — Zsoldos 37, fia, Géza, 16 éves volt.

Hogy Zsoldos a betyárokkal birokra kelt, igazolja az orvosi látletet, mely jobb fülén, jobb szemöldöke sarkán és az orra tövén véres karcolásokat talált. Zsoldos daliás, szép ember volt, réme a betyároknak. Rokonságának egy tagja beszélte el, hogy egy betyár, ki Kisdobszán járva, midőn a temetőben Zsoldos síremlékét meglátva, rálőtt, a golyó visszapatant és a betyárt megölte.¹⁾

Zsoldosnének a helytartótanács fő kormányzójához írt kérvényéből kitűnt, hogy Patkó a férjénél lévő 420 forintot elrabolta. Az özvegynek a kir. helytartó kegyajándékképp egyszersmindenkorra 150 forintot utalványoztatok a megyei költségvetés során.²⁾

Reiner Ignác zöldági korcsmárost rablók takargatása, illetőleg gyilkossági büntett pártolásáért 7 évi, Naszladi, vagy Südi Mártont, Patkó elfogott társát, 12 évi, vasban elszenvendő, közmunkával súlyosbított börtönre s 40 forint vérdíjra ítélte a kir. törvényszék; a kir. tábla azonban a vizsgálati fogsággal büntetésüket kitöltöttnek tekintette.³⁾

E szomorú esetet egy gyarló vers is megörökíti:

*A Zsoldos is sokat harcolt élteben,
Míg nem került Patkó Jancsi kezébe;
De mikor a Zöldág csárdához érlek,
Akkor került Patkó Jancsi kezébe.*

Egy másik vers, melyet valami Zsoldost gyűlölő betyár faraghatott, így szól:

¹⁾ Sziládi Béla állomáselőjáró közlése.

²⁾ 92 636—1864. sz.

³⁾ Zsoldos agyonlövésének történetét Hegyessy János volt szigetvári főszolgabíró is ismertette a Somogy m. Almanach 1913. évi folyamában. Ezt azonban képzeletbeli elbeszélésnek kell tartanunk, mert — Patkót kivéve — a szereplők nevei mások s az eset is egészen másként történt, mint ő megírta.

*A Szigetben harangoznak, temetnek,
A Zsoldosnak zöld koporsót készítenek;
Az van a fejfájára ráírva:
Itt nyugszik a kutya Zsoldos fiával.*

Zsoldos meggyilkolásának, mint később látni fogjuk, nagyon véres következménye lett. Bogdásán, Baranya megyében, hol Zsoldos sógora, Duss Lajos tanító, Bergán Jancsi betyárvezér agyonlövésének s bandája egy részének elfogatása révén véres bosszút állt.

*

Ugyancsak a Zöldág csárdához fűződik egy másik esemény, éspedig szintén Patkó Jancsival kapcsolatban, mely ezen csárdától egy órányira, az erdő mélyén fekvő Buvári nevű birkatanyán fejeződött be.

Patkó Jancsi a Zöldág csárdában mulatott. Erről értesítették a szigetvári pandúrokat. A pandúrörmester jelentést tett a főszolgabírónak, aki — állítólag — nem tanácsolta, hogy kimenjen, mert csalados ember, Patkó meg nőtlen, elszánt betyár; nagy baja lehet. Az őrmester, e figyelmeztetéssel nem törődve, négy pandúrral s fiával kiment a Zöldág csárdához, de Patkói és társait niár nem találta ott, néhány perccel előbb távoztak onnan el. A földet vékony hó takarta s így csapásuk után, távozások irányát könnyen fölismerték. Lábnymuk a Buvári tanyaához vezetett. A pandúrok utánuk siettek. Midőn odaértek, az őrmester a birkaakol kisajtájának a küszöbére állva, benézett s szemben találta magával Patkót, ki a birkaetető mellett állott. Az őrmester, fulhúzott fegyverrel, bekiáltott Patkóhoz:

— Most már sehogysem menekülhetsz! Add meg magadat!

Patkó visszakiáltott:

— Azt mondom, ha magad részére jót akarsz, menj el!

E válaszra az őrmester célzott, hogy Patkót agyonlője. Patkó azonban már szintén készen állt a lövésre s előbb sütötte el puskáját, mire az őrmester holtan terült el. A többiek a kisajtónál állottak és az őrmester agyonlövése után futásnak eredtek. Közülük Patkó még az őrmester fiát is agyonlőtte.

Ezután Patkó bandája a juhászokhoz szállva, egyik juhász által beüzentek az uradalmi számtartóhoz, hogy küldjön nekik tejfölös-túrót és kenyeret, mely kívánságuk

teljesítése után, az ételt elfogyasztva, tovább álltak. ¹⁾

Somogyban az 1861—62. évi, különösen pedig az utóbbi évi nagyobb rablások s gyilkosságok Patkó János nevéhez fűződnek. Egyes rablásairól az iratcsomót nem találhatván meg, csalt az iktató nyomán tudjuk, hogy hol, kinél követett el rablást. 1861-ben gróf *Somssich tisztartójánál* (melyiknél, hol, nincs jelezve)²⁾ *Darányban*, ³⁾ *Somogyacsán*,⁴⁾ *Letenye-lendvai erdőben*, ⁵⁾ *Látóhegyen*⁶⁾ Ezen időtájban történhetett *Berzencére* való kirándulásuk, ahol az aszkéta életet élő *Kavulák János* kanonok-prépostot rabolták meg. A hagyomány szerint mind a két Patkó: János és Pista vezetése alatt, kilencen voltak. Először a cselédek lakásába mentek, kiknek őrizetére két embert hagytak, azután a plébániára vonultak. Itt is két társat hagytak künn, ők pedig bementek. Éjjel lévén, felzörgették a plébános hűgát, özv. Nyúl Jánosné házvezetőnőt, majd a plébánoshoz mentek be s kérték, hogy adja elő minden értékes tárgyát és készpénzét. Magukhoz vették órájának aranyláncát (az órát nem tartották elég értékesnek) és 100 forint készpénzét, azután bejelentették, hogy éhesek. Erre a kamrából szalonnát s kenyeret, a pincéből pedig pár üveg somlai-bort hozlak fel számukra. Vacsora bevégeztével eltávoztak, szigorúan meghagyva a ház népének, hogy reggelig a lakást senki el ne hagyja. ⁷⁾

Két hónap múlva ugyanezen községben *Ivcsik* molnárt látogatták meg; a lármát csapó molnárt megsebesítették s a szobába is behatoltak, de nem vittek el semmit. ⁸⁾ Hogy rablásai milyen sorrendben történtek, nem minden esetben lehet kideríteni. Lehetek, sőt egész bizonyos, hogy voltak Patkónak kisebb rablásai és gyilkolásai is, amelyekről egyáltalán nem tudunk, különösen melyeket más megyékben. vagy Szlavóniában követett el. *Baranyában* 1861—62. év folyamán egész sorozat rablást követett el bandájával s ezekből, a *szenidénesi plébános* kirablásán kívül, nem tudunk mást. (3673—1862. sz.) A szigeti járásban elkövetett rablásait utólag mindig megüzente a fő-

¹⁾ Kapoli Antal öreg juhász közlése.

²⁾ 83—1861. sz.

³⁾ 439-1861. sz.

⁴⁾ 1130-1881. sz.

⁵⁾ 1210—1861. sz.

⁶⁾ 1270—1861. sz.

⁷⁾ Markos László ig -tanító közlése.

⁸⁾ Markos László ig -tanító közlése.

szolgabírónak, hozzátéve, hogy mást ne keressen.

Somogyhatvanban Bélaváry István ref. lelkészhez állított be Patkó Jancsi néhány társával s pénzt követelt. Bélaváry kijelentette, hogy neki, mint szegényes javadalma s családos embernek, bizony nincs pénze. Patkó erre azt felelte: Ők tudják, hogy van. Erre keresni kezdték a pénzt; széthánytak a szobában mindent, hogy megtalálják. Persze, nem találták s így üresen kellett távoznia. A lelkész nem bántalmazták. (Özv. Csejdy Gáborné közlése, kinek Bélaváry István dédapja volt.)

Ez időtájban eshetett meg a *némelladi* rablás is.

Patkó Jancsi a volt Czindery-féle birtok új tulajdonosához — ki valószínűleg báró Wenckheim Béla volt —, szintén betört; báró Wenckheim az akkori igen rossz közbiztonsági állapotok miatt állandóan egy szakasz dragonyos katonával őriztette kastélyát. A katonáknak a kastélytól kissé távol eső épületben volt a tanyájuk.

Patkó értesülvén az őrzés körülményeiről, midőn a katonák tanyájukra mentek ebédelni, társaival betört a kastélyba s az összeszedhető pénzt elrabolta. Rablás alatt a kastély úrnője (ki szül. Czindery-leány volt), egyik mellékszobába menekült. A fáma szerint egy disznóteknő alá bujt. A betyárok jártak a disznóteknő körül, de nem gondoltak arra, hogy valaki fekszik alatta. (Kapoli Antal juhász közlése.)

Patkó a rablás után az uraság négy lovát befogatva a hintóba, még mielőtt a katonaság értesült volna otlétéről, elrobogtatott. (özv. Csejdy Gáborné közlése.)

Miután Dalmát- és Tótország helytartója elrendelte, hogy a »hírhedt Patkó« vezetése alatt Magyarországból a Dráván át érkezett s gonoszteleik után visszamenekült rablók ellen Eszéktől fölfelé őrcsapatok állíttassanak fel ¹⁾ s miután Mérey István, somogymegyei főispáni helytartó már korábban intézkedett, hogy »a gonosz Patkó« s társai kézrekeríttessék s a Dráva partján, Barcstól Révfaluig katonaság tartson szoros felügyeletet, így ezen időtől Patkó bandáját a megye halárai közé szorította.»

Tévedett! Patkó és társai csak Szlavóniába nem mehettek át, de átrándulhattak — és át is rándultak — a szomszédos megyékbe. *Zala megyében*, a Lelenye és Alsó-lendva között, a Mura folyó mellett húzódó erdők körül

¹⁾ Hegyessy János: Somogy vm. Almanach 1913. évi.

fekvő községekbe, sőt *Göcsej vidékére* is elkalandozlak. Ezen kirándulások közül két jellemző esetet írok le.

Az egyik a Letenyéhez közelfekvő *Becsehelyen* történt¹⁾ *Csuzy Pál* cs. k. kamarás, gazdag földbirtokosnál, kitől — állítólag — több, mint 100.000 forintot vittek el. Az összeg nagysága túlzott, de valószínűleg elég nagy lehetett. A rablás 1861-ben történt, esielői 10 óra körül. A felvett jegyzőkönyv szerint elvittek tőle 100 drb. o. é. forintost bankót, 18 drb. 100 o. é. forintos bankjegyei, «tudva nem lévő mennyiségű különféle ezüstpénzt», két nagy arany ismétlő zsebórát, igen súlyos láncokkal, négy darab vívópisztolyt. A Budai Helytartótanács hirdetése szerűit a felfedezőnek 10.000 osztr. ért. forint jutalom biztosított (Zala m. 1861. évi szept. 2-iki közgyűlése, 43. jzk.)

Ezen rablás bevégezte után — a nép között elterjedt hírek szerint — a következő jelenet játszódott le *Csuzy* és *Patkó* között: *Csuzy* a pamlagon ült s *Palkó* melléje telepedett. Ekkor *Csuzy* átölelte *Patkó*t s kérlelte: «Fiam, ne vidd el a pénzemet». Mire *Patkó* azt felelte: «Apám, marad inég!»²⁾ Ezután kezét fogva egymással, szépen elbúcsúztak. *Csuzyt* 1861. évben rabolta ki *Patkó*.

Akkor a somogymegyei uradalmi tanyákon az a hír járta, hogy ezen összegen *Lajosháza* somogyi puszta mellett elterülő erdőben, egy tölgyfa alatt osztozkodott *Patkó* bandája. Kiteregették a bankókat s úgy állapították meg, hogy kire mennyi esik. Pap József ottani juhász ezt végignézte, őt is felszólították, hogy vegyen a bankókból, de nem merte megtenni, félt, hogy felakasztják.²⁾

Egy *Csuzyt*, mint *fiadi* püspöki birtok bérlőjét, is kiraboltak a betyárok, valószínűleg a *becsehelyit* megelőzőleg. A betyároknak tudomásukra jutott, hogy *Csuzy* nagy összeget (állítólag 20.000 forintot) kapott gyalpúért. Rajtaütöttek s elrabolták tőle. *Csuzy* vonakodott a pénzt előadni. mire aztán úgy kényszerítették — egyéb kínzások mellett — hogy parazsat tettek a hasára.³⁾

A másik, Zalaiban elkövetett tettük, rendkívül érdekes esel *Pördeföldön* történt, mely község már jól benn van *Göcsejben*.⁴⁾ A *Patkó* s társai által itt véghezvitt súlyos

¹⁾ Kapoli Antal 80 éves juhász közlése.

²⁾ Kapoli Antal 80 éves juhász közlése.

³⁾ Kapoli Antal 80 éves juhász közlése.

⁴⁾ *Göcsejnek* Zala megye délnyugati részén fekvő azon területet nevezik, mely Zala és Kerka folyó, Valiczka csatorna és Valiczka patak által van határolva: 91 községet, 116 pusztát, majort, telepet foglal magában.

büntettről a zalaegerszegi járás alszolgabírája 1862 május 5-én a következőkben számolt be a főispáni helytartónak.

» A merénylet elkövetése után — szól a jelentés — május 7-én Pördeföldön, a helyszínen megjelentem s az előzetes vizsgálatot teljesítettem, melyből kiderült, hogy 3 fegyveres csavargók, kik közül egyet társai Patkónak neveztek, már május 5-én estve a *pördeföldi birkásnál* beszállásoltak, bárányt metszettek 's ott ettek és fizettek.

A pördeföldi ispánlakás.

Kövér János birkásbojtárral a faluban lévő birkáslaktól 2 jó távolsági lövés messziségre fekvő korcsmából bort hordattak, egész éjjel mulattak, *Kövér János* bojtárral fűrlyáltattak, a háznál lévő nőikkel táncoltak, — másnap reggel, 6—7 óra között *Bründl Béla* ispán úrhoz átmentek a juhász gazdát és Kövér János bojtárt magokkal áthajtották, bort parancsoltak, az Ispánnak velük kellett inni, — borozás közben a bíró egy írást vitt be az ispánhoz olvasni, azt is ott fogták s az uradalmi jáger is közbejött és együtt 11—12 óra közíg, mikor egy ember jelentést vitt az Ispán úrhoz, hogy délre *Lentiből* vendégei ér-

keznek, mulattak — ekkor mindannyian által mentek a birkáshoz, — de már ezen átmenetel előtt 3 csendőr, kik szinte Pördeföldön a faluban háltak, az esetről annak dacára, hogy a kisbírótól kérdezték, nincs-e valami hír, ez azt eltagadta, mit sem tudtak, — az Ispán lakhoz indulva, majorokat megvizsgálták, hol senki őket ezen esetről nem értesítette, sőt egy cseléd mondotta, hogy az Ispán felkelt, bátran bemehetnek, — mikor folosóra érlek, a szobaajtó

A pördeföldi korcsma.

előttük kinyitattott, ők beléptek: — egyszerre meg lettek lepetve, mikor három fegyverest felhúzott fegyverrel célba véve előttük láttak, zavarba jöttek s egyszerre lefegyvereztettek, az asztal mellé ültették és velük kellett poharazni mindaddig, míg a juhászhoz átindultak, a Csendőrök kényszerítették velük menni s itt is délután egy óráig mulatni, akkor indulóra készültek, a Csendőröknek fegyvereket visszaadták, a juhászlakból felhúzott fegyverrel kikísérték, és a Csendőröknek 6 frl. 30 krajcárt o. é. ajándékoztak, őket összecsókolták, a Csendőrök *Dömeföld* felé indulva, a fegyveres csavargók pedig a faluba mentek be,

— azonban a Csendőrök az ispánlak mögött, a gabonák közti úton a falu felé visszatértek és a falu alsó végén bementek, — a csavargók már a korcsmában voltak, mint a Csendőrség közeledéseket észre vették, a korcsmából kivonultak, — a Csendőrök egyike a haranglábnál, a parancsnok egy pár lépéssel hátrább, egy más háznál, a másik napkelet felől egy házszegetnél, kert soroknál vettek állást s a Csendőrök kezdték meg a tüzelést, de csak tüzelés közben, miután a csavargók is folyvást tüzeltek, kétszer tölthettek, — a 2-ik lövés után a Csavargók által rohammal támadtattak meg — s roham közben két Csendőr lelővetett, — egyik csendőr lelővése után is egyik rablóval megvívott, annak balcombját szuronnal megsértette, melyen a csavargó még jobban felbőszülve, szuronyos "fegyverét kezéből kiragadta s maga fegyverével agyonverte. — A Csendőr harmadika, vagyis a parancsnok megfutott, ezt üldözvén, el nem foghatták, visszatértek, a holt csendőrök egyenkabátját lehúzták, sapkájukat és minden fegyvereket, és egyik köpönyegjét magukhoz vették, és a korcsmába visszatértek, hol a megsértett a korcsmárosné előtt pajtásának a csendőrtől kapott lába szúrását megmutatta, — azonban ezen ütközetben a falu lakossai közül senki segítségükre nem ment.«

A hagyomány szerint midőn a betyároktól elbúcsúztak és kerülő úton visszatértek, a faluban hat polgárembert felfegyvereztek, kiknek az lett volna a hivatásuk, hogy a betyárok menekülési útját elzárják, de amikor szükség lett volna rájuk, nem álltak elő. Valószínűleg nem mertek a betyárokkal harcba keveredni. «Ezen esel után a rabló zsisvánság mit sem késedelmeskedett, kettő által ment az Ispán úrhoz, annak kocsisával befogattak, egy pedig végig ment a faluban, a nőknek megparancsolta, hogy a holtakat házhoz vigyék be, mert azok a Császár emberei — a kocsis megérkezvén, a falu végén megásott és a kocsis bemondása szerint, a szuronyos Csendőri fegyvereket maguk mellé kétfelől a kocsiba tették, hogy az minél jobban látszassák, a Csendőr kabátokat magokra vették, arra felől duhaj szűrőket öltöttek — s a kocsissal hajtottak, mint csak a ló mehetett, így utaztak *Lasztonyán* s *Kereltyén* hosszat és *Tolmácson* felől a falutól egy puskalövés távol-

¹⁾ 1445/1862, eln. sz. jelentés a Helytartó Tanácshoz.

ságra megállották a Nagyvágás mellett, a kocsisnak 1 frt. oszt. ért. borravalót adtak, fegyvert és ruhát magokkal vitték».

A pördeföldi korcsmánál agyonlőtt két csendőr sírköve.

»Megjegyzésre szükségesnek véltem, miszerint a Csendőr parancsnoknak vallomásából az derült ki, hogy f. május 5-n éjjel a község bíró és ezen csavargókkal regveiiig együtt mulatnak a birkásnál — de ezt előttem az előleges vizsgálatkor tagadták, — azonban a vizsgálatot az előljárók és az összes jelen volt lakosság ellen szigorúan fogom teljesíteni ...«

Hogy továbbiakban az egész ügy a betyárokkal együtt

dözsölőkkel miként fejeződött be, arra nézve adatokat nem találtam.

Az elesett két csendőrnek sírkövet állítottak, melyeken a nevek ma is jól olvashatók. A további felírás »cs. k. 8. ezredbeli csendőrök, meghaltak 1862 május 2-n«. A sírt jólelkű asszonyok évenként eligazítják s virágot ültetnek a sírhalomra¹⁾ Patkó Jancsi ezen esetet megelőzőleg *Poklos* községben is járt s ott gyilkosságot követett el. ²⁾ *Órsön* is megfordult *Kántás József* ispánnál, ki leányával együtt gyanúba került, hogy Patkó Jánossal összeköttetésben áll. Itt esett el három csendőr, Patkó bandájával való összeütközés alkalmával³⁾

Patkó és öccse, István, évekig együtt jártak rablásaikra, hogy mikor váltak el egymástól, nem tudjuk; elkövetett tetteik azonban arra mutatnak, hogy Patkó Pista külön területet választott és pedig a Somogy megye északi felét. így nem tudhatjuk, Somogy középső részében történt rablások némelyikét melyik Patkó bandája követte el.

A *Vitya* pusztán történt összetűzésnél sem lehet megállapítani, melyik Patkó szerepelt. 1862. év április 1-én, alkonyat után a *vityapusztai* juhász számadóhoz négy betyár tért be s innivalót kértek. A kívül őrt álló *Kötyöri Jóska* nevezetű betyár éjjel 11 óra körül elkiáltotta magát: «Legények, baj van! Jönnek a katonák!» Erre a betyárok fegyverhez kaptak és védekező állásba helyezkedtek. Pandúrok, csendőrök és katonák közeledtek. Az egymásra való lövöldözés közben mintegy húsz lövést váltottak. Egy csendőrt agyonlőttek, egy pandúrt megsebeztek. A katonák a Somogyvározt állomásozó vadászcsapat héttagú őrzője volt. Ezen esetből kifolyólag a számadót és bojtárját bíróság elé állították. A számadót a bíróság felmentette, két bojtárját azonban eltitkolásért félévi, illetőleg 2 évi börtönre ítélte.

1862 júniusában a *surdi urasági kastélyba* a kert felől három rabló bement s az ott lakó *Ruzsicska Lajos* urasági kulcsártól ezüst kanalakat stb., öt darab aranygyűrűt, dupla fegyvert elvették. De ezzel nem elégedvén meg, *Klein Farkas* urasági gazdához mentek s ettől 145 forintot, fiától pedig 16 forintot elvettek. Ez utóbbinak boltjába is berontottak s sok mindenfélét magukhoz vettek,

¹⁾ Zolder Károly pákái lakos közlése.

²⁾ 606—1862 sz.

³⁾ 2560—1862, sz.

azután pedig *Klein Farkast fiával együtt*, öt lövéssel agyonlőtték. Az apa három, fia két lövést kapott. Az ottani tanító e gyilkosság elkövetése alkalmával nem engedte meg a harangok félreverését.¹⁾

Mérey főispáni helytartó a surdi bíró és jegyző ellen a rablógyilkosság körül tanúsított, bűnös hanyagsággal párosult erélytelen viseletük miatt legszigorúbban kívánt eljárni, a többi lakosok és gazdatiszti személyzet s a fegyverengedéllyel bírók ellen pedig, kik az eset körül való tétlenségük által a rablók működését «hathatósan elősegítették», szigorú fenyítő rendszabályokat követelt alkalmazásba venni.²⁾

A rablók nincsenek megnevezve, de egészen bizonyos, hogy Patkó Jancsi és társai voltak, mert ők járták e vidéket, melyre vissza-visszatértek.

Krizsánics csurgói szolgabíró 1862 október 28-án jelentette, hogy *Döme Gyula* surdi ispán értesítése szerint *Surd* és *Belezna* között fekvő *Feketesári pusztán* hat «fegyveres csavargó» délelőtt 9—10 óra tájban négy surdi csendőrrel összekapott, a csendőröket megszalasztotta s egy csendőrnek a combját egy »szatymával« keresztül lőtte. A szolgabíró maga mellé vett hat csendőrt s foglárt és a pusztára sietett. Este 8—9 óra között odaérkezett s kiderült, hogy a betyárok az erdőbe tértek be, hol tojást sütöttek maguknak s hozzá több itce bort elfogyasztottak, azután a *szaplonyosi erdőnek* vették útjukat, azon kijelentéssel, hogy «most már szaglászhatnak utánuka csendőrök.»

Másnap *Stanczel József* csurgói csendőr segítséget kért a szolgabírótól, ki három pandúrt és négy csendőrt rendelt ki s ezek a *zákányi szőlőhegyekbe* mentek a berzencei csendőrökkel: a szol^{ab}abíró maga, két pandúrral, a hegyek felé húzódott. Délután fél 2 óra tájban a betyárok a csendőrökkel összeütköztek s *Gyula Pál* csurgói csendőr elesett. A betyárok aztán egy zöld posztó bundát s egy rossz »kazinczit« hagyva maguk után, bizonytalan irányban elvonultak. Hatan voltak, Patkó Jancsi vezérlete alatt. Másfél napi üldözés után a betyárokkal szemben semmi eredményt nem értek el. Patkóékat *Gála* nevű, a Dráva somogyi részén lévő horvátországi falu környékén is üldözték az ottani határőrök, szintén eredménytelenül. Patkó

¹⁾ 1445—1862 eln. sz. jelentés a helytartótanácsához.

²⁾ 1502—1862. eln. sz.

Nagyatád irányába menekült.¹⁾ A Csurgó és Nagyatád között elterülő erdőben még később is nyomoztak utánuk. Hiába.²⁾

Szomorú végződésű volt a mozgói rablás, mely az ottani plébános életébe került. Az eset 1862. évi november hóban történt. Előzményeként két verzió kering ma is. Az egyik szerint a plébános vásárra ment, hol marhákat adott el s pénzt hozva magával, midőn hazaérve, megtudta, hogy a plébánián rablók vannak, azt hitte, hogy a nála lévő összeget akarják elvenni. Patkó igyekezett őt megnyugtatni, hogy ne féljen, nem fogják bántani. A plébános azonban nem hitt neki s sietett a házból menekülni. A betyárok gyanút fogtak, azt híve, hogy talán pandúrokért akar menni; menekülése közben az egyik betyár az ablakon át agyonlőtte.

A másik verzió szerint — s ez a valószínűbb — Patkó bandája késő este behatolt a plébániára, hol először az öreg mindenesnek szóltak, ki aztán a plébános hűgát, a háztartás vezetőjét zörgette fel. Mikor a lakásba behatoltak, a plébános hűgának a száját betömték, kezeit összekötözték s egyik helyiségbe zárták, hogy őket el ne árulhassa; a mindenest pedig kényszerítették, hogy vezesse őket szobáról-szobára, hol pénz s egyéb értékek után kutattak. örként Soromfai József nevű társukat, akinek nevével még többször találkozunk, állították a ház elé.

E kutatás közepette ért haza a plébános, *Czapó Gottfried*. Soromfai rákiáltott, hogy álljon meg, de a plébános, látva a lakásában mozgó idegen alakokat s sejtve, hogy kik s mi célból járnak ott, szaladt vissza, mire Soromfai rálőtt. A lövésre Patkó kirohant, hogy megtudja, mi történt s látva az ott vérében fetregő plébánost, behozatta őt a lakásba s erre a plébános hűgát is kiszabadította. Ezután a betyárok eltávoztak.

Hogy vittek-e el valamit a plébános házából s ha igen, mit, arra nézve felvilágosítást nem tudnak mondani. Az tény, hogy Czapó Gottfriedet a ház előtt lőtték meg. Ezt a plébániánál még most is meglévő halotti anyakönyvi bejegyzés is tanúsítja, melyben a Godefridus Czapó név után a következő olvasható: «Crutiatu doloris vix trajectu prae Dominum» (A ház előtt való lövéstől, fájdalomtól elgyötörve.)

¹⁾ 2796—1862 sz.

²⁾ 63- 1863. sz.

A golyó keresztül mehetett a plébános testén, mert a plébánia egyik szobájában függő, 28 évig Mozsgón működő elődjét, Dubánovits Mátyást ábrázoló festményt is kilyukasztotta, ami a képen ma is látható. Halálos sebével a plébános három napig élt. A plébánossal e szerencsétlenség a halotti anyakönyv tanúsága szerint november 12-én történt, tehát Patkóék három nappal előbb jártak Mozsgón.

Innen a nem mssse fekvő *Boldogasszonyfára* mentek át Patkóék, hol a Fornszek-féle kastélyt rabolták ki. Ezután: már nincs nyoma annak, hogy Patkó Jancsi Somogyban rabolt volna. Felhúzódot bandájával Zala megye délkeleti része felé s ott is sebeztek halálra üldözői, amiről majd életrajzi leírásánál fogunk megemlékezni.

»

Patkó Pista, mint már említettük, Somogy megye északi felében garázdálkodott az ő külön bandájával. AL-átrándulhatott *Tolnába* s *Baranyába* is. Néha szabad elhatározásból, néha üldöztetve. Baranyában valószínűleg már 1861. évben járt, hol is *Sitkén*, *Nagy Sándor* nevű birtokost rabolta ki, melynek — annak idején — nagy híre volt.

Egyik kiadós rablását *Balatonendréd*en követte el. Patkó Pista ott négy társával jelent meg s *Neugeld Ferenc* kereskedőtől 863 forint értékű vászonneműt s egyéb érték tárgyakat, *Neugeld Ignác* kereskedőtől pedig 1090 forint értékű ilyféle árut raboltak el, amit a kaposvári katonai parancsnokság jelentett be Somogy megye másodalispánjának 1862 január; 21-én.¹⁾

A második nevezetes rablása Patkó Pistának, amiről tudunk, *Tabon*, *Razga Lajos* plébánosnál történt. A plébános, az akkori idők gazdasági rendszere szerint, juhászt is tartott. A juhász kezén több bárány eltűnt. Ezt a plébános észrevette és felmondott neki. Mikor a juhász a még hátralevő 6 forint készpénzbeli járandóságát kérte, a plébános kijelentette, hogy miután több kárt tett gazdaságában, mint az a 6 forint, azért nem ad neki semmit s egyúttal figyelmeztette a juhászt, hogy meg ne próbáljon őrajta bosszút állni, mert az ablakon át lövi le.

A juhásznak szolgálatból való távozta után mintegy félév, beesteledés előtt, betyárok jelentek meg a pléb-

¹⁾ kk 8. sz. 32

bánosnál és pedig Patkó Pista bandája. A plébánost szobájában megkötözték, elvették 300 forint készpénzét, a házban talált sonkákat s egyéb, elvihető húsféle ennivalókat; magukhoz vették a plébános puskáját s egy pár lovat is elhajtottak tőle.¹⁾ Midőn a rablást befejezték, Patkó a plébános kötelékeit feloldozta, hideg vizet hozatott s figyelmeztette a plébánost, hogy ahol kezén a köteléknek nyoma van, tegyen rá vizes ruhát s segített is neki. Maga Patkó szintén megmosta kezét. Eközben Patkó megkérdezte a plébánost, hogy tudja-e miért csinálták ezt vele? »Hát hogy kiraboljanak«, felelte a plébános. »Nem azért — mondotta Patkó —, hanem azért, mert elbocsátot juhászának járandóságát nem adta ki«, különben erre nem isjöttek volna, mert messze esett tőlük. Most megmutatták, hogy a betyárt nem lehet agyonlőni. A plébános kocsiján távoztak. A lovak később Szigetvárról megkerültek.²⁾

Patkó a *Kötésén* lakó *Steinbach Móric* boltosnak megüzente, hogy készítse elő számára a pénzt, mert pünkösdi szombatján elmegy érte lakásába. Steinbach, természetesen, közölte az üzenetet a pandúrokkal, kik a jelzett napon figyelték az összes Kötésébe vezető utakat, hogy Patkót társaival együtt elfogják. Csak egy mellékutcáról feledkeztek meg, amelyen aztán Patkóék kettős sorokban szépen besétáltak s bevonulásuk vonalán — elővigyázatból — egyik a bal, másik a jobb karjára fektette puskáját, útközben a lakossággal még tréfálkoztak is, hogy most mennek a zsidó pénzéért.

A községi bíró, rémületében, meghúzatta a harangokat. Patkó figyelmeztette, hogy a harangozást szüntesse be, mert különben kénytelenek lesznek lőni. A bíró a figyelmeztetésre nem hajlott, ezért Patkó az összesereglett nép közé lövetett s a bíró és még egy ember, *Földes Jakab*, holtan terült el a földön. Steinbachhoz betérve, követelték a pénzt, ki vonakodott előadni, mire aztán oly módon kényszerítették, hogy égő gyertyát tartottak az álla alá (mások szerint parazsat tettek a hasára és lábujjai közé). A pénzt kicsikarván, ugyanazon úton, amelyen bevonultak,, eltávoztak anélkül, hogy a pandúrokkal összeütköztek volna.³⁾

Ugyancsak Kétésén egy más alkalommal *Kardos Má-*

¹⁾ 531—1862. sz., 708—1862. sz.

²⁾ Egy magát megnevezni nem akaró egyén közlése.

³⁾ Jámor Dezsőné Suhmann Mária közlése.

tyás kereskedőt először kirabolták, azután meggyilkolták. Ezt is Patkó Pista bandája követte el, mivel Kutyasi György betyár bűnei közt szerepel, ki tagja volt Patkó Pista bandájának.’)

A Ráczőrsön elesett csendőrök síremléke.

Patkó Pista bandája ütközhetett meg a Kötésétől délre fekvő *Rácórspusztán* levő csárdánál a csendőrökkel, kik közül négyen elestek s ott is vannak eltemetve, névszerint Vörös Gáspár, Lázár Ferenc, Tóth István és Teszársz János. Elestük helyét köoszlop hirdeti.

¹⁾ A nagykanizsai katonai rögtönítélő bíróság 1863. febr. 9-i értesítése (szám nélkül).

Patkó Pista bandája rabolta ki, amit már érintettünk, a *büssüi Gaál birtokos* kastélyát, úrnpra virradóra. Elvittek, amit csak lehetett. Kocsit rendelték s azon szállították tovább. Különösen sok sonkát raktak a kocsira. Ugyanazon év szeptember havában *Párezer József* és *Stern Ádám* túri (somogyturi) kereskedőket, továbbá *Tapsonyban* a lelkészt rabolták ki. Valószínűleg *Kisbáron* is e banda egy része garázdálkodott *Kapeller Imre* vezetése alatt.

*

Az 1861—62. években a Patkó testvéreken kívül más, jelentéktlenebb betyárbandák is számos rablást követlek el. Ezeknek még vezetőit sem ismerjük, ipert nem árulták el magukat. *Bolhán Groszmann* korcsmárost rabolta ki nyolc rabló. Ezek nyomozására Fadgyas szolgabíró 1862-ben Horvátországba ment át.¹⁾

Darányban Schreiber Jakab kereskedőt rabolták ki, kegyetlen kínzások mellett, kinek körmeit a banda egyik, még huszadik évét be nem töltött tagja, egyenként kifeszítette. A tettesekről annyit tudunk, hogy heten voltak, elfogták őket és rögtönítelő bíróság elé kerültek²⁾

Teklafaluban Gruber József bérliót s később *Mandl József* korcsmárost rabolták ki. A rablók kilétét akkor nem tudták meg. Később kitűnt, hogy Kutyasi György is résztvett benne. Tehát Patkó bandájából valók lehettek. Kirabolták *Darcs József taranyi plébánost is*, három ismeretlen betyár s tőle 63 forintot elraboltak.³⁾

1862 december 11-én este *Boskovits Mátyás* szobi korcsmárost rabolta ki öt betyár. Beállítottak hozzá, megkötözték s pénze előadására kényszerítették. Azután a pincébe vezették le s ott fejszével ütlegelve, még több pénzt csikartak ki tőle. Átszolgáltatott a betyároknak 500 forintot bankjegyekben, 20 forintot aranyban, továbbá négy darab arany gyűrűt, amelyek közül egyik gyémántos volt s végül összeszedtek tőle keszkenőt stb⁴⁾ Itt végezve, egy ór hátrahagyásával, négyen *Flesch Sámuel* zsidóemberhez mentek, hol három a lakásba bement, egy pedig örnek künn maradt. Flescht is megkötözték s verések között elvették ezüst zsebóráját, aranyláncát, 3 darab ara-

¹⁾ 2533—1862. sz.

²⁾ 636—1862 eln sz

³⁾ 2463-1862. sz.

⁴⁾ 3605—1862 sz.

nyát s dupla puskáját, ruhafélét s 300 forint bankópénzt. Eközben Boskovits szolgálója kiszökött a házból s özv. Hausner Salamonnéhoz futott, hol több napszámos vacsorált; ezeknek elmondta az esetet, de ezek bizony nem mentek az áldozatok segítségére, mert — mint mondták — ők fegyver nélkül vannak, magukat agyon nem lövetik.¹⁾

A Dráva mellett, horvátországi részen, Terézienfelden is követtek el rablást a somogyi betyárok.

¹⁾ Grubanovits szolgabíró jelentése 118—1863. sz.

A betyárbandák szaporodása.

Deák Ferenc és sógorának kirablása.

Az 1863-ik év is nagyon mozgalmas a betyáréletben. A két Patkó: János és István, a hatóság embereivel való csatározásokban súlyos sebet kapott s abba mind a ketten ugyanazon évben s talán ugyanazon hónapban belehaltak.

A velük egyidőben, de különböző önálló alakulatokban portyázó betyárok tovább nyugtalanították a békés lakosságot. Feltűnő volt a középük keveredett újonc- s katonaszökevények nagy száma, amire nézve a főispáni helytartó a Budai Helytartótanácsához jelentést is tett, honnan erélyes intézkedést helyeztek kilátásba.¹⁾ Ez, mint látni fogjuk, be is következett.

De mielőtt erre térnénk, felsoroljuk a helyenként elkövetett fosztogatásokat, gyilkolási szándékokat s gyilkosságokat. Ezek között egy különös, s az akkori közbiztonságra jellemző esettel kezdjük. Ez a *miháldi molnár, Berán Sándor*, esete.

Német, vagy *Lippai Pál* betyárvezér Miháldon és környékén garázdálkodott társaival. Ott *Csehi Miska* néven szerepelt. Előzményeként meg kell említeni, hogy Lippai előzőleg *Véssey Sándor* földbirtokos birkaaklából akart tolvajolni, hol a birkások — a jelentés szerint — «tetelesen megtagolva» elfogták s mint többszörösen szökött katona, sebei következtében a kaposvári katonai kórházba került, de innen is megszökvén, bebizonyítottan egész sorozatát követte el a tolvajlásoknak s rablásoknak.²⁾

Feje még a »megtagolásból« maradt sebeiből meg sem gyógyult, már a *segesdi legelőről Simon János* lovait, *Szőcsénből Berges József* szerszámain, *Csákányból Iván bognártól* kocsit tolvajolt s azokat *Szerdahelyen* (Zala megye) eladta. Innen Nagykanizsán át, közönséges tartózkodási helyére, *Liszóra* ment, hol *Dómján János* és *Bukovics György* szökött katonákkal és egyes polgárokkal

¹⁾ 3504—1862. sz.

²⁾ 3083—1862. sz.

szövetkezve, egy zalamegyei molnártól dupla puskát, *Garaboncon* szintén azt szerevezve, ismét *Garaboncon* a zsidó boltost kirabolták s a portékákon *Liszón* megosztottak. *Liszóról Holládra, Takács János* pajtájához menve, december 13-án későn este, levélkézbesítés ürügye alatt az *ormándi ispánhoz* mentek be; puskáját, két lovát, kocsiját, szerszámát elvitték.

Azon éjjel *Főnyedre* rándultak, ahol *Pél* korcsmáros-hoz törtek be, magukat pandúroknak mondva. A belső ajtót nem akarták előttük kinyitni, ami miatt a házbelieket agyonlövessel fenyegették. A szobába jutva, bántalmazásokkal, baltával való megvágással kényszerítették a korcsmárost, hogy 28 forintját, 20 ezüstgombját s két darab aranygyűrűjét odaadja.¹⁾ Innen *Holládra* mentek, hol *Takács László* cimborájukkal a holmikon megosztottak. *Holládról Zala megyébe* rándultak s éjjel *Horváth József* 18 éves ifjával a *karosi molnárra* törtek, akitől szokott fenyegetésekkel s baltával való veréssel 40 forintot csikartak ki és puskáját, a hozzávalókkal együtt, magukhoz vették. Azután szétmentek, de megállapodtak abban, hogy Szőcsény puszta körül rövidesen összejönnek.

Lippai Pál 1863. év újév napján *Miháldra* ment s ott *Vzd Mihály* birkástól megtudta, hogy valami *Kisovecz János* nevű ember őt el akarja fogni, éjjel annak lakására tört s szidalmazások mellett, töltött puskájának rácsettintésével, agyonlőni szándékozott, mígnem *Kisovecz*, ennek veje és a lármára odasietett miháldi molnár, *Berán Sándor*, garázdálkodásában elnyomták²⁾

Ez a Lippai, mint már érintettük, Miháldon Csehi Miska néven szerepelt; Berán molnárt e lefogásért s ártalmatlanná tételéért halálra kereste. Megölni nem volt módjában, hát igen súlyos kárt okozott neki, amit *Méhes Vendel*, gróf Zichy-család miháldi kasznára, *Tárnok Alajos*, Nagykanizsán lakó jószágkormányzóhoz intézett levelében részletesen megírt. A levél jórészét szószerint itt közlöm: «Tekintetes Igazgató ur! Nékem drága jó Uram! A miháldi túskevári hőstetteknek következtében az első szép trages az éjjel megtörtént; — a molnárlakot meggyújtották a haramiák, — és vége van, — az eset így áll: Audita refero. — A múlt estve mindegy 9 óra tájban 3 haramia a Miháldi bírót elfogták (hol? és hogy? azt nem tudom eddig);

¹⁾ 58—1863. eln. sz.

²⁾ 271—1863 sz.

és a Miháldi molnárhoz el kellett neki menni vélek, — ám a molnár már feküdt — de szép holdvilágos estve lévén, a felesége észre vette, hogy az udvarba többen bejöttek, — lassan a férjének mondja «Sándor, végünk van, mert rablók vannak az udvaron», erre a molnár felkel, — az alatt már ajtaján erős zörgetés történik. — A molnár azt kiáltotta: »Ki vagy«, mire a felelet volt — »én vagyok, a bíró«, — a molnár azt kérdezte, (de akkor már a Molnár a puskáját is elővette) mit akar komám, — ha dolga van vélem, akkor jöjjön holnap reggel, — »de kutya eressz be, mért felgyújtom a házadat«, a Molnár felelete erre volt: «hát kutya, ha így van a dolog, hát gyűjtsd fel, de én még sem ereszték be senkit», — erre a ház egyszerre tüzzé lobbant, a Molnár kimenni nem mert, hogy agyon lövik, — mi meg is történt volna, mert a haramiák tsak akkor sétáltak tovább, mikor már látták, hogy a nép jön, — és a harangokat félreverik«.

»En és a többi tisztí társaim azonnal a helyszínén voltunk az egész cselédséggel egyetemben, a fecskendező dolgozott, minden el volt követve, de mind hiába — mint-hogy későn történt a láрма, — már mire összejött az erő, az egész ház lángban volt, — és a szalmafedél égett körül-körül, — elégett 5 drb. szarvasmarhája és 1 lova — két lovat nagynehezen lehetett kihúzni, de az egyik az össze van pörkölve, — reggeli 4 órakor tudtam nagy nehezen urasági erővel és a túskeváriakkal véget vetni a históriának, bal arcom is jól megégett, — eddig így áll a dolog, de a bíró most sintsen^ azt mondják, hogy elhajtották vélek a hegyre, és néinellek mondják, hogy két puskalövést hallottak, — és így jóformán azt agyonlőtték,

— most keresik, — így áll a dolog édes Tettes Igazgató Ur!
— most a sor Borsoson lesz, azt is keresték, — és nintsen. perc Miháldon, a melyben az élet és vagyon csak parányig is biztos volna... Miháldra csendőrkaszárnyát adjanak, mert különben nem lehet Miháldon existálni, — mindennap 3—4—5 haramia látogatja. — nem merek reggel és estve kimenni... Legalázatosabb szegény szolgája Méhes Vendel kasznár«.

E gyűjtogatás után a csurgói főszolgabíró »a lakosság levertségének némi felemelésére« azonnal 10 emberből álló csendőr csapatot szállásolt el Miháldon. (150—1863. sz.)

Belegi rablás. A szabási községi jegyzőnek a babócsai főszolgabíróhoz intézett jelentése szerint a belegi korcs-

mároshoz este 8 óra tájban három fegyveres rabló tért be. A korcsmában 20—25 ember borozgatott. A korcsmáros kocsisát és szolgálóját a rablók az emberek közé hajtották, fegyvereiket pedig a korcsmában lévő tömegre szegezve, hallgatást parancsoltak. Egy rabló, felhúzott peskájával a korcsmában lévők őrzésénél maradt, kettő pedig a korcsmárost a pincébe vitte le, ahol elkezdtek kínozni s 28 forintját elvették. Onnan szobájába kísérték s nejének ékszeit magukhoz véve, eltávoztak. Kilétüket nem tudták meg.!)

A megye déli felében sorba rabolták ki a tehetősebb embereket, akármely társadalmi osztályhoz tartoztak. E vidéken különösen *Bangán Jancsi* bandája fosztogatott. Kिरabolták a *büssüi* és *Sülő János magyarujfalusi ref. lelkeseket*.²⁾ *Kremzier Károly barcsi* kereskedőt 1863 február 11-én tetemes pénzétől fosztották meg. Este 6 órakor négy rabló az istállójába ment, ott a kocsiszt megkötözték, azután *Kremzier* szobájába törtek; innen a boltba mentek s 1000 forint készpénzt, 16 darab selyemkendőt, sörétet, puskaporos szarvat vittek el. A kereskedősegedek *Bergán* rablóvezért felismerték.³⁾

Bergán bandája rabolta ki az *istvándi ref.* és *Deuics József taranyi róm. kát. lelkészt is*. Az istvándi ref. lelkészhez éjjel 11 órakor törtek be s csak éjfél után 2 órakor távoztak.⁴⁾ Ugyanezen időtájban *Bergán* társaival *Komlósdon, Pácsa József* gazdálkodóhoz betérve, ott ettek és ittak. Mivel ezt *Pácsa* a csendőrök előtt tagadta, a csendőrök, fiával együtt, össze-vissza verték. *Pácsa* a bántalmazásba belehalt.⁵⁾ *Szabás* és *Kutas* között, a *keresztúti vágott erdőn* három disznóhajtó «palóctól» három útonálló 285 forintot vett el.⁶⁾ *Fad Mihály rinyaszentkirályi földművesnél* este 9 órakor egy rablócsoport jelent meg s tőle 8000 forintjának előadását kérték; minthogy 20 darab ezüst tallérnál, 20 forint készpénznél s egy 10 forintos bankónál többje nem volt és ezen összeget a rablók keveselték, *Fadot* megkötözték azután megverték, de látva, hogy kínzásuknak semmi hatása nincs, még

¹⁾ 505—1863. sz.

²⁾ 2391—1865. és 3191—1863 sz

³⁾ 610 és 647 eln. sz.-1863

⁴⁾ 1020 eln. 1863 sz

⁵⁾ 1320—1863, sz.

⁶⁾ 1060. eln. sz. 1863.

6 rőf vásznat vettek el s ezután odébb álltak.¹⁾ *Kálmártcsán* három rabló a *ref. lelkésznél* akart rabolni, de az nem lévén otthon, a *ref. tanítóhoz* mentek át, kitől ételt, italt s 60 forintot kértek. Kutatás után 40 forint és 8 krajcár készpénzétől fosztották meg, azután kettős csövű pus-káját, lőporral együtt, vitték el.²⁾ Kirabolták még ezen időtájt *Josics Elek berzencei* molnárt,³⁾ *Mautner Mór* szuloki kereskedőt,⁴⁾ *Viola uradalmi kasznárt*,⁵⁾ *Sümei István tótgyugyi jószágfelügyelőt* s *Kertész György* nevű tehenesét agyonverték.⁶⁾

A *Gyékényesen* lakó *Ungár Móric* kereskedőtől négy rabló 500 forintot s több selyemszövetet rabolt el.⁷⁾ A *babócsai járásban* lévő *Gombkötő pusztán Hermann Zsigmond bérlőnél* este 10 órakor hét betyár, a lakás ajtajának betörése után a szobába hotalva, apróbb, de értékes tárgyakat, tehát valószínűleg ékszereket vittek el.⁸⁾

A megye északi felében is elég sűrűn követték egymást a rablások. Pusztakapolynál, a *csicsali puszta* felé eső vágásban *Steiner Gergelyt* négy rabló támadta meg, 163 forintját, csizmáját és mellényét elvették.⁹⁾ *Fekete Lajos bonnyapusztai* haszonbérlőhöz 1863 szeptember hó 18-án este 8—9 óra között két ismeretlen ember ment be a cselédszobába, ahol ennivalót kértek. Kaptak. A szakácsnő révén útiköltséget is kértek. Egy-egy forintot kaptak. Távozásuk előtt a szakácsnő előtt, mintegy szemrehányólag azt mondták maguk között: »Hát, pajtás, mink 2 forinttal menjünk el?« Ezzel Fekete Lajos ablakához mentek s durva hangon bekiabáltak hozzá s tőle 300 forintot követeltek. Tagadó választ kapván, többszöri fenyegetés és káromkodás után először 40 forintot^ majd mi-kor rögtön való felgyujtással fenyegetődzték, mintegy 60—70 forintot adott nekik. De mindezt nem tartották elégnek. Puskát is kértek, a bérlő azonban ehelvett, ismételt nagy fenyegetések után, egy pisztolyt adott nekik. Négy juhász Fekete Lajos védelmére sietett. Kapoli István juhászra

¹⁾ 2197. eln, sz. 1863.

²⁾ 2989 eln. sz.—1863.

³⁾ 2270—1863. sz.

⁴⁾ 3475-1363. sz.

⁵⁾ 3422—1863. sz.

⁶⁾ 3485—1863. sz.

⁷⁾ 3192—1863. sz.

⁸⁾ 1471—1863. sz.

⁹⁾ 1471 — 1863. eln. sz.,

az egyik betyár megálljt kiáltott s pisztolyt szegezett rá. A juhászok lármát csaptak, mire a kujtorgók rögtön sebes futásnak eredtek. Az egész jelenet egy óra folyásig tarthatott. A rablók 28—30 évesek lehettek. Mindegyiknél pisztoly s balta volt. *Bonniján Stein Jkaabot* rabolták ki. (2226—1862. sz.)

Gróf Széchenyi Tivadarnál, Szőcsény pusztán, ugyan-ezen év december 3-án délután 5 és fél órakor, midőn vendégeivel, Inkey Zsigmonddal és Jankovics Józseffel, a kandalló mellett feketekávéét szürcsölgetlek, három fegyveres rabló toppant be hozzájuk, kettő pedig a pitvarban őrt állott. A rablók oly szerencsések voltak, hogy, noha három vadász és két inas volt a pitvarban, azok a rablók megjelenését nem vették észre. Nagyobb baj e nemvárt látogatásból nem támadt, mert gróf Széchenyitől 85 forintot kizsarolván, mintegy 5 perc után eltávoztak. Még azon este üldözték őket. ¹⁾

Szőcsény pusztáról *Csákányba* mentek s *Köpe József* nevű gazda házához szálltak. Az istállóba húzódtak, honnan üldözőiket lövésekkel fogadták. Innen mintegy negyven, kölcsönös lövés után tovább álltak. Az egyik lövés *Simon István csákányi bírónak* 17 éves fiát érte, kit fejen találtak és meghalt. A rablókat az üldözők a sötétségben nem követhették. Köpe, kihez a rablók behúzódtak, hihetőleg a rablókkal eltávozott, mert ezen eset után nem találták sehol. Valószínűleg a betyárokkal cimboráló orgazda volt.

A *sörnyepusztai* rablás *Somssich Miklós* nagybirtokosnál. Erre nézve a kaposi járás főszolgabírója 1863. évi december hó 11-én a következőket jelentette: «Este 6—7 óra tájban 4 fegyveres rabló a csoknyai erdő közti úton Sörnye felé haladó, egy fajszi s jenői kocsist megállítottak s mindegyik kocsira 2—2 rabló felülván, magukat a szővécsi csárdáig vitették és a kocsisokat, úgy a kocsin ülő jenői zsidó ifjút, a csárdába beerőszakolták, bort ittak és a kocsisokat is itatták... de kevés idő múlva mind a négy rabló a kocsira ülván, magukat a *sömyei* cselédházakig vitették, itt a kocsiról leszálltak, a kocsist elbocsátottak és esti harangszó után mindjárt Somssich Miklós urasági lakásához mentek, hol hazugság által sikerülván az ajtót kinyitattni és az úri lakásba bejutni». ²⁾

¹⁾ Jegyzőkönyvi felvételből 3071 -1863. eln. sz.

²⁾ 3854—1863 sz.

A 79 éves öreg uraság odaadta nekik minden kéznél kéznél lévő pénzét, de azzal nem elégedtek meg, többet követeltek s nem hitték el, hogy csak annyi pénze legyen. Miután erőszakosságuknak nem tudott eleget tenni, a rablók egyike kegyetlenkedett vele, fejét betörte, balkeze száját pedig eltörte, le akarta körmeit vagdalni s őt folyton aranyainak előadására igyekezett rászorítani. Puskatussal és vaspálcával verték.¹⁾

Míg a rablás tartott, a rablók egyike a cselédszobába terelt tiszti írnok, gondviselő, házi lelkész és cselédség fölött őrködött. A rablás körülbelül egy és félóraig tartott, melynek elkövetése után a rablók a szőcsényi csárda felé vették útjukat, hová megérkezvén, kocsiról kívántak gondoskodni.²⁾

Somssich Pál levele szerint, ki Somssich Miklósnak volt a fia, a csárdánál kocsit parancsoltak. Egyik rabló, valami *Haracsi* nevűre szegezte puskáját e szavakkal: »Ha szereted életedet, fogj be mindjárt.« Ez visszafelelt, hogy ő nem gazda. Akkor az ágyban betegen fekvő *Récze* nevű gazdára fogta fegyverét, hogy rögtön fogasson be, mert különben agyonlövi. Aztán a kályha mellett álló fiához szólt oda a betyár parancsolólag, hogy rögtön fogasson be, ha kedves az élete., aki erre azt felelte, hogy »Aki Istene van, hát ilyen világot élünk?« «Ilyent bizony, de csak fogj be, ha kedves az életed!«

Erre a gyerek befogott s a rablók magukat Sárdon keresztül egész a jákói határra, úgynevezett Itatóig vitték, hol a kocsiról leszállván, a rabolt tárgyakat magukkal vitték, a kocsit pedig visszabocsájtották.

A rablók egyike, ki Somssichon oly rettenetes módon kegyetlenkedett, *Illés Pál* volt, maga a banda vezére, kiről személyileg majd külön is lesz szó. Társai közül, kit tudunk, *Segesdi* (Szabó) *Ferkó* volt vele. A rablást és a kínzást azért követték volna el, mert Somssich a cselédségével rosszul bánt. (Vámosi Vendel juhász közlése.) Elvittek 800 forintot bankjegyekben, 120 forintot ezüstben és 10 krajcárokat, amiket »csicsedli«-knak neveztek; továbbá puskát, pisztolyt, attilát, keztyűket, stb.³⁾

A vizsgálatból kiderült, hogy Illés bandája volt az, mely később Vámos és Osztopán között fekvő *Ihászi* pusz-

¹⁾ Vámosi Vendel juhász közlése.

²⁾ 28—1864. eln. sz.

³⁾ 3854—1863. eln. sz. és 3972—1863. eln. sz.

tán feltűnt, ahol néhány juhással jó viszonyban éllek s hogy e pusztán tartózkodott *Kulcsár Treszka* is, a csavargók ágyasa.

A csendőrség kutatott utánuk s dacára annak, hogy a pásztorok s cselédség nem adott felvilágosítást ottlétükről, sőt tagadták, hogy olt járlak volna., a csendőrség a pusztát átvizsgálta s kikérdezések alapján mégis nyomukba jutott és be akarta őket keríteni, de ezek sebes futásnak eredtek s mintegy húsz lövést tettek a csendőrökre. Három lövésük érte a csendőröket, könnyebb sebesülésekkel, de a betyárok egyike is erősen megsebesülhetett, mert halották, midőn ezt mondta: »Pajtások, végem van!«

A sötétség megakadályozta a rablók további üldözését. A betyárok lábán a Sörnvén lopott csizmák voltak. Később elfogták őket.

Nagykorpádon ugyanazon év december hó 12-én báró Sina Simon nagykorpád! *Viola* nevű kasznárját rabolták ki, távollétében. Az ismeretlen rablók 220 forint papírs jelentékeny összegű arany- s ezüstpénzl, 12 darab arany és 33 darab ezüstkanalet, tajtpipát stb. szedtek össze. Az éppen ott tartózkodó *Csepinszky* nevű gazdatisztnek leányára egyik fiatal, 17—18 éves rabló., ráfogta puskáját, helyette azonban a segítségére siető hajdúnak a kezét lőtte át.¹⁾

Handler Mihály kaposujlaki csárdáshoz este 9—10 óra között négy ismeretlen rabló tért be s ott iddögáltak. Éjfél után, 1—2 óra között, pálinkát kívánlak, azután pénzt követeltek a csárdástól. Ekkor már csak keltő maradt benn, kettő pedig kiment örlállni. Miután pénzt nem adott nekik, gorombáskodni kezdtek. Eközben sikerüli a csárdásnak szobájába beezárkózni, mire a szoba ajtaját kezdték feszegetni, de nem tudtak bejutni. Azután az ablakon lőttek be. Semmire sem tudván jutni, eltávoztak.

A somogyi betyárokat ez évben is erősen üldözték. A csendőrség és egyes helyeken a katonaság is. Az 1863. év vége felé a *darányi* határban, az u. n. *Harkály hegynél* a lakócsai s pálfalusi csendőrök *Kara* vagy *Zdelár* bandájával találkoztak s azzal összeütköztek. A lakócsai s pálfalusi csendőr örvezetők váltak az ütközet áldozataivá. Egyet a betyárok közül elfogtak, egynek a lábát keresztül

¹⁾ 3865—1863. eln. sz. Herman főszolgabíró jelentése 1842 sz. alatt.

lőtték, de elmenekült. Hogy hány tagból állt a banda, nem derült ki.^{x)}

Zádorban Vései nevű polgár pajtájában négy fegyveres rabló tartózkodott. A csendőrség ezt megtudván, a Gyöngyösmelléken állomásozott dsidás parancsnokságtól kért és kapott katonákat, kiket a szigeti szolgabíró parancsnoksága alá rendelték. Kezdték kutatni a rablókat, miközben a pandúr-strazsamestert a rablók keresztül lőtték. A rablók *Dombó* felé futottak. Mint később kiderült, *Segesdi Ferkó* bandája volt. Hat rabló egy éjjel *Josics Elek* berzencei és *Bárdos József* papmalomi molnárokat kirabolta.²⁾

Miután Somogyban legerősebben hajszolták a betyárokat, ez évben is átrándultak, néha menekültek a szomszédos megyékbe, főleg *Zalába* és *Baranyába*. Az itt véghez vitt rablásaikról keveset tudunk, mert nem mindenkor küldött az ottani hatóság értesítést Somogy megyéhez.

Zalában, Tótszerdahelyen július hó 6-án éjjel 10—11 óra körül *Kara Mihály*, *Hajnal Jancsi*, *Kulics József* és más négy ismeretlen rabló megtámadta és bántalmazások között kirabolta az ottani *ispánt* s 100 forint készpénzt s 1158 forint értékű tárgyakat elvittek.³⁾ *Kuiyási* (Leopold) *György* a rögtönítélő bíróság előtt tett bevallása szerint *Peceten* (Baranya megye') *Zsiray Zsigmond* plébánost, egy *Szép* nevű molnárt, *lukácsiban* *Hering Mihály* jegyzőt, *Terezienfelden* (Horvát-Szlavon ország) *Wállást Józsefet* rabolták ki társaival. Baranyában a Bergánbanda is sorozatos rablást végzett. Egyik legnagyobb rablását Sellyén követte el, hol hatodmagával az uradalom egész pénztárát elvitte.

A zalamegyei rablókirándulások legnevezetesebbje, mely annak idején nagy feltűnést keltett, *Pusztaszentlászlón* történt, 1868. évi május hó 23-án, hol akkor sógoránál, *Oszterhubernél* tartózkodott *Deák Ferenc* is. Erről a rablásról két hiteles forrás is maradt fenn. Az egyik Deák Ferencnek báró Kemény Zsigmondhoz írt levele, a másik Seperné Nagy Kornéliának a «Fővárosi Lapok» 1880. évi 98. számában megjelent cikke.

¹⁾ Szigeti járási főszolgabíró jelentése 1863. december 19; 3966—1863 eln. szám.

²⁾ 2270—1863. kb. sz.

³⁾ Nyomtatott hirdetés Zala megyében. 3945—1863. eln. sz.

Ezek szerint Hajnal Jancsi négy tagból álló bandája este 9 óra felé ért Oszterhuber házához, hol betérve, először összehajtották a cselédszobába az összes alkalmazottakat: inast, szakácsnőt, majorosnét, gulyást, a juhászt, a majorosgazdát és szolgálókat, kiket ott két betyár őrzött. A másik kettő: Hajnal Jancsi, a vezér és Kulics, a szobába hatolván, Deákot őrizet alá vették,¹⁾ a nemsokára hazaérkező Oszterhuber kezeit pedig összekötözve, pénzét köve-telték. Deák maga tanácsolta sógorának, hogy adja át. Midőn Hajnal a számadó könyvben, hol Oszterhuber a pénzét tartotta, nem találta meg, a szobaleány által a kályha mellett felejtett juhbélyegző-vasat felkapva, erősen rásujtott Oszterhuber vállára, azután maga, Deák Ferenc és végül Hajnal keresett s talált a számadó könyvben összesen 1300 forintot. Ezek után Hajnal az arany- s ezüstpénzek után tudakozódott: ilyet nem találtak, ezért Ismét ütötték bélyegző-vassal Oszterhubert.

A háznál tartózkodó női rokon, Mancsi, is kénytelen volt pénzét odaadni.

Deák Ferenc ezután meggyőzte a rablókat, hogy a gyapjú árát még nem kapta meg sógora, a gabona árából mindenféle kiadásokat tett, a borai meg még mind a pincében vannak. Pénzt, többet, hiába kívánnak.

Ezután ezüsthélek után kérdezősködtek, mire az ezüstös almáriumot kinyitatták s az ott talált 48 leveses- s kávéskanalat, ugyanannyi kést, villát, nagy merítő kanalat, ezüst tejeslábast, cukorszelencét stb. elvitték.

Deák Ferenc is felajánlotta pénzét. Deák szobájában Hajnal megpillantott egy nagy fekete bőröndöt, amelyben Deák ruhái voltak. Deák darabonkint kirakta a ruhákat s ott volt egy aranytoll is, melyet neki gróf Batthány Lajosné ajándékozott. Látszólag ezeket nem fogadták el a rablók, de később bizony mégis csak elvitték. Deák 130 forintot is adott nekik. Az aprópénzt nem fogadták el.

A további kutatás nyomán Oszterhubertől aranyórát, láncostól s pecsétnyomógyűrűjét tulajdonították el. Deák is felajánlotta óráját, kijelentve, hogy nem örömet teszi, mert kedves emlékek fűzik hozzá, egyébként is régi s nem sokat nyernek vele. Hajnal nem is vette el.

Éjfél után robogtak el a betyárok Oszterhuber kocsiján, ami után a megrémült cselédség is előjött. A kocsis

¹⁾ A párbeszédet, mely Deák Ferenc és Hajnal J. között folyt le, Hajnal Jancsi életrajzánál közlem. Lásd ott.

másfél óra múlva került vissza, miután Göcsejben, a tófeji erdőszelezen a betyárok a kocsiról leszálltak s visszabocsátották őt.

Deák Ferencnek nagy megerőltetésébe került nyugodtságának megőrzése, melynek egyedül köszönheti, hogy némi hatást tettek szavai s öreg sógorát erősebben s állandóan nem kínozták.

Midőn többen kérdezték Deáktól: hogy tudott oly nyugodt, hidegvérrel bánni a hírhedt rablóval, azt felelte: »Magam sem tudom, hogy bírtam azt ki... de ha még egyszer ismétlődnék a jelenet, rágondolva annak borzalmára, azt hiszem, képtelen volnék megtartani hidegvéremet.»

A rákövetkező nyarakon — a főispán közbenjárására — mindig voltak egyideig katonák Pusztaszentlászlón, míg végre Hajnal és társai kézrekerültek s szükségtelennek tartották a falu további őrzését.

Ez a rablási eset annak idején nálunk is, Ausztriában is, különösen nagy port vert. Mert hisz Deák Ferenc azon időben, 1863-ban, már kiegyezési tárgyalásokba kezdett I. Ferenc József királlyal s rajta, mint vezérének tekintett férfin, csüngött az egész nemzet szeme. Az ellenséges hangulatú osztrák sajtó gúnyosan tárgyalta az esetet, főleg azért, mert Deák Ferencsel történt s mert e révén is rossz színben tüntethette fel a magyarságot s hazánk közbiztonsági viszonyait.

Ezen rablásokat elkövető betyárok s katonaszökevények jórésze a hatóság kezére került s részben a katonai rögtönítélő bíróság felakasztotta őket, részben a polgári bíróság súlyos börtönbüntetést szabott ki rájuk; többeket fegyveres erő lőtt agyon.

A katonai hatóság kimutatást küldött a megyei hatósághoz az utóbbi két évben (1862—63-ban) kézrekerített rablókról, osztályozva: kik voltak katonaszökevények, kik nem; kik voltak azpn katonai szökevények, akik még kézre nem kerültek. Az előbbi két kategóriába tartozók száma 15, az utóbbié 17 volt. A kézrekerítettek között kivégeztek nyolcat s harcban agyonlőttek négyet.

Kötél által való halálra ítélték és ki is végezték: *Fata Józsefet, Molnár (Nadrág) Józsefet, Simon Istvánt, Benicsik Istvánt, Takács Jánost, Márton Lászlót, Lippai (Né-*

meth) Pált, Kapeller Imrét, Radies Istvánt, Szép Ferkót és Ragácsi Istvánt (Siklóson).

Harcban agyonlőtték, illetőleg halálra sebeztek *Patkó Jánost és öccsét, Istvánt, Bánfi Istvánt, Csábor Györgyöt és Bergán Jánost.*

A rablások fokozódása.

Az 1864. ével, közbiztonsági szempontból, főleg *Gelencsér—Soromfai* betyárbanda sűrűn egymást követő, gyilkosságokkal súlyosbított rablásai, bosszúállásai tették emlékezetessé. A Palkó testvérek¹ Kulyási György, Illés Pál és Lippai után a Gelencsér—Soromfai társaság emelkedett ki a többi közül. Ez másfél éven át rettegésben tartotta nemcsak Somogy, hanem Baranya megye déli részét is s elhomályosította az egyidőbeli többi betyárok nevét, akik pedig szintén elég tevékenyek voltak a jobbmódú emberek kifosztásában és megkínzásában.

Gelencsér nevesebb társai, mint *Kara Miska*, *Szép Ferkó* és *Verkóczi* (Verkovszki) néha különállóan is leltek rablókirándulásokat; a nagyobb terveknél azonban összejöttek s azokat együttesen hajtották végre. Számos rablásnál a lettesek ismeretlenek maradtak.

Ez évben is kronologikus sorrendben vesszük az egyes rablásokat, míg végül átcsapva 1865. évre, főleg Gelencsér—Soromfai egyéniségéhez fűzött fordultatos s különös eseményekkel foglalkozunk.

Vízváron, mindjárt az év elején (február 7-én) négy betyár *Loncsár János* plébánost rabolta ki. ugyanazt, akit már lávollétében, 1857-ben is kifosztottak. Ezúttal 150 forintot és duplapuskáját vitték el. Az ugyancsak Vízvárott lakó *Weisz Ignáctól* 400 forintot, 2 darab duplapuskát, függönyöket, stb. szedtek össze. ¹)

Ezen esetről kifolyólag a főispán átírt Zala, Tolna, Baranya és Verőce megyék kormányzói helyetteseinek, mihez tartás, illetőleg a lettesek esetleges elfogása érdekében. ²)

Nagybajomban Kaufer Jakab kereskedői február 17-én este 7 óra körül leple meg szobájában három ismeretlen egyén, kik Kaufer fiát is beparancsolva a boltból, puskájukat a bennlévőkre szegezve, egyikük azt kérdezte, hogy melyik a házigazda. Midőn azt megtudták, Kaufertől «szerzeményét» követelték, különben meg fogják kínozni. Erre Kaufer mintegy 100 forintot adott nekik. Ezzel azonban

¹) 538/1864. sz.

²) Herman főszolgabíró jelentése 195/1864. sz. a, 622/1864. eln. sz

nem voltak megelégedve. Ráadásul Kaufer fiának a csizmáját lehúzták s magukkal vitték. A rablók 20—24 évesek lehettek.¹⁾

Barcson Fried Vilmos kereskedőt Kara Miska.. Szép, Gelencsér, Verkóczi és egy ötödik, ismeretlen rabolta ki.

A *kaposfői* pusztán, *Weisz Dávidnál*, a csárda bérlojénél, éjfél előtt egy betyár zörgetett az ivószoba ajtaján, hol ő egyedül hált, s bebocsátást követelt. Retten voltak. Az egyik német nyelven szólt be, hogy ők csendőrök, eresszék be őket. Weisz — szerencsétlenségére — elhitta s az ivószoba ajtaját kinyitotta. Egyik rabló bement, a másik pedig künn őrt állt. A bennlévő rabló gyertyagyújtást parancsolt. A gyertyavilág mellett látta Weisz, hogy nem csendőrrel, hanem fegyveres rablóval van dolga, aki tőle rögtön pénzt követelt. Weisz erre könyörgésre fogta a dolgot s neje is rimánkodott. Közben Weisz ki-osont, de a rabló utána ment, megragadta, a puskatussal erősen fejbe vágta annyira, hogy a vér elborította. Tusakodni kezdtek s Weisz, a kedvező pillanatot felhasználva, futásnak eredt és a közeli béreslakásba menekült[^] ahová a rabló belőtt utána. Erre a cselédséget fellármázták s a rablók eltávoztak.²⁾

Pete Lajos hetesi számtartóhoz hajnali 4 órakor két fegyveres rabló tört be. Hálószerájába hatolva, ráparancsoltak, hogy tüstént fogasson be. Ő ezt kereken megtagadta, ennek dacára a rablók a kocsissal befogattak s Csokonya felé hajtottak. *Szentesen Raab főügyész* jelentése szerint) *Lőrvy Lajos* korcsmárost először embertelenül megkínozták, azután kirabolták. A lanuvallomási jegyzőkönyv szerint Gelencsér bandájának öt tagja követte el, este. A rablók közül egy a korcsmaszobába, négy pedig a csárda másik ajtaján a korcsmároshoz ment. Fegyvert fogtak Lőwyre s agyorilövéssel fenyegették, ha megmozdul. 400 forintot vittek el. Rablás után, éjjel 11 órakor, Lőwy kocsijába befogattak s lövöldözések között eltávoztak.

Szentbenedeken Betsák István ref. lelkészt rabolták ki. este 9 órakor⁴⁾ *Csákányban Domaniczky Boldizsár föld-birtokost* és *Csizmadia 'Józsefet* rabolta ki két fegyveres,

¹⁾ A felvett jegyzőkönyvből 1864. febr. 17., 538/1864. sz.

²⁾ Babolcsai főszolgabíró 1864. febr. 24.-i jelentése 786/1864. sz. és 588/1894. eln. sz.

³⁾ A felvett vizsgálati jegyzőkönyvből 1864. május 2 588/1864. sz.

⁴⁾ Vörös Vince főszolgabíró jelentése 542 sz. a. 1612/1864. eln. sz.

24—25 éves rabló (1649/1864). Ugyanezek *Nemesdédén Sattler Sándor* kereskedőnél, az ablakon át 20 forintot zsaroltak ki.») *Csurgón Mayerhoffer Salamontól* 300 forintot raboltak el (1864-ben).

Csicsón Amselberger Dávid korcsmárost fosztották ki. Két betyár a ház folyosóján maradt örnek, három pedig a ház cselédségét s az ott tartózkodó hét komiósdi fuvarost és két éjjeli őrt a vendégszobába hajtotta be s ott őrizte.

A rablást este 8—9 óra között kezdték, éjfélután félkettőig a korcsmahelyiségben boroztak és mulattak, azután a *kanizsaberki* erdőbe vonultak. Elvittek 7 font marhahúst, ékszer, ruhafélét, stb. E rablást is Gelencsér bandája követte el.²⁾ *Agaréven Beck Sándort* rabolták ki. A vései postakocsit május 23-án délután 5 órakor öt, pandurköpenybe öltözött rabló támadta meg. A kocsit kísérő *Tóth István* csendőrt halálosan, a kocsist pedig lábán sebeztek meg.³⁾ Csokonyán (hogy melyik Csokonyán, azt nem jelezték) a korcsmárost, *Pitner Józsefet*, Gelencsér József bandája rabolta ki.⁴⁾ *Szatnicán, Horvát-Szlavonországban, Láng Mórt* fosztotta ki négy rabló.⁵⁾ *Lakácsán Wollók Lajos* haszonbérlo szobájában tartózkodott, midőn három, uriruhába öltözött rabló toppant be hozzá. Először fegyverét kérték s a másik szobába menvén. egyik rabló azt kérdezte tőle: tudja-e, miért jöttek ők? A bérlo azt felelte, hogy most már gyanítja: azért, hogy ki akarják rabolni. Erre felszólították Wollókat, hogy adjon nekik pénzt. Az almáriomból és a szobában lévő tárcájából kivettek 475 forintot és ezüst tallérokban 20 forintot, továbbá ezüst órát, két aranygyűrűt, egy bundát, puskaportartót és más egyebet.

Egy másik rabló még több pénzt követelt s fenyegette Wollókat, hogy kezét fejteni fogja. Erre a pénzkérő, az első, elkáromkodta magát: »Az Istenét, tudom én, mit kell tenni!« És ezzel a kötözött ázonnal Wollák kefére tette s meg a-karta kötözni, de az 'örtálló betyár éppen akkor megrántotta ruháját, valamit súgott neki, hogy menjenek s sietve távoztak. Távozáskor megparancsolták Wollák hozzátartozóinak, hogy csendesség legyen.⁶⁾

¹⁾ 1899/tb64. sz. 621/864. sz

²⁾ Hermann főszolgabíró Jelentése május 13. 1726/1864. eln. sz.

³⁾ Marcali főszolgabíró május 23. jelentése 1902/1864. eln. sz.

⁴⁾ 3486/1864—44U5/1864. sz.

⁵⁾ 4309/1864 eln. sz

⁶⁾ Jegyzőkönyv a rablásról 1864. aug. 16.

Sári pusztán a fejőshöz (»svájcceros«) szeptember 10-én este 8 órakor törtek be a betyárok, mikor családjával vacsoráit. Négyen voltak és pénzt követellek. Egy a konyhában a cselédeket őrizte, a másik a pítvarban őrködött. Mikor a fejős nem adott nekik annyi pénzt, amennyit tőle vártak, a pincébe vezették le, ott letérdepeltették s megkötözve, addig verték, míg végre pénzét mind odaadta. Feleségét is megkínozták. 300 forintnál több pénzt csikartak ki. Éjfel felé, miután négy ilcére való tejet megittak, s fél, mintegy nyolc fontnyira való sajtot elraboltak, eltávoztak a Sári malomba; ott a molnár egyik legényével kocsiba fogattak s állítólag Boronka felé hajtottak. A kocsis csak reggel tért haza a fogattal, tehát messzire Kellott a rablókat vinnie.

¹⁾ 3972/1864.. eln. sz.

Gelencsér-Soromfai banda sorozatos rablásai és gyilkosságai.

Gelencsér és bandája szakadatlan rablásokkal járta Somogy déli s középső részéi, mindenütt irgalmatlan módon zsarolva és fosztogatva kiszemelt áldozataikat; egyes helyeken pedig, mint látni fogjuk, részben bosszúállásból, kegyetlen gyilkosságokat követve el.

Apátiban Hartner Károly nyug, számtarlónál, ki *Zichy Károly* grófnál szolgált, október 5-én délután 6—7 óra között jelentek meg. Hartner éppen a méhese tetején foglalatoskodott. Az egyik rabló azon ürügy alatt, hogy mint pandúr-örmester beszélni akar vele, lehívta s két társa a lakásba kísérte. Ott aztán pénzét, két duplapuskáját, arany- s ezüstóráját s más egyebet követeltek tőle.

Hartner pénzestárcáját átadta nekik, de annak tartalmával nem voltak megelégedve. Aranyait kérték. Hartner azonban nem hagyta magát, dacára annak, hogy már 66 éves ember volt. Erre az egyik rabló a folyosóról a kis baltái behozta s azzal Hartnerl ülni kezdte, ki az egyik rablót földhöz vágta; ezek azonban kelten lévén, végre lenyomták, egyik a mellére ült s verték. Utóbb Hartner ledobta őket magáról s fellépáskodoll. Azután a rablók kis idő múlva eltávozlak. A rablók, mint később Soromfai vallomásából kitűnt. Gelencsér Jóska s társai voltak. Ok rabolták ki *Bittner Józsefet és Lajost is*, elvéve tőlük 1220 forintot.

A *csokonyai* (nem tudni, melyik csokonyai) zsidó kirablása után *Rigóczra* mentek, hol Gelencsér édesanyjának hogyléle után tudakozódott.

Másnap, Gelencsér kívánságára, *Drávatamásinak* veték útjukat, azon elhatározással, hogy ott *Hegyi János* községi bírót agyonlőjjék, mert őt okozta Gelencsér öccsének felakasztásáért.

A faluba érve, *Verkóczy*, a banda egyik tagja, bement a bíró szobájába s kihívta őt az udvarra., ahol Gelencsér számot vetett vele testvére felakasztása miatt. Hegyiné

¹⁾ 3495/1864 eln. sz.

kérte, hogy hagyják meg ura életét, több neveletlen gyermekük van. Hegyi maga is felemelt kézzel könyörgött életéért. Hiábavaló volt minden kérés! Gelencsér *Csacsival* egy dorongot hozatott s azzal fejbe és néhányszor mellbe csapta a bírót, mire ez földre rogyott, de azután felállott. Erre Gelencsér megparancsolta Verkóczinak, hogy lőjjön, ki a nyakába lőtt s mivel még állva maradt, a másik rabló a jobboldalába lőtt, mire Hegyi a földre vágódott. A harmadik lövést a hasába kapta, mely után kiszenvedett.

Ekkor a betyárok a falu utcáján távozva, egyik közülük azt kiáltotta oda a falu lakóinak: «Megmondhatjátok, hogy a tamási bírót Gelencsér József lötte agyon, mivel testvérjét ömialta akasztották fel.»

A falu korcsmájába érve, odakiáltottak: »Bort ide!« A korcsmáros azonnal négy itcével vitt nekik, ezt megitták s hat itce bort csutorájukba, két itcés üvegbe pedig pálinkát öntettek. Végül 100 darab szivart vettek. Ezeknek árát kifizetve, egynegyedórai ottlét után eltávoztak.⁴⁾

A fenti kegyetlen gyilkosság nappal történt. A falu népe s vezetősége mindezt látta s a betyárok ellen nem mertek semmit sem tenni. A harangokat azért nem verték félre, mert attól tartottak, hogy ha akkor nem is, majd más alkalommal a betyárok az egész községet porrá égetik.²⁾ A puskákat tartó emberek sem mertek a szegény bírónak segítségére menni. Ezen esetből kifolyólag a főszolgabíró azt javasolta a főispáni helytartónak, hogy ezektől a fegyvertartási jogot vonják meg.³⁾

Drávatamásiból a betyárok a *pálél* csárdába mentek. Onnan tovább indulva, a darányi mezőkön, keresztül a kukoricaföldeken, hol egy emberre találtak, kinek kocsi-jára kukorica volt rakva; azt lehányták és magukat a *nemeskei* pusztáig a kocsin elvitették. A darányi bírónak tudtára adták, hogy az illető földműves ember az ő parancsukra vitte őket oda, azért bántódása ne legyen.⁴⁾

A nemeskei pusztától gyalog mentek a *görösgáli Zöld-ág* csárdába, hol kukoricát zsurooló népet találva, ezekkel együtt mulattak. Egyik társuk (Sajtos) le is részegedett.⁵⁾ Innen átmentek az ittlakó *Dobor testvérekhez*, kiket, külö-

¹⁾ 2786/1863. sz.

²⁾ 94/1864. sz.

³⁾ 3596/1864. eln. sz.

⁴⁾ 3495/1864. sz.

⁵⁾ 3459/1864 eln. sz.

nősen Soromfai nagyon gyűlölt, mert, feltevése szerint, ezek csábították öccsét, Jánost, a betyáréltre, aki aztán — mint később a vallatásnál mondotta — «csúf véget ért» *Lajosházán* a majorban, hol, látva, hogy üldözői elől nem menekülhet, agyonlőtte magát.

Soromfai vallomása szerint Doborék — kik Görögálon korcsmárosok voltak — egész életükön át mindig rablókkl tartottak. Dobor nőtestvére, a sánta., folyton a betyárokkal volt együtt. Mészáros Palinak. Pamuk Gyurkának Csorba Pistának és Patkó Jancsinak varrója, ruhatisztítója volt. Megtalálták nála Mészáros és Patkó bundáját és egyéb ruhaneműjét. A Dobor testvérek többször bűnvádi eljárás alá is kerültek, de — állítólagos fortélyosságuknál fogva — a nagyobb bajoktól mindig meg tudtak menekülni. Soromfai bosszút forralván ellenük, rávette vezérét, Gelencsért és társait: Sajtost, Csucsit és Verkóczit, hogy Dobor Miska feleségét, ki Soromfai vallomása szerint mióta a világon van, mindig rablók orgazdája volt, számtalan pénzt szerzett, sőt a *szuloki s botykai* rablásokat ő maga intézte s az ott célba vett rablás eredményes keresztülvihetése végett, kereszteltetés ürügye alatt a házhoz ment kémlelődm; *botykai* rabláshoz kocsin vitette a rablók számára a fegyvereket, maga előre gyalog elmenve; már Mészáros Pali híres rablóval s utóbb Patkó Jancsival a legszorosabb összeköttetésben állt — a szó teljes értelmében — felakasztják, azonban a rablótársak hirtelenkedése és a Dobor-csalad ellenszegülése miatt, megtámadtatásukkor oly körülmények merültek fel, hogy mind a négyen meghalni kényszerítettettek. Verkóczi lőtte agyon Dobor Jancsit, Gelencsér Dobor Miskát és feleségét, a Dobor-családhoz tartozó *Kulcsár Annál* pedig Soromfai József lőtte le. Ez a kegyetlen tömeggyilkosság 1864 október 8-án történt¹⁾

Zöldág csárdából Gelencsérék *Kadarkút* felé vették útjukat, onnan a *szentpéteri erdőbe*, hol megháltak és két napot és két éjjelt ott töltöttek. Két szentpéteri kanászbojtár és két más fiatal legény, kik testvérek voltak, látta el őket élelemmel. Itt határozták el a Nagykanizsáról Inke télé járó postakocsi kirablását és azt is, hogy a vele járó zsandárt le fogják löni. Úgy is történt.

Amint észrevették a postakocsi közeledését, elébe álltak. Gelencsér a zsandárt lelőtte, azután a postakocsissal

⁹⁾ Soromfai vallomása, 3520/1864. sz.

behajtatott a rezulába. Hogy milyen gyűlölettel viseltettek Gelencsérék a hatósági fegyveres emberek iránt, bizonyítja az a rendkívüli durva eljárás, mit a már halott csendőrrel szemben tanúsítottak. Hajánál fogva húzták le a postakocsiról s úgy dobták a földre és azután az árokba. Ekkor egyik rabló azt javasolta, hogy el kell vágni a nyakát, mire a másik azt felelte: Úgyis megdöglött!« A rezulában a ládát felbontották s minden bennelévőt Gelencsér vett ki. Ekkor dicsekedett azzal, hogy ő már tudja, hogyan kell bánni ilyen kocsikkal, mert ez neki nem első dolga, ő már Szlavóniában is rabolt ki postakocsit, ahol két testvére is résztvett a rablásban.

Most a postakocsiban mintegy 403 forintot, egy arany karperecét, egy derék posztóbundái, egy pár csizmát, tájképipát és két szép kalapot találtak. A szövetet felosztották maguk között; mindegyiknek négy rőf jutott.

Innen befordullak a *péterhidai kanászhoz*, aki Gelencsérnek és társainak jó barátja volt s mindig hozzá szálltak, valahányszor a »felső vidékre« mentek. Felesége is szolgálatot tett nekik mosással, vasalással. A kanizsai—inkei postakocsi kirablásánál a szentpélczi kaná^zbojtár mint leső volt felállítva. A bandába is be akart lépni, de Gelencsér nem vette be.

Soromfai József vallomásából még több jelentéktelen élményt azért közlök itt, hogy az olvasó lássa, milyen is volt az a belyárellet csavargásaiban, vagy, mint a nép névezte, kujtorgásaiban.

Somogy déli részén, Péterhidáról lefelé tartott Gelencsér bandája. Egy *horvátországi* beszegellett sarokban külön lakó Klónak testvérekhez: *Milanese Imréhez* és bátyjához térlek, kik nekik mindennemű muníciót szereztek s fegyvereiket is kijavították. Két napig időztek náluk s magukat élelemmel ellátva, *Borjanizánál* megpihentek. Itt az *erdős* reggelit adott nekik. Tovább *Zokogára* mentek, *Mérges Jóskához* és az öreg »Dái>idhoz« (Tóth Samuhoz) és *Imre* fiához; ezek éjszakán át kukoricacsomóban elhelyezték őket és éjjelre való étkezéssel is ellátták. Másnap egy 30—40 fontos malacot öltek részükre; ezt az irtásba küldték és ott mulattak. Ezután *Réhfalvához* közel levő *erdőbe* vonultak, ahová *Vida Jóska* nevű társuk is kiment. *Löczi József* rétest, bort vitt oda s együtt mulatlak. Másnap *Löczi* megvendégelte őket. Innét átmentek a *Dráván* és a *medvini* határ erdeiébe érven, beüzenlek egy *Sötét*

nevű embernek, ki mindjárt éleit és italt küldött nekik, mintegy 16 itcés bucskát megtöltve borral. Istállóba szálltak, hol két napot töltöttek.

Azután a *miszlovicai Köteles* nevű kanászhoz mentek, ott is jól ellátták őket, még egy nagy fazék bort is készítettek számukra. Tovább *Novoszeloba* menve, az oltani molnárt kirabolták. Egyebek mellett annyi pénzt raboltak ott, hogy mindegyiknek 23 forint jutóit. Éjjel 11 órakor a helybeli ispán fogalán tovább mentek *Kaproneáig*, hol a Dráván ál Somogyba térlek vissza. *Endrőcön* át a baranyai *Sikotára* mentek *Farkas József* számadó juhászhoz, ki számukra mindjárt egy disznói megöletett. Egy napig késve, jól ellek-itlak. Innen elmentek *Istvándiba*, hol társuk, *Sajtos*, levetkőzött a falun kívül eső nyiresben, hová maga a felesége hozott ki neki fehérruhát. Ennek megtörténtével *Homokszentgyörgyön* keresztül «felfelé® mentek azon elhatározással, hogy a *taszári esperet*, akiről Csucsi azt állította, hogy sok pénze van, kirabolják; de mivel egy éjjel igen ködös idő állott be s Gelencsér, meg Soromfai hátramaradva, elszakadtak társaiktól, hogy egy hétig sem akadtak a többiekre, a tervbe vett rablásból semmi sem lett, hanem négy társuk^ Verkóczi. Vida, Csucsi és Sajtos., *Sádrá* mentek.

Sárdon Geiszler János festőt rabolták kif kinél az előadott pénzzel nem lévén megelégedve, Geiszlernét megkötözéssel és késsel való »megnieteléssel« fenyegették, azután a szekrényekben kutatva, eltávoztak. Elvittek 392 forintot bankóban, 105 forintot ércpénzben, puskát, ruhá-neműt és egyebet..

Geiencserék, elszakadt társaiktól külön kóborolva, a *bogáti* csárdába vetődtek. *Felsőkaknál* a banda e része a csendőrökkel összeütközött, de végül is megfutamodott s a *kaki szőlőbe* lefeküdve, kinyugodta magát a banda. Csacsinak a kaki szőlőbe ruhát hozlak s olt átöltözött, azután pedig a kaki birkásnál egész nap kártyázlak. Innen *Jharosberénybe* jutva, *Biliege Ferkó* ökörpásztorhoz szálltak, majd az erdőbe húzódtak, ahol Gelencsért kedvese is felkereste s ételt, italt hozott nekik. Biliegét a banda azzal hagyta el, hogy négy elmaradt társukat küldje Pélerhidára% Fehér Jóskához, hol várják őket. *Fehér Jóskánál* négy napig várlak társaikra, míg megérkeztek s addig folyvást ettek, ittak, mulattak.¹

¹⁾ 1864 november 7-én.

Ezután a *görösgáli Kiscsárdához* mentek, nagyon kiéhezetten, azért beszóltak Gaal birtokos gazdaasszonyához ételért, hogy azt az erdőbe egy megjelölt helyre hozza ki. Ezzel az alkalommal Gelencsér a gazdaasszonynak aranygyűrűt adott át s azt a gazdaasszony kérésére maga illesztette ujj árára.

Soromfai innen üzent anyjának s feleségének, hogy hozzanak neki ételt. Mióta betyárnak állt be, nem látta őket. Ezen erdőbe jöttek ki többen is a betyárvezérek bizalmas ismerősei közül, kik fontos hírt hoztak. Erről és a rá tett elhatározásukról¹⁾ azonban egy külön fejezetben fogunk szólni.

¹⁾ 3995/1864. sz.

A különböző betyár alakulatok rablásai s az orgazdák szigorú büntetései.

1564. évben is a híresebb betyáralakulatok mellett kisebb, jelentéktelenebb bandák szintén járták a megye különböző részeit, melyeknek rablásairól, néha csak nagykesőn vehetett tudomást a hatóság. Ezek kilétét, sőt a legtöbbször vezetőiknek nevét sem ismerjük.

Kiss József rinyaujlaki lakos, Nagykanizsáról hazatérőben, két ismeretlen egyént vett fel kocsijára, kik köszönet és hála helyett a *sandi erdőben* megverték, kocsijáról ledobták, szűrét, pénzét elvették s lovaival, kocsijával tovább hajtottak.¹⁾

Ambrus Károly pamuki molnár kocsijával Marcaliból hazafelé tartott. *Nikla* határában két rabló, lovainak kantárszárát megfogva, kocsiját ezen szavakkal: «Megállj, az Istenét az apádnak, tovább nem mész!» megállította s azután az egyik a molnár mellé ülve, annak pénzét követelte. Midőn vonakodott odaadni, az egyik rabló úgy fejbeütötte, hogy pár percre eszméletét veszítette, erre 80 forint pénzét odaadta nekik s könyörgőre fogta a dolgot, hogy életének kegyelmezzenek meg; ezalatt a másik a kocsira felugrott s Ambrust átölelve, a kocsiból kidobta, azután a kocsival s lovakkal vágatva tovább mentek. “)

Soryer Jakab nemetuj falusi kereskedőhöz négy rabló tört be. Pénzt követeltek tőle. Mivel Sorger a pénzt egyszerre nem adta elő, ujjait a rabló el akarta vágni. Zsineget vett elő, azzal Sorger kezét megkötözte s kését elővévén, azt a megkötözött kéz egyik ujjához illesztette, mondván, hogy tudja-e azt, hogy miként bánt ő már a bolhói korcsmárossal, akinek körmét ujjáról lenyeste; ha minden pénzt azonnal élő nem adja, ujjait egyszeribe levágja. Erre Sorger 160 forintot adott elő és a nála lévő vendégétől 100 forintot kért s azt is odaadta. Ezután többet már nem követeltek. Két rabló Sorger családját őrizte, hogy a szobából ki ne menekülhessenek.³⁾ *Szabó István zádori* lel-

¹⁾ Simon Károly főszolgabíró 1141/1864 sz. jelentése, 4032/1864. eln. sz.

²⁾ Kaposi főszolgabíró jelentése 256/7864. sz., 4203/1864. eln. sz.

³⁾ Szigeti főbíró jelentése 54/1864-4278/1864. kb. sz.

készít is kirabolták; Soromfai János Szabó Istvánnal és Antal v. Szilágyi Györggyel.⁴⁾

A rendkívül elharapódzott tolvajlások s rablásokból eredő tárgyak elhelyezését elsősorban az orgazdák biztosították s ezek ily módon segítőtársai voltak a betyároknak; azért azidőtájt, mint a fények tanúsítják, különös súlyt helyeztek az orgazdák elfogására s szigorú megbüntetésére. Akiknek ily irányú vétkeességük bebizonyult, jórészt halállal lakoltak.

A katonai rögtönítélő bíróság kérlelhetetlen volt. Halálos ítéleteknél enyhébbet ritkán hozott az orgazdákra, a betyárokat pedig kivétel nélkül felakasztatta. A kaposvári cs. kir. rögtönítélő bíróságnak 1864. évi április hó 28-án a vármegye kormányzójához intézett kimutatásában egész sora van a legszigorúbb ítéleteknek. És igen érdekes, hogy az illetőknek vezetéknévét csak a kezdőbetűvel jelzik.

Például: *T. Ferenc* Stájerország, landsbergi szül., 48 éves. *H. János* berzencei szül., 47 éves. *Cs. József* gyöngyösi szül., 41 éves. *G. János* felsősegesdi szül., 28 éves, nős és *Sz. István* kisdobszai szül., 30 éves nőtlen egyén. Miután kiderült, hogy Bergán és Kara rablóknak és társainak ételt, italt, ruházatot és lőport szolgáltattak, sőt összejövetelüket elősegítették, a rablókkal való cimboráskodás bűnében vétkesnek találtatván, mindnyájan kötél általi halálra ítéltettek. Ezt *Pálfalun* hirdették ki s ott sorrendben végre is hajtották.²⁾

K. József csákányj szül. 40 éves., nős polgár, miután Kara, Kulics, Szép és Horvát rablóknak saját házában menhelyet adott, egy bírótól segített kenyeret lopni, sőt a drávamenti erdőben, hol az összeütközésnél két csendőr elesett, résztvett, mint «rablókat takargató» s ezek merényeiben bűnrészes bűnösítettván, kötél általi halálra ítélték Csákányban s ott ki is végezték.³⁾

B. Gábor, ki Csongrád megyéből való volt, Kara rablónak lakásán menhelyet s ismételten ételt s italt szolgáltatott ki, sőt puskát s ezüst ékszert is fogadott el a rablótól, a rögtönítélő bíróság halálra ítélte s Csokonyában felakasztották.⁴⁾

L. vagy K. Ferenc sokác, miholáci (Horvátország) ka-
358/1864. eln. sz.

¹⁾ 443/1864. eln. sz.

²⁾ 1564/1864. sz.

636/1864. sz.

nász, miután Karát felhívta, hogy *báró B-t* és az *orehovikai* szerzeteseket rabolják ki, fel akasztásra ítélték és *Kadar-kuton* végrehajtották rajta?)

A. József kaposvári születésű, nőtlen, 28 éves cserepes, útonálló rabló, gyilkolást követett el a *gigei* határban. *Kiskorpádon* kivégezték.)

Sz. István kisdobszai, 31 éves, réf. nőtlen, *S. vagy Cs. József görösgáli* szül. 19 éves, ref., nőtl., *S. vagy Cs. János görösgáli* 26 éves, ref., nőtl, *Sz. vagy A. György görösgáli* 21 éves r. kath., nőtlen, rablást követtek el, *Görösgálon* felakasztották őket.³⁾

Sz. Gyula pécsi születésű, 36 éves, nőtlen, *P. Péter kálmáncsai* születésű, 28 éves, r. hath., nős, *Kiss Józseftől* a nagybajomi úton lovait, kocsiját erővel elvették, *Iharosberényben* felakasztották.

E szigorú eljárás egyelőre nemcsak a betyárok kalandozásait törte meg, hanem a velük összekötetésben álló orgazdákat is elrettentette. Egyes bandák meglazultak, sőt szét is oszlottak.

Az orgazdákkal való elbánás s a betyároknak egyesek állal való kiszolgálása, érintkezése, mely gyakran kényszerűségből történt, messzemenő megtorlást vont maga után, többször egészen igazságtalanul. A betyárok parancsának teljesítése elől a legtisztességesebb ember sem térhetett ki, mert egyszerűen agyonlőtték volna. Es mégis egyeseket azért is halállal sújtott a cs. kir. katonai bíróság. Az orgazdáknak válogatás nélkül való halálra ítéltése is a szigor túlhaitása volt. Még a betyárokat fel nem jelentőket is orgazdáknak minősített egy későbbi rendelet.

Persze, a katonai bíróság, mely osztrák volt, nem ismerte a magyar népet, iránta inkább ellenségesen, semmint rokonszenvvel viseltetett: nem ismerte a falusi, a tanyai, majorokbeli viszonyokat, a pásztor- s földművesnép életét, gazdasági s egyéb viszonyait s irgalmatlan volt ott is, ahol arra szükség nem volt, ahol a vádlott arra nem szolgált rá.

Egyébként az orgazdáknak e címen való halálra ítéltését később a Helytartótanács nem engedte meg, még akkor sem, midőn azt a megye kérte.

¹⁾ 601/1864. sz

²⁾ 901/1864. sz.

³⁾ 1067/1864. sz.

1864. évben az orgazdákat még szabad volt halálra ítélni és ezzel a joggal a katonai hatóság bőven élt. E révén több ártatlan ember került bitófára.

A betyárok erélyes üldözése.

A betyárok üldözésében a szigeti járás jeles főszolgabírája, *Hegyessy János* volt a legfáradhatatlanabb. Az ő járásában a betyárok részben kézrekerültek, részben összeütközések alkalmával fegyveres erő lőtte agyon őket.

Soromfai Jankó, Józsefnek az öccse, ki *Fáncsival*, másképpen *Tislér Jóskával* járt együtt, nemcsak a szigeti járásban, hanem a szomszédos Baranyában is számtalan rablást követett el, a görösgáli berkekben bujdosnak. E vidéken társul szegődött hozzájuk Kovács Kálmán görösgáli földbirtokosnak *Szabó István* nevű kocsisa. Ez utóbbit a pandúrok elfogták, ki aztán tétovázás nélkül megvallotta az általa elkövetett rablásokat és bűntársait is megnevezte, nevezetesen: *Szilágyit*, vagy *Antal Gyurii*, *Simont*^ vagy *Csorba Jancsit* és *Simont*, vagy *Csorba Jóskát*, kiket mindjárt el is fogtak. .

A Hegyessy főbíró által megtartott előleges vizsgálat eredményeként kitűnt, hogy *Szabó István* résztvett a *zádori református lelkész*, *Hermán Zsigmond* gombkötőpusztai birtokos, a *szentgáli róm. kath.* és *simonyi róm. kath. lelkészek*, a *katádfai*, *botykai* és *simonyi zsidó korcsmárosok* s 3 *nagypeterdi bírón* megkísérelt rablásokban.

Szilágyi, vagy *Antal Gyuri*, *Simon*, v. *Csorba Jancsi* ezen rablások nagy részében való részvételüket beismerték.

Kitűnt az is, hogy *Fáncsi* v. *Szilli Istvánnál*, *Wéber Jánosnál* arany és ezüst lopott tárgyak vannak, tehát bűnrészesek. Több, betyárokkal összeköttetésben álló nő is kihallgatás alá került, nevezetesen: *Büki Anna*.

Büki Anna beismerte, hogy *Soromfai Jankó* betyárnak *Horváth Juli*, hogy *Szilágyi Gyúrónak* kedvese volt. Ez utóbbi szembetűnő fényűzéssel élt. *Illés* v. *Csont Örzse* szintén *Soromfai Jankó* kedvese volt, ki halála előtt is *Lajosházán* együtt volt vele. Mind a három lopott portékákban részesült.

Fáncsi Katalin szintén gyanúba keveredett, mert betyáréletre vetemedett fia, *Fáncsi* v. *Tislér. Jóska* pénzesládáját magánál tartogatta. *Wéber Jánosnál* ezüst kanalakat s tallérokat találtak.

Az itt felsoroltakat, mint bűnösöket, bűnrészeseket, a szigeti főszolgabíró Kaposvárra szállíttatta be. az alispán pedig a cs. kir. katonai rögtönítelő bíróságnak adta át. *Baranyából Szilágyi János* gazdatiszt fordult egy ízben Hegyessy szigetvári főszolgabíróhoz, hogy a siklósi uradalomhoz tartozó *Körösi (Pata) pusztán* Gelencsér Jóska rablást követett el. (1865. évi febr. 30-án kelt levél.)

Ezek után térjünk vissza Gelencsér és bandája további sorsára. Gelencsér bandájának sorozatos rablásai, embertelen gyilkolásai különösen előtérben állván, a hatóság szakadatlanul üldözte őket. 1864. év ősz elején életük már valóságos bujdoklás volt. Még a majorokat is kerülték. Félreeső kis tanyákra, különálló csárdákba, orgazdáikhoz s ismerős, bizalmas pásztorokhoz tértek be. Már szinte az erdőkben való állandó tanyázás volt a megnyugtatóbb menedékük. Nem lehetett nyugtuk, mert hiszen óhatatlan volt, hogy másutt valaki meg ne lássa őket, azt ne közölje mással s ha az egyik nem, a másik elárulhatja őket.

A katonaság, csendőrség létszámát, főleg a Gelencsérbanda veszélyességére való tekintetből, emelték. Magának a csendőrségnek létszámát százzal emelték. A veszélyesebb pontok katonasággal voltak megszállva. E kemény ellenfelek mellett a pandúrok is kezdtek számot tenni.

Ily körülmények között természetesen találjuk, hogy Gelencsér Soromfai Józseffel, legmeghittebb pajtásával, félig-meddig vezértársával, érezték, hogy Somogyban már nem lehet maradásuk s menekülni vágytak más vidékre, ahol senki sem ismeri őket s ahol más nevet véve fel, szolgálatot vállalnak s tisztos munka mellett élhetik napjaikat és az elfogatás veszélyét is kikerülve, megmenekednek a biztos haláltól.

Most pedig oda térünk vissza, ahol Gelencsérüket bolyongásaikban hagytuk: a *görösgáli erdőbe*. Ezen erdőből a nemeskei erdőbe vonulva, tanyát ütöttek. Itt kereste fel Gelencsért *Furkó Gábor* és *Csorba János* s tudtára adták Gelencsérnek és Soromfainak, hogy Csanádi nevezetű csikós *Hajkó* v. *Fenyő Gáborral* megegyezett abban, hogy mindkettőjüket »eltakarítják« e vidékről. Két hét óta már az emberek is itt vannak, kik átszállítják őket *Bácskába*.

Furkó Gábor azt is tudtukra adta, hogy a nemeskei bíró, *Czebe Gábor*, nagyon fél, ezért menjenek be hozzá

¹⁾ Szigeti főbíró 80/B—1864. számú 2030/1864. alisp. sz.

s őt — ki neki nagyon jó barátja — nyugtassák meg. Ezt megtették. Biztosították, hogy «vele semmi számadásuk nincsen», tehát ne féljen.

Ezután felkeresték a rét végében az érettük Bácskából érkezett két embert, kiktől azt a biztatást kapták, hogy csak készüljenek, mert a következő erzsébetvásárkor átviszik őket Bácskába. Hogy a Bácskába való menekülés gondolata Gelencséréktől eredt-e, avagy jóbarátaik, cimboráik tanácsolták nekik, az az iratokból nem tűnik ki. Hegyessy főszolgabíró jelentéséből annyi megállapítható,¹⁾ hogy Gelencséréknek a bácskai orgazdákkal talán rokonaik. vagy cimboráik révén, előzetesen valami összeköttetésük lehetett. Csak az bizonyos, hogy szívesen ragadták meg az alkalmat, hogy Bácskába távozzanak.

Az odavaló átmenést Furkó Gábor nevű tótszentgyörgyi orgazdájuk készítette elő, kihez e célból két, általa — úgy látszik — korábban ismert bácskai ember érkezett s ezek Furkónál három hétig tartózkodtak. Ezek a Bácskába költözni kívánó Gelencsérnek s Soromfainak már helyről is gondoskodtak, kiktől kocsi s lovak vásárlására pénzt kívántak s egyébként is kellett nekik a pénz, nehogy valahol kérdőre vonatván., pénz nélkül találják őket.

Gelencsér egyelőre 10 forintot adott nekik, hogy ezen egyenek, iganak jövő szombatig, míg ők kőrútjukból megérkeznek. Ezenkívül Furkónak 2 forintot adott, hogy menjen el Gelencsér apjához s rendelje őt hozzá a következő vasárnapra s készíttesse elő s hozza el az ő (Gelencsér) összes pénzét, mert arra szüksége lesz.

*

Gelencséréknek Bácskába való menetelük előtt össze kellett szedniök pénzüket az új élethez, amire a távolban, az idegenben készültek. A pénzszerzési vágy készítette őket arra, hogy utoljára még a korábban tervbe vett rablásokat véghez vigyék.

Gelencsér és Soromfai visszatértek társaikhoz a nemeskei eraobe s innen inaúltak el *Vaiszlóba* — rabolni. Az *oszrai* erdőben megállapodtak s valami *Berkes* családhoz tértek be, hol ettek, ittak. Itt hozzájuk csatlakozott *Berkes kuli*, Gelencsér kedvese és *Rekettye Zsuzsi*, ki tár-suknak, Sajtosnak volt a szeretője.

Berkes Juli szűrt véve magára, a bandával elment Vaiszlóra, hol megmutatta a kirabolandó házat. Reggelre

¹⁾ Ad. 65/1865. sz.

visszatértek az oszrai erdőbe s ott »napoltak« állandóan, Berkesék által táplálva. Este átmentek Vaiszlóba, ott a zsidót kirabolták, mintegy 300 forintot véve el tőle.

Másnap, vasárnapon *Gyöngyösmellékre* érkeztek. Útközben *Farkas János sikotai* kanászszámadóhoz szóltak be. Ez számukra disznót ölt s hozzá elégséges bort hozatott. Ezt a szíves vendéglátást Farkas számításból tette, mindjárt viszontszolgálatot is kérve érte. Ugyanis arra kérte a bandát, hogy a *szentmihályfai tiszttartót*, kinek egynéhány száz forintja van, rabolják ki és »döngessék« meg jól, mert cudar ember, azonban bojtárja, valami Gencsi nevezetű, erről lebeszélte őket, tudtukra adva, hogy a számadó azért haragszik a tiszttartóra, mert őt nem tartja meg számadónak. E felvilágosítás után a tiszttartót nem bántották.

A kanászszámadó által nyújtott lakomái Gelencsér jól megfizetvén, *Vida* tanácsára átmentek *Gyöngyösmellékre* *Schön Lázár* kereskedő kirablására. Oda érkezvén, Schön feleségét a szolgálóval s egy szállóvendéggel és a betértekkel egy helyre hajtották s 1378 forint értékű árut (aranygyűrűket, karpereceket, erszényeket, stb.) elraboltak. A véletlenül odaérkezett *Spitzer Lipót*ot megsebesítették. Schönnének füléből Gelencsér az arany függőket is kivette. Rablásuk alkalmával a csendőrök is rájuk bukkantak s kölcsönösen lödöztek egymásra. Vida egy csendőrt eltalált¹⁾ de egyik rabló is kapott lövést; a karját lőtték keresztül.

Innen a *kistamási* temetőbe érve. Gelencsér a pénztársai között felosztotta. Soromfai vallomása szerint neki 43 váltó forint jutott, tehát Schön Lázártól mintegy 300 forintot vihettek el. Elosztották az ékszereket s egyéb tárgyakat is.

A temetőből egyenesen *Nemeskére, Csorba Jancsi*hoz mentek, ki hármukat: Gelencsért, Verkovszkit és Soromfai *Fótszentgyörgyre, Furkó Gábor*hoz vezette; a többiek künn, a mezőn maradtak. Furkónál várta őket a kélbácskai ember s velük újból értekeztek s végleg megállapodtak a Bácskába való menetelről. A többi társak is vágyakoztak Bácskába távozni, mivelgből Verkovszki a bácskaiaknak 10 forintot adott át, hogy Gelencsér és Soromfai átszállítása után értük is megjöjjenek. Furkóhoz érkezett Gelencsér testvére, Gyúró és atyjuk is, kik Gelencsér Jóskának

¹⁾ 4244/1864 sz

pénzt hoztak. Az öreg Gelencsér 500 forintot adott át fiának. Fehérruhát is hozott.

Soromfai szintén megemberelte magát s Furkó Gábornak 8, feleségének pedig 10 forint ajándékot adott át. Ezek után Gelencsér és Soromfai kezdtek nekikészülni a nagy útnak; azon éjszaka még a Szigetvárhoz közel eső Botyka mellett elterülő rezulába húzódtak, hol az öreg Gelencsér jó utasításokat adott nekik.

Megjelent Soromfai felesége s édesanyja is, valamegyes fehérművel, kik aztán tőle érzékenyen elbúcsúztak. Soromfai 40 forint húszas-pénzt vett magához. Az útiköltséget Gelencsér vállalta magára és csak azt kívánta, hogy Soromfai idővel neki azt visszafizesse, még pedig rabolt pénzből, mert elhatározta, hogy az *egregiji* (Baranya m.) *esperest* ki fogják rabolni. Hogy ez tényleg megtörtént-e, nem tudjuk. Valószínűtlen.

Búcsúzás előtt Soromfai megbeszélte édesanyjával, hogy mi módon szabadulhatna meg az általa már nagyon megúnt betyárélettől s attól, hogy elfogatása, vagy jelentkezése esetén halálra ne ítéltessék s megbízta édesanyját, hogy *illetékes hatósági emberekkel beszélje meg annak lehetőségét és módját; lépjen érintkezésbe Zemanek pandurkáplár útján a szigeti főszolgabíróval. Hegyessy János-sal s kérje az ő megmentéséhez való közreműködését.*

Gelencsér József és Soromfai József menekülése Bácskába.

Gelencsér és Soromfai a *botykai* rezulából indultak el Bácskába, bácskai emberekkel kocsin., három lóval, melyeket az általuk e célra a'dolt 200 forinton vásároltak.

Kocsin *Mohácsig* mentek, onnan pedig Gelencsér és a fiatalabbik bácskai ember *gőzhajón Bajáig*. Soromfai és a másik — hibás lábú — vezetőjük utánuk kocsiztak Bajáig. Itt összekerültek mind a négyen egy korcsmában, hol megháltak. Sánta, vezetőjük, elment velük *Csanád* községig, Fenyő János házáig, ahol a magúkkal hozott ételt elfogyasztották. Fenyő János azután elkísérte őket öccséhez, Gábornoz, kinek Gelencsér és Söromlai minden pénzüket átadták és pedig Gelencsér mintegy 400 forintot, Soromfai pedi^ 48 forintot húszasokban és lázsiásokban. Fenyő Jánosnak két aranyláncot, egy ezüstkosk órák puskaporos muníciókat s tarisznyákat hagytak.

Itt megállapodtak abban, hogy Soromfai Fenyő Gábornál, Gelencsér pedig Fenyő Jánosnál marad mintegy két hétig. Ezen idő alatt Fenyő Gábor visszajön Somogyba s nekik álnévre hamis passzusokat szerez. így is történt. Gelencsér részére *Horváth János*. Soromfai részére pedig *Kovács József* néven állítottak k'í passzusokat.

Fenyő Gábor Furkó Gáborral is érintkezett Somogybán, tudtára adván neki, hogy Gelencsér bandája többi tagjának is van már helye s ezek a szigetvári szentpáli vásárkor bátran átmehetnek Bácskába s ezt Soromfai édesanyjával is tudatta.

Gelencsér és Soromfai hamis iratukkal átmentek a «halasi földre», hol mind a ketten szolgálatba léptek egy *Baier* nevű haszonbérlnél, kinél Fenyő Gábor már előre értekezett szolgálatukra nézve s őszintén megmondta neki, hogy miféle emberek. Később szolgálatuk alatt maguk sem tagadták, hogy Somogyból menekült betyárok. Gelencsér egy szintén híres 4—5 év előtti megszökött rablóhoz, ki itt számadó juhászként volt alkalmazva, került bojtárnak.

Míg Gelencsér és Soromfai szolgálati helyükön, beilleszkedve nékik egész idegen környezetbe, megszabadulva végre a folytonos hajsztól, a halállal való gyakori szemben állástól s nyugodtan végezték dolgukat, idehaza az ő sorsukra nézve nagy horderejű megbeszélés indult meg.

Mint már említettük, Soromfai, anyjától való búcsúzkodáskor lelkére kötötte neki, hogy kövessen el mindent, az ő életének megmentésére. Vissza akar térni a becsületes életre. Anyja fiának kérését lelkére vette s mint látni fogjuk, mindent elkövetett, amit egy anya képes megtenni, hogy ellévelyedett fiát megmentse súlyos tetteinek végzetes következményeitől.

Fiának Bácskába való távozása után felkereste Hegyessy főszolgabíróát, de nem a hivatalában, hanem birtokán, *Domolos-pusztán*. Este, illetőleg éjjel valamelyik erdőrészben értekeztek, hogy senki ne tudjon róla, meri tartottak az áruló orgazdák bosszújától.

Soromfainé előadta, hogy fia megbánta tetteit s megunta eddigi rossz életét s ő maga önként elmenne Hegyessyhez és nemcsak megadná magát, hanem a nálánál sokkal veszélyesebb betyártáfsait, mint Gelencsért és Verkóczit is kézre játszaná, ha életének megkegyelmeznének. Nem bánná, ha különben akármi büntetési lenne is kénytelen kiállani, mely után mindenkorra becsületes ember maradna és egyedül nagyon szeretett családjának boldogságára irányozná jó törekvését.¹⁾

Együttal azt is ígérte anyjának Soromfai, hogy az általa tudott orgazdákat elárulja és az elrabolt holmíknak hollétét is bemondja.

A kétségbeesett anya térdenállva kérte Hegyessyt szerencsétlen fia életéért.

Hegyessy a maga részéről megígérte neki a kegyelmet. Erről a főispáni helytartónak, Mérey Károlynak jelentést téve, kérte őt, hogy ezen ritkán előforduló s a megrendített »közbátorság« helyreállítására nézve nagy fontosságú, de egyszersmind sok tekintetben igen kényes, sőt őt még nagyon kellemetlen helyzetbe ejthető ügyben a szükséges utasítással ellátni szíveskedjék, »mert — írja — ha az én ígéretem, melyre az asszony nemcsak hallgat, de szentnek is tart, helyt nem találhatna, úgy azt életem kockáztatása nélkül nekem újra ígérnem nem lehet, hogy fia életének megkegyelmeztetik.«

¹⁾ 3224/1865. eln. sz.

Soromfai anyja néhány nap múlva ismét megjelent Hegyessynél.¹⁾ Ez alkalommal is, valószínűleg valamelyik erdőben találkoztak, s fia megkegyelmezése ügyében biztosította Hegyessyt, hogy fia, kit hogy hol van, bizonyosan nem tudja, hogy Gelencsérrel együtt szolgál, Pál napján meg fog érkezni s akkor ő vele és az ügybe beavatott pandúrral Hegyessynél Domolos-pusztán meg fognak jelenni és fia minden tétével beszámol: megnevezi az orgazdákat stb. s megmondja azt is, hogy mikor lehet és kelj az ő irányításával a többi rablót könnyű szerrel és minden veszedelem nélkül elfogni. Ha az ő fia révén nem lehel a vezető betyárokat megfogni, akkor — mint fia mondotta — a vadállatias Gelencsért, továbbá Verkóczit és Sajtost csak iszonyatos áldozatokkal s nagy árulással lehetne kézrekeríteni, mert igen elszánt emberek s nagy kiterjedésű ismeretségük van.

Soromfai édesanyja Hegyessyvel való tárgyalásának eredményét fiának tudtára adta, mire Soromfai Bácskából haza jöve, Hegyessyvel szintén érintkezésbe lépett. Miután megértette Hegyessy közléséből, hogy mit kell tennie, hogy a kegyelem reá kiterjesztessék, magát szigorúan a főbíró utasításához tartotta, vagyis Gelencsér és a többi rabló elfogásának idejét a szentpáli szigetvári országos vásár napján keresztül vitetni elhatározta, mert ezen a napon kellett volna, a Furkónál történt megállapodás szerint, nekik a Dunán átjönni.

Azonban Hegyessy bizonyos okból idő előtt küldötte át embereit. Mérey főispáni helytartó nagy figyelmet szentelt Hegyessy hozzá intézett jelentésére²⁾ s fel terjesztést tett a Budai Helytartótanácsához, javasolva, hogy eszközölné ki a királynál Soromfai megkegyelmezését, hogy t. i. a halálbüntetéstől megszabaduljon.

A felterjesztésre a királytól a kegyelem megérkezett.³⁾ A helytartótanácsi értesítés szerint »*Ű csász. és apóst, kir. Felsége október hó 17-én kelt legmagasabb elhatározásával legkegyelmesebben megengedni méllóztatott, miszerint Gelencsér rablóvezér társának Soromfainak azon biztosítás adassék, miszerint azon esetben, ha általa, vagy közbenjárása folytán nevezett rablóvezérnek és bandájának elfogatása lehetővé tétetik, rajta halálos ítélet végre-*

¹⁾ Hegyessy fb. jelentése 261/1864. december 20.

²⁾ 55/1865. eln. sz.

³⁾ 7925/1864. sz.

hajtatni nem fog. Ennélfogva nevezett Soromfai ellen, jelentkezése esetében a szabályszerű bűnvizsgálal fogamatossítandó lészen ugyan, amennyiben azonban netán rögtönbírószág elé állítatva, halálra ítéltetnék, az előbb érintett legfelsőbb elhatározás folytán a halálos ítélet rajta végrehajtandó nem leend, hanem az illető ügyiratok az eljáró bíróság javallatával szabadságbüntetés meghatározás végett ide felterjesztendők lesznek.«»)

E valóban rendkívüli s a magyar jogi s bírósági életben eddig talán soha elő nem fordult kegyelmi biztosítás után Mérey főispáni kormányzó jónak látta mielőbb Szigetvárra menni, hogy Soromfai anyjával, feleségével is titkosan találkozzék s ez alkalommal az asszonyokat jószándékáról személyesen meggyőződhesen s őket Soromfai számára a kegyelem valóságáról személyesen meggyőzze s végül, hogy Gelencsér biztos elfogatási módja iránt velük tanácskozassék s a szükséges intézkedéseket tegye. »E célomat — írja többek között Mérey — a Budai Helytartótanácschoz intézett felterjesztésében — tökéletesen elértem: az asszonyokat ő felsége kegyelme valósága felett tökéletesen megnyugtattam, sőt a büntetésre nézve újabb fejedelmi kegyelmezés meleg pártolását helyezvén kilátásba, őket öröm- és hálakönyyekre fakasztottam.«

Miután Soromfainak neje kijelentette, hogy férje öneki utolsó találkozója alkalmával meghagyta, hogy azon esetre, ha csakugyan képes lesz számára kegyelmet kieszközölni, ennek biztos hírével sógorát, ki gróf Festeticb uradalomban erdőőr és Zemának nevű pandúrkáplárt küldje hozzá, akikkel ő Gelencsérhez — kitől 3 órai távolságra van — átmegy s őt saját kezével fogja majd el s a pandúrkáplárnak átadja.

¹⁾ 1258/1865. eln. sí

Gelencsér Józsefnek elfogása és visszahozatala Bácskából. Soromfai visszatérése.

A történetek után Mérey főisp. helytartó a következő intézkedéseket tette. Mindenek előtt kijelentette, hogy Soromfai nejének magának kell elmennie férje után s a többieket férje tartózkodási helyére vezetni s első legyen, aki a megkegyelmezés hírét tudtára adja azzal a kijelentéssel, hogy annak valóságát magától a főispáni helyt.-tól hallotta, s a többiekkel együtt Gelencsér elfogatásának módját meghatározván, mindnyájan ennek tartózkodási helyére induljanak s ott a körülmények szerint okosan s óvatosan járjanak el.

»Ezen társaságot tehát — írja Mérey — úgymint Soromfainét, öccsét, az erdészt és *Zimane* káplárt, kit parasztruhába öltözteténk, mindjárt másnap, vasárnap Jézus neve napján egy kocsin útnak indítottam, adván a káplárnak 100 irtot útiköltség fejében... elláttam nyílt rendelettel, a főorvos által e czélra proscibált álomporral, Gelencsér ellen felhasználandóval s mindezek felett harmadnapra reá egy megbízható megyei esküdtet küldöttem Bajára oly utasítással s rendeltetéssel, hogy ottan a kiküldötteknek visszajövetelét Csanádról bevárván, az esemény bárminő legyen is, fel nem tűnő kifejezésekkel tudtomra adja... s akadályok esetén belátása szerint intézkedjék.»

Ezen intézkedést — természetesen — Hegyessy fbíró még kiegészítette, mielőtt a kiszemelt egyének útra indultak volna.

Az expedícióval elküldött ifjú Soromfainé legelőször is férjét kereste fel s mindenek előtt a reá vonatkozó királyi kegyelmet közölte vele. Soromfai sokáig nem akart hitelt adni e közlésnek, de utóbb mégis hitt felelése szavának, aki aztán azt is tudtára adta urának., hogy két álruhába öltözött pandúr is van vele, illetőleg egyik a sógora, akik utasításukhoz képest Soromfainak rögtön be is mutatkoznak. Akkor már aztán Soromfai mindent elhitt, sőt e két férfival folyton együtt volt.

Soromfai tanácsára meg kellett várni a vasárnapot,

mikor Gelencsér mindig leitta magát, azt is, hogy lovas csendőröket szerezzenek az elugrás megkísérléseinek eshetőségére való tekintetből, azért a két megbízott Soromfaival együtt Bajára visszament. Soromfainét, Gelencsér körül való felvigyázás végett visszahagyták.»

A továbbiakat Hegyessy főbíró jelentéséből ») szószerint közlöm: »...a mondott nap est végén az én két megbízottam, két lovas csendőr és Soromfai Halasra visszaérkeztek, bizonyosan lenni tudta a felállítást, maga rendezte s midőn az ablakon benézvén, — látta, hogy Gelencsér egyedül maga az asztalnál, olvas, *Zimanecket* utasította a megrohanásra ő maga azon ablakhoz állván, melynél kiugrását gyanította — de *Zimaneck* oly hirtelenséggel támadta meg Gelencsért ehnerültségében^ hogy még ülőszékéről sem ért rá felkelni s ölet megragadván, ezen szavak kimondása után: »Akasztófa, múlt éjjel elloptad lovaimat», magát igen könnyen megkötözni engedte, a már akkor szinte szobában volt második emberem, vagyis a leendő pandúr strázsamester által — erősen meglánczoltatott és oly állapotba tétetett, hogy semmit sem árthatott — ezen feljárás szerencsés eszközlése után azután Zimaneck Gelencsérnek ... tudtára adta, hogy nem lovai ellopása miatt fogta meg őtet, hanem mivel ő a Gelencsér Jóska — és most viszi Somogyba, ezen szavak meghallása után iszonyú dühösségbe jött s végtelen káromkodásokat tévén — azt mondta, hogyha ő ezt csak gyaníthatta volna — bicskájával mindenét összeroncsolta volna — azonban minden már hasztalan volt, mert kézre került s vitetett egyenesen Bajára, onnét odáig anélkül, hogy Soromfait egész utón csak látta volna, vagy csak gyanítaná, hogy ezen társa szintén megvan, mert a Dunán való átjövlelük alkalmával Hamulyák, utasításom szerint, Gelencsér szemét bekötötte.»

«Gelencsér tehát nagyobb baj nélkül a büntető hatalom kezébe került s Soromfaival együtt, anélkül, hogy egymást látták volna. Megérkeztükkor este Hegyessy Szentlőrinczig elébők ment, onnan vonatukat személyesen vezényelvén.»²⁾

Soromfait az útról magával vitte Domolosra, itt vele mindenről, ami e dologban szükséges volt, részletesen megbeszélte, neki a szükséges utasítást megadta, azután

¹⁾ 45/1865. sz. jan. 27.

²⁾ 794/1865. eln. sz.

éjféli után a maga lovain, melyeket nem a rendes kocsis, hanem egy idegen, meghitt embere hajtott, rendeltetési helyére elvitte.

Soromfai hazatérve, Hegyessy főszolgabíró megbízásából azonnal hozzá fogott a Gelencsérrel összeköttetést tartó orgazdák és betyártársainak felkutatására s előállítására.

A csendőrök parancsot kaptak, hogy ha ilyen nevezetű s magát igazolni tudó egyénnel akárhol összejönnek¹⁾ tartoznak azonnal szabadon bocsátani. Ha Sajtos és Vida rablók megtalálásának szüksége magával hozza, ') a babolcsai járásban is el kell mennie Soromfainak. Soromfai Gelencsérnek a botykai rezulában elrejtett puskáját kiásta s azt használta. Mintegy 35 olyan egyént nevezett meg, kik a rablókat büntetteik elkövetésében elősegítették.

Ettől az időtől kezdve Soromfai, mint betyártársainak árulója, hogy az előlegesen nyújtott királyi kegyelemre magát méltóvá tegye, mindent elkövetett, hogy régi czimboráit, bandájuk orgazdáit a hatóság kezére jutassa. Céljainak elérése végett vándorútra kelt, kutatva utánuk.

Hegyessy főszolgabírótól írást kapott 3 hétre szólólag, melyben neki, mint erdősnek Mozsgai József néven engedelmet adott szolgálatot keresni. Persze, ez az igazoló irat arra szolgált, hogy leplezze Soromfai mivoltát s a hatóság embereivel ne gyűljön meg a baja.

Mindazáltal mégis bajba került; a csendőrök *Tekla-faluban* elfogták, de kitűnván, hogy mi járatban van, szabadon bocsátották és pedig zsandárruhába öltöztetve.

Az orgazdák összeszedése elég eredménnyel járt; régi társait azonban nem sikerült elfogatnia, mert ezeknek tudomására jutván, hogy Soromfai kegyelmet kapott, kerülték őt.²⁾

Egyébként Hegyessy a főispáni helytartóhoz tett jelentésében kiemelte, hogy Soromfai »dicsően» jár el hivatásában. Annyi bizonyos, hogy az orgazdák legnagyobb részét az ő bemondása alapján fogták el. A lapokban erről semmi tudósítás nem jelent meg. Titkolták a betyárok ellen tett egész eljárást. Még Gelencsér elfogatását sem

¹⁾ Hegyessy 405/1885. sz. jelentése.

²⁾ Soromfait még Verőcze megyébe is átkísérték vallomástétel végett, 65/1866. sz.)

tudta a közönség, hogy Soromfai ezirányú tevékenységének sikerét ne kockáztassák.

Ezek után Hegyessy javaslatára Mérey főisp. helytartó felterjesztést tett a Budai Helytartótanácsához Soromfai számára «tökéletes amnestia» kieszközlése végett.

Méreynek ez ügyben tett gyakorlati felfogásról tanúsodó, magas színvonalú felterjesztéséből idézzük a következőket:

«Első Napoleon francia császár történetében olvasván, miként az ország egyes vidékeit rettegésben tartó rablók kiirtására — kifogyván már minden eszközökből — azon régi eszközt használta fel, hogy azon rablóknak, kik ráblótársaikat feladják — és kézrekerítésüket elősegítik, teljes bűnbocsánatot ígért, — s csaknem minden rabló kiirtatott.»

«Tagadhatatlan, hogy kormányunk is három év óta ezen helyzetben volt s a rablók kiirtására felhasznált minden eszköz — végczéljára nézve tökéletesen megghiúsult, — Napóleonnak oly nagy sikerrel felhasznált eszköze im, mostan Soromfai személyében véletlenül kínálkozik s első próbatételét fényesen kiállta — s már is mintegy kezességet nyújt a végczélznak elérésére nálunk is, — nemzetünknel, melyben azon pszichologiai alap, melyben ezen eszköz sikere némi megoldását találja.»

Ezután leírja, hogy Somogyban apró lopás miatt lesznek rablók s ha alkalom van a jó útra térésre, azt örömmel fogadják.

«Soromfainak tökéletes megkegyelmezése erős meggyőződésem szerint, a megye személy- s vagyónbiztonságának alapját vetné meg!... Példáján tanulva a többi gonosztevő s egyik a másikat oly rögtön adná át a hatóságnak, miként rövid idő múlva a gonosztevők s orgazdák körüli bizalom tökéletesen megszűnnék, rablóbandák többé nem alakulnának.»

Tökéletes bűnbocsánat kieszközlését kérte; ha ez nem volna lehetséges, szándéka Soromfait 3—4 évre elítéltetni s az ítélet jogérvényre emelkedése után, nagy horderejű szolgálataira való tekintetből, őt legfelsőbb megkegyelmezésre szándékozik ajánlani.

Mérey javaslatát a Helytartótanács nem találta elfogadhatónak s további lépést nem volt hajlandó tenni, hanem elrendelte a bűnvizsgálat foganatosítását miután

¹⁾ 952/1865, eln. sz.

a cs. kir. hadfőparancsnokság útján szerzett értesülése szerint Soromfai ellen igen számos súlyos bűntények forogtak fenn.¹⁾ Soromfai bíróság elé került s végső fokon a bíróság 5 évre ítélte.

Hegyessy nem elégedett meg e két főbűnös eli'ogatásával s hazahozatalával, hanem a Bácskába való kiszökést elősegítő bűntársakat is Somogyba kívánta hozatni, e célból megkereste a kalocsai cs. kir. csendőrséget, hogy *a Hoikó testvéreket Csávádról s a szabadkai polgármestert, hogy Mészáros Csordás Györgyöt, Nagy Ganyó Györgyöt, kik Turkó Gáborral s Fenyő Gáborral történi megállapodás folytán Bácskából átjöttek és Tótszentgyörgyön Turkó Gábornál mintegy 3 hétig tartózkodtak és a rablók pénzéből vásárolt kocsin s lovakon Gelencsért és Soromfait Fenyő Gáborhoz szállították. A városi pandúrokkal is leseletesse és kézrekerítésük esetén, Somogyba átkísértesse.*

Mészáros Csordás György megszökött s most is bujdosásban van, N. Ganyó György pedig Lipótvárott fogva van. Ezeket a veszedelmes embereket addig akarta Hegyessy Somogyba hozatni, míg Gelencsér életben van.

Fenyő Gábor orgazda megkerítésére Hegyessy Haszilla nevű huszárját duhaj ruhába öltöztetve s Hegyessy által magához édesgetett Vég Czifra Gyura betyárral és Fenyő Gábornak egy régi jó ismerőst nemeskei *Mikó Istvánt* Fenyő Gábor elfogására kiküldötte. Öt hétig keresték őt és különböző helyeken; kétszer bukkantak rá, üldözőbe vették, de Fenyő Gábor ilyenkor lehányta magáról ruházatjait s rendkívül sebes szaladásával mindannyiszor elmenekült.

Hegyessy azon tapasztalatra jutván, hogy ha ezt a furfangos embert kézre nem keríthetik, az üldözést abba hagyatja.

Egyébként is a Csanádi bíró azt az ígéretet tette, hogy Fenyő Gábort, ki odahaza minduntalan megjelent, szemmel tartja és a csendőrökkel ügyelteti. Később a bajai csendőrök *Csikós tanyán* el is fogták s Somogyba hozták. Hegyessy Kaposvárra kísértette.

A bácskai expedíció költsége a Fenyő Gábornál talált pénzből kitelett.

Hegyessy Gelencsér és Soromfai hazahozatalával nagy sikert ért el. Büszke is volt rá. Lehetett is. Akkor ilyen

¹⁾ M. Helytartótanács 1217/1865. sz. rend.

sikerek a betyárokkal szemben nagy dolgok voltak. E nagy ügyességgel, leleményességgel keresztül vitt fogásai, úgy látszik, a katonai hatóság irigykedését is kihívta maga ellen.

Erre mutat Mérey főisp. kormányzónak a budai Helytartótanácsához Gelencsér elfogását illető jelentésében foglalt. azon kitétel, hogy » úgy látszik, mint ha a rögtönítelő bíróság csak irigyelné a politikai hatóság buzgó törekvésének Gelencsér elfogatásával aratott fényes győzelmét.«¹⁾

Hegyessy Gelencsért hazahozatala után mindjárt valatára fogta. Mint egyik jelentésében írja: «Gölöncsér igen kemény gyerek, de már 21 rablást bevallott. Az orgazdák eltagadásában nagy szilárdságot tanúsít... Baranyából is majdnem naponta hozatom a bűnrészeseket.»²⁾

Egy másik jelentés szerint Gelencsér már 31 rablást, illetőleg rablógyilkosságot vallott be. «Nem az ő, mert ő egy hajthatatlan gonosztevő, hanem Soromfai bemondása folytán már 8 orgazda Kaposvárra kísértetett azon okból, hogy naponta érkező bűnrészeseknek itt helyet csinálhassunk. Minden órán várok Kanizsa vidékéről 4 főorgazdát — kiket szinte Soromfai adott tudomra — csak kihallgatása és beküldése után következik a bácskai, ahonnét 7 rettenetes orgazdákat szükséges meghozatni, ezek összefüggése egész odáig terjed, az ittenieké pedig szinte Szabadkáig megy. Ezek meghozatala végett szükséges a pénz ...»

E célra 200 irtot kért a főispántól.

Igen érdekesek a jelentésének utolsó sorai, melyben Hegyessyből a méltatlanság érzése tör ki, ezt írván a főispánnak: «...egyébiránt igen fájdalom, hogy már ennyi — nem is hitt — eredmény bekövetkezése után többségem folyvást tartózkodik azon elismerés nyilvánításában, mely engem ezen nagy ügy ... áldozatteljes keresztülvitelen tagadhatatlanul megillet és amelyet ellenségeim is hangosan kimondanak.»

Persze, Hegyessy nem tudott arról, hogy a főispáni helytartó már előbb felterjesztést tett a Budai Helytartó-

¹⁾ 794/1865. eln. sz.

²⁾ 55/1865. eln. sz.

³⁾ 1359/1865. eln. sz.

tanácshoz, ajánlva őt a Ferencz József-rend lovagkeresztjével való kitüntetésre.¹⁾

Mérey Hegyessynek a fenti méltatlankodására azt válaszolta: «Érdemeinek és fáradozásainak elismerése iránt tett kifakadásaira nézve pedig megjegyzem, miként 3 évi kormányzásom alatt azon kitörésre, hogy érdemeit el nem ismerem, alapos okot nem szolgáltattam, szíveskedjék tehát bizalommal s béketűréssel lenni, — min-dennek megjön a maga ideje» ...

Hegyessy a főispáni helytartó javaslatára a Ferencz József lovagkeresztjét megkapta s azt ünnepélyesen adták át neki. ²⁾ Gelencsér elfogatása körül szerzett érdemeikért Soromfai anyja s felesége 700 frt. jutalomban részesültek.

Gelencsér sorsa elfogatásával megpecsételődött. Hegyessy főszolgabíró részletes kihallgatása után, orgazdái-val együtt a katonai rögtönítelő bíróságnak adia ki. bűntársaival együtt. Ezek, három rablótárs mellett, főleg orgazdák voltak. Hogy ez utóbbiak hányán voltak, arra nézve adataink nincsenek, de, hogy nagy számmal lehet-tek, bizonyítja az, hogy katonai rögtönítelő bíróság egy-szerre 25 halálos ítéletet hozott.

E nagyszámú halálos ítélet megdöbbenetette Mérey főispán helytartót s hogy a kevésbé bűnösöket megmentse, sürgős felterjesztést tett a Budai Helytartóhoz. Nagyon okos s humánus felfogást tanúsító felterjesztéséből érde-mesnek tartom szószerint megörökíteni az alábbiakat:

«Ezen már közelgő s minden jobb érzésre mélyen ható s talán majdan világhírű Dráma ellen mely... me-gyém székhelyén hallatlan véráldozatokkal fejezné be a társadalomnak a gonosztevők elleni, habár fáradságos és hosszas., de csak kötelességszerű harcát. — a humanis-mus szempontjából felszólalni — annak megváltoztatásá-ért esedezni., á törvények szigorát megkérelni s felséges urunk, királyunk legmagasabb zsámolyánál — a földi kegyelem kiapadhatatlan forrásánál, szerencsétlen ember-társaim életéért leborulva esedezni, nemcsak, mint ember kötelességemnek, de mint megyém képviselője... méltó-ságom nemesebb feladatának tartom.»

A kötéláltali halálra ítélték között Gelencsér bandá-jából kivüle csak Csucsi volt, kiket 32 rablás és gyilkos-

¹⁾ 405/1865. eln. sz.

²⁾ 2531/1865. eln. sz.

ság elkövetésének tette terhelt. A másik kettő külön követett el csekélyebb rablásokat. A többiek mind orgazdák voltak, vagy olyariok, kik tudott esetekben a rablókat nem jelentették fel. Ez utóbbiak megkegyelmezését kérte, mondván: » ... tekintve azt, hogy ... a nagyszámú kivégzések öt napig tartván, a város lakosai jobb érzületére legkellemetlenebből hatna, — s ez a gonosztevők elleni minden undorodás mellett is — a szájalom és részvét fájdalommal küzdene, — de még a távollevők is és az egész civilizált világ e rendkívül vérpad hírét borzalommal olvasná, tekintve továbbá, hogy ezen gonosztevők, mint közönségesen minden orgazda a rablóktól félelemből és morális gyávaságból inkább .. mint romlottságból és elvetemedettségéből lőnek ott bűnrészesek, minők a kényszerítő körülmények között a legbecsületesebb emberek is, olykor válhatnak, — sőt most is találkoznak, a nélkül, hogy terhesebb beszámítás alá jöhettek volna, tekintve mégis, hogy a büntető igazságnak s a rendkívüli bíróságnak már az orgazdák sorából is amúgy is elég sokszor kisebb vétségért kérlelhetetlenül áldozatul esett, — tekintve ismét, hogy ezen most már a halálhoz közel álló orgazdák nem is a hatóság kutatásai, hanem Soromfai feladásai folytán kerültek a hatóság kezébe, ki maga is megkegyelmeztetett s így mintegy a sors által is már a kegyelemre utalva lenni látszanak — tekintve végre, hogy most már minden rabló kiirtva s a közbátorság tökéletesen s már is minden remény felett tartósan helyreállítva lévén, — ezen orgazdáknak az élők sorából való kitöröltetése már felesleg és nem hasznos példa, sem az eléggé megboszuult s annyi áldozat által már megkérlelt sajtó igazság által nem igény eltelik, sőt annak üdvös hatását — a kérlelhetetlen üldözés és felesleges túlszigor, vagy pusztá boszunak gyanúja jövőre nézve elenyésztetni fogná.« »)

Mérey nézete szerint a tetteleges rablók — az orgazdák közül pedig a legbűnösebb kettő, vagy három a sújtó igazság utolsó áldozataiul a hóhérnak átadassanak, a többi pedig a halálos ítélet alól felmentessenek és polgári hatóságnak büntetésének további kimérése végett.

Hogy mennyit, kiket végeztek ki a tényleges betyárokon, rablókon kívül, nem tudjuk, az erre vonatkozó

¹⁾ Ú 405/1865. eln. sz.

adatokhoz nem juthattam. Az alispánnak jelentése¹⁾ ad némi támaszpontot, mely szerint Csucsi, Gelencsér, s 10 orgazdájuk egyszerre történt kivégzéséről tesz említést.

Gelencsér és Soromfai betyárok sorsának leírásával a többiekéhez képest hosszan foglalkoztam, egyrészt azért, mert regénybe illő különleges cselekedeteik kiemelése azt megkívánta s bő, noha nem egészen teljes adatok álltak rendelkezésemre, másrészt — mint már említettem is — érdekes és színes képet nyújtanak a betyárélet rendkívül változatos élményeiről s viszontagságairól, melyek jellemző részeikben egyeznek a többi ily kalandozókéival, akik ezen időtájban oly sokan voltak.

Gelencsér bandájának többi tagjait még ugyanazon évben 1864-ben halálra keresték. Vida Józsefet s Sajtost az apáti szőlőhegy egy présházában, hol meghúzódták a csendőrök s sorkatonaság körülvette s magukat megadni nem akarván, a csendőrök Vidát agyonlőtték, Sajtost pedig — miután menekülésre nem lehetett kilátása — agyonlőtte magát. Sajtost 30, Vida meg csak 23 éves volt.²⁾

¹⁾ 965/1865 sz.

²⁾ A Helytartótanács a csendőrök s sorkatonaság részére tetteikért 600 forint jutalmat utalványozott ki.

A betyárok további irtása.

A tisztogatás Gelencsér bűntársai egy részének felakasztása után tovább folyt. Az ő bandájában szerepelt, vagy a vele összeköttetésben álló egyének mind hurokra kerültek, vagy üldözés közben pusztultak el. Verkóczira (Verkóvszki) abban a drávamelléki véghelyi csárdában, hol az ő vezére s társai megszoktak jelenni, 4 pandúr ráakadt. Midőn ezeket Verkóczi megpillantotta, rájuk lőtt, de egyiküket sem találta el, mire Horvát János pandúrral viaskodni kezdett s végül futásnak eredt, miközben rálövöldöztek a pandúrok s súlyos sebet kapott. Erre Verkóczi, nehogy kézre kerüljön, agyonlőtte magát.^{x)}

1065 év folyamán lőtték agyon *Kara vagy Kellár Mihály* rablóvezért is. Kara bandájának három tagjával a Kadarkút mellett fekvő gyócsi pusztán betért Tóth István erdőshöz s nála reggelit követelt, aki kívánságukat teljesítette s óhajukra a reggelit a közeli erdőbe vitte ki.

Másnapra[^] húsvét következén, magánál marasztalta őket szívesen is maradtak, azon megjegyzéssel, hogy »kálacs, bor, pálinka legyen ám, de elég!«

Az erdős teljesítette kívánságukat, sőt szivart is hozott számukra Bálla József juhásszal, kivel egyúttal értesítette a kadarkúti csendőröket Kara ottlétéről.

Este aztán megjelentek a csendőrök s Karát agyonlőtték. Társai elmenekültek.²⁾

Agyonlövése helyén levő fát, mely még áll ma is, Kara-fának nevezi a nép.

Ezek halálával a hirhedtebb rablók jórészt, ha nem is teljesen, kipusztultak. Nagyobb rablásokat 1864. év novemberétől hónapokon át nem tapasztaltak. Bizonyos mértékű csend állott be, ami közbiztonsági szempontból szinte rózsás reményekkel töltötte el a hatóságokat.

Erre mutat Mérey főispáni helytartónak 1865. évi április hó 19-én a fő- és alszolgabírókhoz intézett rende-

¹⁾ 1624/1865. eln. sz.

²⁾ Tóth István kém lévén, jutalmat nem kapott, a csendőröknek azonban 138 frtot utalványoztak. (1154'1864. és 1654'1865. eln. sz.)

lete, melyet már ismertettünk, hogy a betyárok s orgazdákat egytől-egyig kiirtották.

Azonban alig jelent meg e rendelet, már jelentés érkezett a főispáni helytartóhoz, hogy a böhöneyei erdőben 3 betyár egy átvonuló gazdát kényszerített arra, hogy a Kóczi csárdáig kocsijával vigye el őket. Tehát korai volt — mint a tények a későbbi években is mutatták — a betyárok tökéletes kipusztításáról beszélni, legfőlebb arról lehetett szó, hogy a sok halálos ítélet következtében egyelőre meglapultak, vagy átcsaptak a szomszédos megyékbe, Szlavóniába.

Ez utóbbiról mindjárt 1865 év január hónapjában Verőcze megye hatósága megkereste Somogy megyét, hogy a gradiriai plébánost vagy hat ismeretlen magyar (kik csak somogyiak lehettek), kirabolta s nála talált bankó, — arany s ezüst pénzt, mintegy 700 írt. értékben s ékszereket s más sokfélét elrabolt 358 írt. értékben. A rablók közül csak kettő volt a lakásban, a többiek künn őrt álltak.²⁾

Később még egy lelkészt rabollak ki Szlavóniában s somogyi betyárok 1865 augusztus havában. Éjjel *Lenics Ignác* zajezdai plébánoshoz törtek be, kitől 200 írt-ot, 4 drb. ezüst órát, 4 puskát, egy papi öltönyt, stb. vittek el, s közben a plébánost oly súlyosan bántalmazták, hogy annak következtében 3 nap múlva meghalt. A rablók közül kettő zsinoros atillát s fekete nadrágot viselt.³⁾

Somogyban *Markovics József* korcsmárost a *Szent-mihályfa*, Drávátok és Fenéki puszta közötti útvonalon fosztották ki ismeretlen rablók, este 8 óra táján. Különféle bűntények terhelték *Kis József* betyárvezért, ki *Sóiét Kis József*, *Peperna Jánossal* és *Józseffel*, továbbá *Nagy István* és *Pusztás Józseffel* járt.

Több útonállás, fosztogatás, rablás állandóan ismétlődött a megye területén, melyeknek jó részét nem is betyárok, rablók, hanem az ú. n. járódók, járkálok, összeverődött kujtorgók követtek el egyes házaknál s utasoknál. Némelyeknek fegyvere, sőt baltája sem volt. Pl. *Viszek Antal* öszpétei birtokostól kenyeret zsaroltak ki.⁴⁾ *Berto-*

¹⁾ 1 1341/1865, eln. sz.

²⁾ 1891/1865. eln. sz.

³⁾ 3394/1865. eln. sz.

⁴⁾ 1066/1865. sz.

lodó Dominiktól egy útonálló 10 forintot vett el,¹⁾ *Léber Örzse* polányi lakost két egyén az úton 5 forintjától fosztotta meg. *Vesey Antal* vései nagybirtokostól négy fegyveres kujtorgó, szegénylegényeknek mondva magukat, az urasági gulyás révén pénzt követeltek, 2 forintot kapva, elégedetlenül tovább álltak. ²⁾ Valószínűleg ugyanezek zsarolták ki *Szloboda Ignác* tapsonyi számtartótól éjféltájt 5 forintját.³⁾

Klein Antal Józsefet a háromfai erdőben két egyén feltartóztatta s más nem lévén nála elvenni való, dohányzacskójától fosztották meg.⁴⁾

Váradi Mihály kutasi lakost nagybajomi útjában három, pisztollyal és baltával felfegyverkezett útonálló szűrétől fosztotta meg. ⁵⁾

¹⁾ 2547/1865 sz.

²⁾ 3075/1865. sz.

³⁾ 3203/1865. sz.

⁴⁾ 239/1865. sz. szigeti főszolgabíró.

⁵⁾ 3686/1865. eln sz.

1866—1898. évek közti rablások.

Juhász András fellépte.

Az 1866. és 1867. év folyamán nagyobb rablások, gyilkosságok nem történtek. Köröztetések s egyes főszolgabírók jelentéseiből megállapítható, hogy inkább »járkálok», kóborlók, semmint igazi betyárok s rablók nyugtalanították egyes helyeken a lakosságot, főleg pedig a birtokosokat s korcsmárosokat.

Meg-megjelentek egyeseknél s kenyeret, vacsorát, bort, pálinkát s pénzt kértek, vagy követeltek és azt megkapva, minden bajcsinálás nélkül tovább álltak. Néhány forinttal megelégedtek.

Beállítottak egy-egy szőlőhegyi pincébe s az ott talált gazdát kényszerítették, hogy bort szolgáljon ki nekik s ott elidőgáltak s mulattak. Pincét törtek fel, fegyvert, ruhát vittek el.

Fosztogatásaiknál nem válogatták az egyéneket: szegény, vagy gazdag az illető, elvették, amit elvehettek tőle. Egy helyen például fafűrészelő napszámosoktól 437 forintot raboltak el »)

Szentmiklóson Szabó Gáspár postamalomi molnártól három fegyveres rabló éjjel 10—11 óra között 500 forint értéket rabolt el.²⁾

Böhönyén Kölgyesi Károly kasznár udvarán lévő pincét törtek fel.³⁾

Blauhorn Mátyás zsidó embertől pénzt követeltek, de nem kapván eleget — agyonlőtték. *Mészáros Péter* lötte le. Társai voltak: *Csonka István* és *Balázs János*.⁴⁾

Nagyobb károkat háziállatok eltojvajlásával követtek el. Lovakat, juhokat s főleg disznókat hajtottak el, néhol fényes nappal, a legelőről, a pásztor szeme láttára, akit — szokásszerint — megfenyegettek, hogy ne merjen lármát csapni.

¹⁾ 1709/1866. sz.

²⁾ 2663/1868. sz. Péri Sándor jelentése.

³⁾ 1029/1866. sz.

⁴⁾ 1029/1866. sz.

Az útonállás elég gyakori volt; a legszegényebb szolgától is elvették a nála talált néhány forintot.

Ezen, aránylag nagy általánosságban tűrhető közbiztonsági viszonyok mellett is, 1866. év folyamán Sennyei Pál báró, főtárnokmester ...»a még mindig megingatott közbátorság biztosítása« s a szerfelett elharapódzott gonoszságok fékezése s teljes megszüntetése tekintetéből Somogy megye területére a rögtönítélő bíróságot továbbra is elrendelte. »)

És ezt megelőzőleg Mérey főszolgabíró utasította a csendőröket, hogy a «kujtorgók megsemmisíttessenek.«²⁾

E rendeletet éppen azon időben nem kellett igénybe venni, de az még sem volt hiábavaló, mert nemsokára, 1867 folyamán, a somogyi betyárvilágnak egy olyan vakmerő alakja lépett fel, kire s az általa alakított bandára a megfékezés s kiirtás csakugyan szükségessé vált. Ez az ok *Juhász András* volt.

Juhász korábban *Felsőbogát* pusztán juhász volt, kit bizonyos hanyagságért tisztartója elbocsájtott, mély után beállt betyárnak s rettegésben tartotta Somogy déli felét.

A rendesen kevés nehézséggel végezhető disznólopásokon kezdte már 1867. évben, s midőn ezen egy ízben rajta-vestett, abbahagyta s társaival egyesek kirablására adta magát.

Szobon Boros Mihály földművestől próbált disznókat lopni. Nem sikerült. Azután az ottani kasznártól hajtottak el 12 darabot ugyanazon év július 1-én. Ezek után már pandúrok üldözték őt, társaival együtt. Mint kitűnt, Juhásznak *Bán Gáspár* és *Druzsín Ferkó* társai voltak.

1868. év júliusában *Péri] Sándor* szolgabíró jelentése szerint Juhász bandája a Csurgó mellett fekvő *Csicsórnajor* ispánjához, *Kokaly Imréhez*, tért be.

Ezt megelőzőleg a cselédséget mind összeterelték s az ispáni lakás egy szobájába hajtották. Juhász, puskáját felhúzáva, az ispánra irányította s megparancsolta társának, *Druzsín Ferkónak*, hogy kötözze meg.

Erre az ispán azt felelte, hogy fölösleges Őt megkötni, amit akarnak elvinni, vigyék el; erre a megköötözés elmaradt.

Ezután a rablást megkezdve, különböző tárgyakat: arany értékeket, házi használati eszközöket, szivart, enni-

¹⁾ Október hó 30. 715/1866 eln. sz.

²⁾ 268/1866. sz.

s innivalót, továbbá 200 forintot különböző bankjegyekben szedtek össze. Távozásuk alkalmával 10 forintot Juhász visszaadott az ispánnak. Duplapuskáját is elvitték. ¹⁾ Nemsokára *Deutsch Gábor ecsényi* haszonbérletet rabolták ki. *Beksics Ignác* községi jegyző jelentése szerint Deutsch házában este 7 óra felé jelentek meg, öten. A háznál talált férfimunkásokat s Deutsch fiát megkötözték és a szobába hajtották. Deutsch nem lévén otthon, feleségétől pénzt követeltek. A rablás mintegy másfél óráig tartott. Mindent felnyitottak a szobában és a boltban. Bankjegyekben mintegy 100 forintot vettek magukhoz, azonkívül arany tárgyakat, puskát, stb., 4 darab aranygyűrűt Deutsch fiának ujjairól húztak le. A kár mintegy 300 forint értékű volt.

A rablás ideje alatt a jegyző a népet fellármazta, a harangokat félreverték, mire a falubeliek hamar összecsoportosultak s valószínűleg fenyegetőleg viselkedtek, mert a betyárok kétszer is rájuk lőttek.²⁾

Azután Juhász bandája *Tolna megyébe* rándulva, ott *Értény* községben rabolt. A dombóvári járás főszolgabírója értesítette *Bogyay Gyula* szolgabíró, hogy »*Varga András* Értény községbeíi lakos, molnármester 1868 július 19-én este fél 10 órakor öt egyén által kiraboltatott. Pénzt, ékszert, ruhafélét, kocsit, lószerszámot, stb. vittek el.«

A károsult öccse Juhász Andrást felismerte[^] miután náluk nevelkedett. A rablók üldözésére a dombóvári járásból 14 pandúrt mozgósítottak.³⁾

Nagybajomban fényes nappal rabolták ki *Krizsanics József* birtokost. A harangokat a nép félreverte s 400—500 ember összetett kézzel nézte Juhász garázdálkodását.

A kaposvári kir. ügyészségnek az alispánhoz intézett átíratára szerint⁴⁾ Juhász András, Sónyi József és rablótársai ellen folyt bűnperből kiderült, hogy 1868. év októberében *Beznicza István* volt *fakos pusztai* uradalmi hajdút is ők rabolták ki, elvették tőle a többek között 52 frt. 79 krt.

Juhásznak üldözésére két vadász századot rendeltek Somogyba s a 186 legényt 18 olyan községbe helyezték el, hol összeköttetéseiknél fogva meg szoktak fordulni és

¹⁾ 700/1865. sz., 3206/1865. sz.

²⁾ Ad. 3298/1868. sz.

³⁾ Ad. 3298/1888. sz.

⁴⁾ 5425/1868. sz.

Bogyai Vince volt mexikói katonatiszt vezetése mellett 11, pandúrságnál kiszolgált, önkéntes csapatot is szerveztek.

Eleinte, mint az alispán, Csépán Antal — mint már említettük — az 1868. évi augusztus 11-iki bizottsági nagygyűlésen jelentette, egyelőre semmi eredmény nem volt, s mint mentegetőleg említette: »... ennek nem a politikai hatóság az oka...«

Nemsokára azután a hatóság emberei, *Andorka Gyula* marcali járási esküdt értesítése alapján, a Zalából visszatért Juhász-féle rablóbandának útját állták. Miilei pandúrkáplárból, Récsei közpandúrból és három vadászkatonából álló csapat megtámadta őket. Az ütközetben egy vadászkatona elesett; de elesett egy a rablók közül is, egyet pedig elfogtak. Csak Juhász, a vezér, tudott menekülni. Magára maradva, Zala megyébe menekült át, hol Karosfa községben agyonverték.

Az 1869—1876. évek eseményei.

Séta Pista fellépte.

Juhász András halálát követő években a betyárbandák garázdálkodásában bizonyos mértékű enyhülés állott be. Nagyobbszabású rablások nem fordultak elő. Egyes magán s hivatalos jelentésekből azt olvassuk ki, hogy több, 2—3—4 tagból álló betyárbanda járta Somogy déli széléit, melyek különböző helyeken: majorokban, faluk határaiban jártak-keltek, csárdában, pásztoroknál szálltak meg s egyeseket, akikkel útközben találkoztak, kifosztottak.

A főszolgabírók a hozzájuk érkezett értesítések alapján lelkiismeretesen jelentették, hogy hol kószáltak egyes betyárbandák.

1870. évben a *lonkai csárdánál* s egyes területrészen, 1871. évben *Csertőn*,¹⁾ *Polányi erdőben*,²⁾ *szakcsi malomnál*,³⁾ *Nagyberény határában* ⁴⁾ és *Viszek pusztán*,⁵⁾ Mocsoládon jelentek meg.

1872. évben *Győri János* vezérlete alatt garázdálkodott egy betyárbanda ⁶⁾, *Jádon*¹⁾, *Somogyváron az uradalmi kasznárnál* próbáltak rabolni ⁸⁾ 12 *Jután Krausz Ignác* jutái lakost hárman kirabolták. ⁹⁾

1873. évben *Balatonendrédén* a bírót két társával, midőn szőlőjükből hazatérőben voltak, három fegyveres csavargó megtámadta s kényszerítették őket pincéjükhöz visszatérni, velük ott inni, közben egyiküket puskatussal fejbe is verték.¹⁰⁾

¹⁾ 1858—1871. sz.

²⁾ 1761—1871. sz.

³⁾ 3164-1871. sz.

⁴⁾ 3810-1871. sz.

⁵⁾ 3940-1871. sz.

⁶⁾ 3173—1872. sz.

⁷⁾ 3522—1872. sz.

⁸⁾ 4329—1872. sz.

⁹⁾ Csorba Ede fogházbíró jelentése 4326—1872. sz.

¹⁰⁾ Tabi főszolgabíró 155—1873. sz. jelentése.

Ezen évben jártak a betyárok a *Hársosi*¹⁾, a *Gerézdí*,²⁾ a *moroczfai pusztán*, a *Kisdencsi malomnál*³⁾, a *Szentmihályhegyen*, *Örtilos melleiig*, továbbá *Ceralije* községben (Szlavónia), Verőce s Pozsega megyékben (3734—1873. sz.)

Általában három—négy egyén társulj köztük néha egy-egy szökött katona, egyenruhában. Át-átrándultak Horvát-Szlavonországba is.⁵⁾ Egyik nevezetes rablásuk volt Ceraljében, hol heten *Bátor Gyula* bérlőt rabolták ki, 1200 forintjától megfosztva. (2344—1873. sz.)

Az 1874. évben *Prefeg Ferenc* erdőőrt rabolták ki.⁶⁾ Gombán pedig *Páskay* nyugalmazott gazdatisztet.⁷⁾ Kél rabló *Sípos Vendel* toponári lakost,⁸⁾ *Hang Antal* kereskedőt⁹⁾, három rabló *Sütő Éva* és özv. *Szabó József né* menyei lakosokat *Lapa* pusztánál.¹⁰⁾ Négy rabló *Berger Márk* nagyhársági lakost rabolta ki.¹¹⁾ Ugyanezen évben *Páskai Ferencet*, *Sípos Vendelnél*, *Hang Antalt* is kirabolták. (752—1874; 1978—1874; 2313—1874. sz.) Kószáltak a somogyi betyárok ugyancsak 1874. év folyamán Zapusics szlavóniai község határában is.

Bisztéri József és *Ferenczi János* zimányi lakosokat, kik sertéseket hajtottak, meggyilkolták.¹²⁾ Egyébként pedig 1874. évben a május havi nagygyűlésen a személy- és vagyonbiztonságot tűrhető és jó lábon állónak jelentette az az alispán; 1875. évben szintén.

1875. évben *Karácsony József* ráksi bírótól 294 forintot vettek el, *György Márton* töröcskei lakost pedig kirabolták, elvéve tőle 680 forint pénzt és marhalevelét.¹³⁾ *Szálát István* juhászt agyonlőtték, a *kónyi* lelkészt kirabolták, *Tóth Miklós* szennai lakosnál is jártak.¹⁴⁾

1) 155—1873. sz.

2) 1352-1873. sz.

3) 4251—1873. sz.

4) 5348-1873. sz.

5) 3943-1893. sz.

6) 454 - 1874 sz.

7) 752-1873. sz.

8) 1978—1873. sz.

9) 2313—1873. sz.

10) 4872-1873. sz.

11) 7101—1873. sz.

12) 7821—1873. sz.

13) 5335-1875. sz.

14) 5827—1866. sz.

1876-ban *Hirsch Henrik szentmiklósi* bérlőtől 1200 forintot, aranyórát láncsal, hatlövetű revolvert, felső ruhákat, két lovat, kocsit vittek el; a kocsiba befogtak és Kanizsa felé hajtottak. Rablás alatt kettő künn, az ajtó s ablakok előtt őrt állt s a bérlőt és hat cselédet a kastély alatt lévő pincébe zárták.¹⁾

1877. évben *Spitzer Ferenctől* a *zákányt* erdőben délután 4 órakor négy rabló 43 forint pénzét elvette. Ketten torkon ragadták és egy pedig betömte a száját. írásaiból megtudták, hogy bíró, így szóltak hozzá: »Hát te vagy a bíró? Az apád Istenét! Eresszük neki! Menj haza és mondd meg a papnak, hogy legyen vacsora, mert meglátogatjuk!» Azután, nyakon lógva, a földre terítették azzaf a meg hagyással, hogy vissza ne merjen nézni. Rablók jártak: *Schwarcz Cilinél, Nemesdéder* ²⁾. A *kőröshegyi* kanászbojtárt agyonverték.³⁾ *Cser Józseftől* kocsit, lovat loptak a répási gazdaságból.⁴⁾ *Kismezser Mihály* és *Tóth János* betyárok *Kőröshegyen* raboltak.⁵⁾

Nagyobbszabású fosztogatások *Séta Pista* felléptével, 1876. évben kezdődtek, ki a szegényebb embereket általában kímélte s csak a vagyonosabbakat zsarolta s rabolta ki. *Séta* fellépte a megye összes falusi s pusztai lakosságánál nagy félelmet keltett, 4—5 tagból álló bandájával. Randájának tagjait, aszerintj hogy Somogyban, Baranyában, vagy Szlavóniában járt, szám és személy szerint is változtatta.

Somogyban, mint az üldözésükre ide rendelt segélycsapatok beosztása is tanúsítja, főleg a déli részeken jártak: a szigetvári, nagyatádi s részben a kaposvári járásokban. Hol innen, hol onnan jelentették a vidéken, hogy hol, merre jártak.

Gosztonyi szolgabíró jelentése szerint *Séta Pistát* társaival s bizonyos *Bödő Erzsébet* nőszeméllyel a többek között a *ropolyi, zselickisfaludi* erdőrengetegekben s a környékbeli, délre eső községekben látták kujtoro_gni.

Séta Pista is eleinte főleg disznók elhajlásával lopkodott s később tért át egyesek kirablására.

²⁾ 8186-1876. sz.

³⁾ 278—1877 sz.

⁴⁾ 564—1877. sz.

⁵⁾ 1094-1877. sz.

⁶⁾ 1892-1877. sz.

Somogyban ismeretes nagyobb rablásait *Németladon* és *Kutason* végezte. Az előbbi helyen *Oszvald Péter* plébánost fosztották ki.

November hóban, este 8 óra tájban a plébánia-lakás körül gyanús emberek ólálkodtak; a plébános ezt látva, az ablakot kinyitotta s megkérde őket, hogy kik s mit akarnak, de feleletet nem kapott, aztán alig néhány percre rá a két rabló az udvari ablak előtt termett s utána puskatussal az ajtót beverve, pillanat alatt a szobában termettek a megrémült plébános előtt, kit mielőtt a házbeli cselédeket bezárták, megkötözték, pénzének kiadását követelték. A plébános minden vonakodás nélkül odaadta 145 forint készpénzét, zsebóráját, két tajtékpipáját. Azután kutattak s midőn annak eredménye nem volt, kezdték a plébánost vallatni s közben súlyosan megverték, sebeket is ejtve rajta.

Három órán át dúltak a házban. E rablásban, a szigetvári főszolgabíró jelentése szerint, *Bödő Böske* is részt vett, mint őr, két társával.

Kutason a Juhász bandája által már egyszer kirabolt *Krizsanics József* 72 éves birtokosnál jelent meg Séta Pista négy társával. Hárman, Sétával a szobába törtek, kettő pedig künn őrt állott. A bennlévők Krizsanicstól pénzt követeltek, midőn 40 forint 50 krajcárját aranyban előadta. még többet kívántak s miután kívánságukat nem akarta, vagy nem tudta teljesíteni, megkötözték s kegyetlenül megkínózták és egész családját megverték.

Elvittek: női aranyórát, többféle aranyékszerl, *Krizsanics* duplacsövű puskáját.

A rablás 15 percig tartott, míg egyik kiszökött szolgáló hírt adott a pandúroknak, mire azonban ők a helyszínre értek, Sétáék a kisbajomi rezula irányában már eltávoztak. A községben a harangokat félreverték, de ez hiábavalónak bizonyult.

E rablásnál is jelen volt *Bödő Böske* és *Esze Ferkó*nak két nagybajomi rokona.

Hivatalos jelentés szerint a rablók között egy- magas, erős, 36—40 év körüli férfi volt »szépen cultivált bajusszal, nemes vonásokkal». Ez egész bizonyosan Séta Pista, a vezérük volt.

¹⁾ Somogy c. lap 1876. év 46. sz. és a hivatalos főszolgabírói jelentés.

Séta Pistának Baranyában s Szlavóniában is nagy összeköttetései voltak, akikkel együtt követték el a rablásokat.

Az ott hozzácsatlakozók közül leghíresebb s legfélelmetesebb Gyurkovics Lázó volt, ki Darócon és Kopácson mint községi csikós kezdte pályáját s különösen disznókat s lovakat lopott és pedig rendesen nagy tömegben. Gyilkolt is. Többször elfogták, de a börtönből mindig megszökött. Hogy mi módon, az az ő titka volt.

A daróci bírónak, *Boti Józsefnek*, 200 kereszt gabonáját felgyújtotta, másnap pedig minden disznóját elhajtotta. *Dárdán*, midőn Boli Jánosnak, Sétáék orgazdájának a házáat, Seta ottlétekor a pandúrok megrohanták, Gyurkovics egyik pandúrt, Dinis Szávót agyonlőtte. Seta nem ezt, hanem a bandájának annyi bajt okozó Josch Péter pandúrkáplárt akarta Gyurkoviccsal agyonlővetni.¹

Seta Pista bandája *Baranyában Rang Antal kisasszonyfai* plébánost rabolta ki, pénzt, aranytárgyakat s fegyvert víve el tőle.²)

Sétának Baranyában — akit tudunk — *Boli János* és *felesége keői* lakosok voltak orgazdái.

Seta Pista bandája valószínűleg innen vonult át *Szlavóniába*, hol a banda — úgy látszik — szétvált. *Esze Ferkó*, Seta egyik társa, kedvesével, *Atyimov Perszávai*, Eszék felé tartott, Seta pedig három társával, mint látni fogjuk, Verőce (Horvát- Szlavonország) környékére vonult.

Esztét azután Eszéken fogta el a rendőrség, ami nehezen ment, mert Esze revolverhez kapott s ellenállt, alig tudta 4—5 városi rendőr lefogni. Bottal, puskatussal verték, kinek mi hamarjában kezébe került. Félig agyonverték. Megkötözése után a zsineget el akarta rágni. Útközben a Dráván való átkelésnél a csónakot szeretőjével, Atyimov Perszával együtt hintálták, emiatt egymáshoz kellett őket kötni s egy pandúrral tartatni őket, hogy a ladikot fel ne borítsák.

Esze Dárdára való megérkezése után egy óra múlva — minden bizonnyal az elszenvedett súlyos bántalmak következtében — meghalt. Szeretőjét, Atyimov Perszát le tartóztatták. Hogy mi lett a sorsa, nem tudjuk.

Seta Pista ezen események után Verőce *megyébe* húzódott. Előtte e vidék, ahol korábban, míg nem csapott

¹) Baranya m. levéltára 3927—1877. sz.

²) Baranya m. levéltára 2427—1877. sz.

fel betyárnak, ismeretes volt, Ernesztin pusztán szolgált társával, *Böröcz Pállal, Magyar József és Nagy Ferenc* álnév alatt. Egyiküknek a felesége is ott tartózkodott s így bizonyára többször megfordultak erre. A mostani átrándulás aztán vesztét okozta Sétának és társainak.

Igmándy Benedek szigetvári főszolgabíró, a kitűnő Hegyessy utóda, már jóideje nyomában volt Séta bandájának, de az mindig kisiklott az elfogatás elől. Most aztán kelepcébe került.

1877 február 24-én Igmándy a következő táviratot küldte Csépán alispánhoz: »Egy szlavóniai ember van, rablók helyét megmutatni ígérkezik. Kérek táviratilag pénzt utalványozni, Szlavóniába fuvarokra, 10 katoná hat napi élelmezésére, a velük küldendő parancsnoknak 3 forint napidíj at.«

Csépán alispán táviratilag a következőkben válaszolt: »A katonák számára szükséges pénz általam utalványoztatok. Kérem, előlegezzon, írja meg, mennyi, azonnal küldöm.«

Ezután Igmándy 1877 május hó 6-án id. *Hegyessy Kálmán, Koharics Ferenc* megyebizottsági tagok kíséretében, hat pandúr és 44-ik gyalogezredbeli katonákkal Verőcére ment s onnan ezen átrándulását másnap az alispánnak megtáviratozta.

Igmándyt Verőcén már várta embere s bejelentette, hogy Séta rablóvezért, *Sótonyi Györgyöt, Lacza János és Tóth István* társaival a Verőce mellett levő, Lippe herceg tulajdonát képező *Branyevina* majorba csalták s az éjét ott fogják tölteni. Elfogatásuk bizonyosra vehető.

Hogy az emberek életét lehetőleg kíméljék, Igmándy jó adag mákonyt rendelt Sétáék számára, hogy azt az illető bizalmi egyén italukba keverje. A mákonyt fekete kávéban — amit Séta nagyon szeretett — meg is itták, de nem volt megfelelő hatása. Midőn a banda tagjai aludni mentek, annyira izgatta őket a kávé s hozzá a bor, hogy nem tudtak elaludni.¹⁾

Igmándy főszolgabírónak jelentése s egy másik tudósítás szerint²⁾ az elfogatásnak a következők a részletei; Igmándynál Hódosi István branyevinai kocsis május 6-án este 10 órakor a verőcei vendéglőben megjelent s tudatta, hogy Séta több társaival az említett majorban lévő, két

¹⁾ Somogy 1877. május 15. sz.

²⁾ Somogy 1877. május 15. sz.

lóra berendezett üres ménistállóban lefeküdt, mire Igmándy 11 emberével kocsira ült; Branyeviné major közeliében azonban a kocsikról leszállván, a majorhoz gyalogosan ment el, itt azután a tér és helyiség szemügyrevétele után embereit a legjobb belátása szerint elhelyezte, illetőleg saját elfoglalandó helyét mindegyiknek hirtelen kijelölte. Minthogy azonban a rablók egyszerre való megrohanása célszerűnek nem mutatkozott, *Baliga* nevű pandúrral az istálló ajtaját a rablókra kívülről rázáratta, akik is a zörgésre felébredvén, nyomban az ajtónak rohantak, s miután már azt zárva találták, az ablakon át a künlevőkre egy lövést tettek, mit is ezek azonnal viszonzottak. Séta, az ajtó bezárását hallva, dühöngeni kezdett. Minden szava kihallatszott: Töltsétek! — kiáltott.

A kölcsönös tüzelés mind erősebbé válván, Igmándy attól tartott, hogy a töltények elfogytával a rablók elmenekülhetnek. Ezt megakadályozandó, Verőcéről négy csendőrt hozatott, később pedig, két alkalommal, még 16 honvédet. Ekként az egész tér elfoglalva, illetőleg búvóhelyük kellőleg körülfogva lévén, a rablók elillanása lehetetlenné vált.

A kölcsönös tüzelés folyton tartott a beálló szuroksötétségben is, éjfél utánig, de eredménytelenül. Ezalatt Igmándy emberei 116, a csendőrök s honvédek pedig mintegy 200 lövést tettek.

Séta és társai az istállóablakon céltalanul lövöldöztek a levegőbe, mert az ablak oly magasan volt a földtől, hogy csak úgy tudtak kilőni, ha egyik a lövőt felemelte; az ostromlók pedig az ablakon lőttek be.

E tűzharcban egy alkalommal Séta Pista, valószínűleg menekülési szándékból, az ajtót kissé kinyitotta, mikor is az ostromlók egyikének a golyója tenyerén keresztül hatolt.

Közben Igmándy a rablókat többször felszólította, hogy adják meg magukat, ezek azonban erősen tartották helyüket s önkéntes lefegyverzésről tudni sem akartak mindaddig, míg Igmándy reggel 5 órakor az istálló padlásán lyukat nem fúratott. A padlásra egy csendőrt küldött, ki ott a téglákat felszedte s a deszkát átfúrta és azon keresztül a betyárookra lövöldözött. Ez annyira megzavarta őket, hogy Tóth István, majd utána Lacza János betyárok, fegyverüket előre kidobván s onnan pusztá kézzel kijöve, magukat megadták, de Séta és Sótanyi ezután is egy fél-

óráig folyvást lövöldöztek. Csak mikor már több lyukat vágtak a padláson s így onnan is sűrűbben tüzeltek, vesztették el ezek is reményüket a meneküléshez.

Ekkor Séta Pista egyetlen töltésével, ami még nála volt, szívenlőtte magát s meghalt, Sótónyi pedig, előbb említett társai példájára, magát megadta s ezzel a tusának vége szakadt.

A magukat megadóknak nemcsak fegyverüket kellett kidobniok, hanem levetkőzve jönni az ajtóhoz. Séta Pistánál azt a puskát találták, melyet Kutason Krizsanicstól rabolt el.

Igmándy egész éjjel az ostromlók között tartózkodott s osztogatta parancsait.

Séta Pista személy azonosságát a verőcei járásbíróság állapította meg. Ruháit, fegyvereit a szigetvári főszolgabíróságnak szolgáltatták át, Sótónyt pedig vizsgálat alá fogták.¹⁾

Mindezek után Igmándy a rablók kézrekerítésénél segédkezet nyújtott egyéneknek érdemük szerint pénzbeli jutalmakat javasolt az alispánnál ²⁾

Igmándy a verőcei járásbírószágot felkérte, hogy Séta tárgyait és Sótónyt négy pandúrral szállíttassa Szigetvárra.

Miután a magukat megadott Tóth Ferkót és Lacza Jánost Igmándy a verőcei alispáni hivatalban kihallgatta s kitűnt, hogy ezek Szlavóniában és Baranyában követték el bűnös tetteiket, őket átadta a verőcemegyei alispánnak. A vonatkozó többi iratokat, melyek a további eljárást tarták volna feh mint pld. Séta Pista holttestének eltemetését, társainak további sorsát, stb. a somogyi s baranyai levéltárban nem találtam. A néphagyomány szerint Séta Pistát a verőcei temetőben, illetőleg mint öngyilkost, annak árkában hántolták el, ami teljesen valószínű, mert annak határában lévő majorban lőtte magát agyon»

A branyevinai majorban léfolyt küzdelemről fennmaradt nóták is azt bizonyítják, hogy Séta Pista ezen a vidéken járt s Verőce város körül történt vele baj s Verőcén temették el.

¹⁾ Igmándyval id. Hegyessy Kálmán és Koharics Ferenc azért mentek el, hogy ha esetleg megsebesülne, gondoskodjanak róla. Ezen emberbaráti szeretet — írja jelentésében Igmándy — teljes elismerést érdemel, annyiival is inkább, mert a tusa kezdetével még lőtávolságban is időztek.

²⁾ Hódossy Istvánnak 500 írt, egy verőcei hivatalnoknak 100 írt s a foglárók s csendőröknek, katonáknak 3—10 írt jutalmat adtak.

*Tizenkettő, tizenhárom, tizennégy,
Séta Pista mondd meg nekem, hová mégy?
Elmegyek a verőcei csárdába,
Leiszom a bűnöm pünkösdi napjára.*

*Harangoznak Verőcén már hajnalban,
Séta Pistát kihozták az udvarra.
Imádkozzál Séta Pista csendesen,
Szántig Márton pödri bajszát hegyesen. ¹⁾*

*Verőcei temetőnek sáncai,
Ott nyugosznak Séta Pista hamvai.
Arra megy a Bödő Bőske sétálni,
Séta Pista sírhalmán imádkozni.*

¹⁾ Szuntig Márton börtönőr volt. E verset elmondta Pál István 88 éves viszi földműves. Gyűjtötte Nádorffy Lajos kántortanító.

A betyárvilág utolsó fellobbanásai az 1877—1890. évek között.

Somogyban Séta Pistával a somogyi származású betyárvezérek sora voltaképpen befejeződött. Ő utána már csak az itt-ott feltűnedező betyáralakulatoknál hírnévre egyik vezető sem tett szert. Ezek nem voltak eléggé megszervezve. Összeverődtek; egyideig fosztogattak, raboltak, azután — ha el nem fogták őket —, eltűntek.

Egyébként a közbiztonsági viszonyok is javultak. A nagyterjedelmű erdők kisebbedtek, a megyei utak száma, lassankint ugyan, de fokozatosan emelkedett, a vasutak is is kezdték behálózni a megyét s a múlt század 80-as éveiben már életbe lépett a katonailag szervezett csendőrség, mely az ilyen közveszélyes alakok tevékenységének gyorsan véget tudott vetni.

Természetes, hogy a «fegyveres csavargók» azonnal nem tűntek el, sőt némely évben mintha régi erősségükben keltek volna életre, de fokozatosan mindinkább kezdtek ritkulni, mert foglalkozásuk már mind több-több akadályba ütközött s annak eredményét kilátástalannak érezték.

A közönség, a nép már nem volt annyi erőszakosságának s félelemnek kitéve, mint azelőtt.

A közbiztonság javulása következtében a rögtönítelő bíróság elé való állítások gyérültek. A felfogás is enyhült arra nézve, hogy mely bűntettek után utaltassanak a bűnösök a bírósághoz. Egy 1883. évi 8020—1883. sz. belügyminiszteri rendelet figyelmeztette is a bíróságot, hogy rögtönítelő bíraskodás elé csak olyan egyének állíttassanak, akiknél annak valódi szüksége fennforog, nem úgy, mint egyidőben, midőn orgazdák s a betyároknak bizonyos mértékű segítségét, kiszolgáltatást nyújtó egyének jó részét az osztrák cs. kir. katonai rögtönítelő bíróság halálra ítélte.

Az 1878—79. években kisebb fosztogatásokról van tudomásunk, itt-ott útonállás alakjában. Pl. *Takács Ferenc*

molványi lakostól hat puskás ember élelmiszert tolvajolt. ¹⁾
A Lengyeltótihoz tartozó *Ida puestán* két rabló egy alacsony, szép, pirosképű nőszeméllyel jelent meg, de csak vacsorát kívántak. ²⁾

A répási erdőben egy őrei embert raboltak ki. ³⁾

Zselicszentpál és Simonfa között *Bocsor Jánost* és *Schvarzenbergert* rabolták ki. ⁴⁾

1880. évben a február havi megyebizottsági ülésen az alispáni jelentés szerint «... a személy- és vagyonbiztonság állapota oly kedvező volt, hogy kisebbszerű tolvajlások esetei is csak ritkán merültek fel.»

1881. évben mintha újraéledt volna a betyárélet. Savanyú Józsi bandája által a zalamegyei Csabrendeken elkövetett rablási kísérlet után, Somogy megye csaknem minden részéből egyes kószáló betyárok különösen pénz-, étel- s italért való beizengetéseket sűrűn jeleztek a hatóságokhoz, hogy azok s a velük járó rémhírek a közbiztonság őreit is aggodalomba ejtették, azért az alispán minden járásban 4—4 pandúrl rendelt a nyomozó főcsendbiztos mellé.

A hírek túlzottak voltak, aminek a zsarolók erős üldözésével véget vetettek. ⁶⁾

Ez évben a *turbéki szőlőhegyen* egy erdőbirtokos lakásába éjjel betörték, kirabolták s élet is esett áldozatul. Az igal-bonnyai ütköző határnál négy fegyveres ember a postát megtámadta. Három bekormozott arcú., szűrös, gatyás ember, kikenél balta is volt, megtámadta a katonát, kinek fegyvere nem sülvén el, a rablók megkötözték s egy putriba bezárták, ahonnan kiszabadulva, tett jelentést. (3212—1880. sz.) — *Nemesdéden Balog Imre* molnárt s gazdaasszonyát gyilkolták meg s rabolták ki. Ezüst órárt, láncot, két arany fejegyűrűt, aranvpénzeket vittek el. (10718—1880. sz.)

Strublics János szuloki lakoshoz is éjjel törtek be, őt és feleségét összeverték s 140 forintjukat elrabolták. Azután az asztalhoz ültek' s hajnali 3.óraig ittak. A lármára a szomszédos prэшázban lakó *Molnár Jánosné* kiment s őt a rablók rögtön agyonlőtték. ⁶⁾

¹⁾ 3426—1878. sz.

²⁾ 8135- 1878. sz.

³⁾ 5624-1878, sz.

⁴⁾ 3198—1879. sz.

⁵⁾ Somogy m 1881. évi közgyűlésén az alispán jelentése.

⁶⁾ 8901—1881. sz.

A darányi vasútállomási vendéglőben Schvarzenberg vendéglőst és családját halálos fenyegetőzések között kényszerítették, hogy pénzét adja elő. A vendéglős fejét beverték. sógornőjének pedig karját törték el.¹⁾

Babócsán két rablót a pandúrok üldözőbe vettek. Egyiket lelőtték, a másik, látva, hogy nem menekülhet — ezen szavakkal: »Élve nem fogtok el, kutyák!« — agyonlőtte magát. Az egyik Koppány nevezetű volt.

1882. évben a belegi bérlőt négy fegyveres rabló ²⁾, Varga Andrást és nejét a ropolyi erdőben több fegyveres rabló rabolta ki.³⁾

1883. évben Sárközi Ferenc fiadi molnárt három rabló meggyilkolta.⁴⁾ Stern Ádám somoyyturi lakost és nejét négy rabló összeverte s 700 forintját elvette.⁵⁾

1884—1886. években semmi említésre méltó eset nem történt olyan, mely a betyárélet kilengéseinek bélyegét viselte volna magán.

A híres betyárbandák legutolsója Somogyban Oroszlán Pali vezérlete alatt szerepelt.

Csodálkoznunk kell azon, hogyan vállalkozhatott még ezen időben is, a közlekedési eszközök kifejlődése, a közigazgatási apparátus és a csendőrség kitűnő szervezettsége mellett, állandó jellegű rablóbanda alakítására s azzal több vármegye egyes részének bekalandozására.

Oroszlán Pali valószínűleg nem tudta, hogy azon idő alatt, amíg ő 15 éven át az illavai fegyházban sínylődött, a világ közbiztonság tekintetében is sokat haladt.

Mint feltételes szabadságra engedett egyén, Kishartárol két társával megszökve, a somogyi származású Szántó István révén Somogy megyébe is átjött, ahol azelőtt még sohasem járt, itt a megye nyugati és déli részén hozzáfogott a sorazatos rablásokhoz.

De ezt megelőzőleg Tolna s Zala megyékben járt. Somogyban, ahol megjelent, a korcsmákat kivéve, mindenütt rabolt. Kezdte Drukker János, Klein Jakab és Boskovics Mátyásnál, a segesdi erdőben, hol 1887 augusztus 16-án Oroszlán Pál Szántó Istvánnal a szembejövő első kocsit elé állt. Renkó Kálmán pedig revolverét Boskovicsnak sze-

1) Somogy 1881. XVII. évi. 48. sz.

2) 9011—1862 sz.

3) 11 472—1882. sz.

4) 4913-1883. sz.

5) 12.672-1883. sz.

gezve, ennek pénzét vette el. Oroszlán Pali Klein Jakabtól rabolt 25 forintot s zsebóráját ezen kijelentéssel: «Eletetek nem kell, csak a pénzetek!» Az engedelmeskedőkkel szemben erőszakot nem alkalmaztak. 9

Mauthner Alberthez Berzencén augusztus 24-én este 9 'orakor állítottak be s pénzt követeltek. Oroszlán künn őrt állott, azonban társai hívására bement Mauthner lakásába, mivel társai vele német nyelven társalogni nem tudtak s őtolmácsolta azon közös szándékukat, hogy pénzt akarnak. 2j

Berzencén Rácz József erdőst az erdőbe való kimenésre kényszerítették s ott agyonlőtték, nehogy elárulja őket. .

Ugyancsak augusztus 24-én *Gyékényesen* lakó *Ungár Hermannál* raboltak. 3)

Gyékényesről ismét *Zalába* csaptak át, mert szeptember 5-én már *Rédicsen* találjuk őket, ahol *Pokomándy plébánost* rabolták ki. A plébánost ujjainak összeekötözésével fenyegetve, pénze átadására kényszerítették. Oroszlán Pali Pokomándyt fejbe is ütötte. 4)

Déli irányba tartva, ugyanazon nap *Vizlendvay Sándor dusnoki* birtokost zsarolták. Levelet adtak át, melyben pénzt követeltek.

Végh Sándor mernyei lakosnál alkonyattájban az udvarba behatoltak, a háziakat egy helyre hajtották, öölle meg életveszélyes fenyegetésekkel követelték pénzét, amit meg is kaptak. 5)

Oroszlán Pali bandájának egy különítménye Kaposvárra is bemerészkedett.

Egy délután, hetivásár alkalmával, egy falusi polgár embernek kocsiját s lovait akarta ellopni a Teleki-utca legvégén lévő egyik korcsma elől. A lovakat gyorsan felkantározták s a kocsira felugorva, a lovak közé váglak s a vasúti sorompó irányába hajtottak.

1) Kaposvári Kir. Törvényszék 1889. évi február 18—22-én tartott ülés jegyzőkönyvéből.

2) Kaposvári Kir. Törvényszék 1889 évi február 18-22 én tartott ülés jegyzőkönyvéből.

3) Kaposvári Kir. Törvényszék 1889. évi február 18—22-én tartott ülés jegyzőkönyvéből

4) Kaposvári Kir. Törvényszék 1889. évi február 18—22-én tartott ülés jegyzőkönyvéből.

5) Kaposvári Kir. Törvényszék 1889. évi február 18—22-én tartott ülés jegyzőkönyvéből.

A kocsi zörgésére a korcsmában iddógáló gazda figyelmessé vált, kiszaladt, s látva, hogy az ő lovait s kocsiját viszik, kiabálni kezdett. A vasúti őr a lármára a lovak előtt a sorompót leeresztette, mire a kél betyár a kocsijáról leugrott s a malomárok partja felé menekült, azután pedig az Iszák-domb irányába tartott.

A nép kezdte üldözni őket. A betyárok revolverlövésekkel igyekeztek az üldözőket visszatartani, majd egy árokba húzódtak s onnan lövöldöztek.

Nemsokára a rendőrség néhány tagja is a helyszínen termett, Lutor rendőrbiztos vezetése alatt s hosszadalmas golyóváltás után az egyik betyárt lelőtte.

E két betyár az Oroszlán Pali bandájához tartozó Renkó Kálmán és Szántó István lehetett. Egyikük itt esett el, a másikat a banda elfogása alkalmával a csendőrség lőtte agyon. Ezt onnan következtetem, mert a bíróság előtt egyik sem szerepelt, mint vádlott, holott a banda többi tagja oda került. Erről bővebben majd Oroszlán Pali életrajzánál lesz szó.

Elfogatásukra a belügyminiszter 600—1000 forint jutalmat tűzött ki.

Ezen eseményekkel kapcsolatban írta a »Somogy« c. lap, hogy: a félelem, izgatottság még mindig tart... a fegyveres rablók (Oroszlán Paliék) sikertelen üldőése hetek óta tart rabolnak, utasokat kifosztanak. Ma nehéz volna határozottan megmondani, hogy hány rabló csapat s micsoda vidéken fenyegeti folytonosan a közbiztonságot, midőn bőven termett a föld s a munka mellett elég kenyere lehet minden szegénynek.... mintha Sobri-kort érnénk újra.«

Ezek után még csak azt említjük meg, hogy 1888. évi február 18-án három rabló a *miklósi* plébánost, *Schön Józsefet* rabolta ki, gyalázkodás, káromkodások, kínzások között. Elfogták őket *Szilágyi István*, *Sós István* és *Tóth István* személyében. A házbeliek lármát csaptak, a falu népe összeszaladt, de gyáván viselkedett. A rablók házuk előtt szinte sétálva mentek végig, nem mertek hozzájuk nyúlni.²⁾

Ezek után még a 90-es évek elején is előfordultak szórványosan zsarolások, rablások, de ezek voltaképpen már nem a betyárélet sarjadzásai voltak.

¹⁾ 1882. XXIII. évf. 39 sz.

²⁾ Somogy 1888. február 28 XXIV. évf. 9. sz,

A betyárok szervezete, rablásaik rendszere.

Hogy kikből váltak betyárok, azzal már elég bőven foglalkoztunk; összeverődésük. szervezésük módját azonban csak érintettük.

Néha véletlenül jutott valaki a betyáralakulatba, mint bizonyos kényszerítő okból világgá ment legény; beléjük botlott s egyszerűen felcsapott betyárnak. Némelyeket a betyárvezér neve, tekintélye vonzotta közibük. Legtöbbször azonban a rossz úton járó, lelkiileg rokon s ezen életre vágyó egyének álltak össze, maguk köré verbuválva egyes, kiszemelt egyéneket, míg aztán egy 4—5 tagból álló csoportot alkottak, melyet «bandának®» neveztek el. Volt eset, hogy valaki vágyott közibük és nem vélték be. Képzetet szüleménye az az állítás, amit egyes írók elbeszéléseikben említenek, hogy a neves betyárvezéreknek egész csapatuk volt. Egy-egy bandában már hét-nyolc is sok volt.

Az egy bandába kötődött betyárnak ebben meg kellett maradnia; a betyáréletből való kiválását társai általában árulásnak tekintették.¹⁾ Ha egy-egybandában 6—7-nél többen voltak, két tagozatra oszlottak. Megtörtént, hogy egyik a megye egyik, a másik a megye másik részén járt; esetleg más megyében, vagy Horvát-Szlavonországban. A nép hiedelme az egyes bandába tömörült betyárok, zshiványok számát, különösen ha cselekedeteikről csak hallott, a legtöbb szór nagyította.

Jól emlékszem arra, hogy gyermekkoromban, ha a nép betyárokról beszélt, azok számát rendesen sokra tette. Merész tetteikhez nagyobb számú embert képzeltek s ha biztosan nem tudták, hogy mennyi, többnyire 12 személyből állónak vették. ²⁾ A valóságban pedig a betyárok a legtöbb esetben négyen-öten társultak egy bandába.

¹⁾ Homokszentgyörgyön Patkó 3 társával a kasznárhoz szállt. Midőn az őrtálló betyár az udvarban levő legénytől megtudta, hogy ő a kasznár kocsisa, felsóhajtott: „Hej, ha én még egyszer szabad állásba juthatnék, a világ senki fiával nem cserélnék.”

²⁾ Ennek magyarázatát az egész világon elterjedt s még mindig szereplő számokban (3, 7) gondolom, mely a 3-as alapszámból annak többszörösét: 6—9—12—99 stb. szerezése, ez esetben négyszeresére emelte.

A bandában egy a vezérszerepet vitte, a többi »Iegény« volt. A vezérnek külön elnevezése nem volt. A betyárok egy része, mint már említettük, álnevet viselt. Részben az illető maga választotta, részben társai ruházták rá. A híres betyárok közül Sobrinak eredeti néve Pap, a Patkó testvéreké Tóth, Séta Pistáié Kis, Kutyasié Leopold, Prósza Jancsié Gál, Nadrág Ferkóié Molnár, Récze Antalé Sótónyi, Bival Pálé Kenyeres, Kása Józsefé Szili, stb. Némelyiknek két mellékneve is volt. Sobri elrendelte, hogy bandája tagjainak csak álnevet szabad viselni.¹⁾ Az igazi nevet el sem szabadott árulni. A kevésbbé híres betyárok rendes neve így örökre titokban maradt. Igazi nevüket azért nem árulták el, mert nem akarták szüleiket, testvéreiket s közelebbi rokonaikat foglalkozásukkal szégyenbe, gyalázatba hozni; másrészt meg számítva arra, hogy ha visszajuthatnak a becsületes emberek sorába, ne tudja mindenki, hogy ha fogságban voltak, a vármegye kezén is megfordultak. Az álnevek egy része az illető egyéniségének jellemző, vagy kirívó testi, lelki tulajdonságaival s külső megjelenésével állt kapcsolatban. Mint például Sobri társainál: Czifra, Kalarábi, Hatlábú; továbbá más bandákban: Szép (csúnya volt), Csikal (csiklandós volt), Banyó (balkezes volt), stb.

A betyárok a zsarolást, rablást s lopást fegyverrel kezükben, kevés számmal is végre tudták hajtani, akár fényes nappal is és akár az egész falu láttára akkor is, ha a községben puskás emberek voltak; feltéve, hogy a községben nem állomásoztak pandúrok, csendőrök, avagy üldözésükre kirendelt katonaság. Nagyon jól tudták a betyárok, hogy a néhány falusi puskás ember s a nép tömege nem meri őket megtámadni, még védekezni sem mer ellenük. Hiába is lett volna, mert még ha elfogják s leverik is a betyárokat, nem nyernek vele, az bosszulatlan nem marad; ha mindjárt nem, akkor hetek múlva: a betyárok felgyújtották volna házaikat, terményeiket s egyeseket talán agyonlőttek volna.

Nem lett volna több tekintetben célszerű, ha a betyárok ennél többen állanak egy bandában. Nehezebben helyezkedhettek volna el, egyes szállásoknál, bajos lett volna az ételmezés, az érintkezés, az egyetértés s a vezérek által való fegyelmezés. A kezdő betyárok rendszeren ketten vagy hárman álltak össze.

¹⁾ Eötvös Károly munkái XII. k, 5. 1.

A hivatalos jelentések adatai szerint a különböző időkben alakult betyárbandák közül a legtöbb négyből, azután háromból és kettőből állt, öt, vagy hat tagból már ritkán verődött össze; ha ez előfordult, az bizonyos esetekre, nagyobb szabású, előre kitervezett rablásra szolgált, melynek megtörténte után egy része kivált. A magja, a törzse ezeknek is csak 3—4 volt.

Egyes híresebb betyárvezéreknek rablóterületük csaknem minden környékén voltak «legényeik» s más pásztorvilágból való bűntársaik és pedig nemcsak Somogyban, hanem a szomszédos megyékben, sőt Horvát-Szlavonországban is. A szilárd összetartású bandák esetről-esetre gyülekezőt rendeltek egy meghatározott helyre, ahová ilyen szegődményes-féle félbetyárok felvonultak, ketten—hárman, vagy többen is. Ezek az alkalmi betyárok, mint egy öreg juhász mondta, nem voltak »gyeletek«, »kinevezettek«, vagyis rendesek. A rablást ezekkel együtt a rendes betyárok elvégezték s az alkalmilag csatlakozók szépen haza mentek foglalkozásukhoz, mintha mit sem tettek volna.

Ha üldözték a betyárokat s együtt nem tarthattak, egyszerűen szétugrottak különböző helyekre és pedig messzebb vidékre, esetleg más megyébe, hol bizalmasaikhoz kopogtattak be, akik őket ellátták, rejtegették, míg aztán ismét összeszállingóztak s folytatták életmódjukat.

Egyes, lazább összetételű betyárbandák télen többnyire elszéledtek, különösen akkor, ha nagyobb s állandó hó fedte a földet, mert a mezőkön, erdőkön, a hóban észrevehető csapájuk után követhették volna őket a hatóság emberei. Ilyenkor levetették duhajos, betyáros ruháikat egyszerű cseléd-, vagy »pógáros«-ruhát öltve magukra, majorkában, tanyákon, ismerősökhöz, főleg pásztorokhoz állítottak be s ott mint béres, bojtár, illeszkedtek be a munkakörbe. Ezeken a helyeken néha pandúrok s csendőrök kutattak utánuk s megtörtént az a tréfás eset[^] hogy ezek éppen az illető betyárral beszéltek, akit kerestek; kérdezősködtek tőle anélkül, hogy rájöttek volna. Ez persze megtevesztette őket, mert hát bizony — az ő bemondása szerint — olyan nevű ember ott nem tartózkodott, mint amilyen nevű után kutatnak. Tavasszal aztán ezek a lapangók újból bevonultak a bandához, illetőleg összeálltak.

A magánosán zalámboló úgynevezett »menősöknek«, »járkálóknak« nem volt fegyverük. Némelyik erős pásztorbotot, bunkósbotot, végén erős vashegygel ellátva, mások

baltái hordtak magukkal. E primitív fegyverhez szabták azután fellépésüket: erdősöknél, csőszöknél, pásztoroknál, a faluvégi embereknel, esetleg gazdatisztaéknél jelenvén meg, vagy néha késő este zörgettek be ételnemüért s kevés pénzért. Ezeket megkapva, tovább álltak.

A kezdő betyárok mindegyike nem volt eleinte fegyverrel ellátva, mert a bandában, ahová beálltak, hamarjában nem tudtak nekik puskát, pisztolyt juttatni. Később, a rablásoknál, természetesen, szereztek nekik. Azonkívül némelyik régi baltájától sem tudott megválni, azért azt is magával hordta.

A betyárok fegyvereiket nem vásárolták, hanem azokat jogtalan úton szereztek. Ahol raboltak, ott első dolguk volt a puskát, pisztolyt, puskaort, golyókat magukhoz venni. Főleg földbirtokosoktól, bérlőktől, erdősöktől, lelkesektől tudták ily módon a fegyvereket megszerezni. A puskaort néha ismerőseik által vásároltatták. Az elfogott betyároknál rendszeren kiderült, hogy a fegyvert kitől rabolták el. A fegyverek használatába, mint rablásaik s. hatósági emberekkel, pandúrokkal, csendőrökkel való harcaik tanúsítják, eléggé betanultak. Hogy hol, mikor, mi módon, arra adataink nincsenek. Csak egy helyről érkezett a hatóságtól olyan jelentés, hogy a betyárok az egyik csárdából tovább menve, lövési gyakorlatokat végeztek.

A betyárok Somogyban, de egész Dunántúlon is, rendszerint gyalog jártak, nem lovon, vagy saját kocsijukon, mint az Alföldön. Alföldön az úgynevezett futóbetyárok lovakon és pedig sallangós szerszámú paripákon, vagy kis szekereken száguldottak. A kis szekerek dereka tele volt töltött puskákkal, hogy ezekkel üldözőiket távol tartásák. A somogyi betyárok, ha messzire kellett menniökj kocsit rendeltek, vagy foglaltak le az uradalmaknál, gazdatisztaéknél, vagy más, fogattal bíró egyénnél. Rendelkezőseiknél ellentmondást nem tűrtek. Néha az útban,, vagy munkaközben talált kocsit vették igénybe. Ilyen, rendszeren szorult helyzetükben, nem válogattak: akármilyen rossz gebe által húzott kocsira is felkukorodtak. még a pántlikás zsidó egyfogatú kocsijára is, avagy a széna- vagy kukorica-szárral már megrakott kocsiról e dolgokat lehányalták s a gazdát kényszerítették, hogy vigye őket a meghatározott helyre. Lovas, gyékénnyel borított sátoros kocsikon jártak,, melyeket a pásztorok bocsátottak rendelkezésükre. E kocsik a pásztorok tulajdonai voltak.

A betyárnóták egyike-másika, mint egyik fejezetben látni fogjuk, lovasbetyárokat is említ, de Somogyban, sőt egész Dunántúlon, ilyenek általában nem vo'ltak. Egyetlen esetet találtam, melyben egy betyárbandának saját kocsijai, lovai voltak: a Mészáros Palié (1860-ig szerepeltek) s ezen jártak, egyszerre mindig messze utat téve s egy banda is volt, melynek egyik tagja véletlenül lovon járt társai között. A megyében a községek egymáshoz elég közel fekszenek s így gyalogosan is elég könnyen elérhetők; ha a betyárok messzebb akartak menni, vagy menekülniük kellett, kocsit mindig tudtak szerezni; az erdőbe menekülésnél, vagy az erdő mélyében való tartózkodásnál meg csak teher lett volna a lő.

Az alföldi betyár helyzete egészen más volt. Ott messzeeső helyeken, tágas pusztákon kellett a betyárnak száguldoznia, amit ló nélkül csak nagy fáradoalmak után lehetett volna elérni s nem volt annyi védelmet nyújtó hegy, völgy, erdő, mint Somogyban; ott el kellett érni a falukat, tanyákat, messzeeső búvóhelyeket, hogy kellően védekezhessenek.

A somogyi betyárok tolvajlásaiknál, rablásaiknál a legtöbbször tervszerűen, kiszámítottan jártak el. Kikémleltették, vagy a bandán kívül álló ismerősöket, cimborákat kikérdezték a körülményekről s mikor legalkalmasabbnak találták az időt, megjelentek az illetőnél. A velük összeköttetésben álló pásztorokat, cselédek megkérdezték, hogy milyen ember az uraságjuk, vagy gazdatisztjük: jó-e, vagy rossz, hogy bánik velük. Ha jó embernek mondták, néha megkímélték, de ha kedvezőtlenül nyilatkoztak róla, betörték hozzá, kirabolták s ha az illető ellenkezett, meg is verték, vagy kínozták, figyelmeztetve egyúttal az illetőt, hogy jövőre jól bánjon az alattvalóival. Néha maguk, a megrövidítettnek tartott, vagy haragos cselédek lovalták fel a betyárokat egyesek kirablására. Nem egyszer bosszúból raboltak ki egyeseket. De az is megtörtént, hogy minden közelebbi tájékozódás nélkül rontottak be valahová, esetleg a szükség kényszerítette őket. Rabolni azokhoz mentek, akiktől volt mit elvinni. Nemcsak földesurakhoz, papsághoz s kereskedőkhöz, stb. állítottak be, hanem cselédekhez, bojtárokhoz is, akiktől disznókat, ruhafélét s ha pénz vo'it, azt is elrabolták.

Rablásaikat a nap délutáni szakától kezdve, különböző időpontban végezték. A családoknál főleg a szürkület be-

állta után, este 10—11 óráig. A lovakat s disznókat késő éjjel és kora hajnalban hajtották el. A marhákat, juhokat gyakran a legelőről nappal hajtották el, a pásztor szemeláttára. A vásárolókat hazatértükkor rabolták ki.

A nyíltabb, tisztásabb helyeken híd alá bújtak, az erdőkben pedig fák mögé húzódva rontottak a kocsin hazatérő vásároló iparosokra. Az egymás után jövő kocsikat sorba megállították, a rajtuk ülők pénzét elszedték s portékájukat, ami kedvükre való volt, megvámolták. Például szűröket, csizmákat^ kalapokat s egyéb ruhafélét és értékesebb, finomabb anyagot választottak ki maguknak. Női ruhafélékből fej- s vállkendőket és szoknyának való kelméket is válogattak ki. Az erdőben néha 10—15. sőt több vásáros kocsi is összetorlódott s várt sorjára; addig nem mehettek tovább, míg a betyárok át nem kutatták. A vásárolóktól a pénzen kívül annyi árut vettek el, amennyit magukkal vihetek.

Mint már érintettük, a betyárok főleg a magánosán künn lakó uraságokat, gazdatiszteket rabolták ki. Ezeknél elég könnyen végeztek. Azután a falusi lelkészekre s zsidókra vetették magukat. Ez utóbbiaknál nemcsak pénzt, de árut is raboltak.

A szegény embereket békében hagyták. Csak akkor vonták számadás alá, ha például tartózkodási helyüket, vonulási irányukat elárulták, őket a hatóságoknál feljelentették s hozzátartozóikat — családjukat érve — s társaikat bajba keverték, általában irányukban ellenséges indulatot tanúsítottak. A jobbmódú parasztságtól azonban állatokat hajtottak el. Az uradalmi vadászokat, urasági hajdúkat s gazdáikat is megfosztották olyan tárgyaktól (különösen puskáktól), amikre nekik szükségük volt. Az egyszerű, de készpénzü embereket is kirabolták, pl. a rajnai árusokat, gyolcsosokat, disznókereskedőket, sőt volt eset rá, hogy cigányokat is.

A pásztorok nyájának egy részét elhajtották, de ezzel voltaképpen az uraságot károsították. Hát ebbe a pásztor is beletörődhetett, hiszen a pásztorok egymástól is ellopták a juhokat, a disznókat. Megtörtént például, hogy a kanászt valamelyik társa annak a disznónak a húsából kínálta meg, amelyiket kondásából lopott^ tréfásan szólva oda: egyék, mint a magáéból”

Rablásnál a betyárok a legtöbbször megjelentek az illető háznál és pedig a banda tagjainak számához képest

ketten-hárman, künn hagyva az udvar, vagy általában a háztáján egy vagy két őr, kiknek az volt a hivatásuk, hogy a házbeliakat befogják, lecsendesítsék s megállítsanak minden mozgást a "házban. Néha a falu végén is állítottak őröket.

A cselédeket, vagy az ott talált munkásokat megfélemlítették. Ha a házbeliak kevesen voltak, megparancsolták, hogy helyükön meg ne mozduljanak, ki ne menjenek. Ahol a házbeliak több tagból állottak, valamely nagyobb szobába, vagy egyéb helyiségbe: pincébe, színbe, istállóba terelték s ott felhúzott puskával őrizték őket. Aki esetleg ki akart szökni, hogy talán hírt adjon, lármát csapjon, az az életével játszott. Ahol óvatosságból szükségesnek látták, a házbeliakat meg is kötözték, hogy teljesen tehetetlenné váljanak.

Ahol a házba való bejutást nehéznek találták, különösen éjjeli rablásaiknál, ott szegény menekült (szökött) katonáknak mondták magukat s vacsorát, meg kevés pénzt kértek, avagy mint színlelt pandúrok, csendőrök kopogtattak be és mint hatósági emberek, egyszerűen követelték beeresztésüket, különösen a korcsmáknál. Ezek jóhiszeműen, bár mindenkor bizonyos tartózkodással, a legtöbbször beeresztették őket.

Az is előfordult, hogy a korcsmai helyiségbe egyszerű vendégekként ültek le, azután a szűr alól egyszer csak előrántották puskaikat s a korcsmárostól pénzt, esetleg még egyebet csikartak ki.

Számos helyen, hol nem akarták őket beereszteni, kifeszítették, vagy bevagdalták az ajtót.

Mihelyt a házba bejutottak, rögtön előálltak fenyegető, legtöbbször durva szavakkal kísért követeléseikkel s több helyen, minden előzetes felszólítás nélkül, a ház gazdáját kegyetlenül «tagolni», ütni-verni kezdték baltáikkal s néha az illetőt, feleségével együtt, ágyba parancsolták lefeküdni, rájuk dunnákat dobáltak, azután pedig egyik rabló a dunnák tetejére ült nyomtatóul, hogy az illetők ne mozoghasanak.

A rablás zavartalan biztosításának elvégzése után legelőször pénzt követeltek. Ha a talált, vagy átszolgáltatott pénzt nem találták oly összegűnek, mint amennyit számításuk szerint várhattak, többet kívántak.

Ha az illető nem akart, vagy nem tudott adni, igen gyakran elkezdtek kínozni; a legtöbbször összekötözték

kezeit s védtelenné téve, korra, nemre való tekintet nélkül, ütni-verní kezdtek. A kínzás néha legmesszebbmenő kegyetlenségig ment. Egyeseket úgy megverték, hogy súlyos betegké váltak, sőt bele is haltak. 'A ikinzás leggyalázatosabb neme a baltával való csonttörések, a kéz bőrének lefejtése s a körmöknek kiszedése, vagy az volt, hogy égő gyertyát tartottak álla alá, hasára s lába ujjai közé paraszat helyeztek. A betyároknak ez a kegyetlensége örök szégyenfolt marad rajtuk. Abba soha nem nyugodtak bele rablásaiknál, hogy az áldozat pénzének csak egy részét adta volna át. összes pénzét követelték. E tekintetben irgalmatlanok voltak. Az áldozatoktól a papírpénz mellett legtöbbször aranypénzt is kívántak, ha sejtettek ilyet.

A szobákban kutatva, mindenekelőtt a fegyvereket s nuskaport vették magukhoz. A nőknek aranyfüggőit fülükből, aranygyűrűit ujjúkról lehúzták. Minden arany és ezüst értéket összeszedtek. Hogy mi mindent raboltak, azt másutt soroljuk fel.

Ha az áldozat béketúróen viselkedett, könyörgésükre egyes kedves emléktárgyakat: órát, gyűrűt, ezüst evőeszközöket, puskát, stb. visszaadtak. Követeléseiket az illető vagyoni viszonyaihoz mérték, még ha élelemmel való ellátásukról volt is szó. Szegény embernél megelégedtek kenyér mellé túróval, szalonnávalmíg vagyonosabb uraknál s uradalmaknál maiac-ölést, füstölt sonkát, bort követeltek, néha néhány száz forint kíséretében. Ha ily féle kért dolgokat nem kapták meg, fenyegetőztek a ház felgyújtásával s néhol be is lövöldöztek a lakásba.

Ha egyes uraknál kényszervacsorában részeltették magukat, a legtisztességessebben viselkedtek. Ilyenkor egészen felülkerekedett bennük a jobb érzés s arra az időre levetették lelkük zordabb részét. Az ilyen családoknál nem is raboltak; csendesén távoztak el.

Akik engesztelékeny s lelkükre való kéréssel, beszéddel fordultak hozzájuk, több esetben egészen emberségesen, jóakaratúan, sőt néha jgavallérosan bántak velük s nem egyszer barátságosan kezettfogva váltak el tőlük.

Persze nem mindegyik pártvezér és társai mutatkoztak ilyen — betyárértelemben véve — megértőknek. Természetüktől, főleg pedig vezérük egyéniségétől függött.

Ló-, marha-, juh- s disznólopásokat, továbbá kocsi-rablást messzebb vidéken követtek el, esetleg a szomszédos megyékből, hogy nyomukra ne akadjanak. Somogyba Vesz-

prém, Tolna, Baranya, sőt Fehér megyéből is raboltak s Somogyból ugyancsak e megyékbe és Horvát-Szlavonországba szállították s értékesítették azokat.

Hántásnál a jól szervezett betyárok embert lehetőleg nem gyilkoltak. Kivéve a postarablásoknál, hol első dolguk volt a kísérő pandúrt, vagy csendőrt lelőni. Bosszúállásból gyakran öltek. Olyanokat lőttek agyon, akikkel valami súlyos »számadásuk« volt, akik a banda egyes tagjai, avagy az egész banda ellen vétettek. Ezeket halálra keresték s nehezen tudták az illetők végzetüket elkerülni. Úriembereknél az csak a'kkor vált biztossá, ha előlük városba költöztek. ahová a bosszút állni akaró betyárok nem mertek bemenni.¹⁾

Az ellenük vétő parasztembereket, kik lakóhelyüket, mert gazdaságuk volt, nem hagyhatták ott, falujukban agyonlőtték, mint erre példákat még fogunk látni. A hatóság embereinél: a pandúrokkal, csendőrökkel, katonasággal vívott harcokban — természetesen — agyonlőttek, akit tudtak.

Rablásuk befejeztével a betyárok a megkötözött egyéneket néha feloldották, néha pedig úgy hagyták. A meg nem kötözötteknek meghagyták — mikor a rablás este, vagy éjjel történt —, hogy a házat reggelig el ne hagyják. A juhászt, vagy kanászt, akiktől állatokat loptak a legelőről, fához kötözték, vagy gúzsba tették s úgy hagyták, hogy míg ők a közelben járnak, hírt ne adhassanak róluk. Néha a mezőn a kocsiból lopták el a lovakat. Ilyenkor a gazdát, vagy kocsist a kocsinhoz kötözték. Azt is elkövették, hogy úton valamelyik gazda kocsijára ültek, a gazdát ledobták s a kocsival elhajtottak. Ahol megtorlásként raboltak, ott egyenesen megmondták az illetőnek, hogy miféle tetteivel szolgált rá.

A betyárok lopásainak sikerét a megye déli határában folyó Dráva nagyban elősegítette, amit egyébként már említettem. Ellentmondásnak látszik, hogy egy határt elválasztó folyó összekötőül szolgáljon a törvényekbe ütköző cselekedetek következménye előtt menekülő, vagy lopott tárgyak elrejtésére, értékesítésére törekvő betyároknak. Pedig így volt. Tények igazolják. A Somogy megyével

¹⁾ Ilyen eset volt Visy tiszttartónál Felsőbogáton, aki Juhász András betyárvezért, mint juhászt, állásából elbocsátotta; Dús János bogdásai tanítónál, ki Bergán bandájának tagjait bitófára juttatta. Mindketten Pécsre menekültek s régi helyeikre többé nem mertek visszatérni.

szemközt fekvő Kőrös-Belovár és Verőce horvátszlavonországi megyékben több magyar nagybirtokosnak volt uradalma, akiknek alkalmazottai, különösen cselédei, pásztoraik magyarok voltak; sőt Verőce megyében magyar falvak is voltak. Ezekkel kerestek s találtak összeköttetést a somogyi betyárok.

Hozzájuk bujdosnak, ha nagyobb baj volt, ha a hatóság emberei nyomukban voltak és az ő révükön adtak túl lopott sertéseiken, juhaikon, lovaikon, szarvasmarháikon.

Ha egyszer a betyárok a Dráván át, Szlavónia jelzett megyéibe jutottak, a közvetlen veszélyen nagyjában már túl voltak, mert a magyar közbiztonsági embereknek nehézkese volt oda átjutniok s ott tájékozódniok, sőt jóidéig nem is volt joguk üldözniök. Hogy a betyárok miként értékesítették a lopott állatokat, az az ő titkuk volt. Bátran merték mondani:

*Csak egy napon, hajthassuk el lopottba,
A másikban majd eladjuk igazba.*

Ennek változata:

*Csak egy éjjel hajthassam el lopottba,
Másik éjjel majd eladom igazba. ’)*

A passzus kiállítását is elintézték valahogy, mint a nóta mondja:

*Nem kell nekem sem nótáros, sem bíró,
Duhajban is van elég passzus-író.*

Ha néhány, 8—12 darab disznóról, vagy birkáról volt szó, egyszerűen egy ismerős s velük összejátszó kanász falkájához, vagy juhász nyájához csapták. A nagyobb számú disznót s juhot több kanász és juhász között osztották szét, kik alkalomadtán azokat eladták. Megtörtént, hogy ily nagyobb falkával, ha messziről hajtották, több hét múlva jutottak csak át a Dráván. Ilyenkor nappal az erdők sűrűjében őrizték s éjjelenként hajtották azokat a rendes úton, hogy elkerüljék a feltartóztatást. A lopott lovakat csikósokhoz, a szarvasmarhákat gulyásokhoz terelték az eladásig. A disznókat, juhokat, szarvasmarhákat mindig kompon, a lovakat néha a Dráva folyón való átusztatással csempészték át. A Dráva révészei, noha a kom-

¹⁾ Berze Nagy János! Baranyai magyar néphagyományok, 262, 1.

pon való éjjeli közlekedés meg volt tiltva, bármely időpontban szolgálatukra álltak a betyároknak; ellenkezés esetén életükkel fizettek volna.

Rablás után, ha veszélyt nem éreztek, a helybeli csárdába mentek mulatni. Ezt még emberölés után is megtették. Amíg ők ott tartózkodtak, addig másnak nem volt tanácsos betérni, mert addig nem engedték ki, míg ők el nem távoztak. Rablási helyükről rendszeren kocsin távoztak tovább és pedig majdnem mindig messzebb vidékre, hogy üldözőik nyomukra ne akadjanak. Kocsikhoz a már jelzett módon jutottak. A parasztembereknek, vagy uradalmi kocsisoknak fuvar fejében néha borralalót is adtak.

A rabolt pénzt s egyéb értékeket a legközelebbi megállapodási helyükön, valamely majornál, erdőben, általában félreeső helyen, felosztották maguk között. A vezérnek jutott a legtöbb; ő foglalhatta le magának az ékszerek nagyobb részét. Osztzkodás után ki-ki elhelyezte a neki jutott részt annál, akivel összeköttetésben állott. Az arany-Éénzeket és ékszereket különösen szerették valahol, megízható helyen elhelyezni. Az elrejtésben az orgazdák jártak elől: a csárdák bérlői, a pásztorok, az erdősök, vasúti örök, a betyárok kedvesei; többször az ilyen összeköttetésre hajlamos parasztagdák, (előfordult, hogy bírói tisztet viselt is volt közöttük) és rokonok. Volt rá eset, hogy más megyebeli ismerőshöz hordta valamelyik a rabolt tárgyak értékesebb részét: arany, ezüst ékszereket, pénzt.

Néha a papírpénzeket hamarjában fatörzsbe, magasabban kiemelkedő gyökerek alá rejtették egyenként, vagy közösen. Megtörtént, hogy az időközben erősen üldözött betyárok többé az elrejtés helyére nem juthattak s a pénz örökre elveszett.

A rablott tárgyak elrejtésének s értékesítésének száz és száz módja volt. Aki a banda tagjai közül valamelyik rablásban nem vett részt, az annál az osztzkodásnál a zsákmányban nem részesült.

Járás-kelesükben, bárhol állapodtak meg s nyugodtak meg, valamely házban, pusztán, vagy erdőben, mulatságaiknál mindenkor egy, vagy két őrt állítottak, hogy meglepetéseknek ne legyenek kitéve. tJtonállásaiknál lovasoosták kirablásainál »lesőt« állítottak. Ha az éjjeli gyaloglás kifárasztotta őket, felváltva pihentek: pl. ketten aludtak, ketten pedig őrt álltak.

Baj mutatkozása esetén rögtön puskát ragadtak s védekező állásba helyezkedtek. Fegyveres erőnek sem adták meg magukat s csak különleges, kényszerítő körülmények között történt meg néhány helyen, hogy a védekezési, a harcot abbahagyták, de akkor is először felvették a küzdelmet s végső esetben mondtak le róla, ha menekülésre nem volt lehetőség. A vezérek önként sohasem adták meg magukat. Ha nem volt mód a menekülésre, mint egyes események során láttuk, önkezükkel oltották ki életüket.

Mit raboltak a betyárok.

A múlt század 50—70-es éveiben, különösen a Dunántúl lakosságát a kéregetők, félig zsarolók állandóan zaklatták, különösen faluhelyeken. Nemcsak a »menösök«, »járkálók«, koldusok, cigányok, hanem a Németország és főleg Ausztria felől özönlő dologkerülő s munkanélküli német vándorló legények is. Főleg enni-inni valót s pénzt kértek. A betyárok a néptől mást, mint ennivalót, nem kívántak. Mindenütt kaptak és tovább álltak.

A betyárok az uraságoktól, tisztjeiktől s egyéb uraktól, ha nem törtek be hozzájuk, az étel mellett rendszeren meghatározott összegű pénzt is kértek, esetleg követeltek. Megadták. Meg kellett adniok, mert különben el lehettek volna készítve arra, hogy bosszút állnak rajtuk, amire számos példa szolgált.

Egyébként is igyekeztek az uradalmak maguk részére a nyugalmat biztosítani azáltal, hogy részükre gazdatisztjeiknek, 'gazdáiknak, erdőseiknek, egyes majorok szerint évi rendes commenciót szabtak meg: bizonyos mennyiségű búzát, szalonnát, disznót s birkahúst, vagy bizonyos számú birkát. És midőn a betyárok megjelentek, őket ételneműekkel kiszolgálták. Megtörtént, hogy az uraság, vagy gazdatisztje megtámadási vagy zaklatási kísérletnél arra hivatkoztak, hogy hiszen ők adóznak a betyároknak commencióban s az ki van adva a gazdáknak, vagy számadó juhásznak, ilyen esetekben a rablást abbahagyták s tovább mentek. Alföldön — mint tudjuk — a betyárok egy része lovakat, másrésze szarvasmarhákat tolvajolt. Somogyban ilyen szakmaszerűség csak kivételesen fordult elő.

A magánosán vagy párosával portyázó kezdő betyárok nem válogatták az egyéneket s alkalmakat: aki valahol a szabadban elibük vetődött, megállították s akármily kevés pénze volt az illetőnek, elvették. Ha e kóborlók ruhátlanok voltak, lehúzták az elibük kerülő egyénnek a szűrét, dolmányát, sipkáját, sőt tarisznáját is. A nők ruhájának értékeesebb darabjait szintén elvették.

A szervezett betyárbandák az ilyen szegény alakokra ügyet sem vetettek, vagy ha szóba álltak velük s megtudták, hogy nyomorult helyzetben vannak, még pénzt is adományoztak nekik. Kivételt tettek azonban a szintén kocsin járó pántlikás- s rongyszedő zsidókkal, akiket, ha találkoztak velük, meg-megvámoltak, de az elvett árukat nem egyszer, ha azokat valami úton talált szegény asszony részére mérették ki, meg is fizették, néha busásan, olvasatlan bankókban.

Az uraknál, kereskedőknél, stb. elsősorban pénzt s különösen ércpénzt kerestek s mindenekelőtt — mint már említettük — fegyvert, lőport, stb.

A jobbmódú földműveseknél a háziállatok mellett kocsikat, lószerszámokat is eltolvajoltak; persze kocsit csak azért, hogy a lovakat eléjük fogva, tovább hajthassanak. Bizonyos távolságban aztán a lovakat kifogva, magukkal hajtották, a kocsit pedig ott hagyták. A jobbmódú pásztoroktól s béresektől különösen szűrt s fehérneműt raboltak.

A Szlavóniába átrándult somogyi betyárok *Bátor Gyula bérlőnél Ceralijében* az 1200 forint készpénz mellett fegyverféléket, ezüst gombokat, inggombokat, arany garnitúrát, medaillont, arany evőeszközöket, gyűrűt, fülbevaló függőt, ezüstös dugaszt, ruhaféléket, gyöngyöket, női kézitáskát, női pénztárcát, szivarokat raboltak el.

Somssich Miklós földbirtokostól *Sörnyén* 1863-ban, minden arany-, ezüstműt összeszedtek. 120 ezüst és 30 frt. bankópénzt. Deák Ferencről ruha mellett még aranytollát is elvették.

Halasy Madár tótszerdahelyi (Zala-m.) földbirtokost ugyancsak 1863-ban somogyi betyárok Kara Mihály vezetése mellett, bántalmazások között kirabolták. 1158 frt. értékű tárgyat, pénzt vittek el, ruhanemű s más érték-tárggyal.

Kokaly Imre csicsómajori ispántól 1868. évben pénz- s ezüst- aranyműeken kívül többek között új tajtpipát, 2 drb cseréppipát szárral, tolikést., lőporos szarvat., nő kendőt, szakasztóruhát, 50 drb préselt szivart, fél font szalonnát és fél sültcsirkét.

Ugyanezen évben Deutsch Gábor ecsényi haszonbérletől s boltostól pénzen kívül ruhaneműt, 4 drb aranygyűrűt, melyeket Deutsch fiának ujjáról húztak le, raboltak el.

Számtalan rablásaiknál, mondhatjuk szinte megszámlálhatatlan változatban vittek el mindent, amire maguknak szükségük lehetett, vagy ismerőseiknek ajándékuul osztogathatták.

Rabolt tárgyak között szerepelnek: szivarpipa (hercegi címerrel), női hajtű, fogkefe, mindenfajta kések, dísz-tárgyak, kisebb szobafelszerelési tárgyak, szatyor; ruha-félében: szürke posztókalap, asztrachán sipka, panyóka selyembéléssel, zöldesszínű posztóruha csattal, cifra téli nadrag, férfi- és női ingek, cipők, csizmák; kelmékben: színes kendők, kötött vánkoscihák, szalvéták, asztalterítők stb.. pandúr- s csendőr egyenruháig sőt papi reverenda is, melyet állítólag Gelencsér bandája rabolt el a horvátországi zajejdi plébánostól, kit annyira összeverték a betyárok, hogy néhány hét múlva, mint a varasdi (Horvátország) törvényszék átiratában jelezte, sérüléseibe belehalt.

A Gelencsér József bandájában szereplő Fáncsi hagyatékában a lopott holmik között találtak: gitárt, hegedűt, kényinyomdát betűkkel, térképet, szemüveget, könyvet, óra-kulcsot, harisnyát, bőrládát, sarkantyút stb. Apró használati tárgyakból: keztyűt, cérnát, szappant, pénztárcát, szoknyákat stb.

Az egyenruhákat az agyonlőtt pandúrokról s csendőrökről húzták le s alkalomadtán, ha rablásuknál meg-tévesztésre volt szükség, magukra öltötték, ezáltal követel-hették, különösen a kocsárosoknál éjjel a bebocsátást.

Enni- s innivalóban, amit csak el tudtak cipelni: egész süveg cukrot, sonkát, szalonnát, kopasztott majorságot, esetleg süteményfélét vettek magukhoz.

Egyes, általuk fel nem ölthető ruhadarabokat, ruháik kiegészítésére fordítottak; bizonyos részét azonban hord-ták. Azért találunk több esetben egyes helyeken megfor-dult betyárok öltözkékének leírásánál szürke bundát, attilát, szürke kalapot, szürke bugyogót, stb., amelyet rendes kö-rülmények között nem szoktak viselni. Egyes használati tárgyakat: pipát, tolikést, órát, láncot s ruhafélét maguk-nak tartották meg.

A konyhai szakasztóruhák egy részét is használták bolyongásaikban; ami nem kellett nekik, elajándékozták orgazdáiknak, szeretőiknek, vagy egyesek családjukhoz jut-tatták. Az elvitt ételt és italt elfogyasztották.

A rabolt pénz elhelyezéséről már korábban szóltunk.

Közbátorság, vagy közbékesség. Statárium.

Somogy megye közbátorság, közbékesség, vagyis közbiztonság tekintetében a múltban nem tartozott a jobbírú megyék közé. Ennek azonban nem a nép egészséges erkölcsi gondolkodásának, becsületességének hiánya volt az oka, hanem a nincstelen, dologkerülő, bűnöző hajlamú pásztorság. Nem a falu népéből kerültek ki a közbiztonságot veszélyeztető betyárok, zsványok, hanem főleg a pásztorokból.

A hatóság sem volt lanyhább e tekintetben sem, mint más megyékben, sőt, mint az egyes rendelkezések tanúsítják, minden egyes esetben a lehető leggyorsabban s legerélyesebben járt el s igyekezett minden út-at-módot kieszelni a közállapotok ezirányú megjavítására. Hogy ez évtizedeken át nem sikerült, az nem az ő hibája. Szigorúságban nem volt hiány. A közbátorságot már a XVIII. század első felében is igen gyakran megzavarták a tolvajok, rablók, betyárok. Egyeseket kifosztottak, állatokat, kocsikat lopkodtak s elkalandoztak szomszédos, sőt azokon túl eső megyékbe, a Dráván át pedig Szlavóniába. (Körös-Belovár, Szerém és Pozsega megyékbe.)

Ezek rablásainak elhárítására a hatóság — mint már másutt is rámutattam — mindent elkövetett.

A vármegye már 1713-ban az elszaporodott gonosztevők kiirtására *elrettentő példaul akasztófákal állíttatott fel* a forgalmasabb helyeken, ezenkívül 1713 május 10-én tartott közgyűlésében kimondotta, hogy a vármegyei gonosztévők kivégzéséhez szükséges akasztófákat, karókat és kerekeket a molnárok bármikor elkészíteni kötelesek. (Prot. I. 216. l.) Az 1727 február 11-én tartott megyei közgyűlés elrendelte^ »hogy a határok kéthetenként körüljárandók és a talált kóborlók bekísérendők.« (Prot. II. pag. 517.) 1794-ben a vármegye szabályrendeletileg községi őrseget léptetett életbe.

Miután az erdőség volt a legalkalmasabb terület a fosztogatásokra, rablásokra, már az 1800. évi szeptember

hó 15-i megyei gyűlés (1074 p.) elrendelte, hogy «Minden utak.... megirtassanak s szélesíttessenek ki egész 40 öltre (később 20 öltre szállította le), hogy az útonálló gonosz ember bátorságra számot ne tarthasson, sem pedig elbuvása. vagy elugrása ne lehessen.» Minden nevezetesebb helyiségbe hadnagyokat állítottak a gonoszok s orgazdáik ki-nyomozására; minden falu bírójának nyolc napra a zshiványokról, gonoszokról jelentést kellett tenni.

öt évre rá, az 1805. szeptember 17-én tartott közgyűlésből (1386. pont) megtoldották a határozatot, mert a »sok Franzennáktól fölös számmal maradozó szökevények a csavargókkal, s zshiványokkal cimboráskodván, a közbátorságot jobban-jobban felzavarják, ennek tehát erősebb fenntartására alkalmas módokat» kerestek. A belső bátorságra nézve a következő cikkelyeket ítélték szükségesnek: »útmelletti fák kivágását, a »nyargalókat« (falusi hadnagyokat) újra fel kell állítani, a pandúrokat a tömlőcörczés alól fel kell menteni s fizetésüket emelni.

1807-ben a főmagasságú Helytartótanács 17.057. sz. a. a rablók kiirtására a következőleg rendelkezett:¹⁾

»a) Hogy az 1793-ik és 1794 észt.-ben 4052-ik sz. a. az Tolvajságokuk és Rablásoknak meggátlására adott és közönségessé tétetett szorossan megtartassanak, úgy mindazonáltal, hogy ha némely punctumokat az helynek könnyül állásaihoz képest meg kellene változtatni, reflexióit adja bé ezen Vármegyéhez.

b) Hogy a' Köznép az Tolvajságoktól és Haramiaságoknak elkövetésétől annál is inkább elrettennyen, meghagyatik... hogy a Rabló és Haramiáskodó esetekben a' midőn a Rablás vagy Haramiaság megbizonyosodnék, nemcsak az Haramiák és Rablók, hanem azoknak minden Familiájok is az kiüzettetés büntetésével fognak büntetteim.

c) Ha pedig a lakosok, midőn az Haramiák vagy Rablók betörnek, segítségül lenni nem akarnának... vagy a Haramiákkal egy értelemben lenni látszanának ... ugyanazért vétkeseknek taláztatnának, akkor az Rablók által okoztatott minden kárnak megtérítésére szoríttassanak ... továbbá parancsolja a főméit. Helytartótanács, hogy az előjáróság azt végrehajtsa.

Hogy pedig az illetén bérohanást azonnal a közönségnek tudtára lehessen adni, egy Dob tartassák a Biró

¹⁾ 1807. évi m. nagygy. 72 p.

házánál, mely által... jel adatván éjszakának idején, a helységbéli lakosok felfegyverkezve, öszve hivattassanak.

d) A rablók üldöztetésében s megfő gattatásában jele-
sebben viselkedőknek ö Felsége nemcsak- 50 forintokból
Tagliál ad, a megöltekért 25 Forintokat, azonkívül aján-
dékot is ígér.

e) A helységtől távol, az utón kívül erdőkben szana-
szét levő házakra nézve a vármegyének meghagyatik, bírja
rá a földesurat, azokat elrontatván, a lakosokat valamely
ország- vagy kereskedő ut mellé szállítsa s egy-két familiá-
ból álló Lakhelyeket egy számosabb közönségre gyűjtse.

f) Az illetén elszélledett Közönségek Coloniális föld-
jeiknek caleaturájára nézve, amennyire lehet, reguláztassa-
nak, hogy a helybeli fundusok nagyobbak legyenek stb.«

1810-ben a budai Helytartótanács 22.455. sz. rende-
tében meghagyja a megyének,¹⁾ hogy ha » ... a Közbátor-
ság az Haramiák és Szökevény katonák miatt félelmes vol-
na, tehát az illető Stációkon Vigyázok rendeltessenek erre,
ha ezek nem volnának elegendők, akkor az közelebbi ka-
tonai karhoz Segedelemért fordítsa magát a Vármegye...
egyúttal pedig a haramiák pártfogói ellen a felségtől ki-
rendelt büntetéseket újra kihirdesse és a Bátorságnak elő-
meneteléről s mi karban való létéről a Helytartó Tanács-
hoz időről-időre jelentés tétessen.»

Ugyanezen évben 14.285. sz. a. a Helytartótanács
ludtul adja a megyének, hogy »a Gonosztevőkről feladott
jelentések Eő Felsége eleibe terjesztetvén, kegyesen ren-
delni méltóztatott, hogy ezután is, míg csak a belső Bátor-
ság helyre nem állítódik, az e végre kirendelt királyi Co-
misszariusnak a jelentések megtétessenek... Minden já-
rásba egy-egy Bátorság Comissárus rendeltessék.»

A későbbi évtizedekben is többféle intézkedés történt
a közbiztonság érdekében. Ilyenek voltak: a Dráwapart el-
zárása, hogy azon a betyárok át ne szökjenek, kémek fo-
gadása, csárdák szemmel kísérése, hol a betyárok meg-
húzódtak, mulatoztak; a csárdások «tartózkodási levél»
kiállítására köteleztettek a náluk megforduló egyénekről
s általában, mint egy későbbi fejezetben majd bőven tár-
gyaljuk, a csárdákat megrendszabályozták.²⁾

Az előljárók, ha a csavargókról tudva, jelentést nem

¹⁾ 1810. évi m nagygy. 14 p

²⁾ 4973 1853. sz.

tettek, az okozott károkért felelősek voltak.¹⁾ Az orgazdák fészkeit dzsidás katonasággal rakták meg.²⁾ Egyeseknek a rablók megfékezésére fegyvertartási engedélyt adtak.³⁾ Közbátorság iránt minden hónapban kétszer jelentést kellett tenni.⁴⁾

A betyárbandák megfékezésére, üldözésére pandúrokat alkalmaztak, kiknek száma nem lévén elégséges, katonaságot vettek igénybe. Erről azonban másutt lesz szó; itt a közbátorságot általában veszélyeztetők hatályos megbüntetésének legszigorúbb eszközéről a *statáriumról* kívánok megemlékezni, amit akkor *helyben álló törvénynek, nyomon, vagy talpon ítélő bíróságnak* neveztek. A statáriumot a megyei levéltári nyomok szerint már a múlt század elején alkalmazták. 1810. és 1814. években van róla szó.⁵⁾ Az 1814-ik évi megyei nagygyűlésen azt kívánták, hogy a «Statárium Judicium» által halálra sentenciázott gonosztevőknek oly sűrűn s gyakorta meg ne kegyelmezzenek!

Az 1822. évi január 14-ki kisgyűléstől ismét statáriumot kért a megye, mert »... a belső katonaság a gonosztevők által számtalan tolvaj Ságokkal már a nemesi Curiákat is, a lakosoknak házait vakmerően megtámadják, a legnagyobb veszedelmbe hozattatott... ezeknek rendbeszedésére gróf Zichy József kamarás úr előlülése alatt egy kiküldöttségre biztatván., ez ... beadta jelentését! Ebben a statáriumot ajánlja, mit a nagygyűlés elfogadván, felterjesztésére a kir. Helytartótanács a «Statárium Judicium»-nak gyakorlását a nemes vármegyében kegyesen megengedi,⁶⁾ mire a vármegye 1822. évi márciusi kisgyűlésén határozatiilag kimondotta, hogy »... az utonállók, rablók,, gyújtogatók, a marháknak erőszakos elhajtói stb. a »helybenálló törvény» (statárium) által akasztófára fognak ítéltetni és 24 óra alatt az ítélet végrehajtatik; egy különösen kifizetendő Currens által az egész megyében kihirdettetik és minden fertály Esztendőben recurrentaltatni rendeltetik.» (A kisebb bűnösök büntetése «mindenkor Sbíró előtt a piacon történjen meg.«) (341—1826. sz.)

Az 1826. évi megyegyűlés 1905. pontja kimondotta» hogy az elsokasodott betyárokat együttesen üldözi.

¹⁾ 1225—1851 sz.

²⁾ 864—1864. sz.

³⁾ 4910- 1864. sz.

⁴⁾ 6205—1853. sz.

⁵⁾ 1034—1810. sz.

⁶⁾ 120-1822. sz.

1833-ik, évben a statáriumnak gyakorlását a «Nádor Ispány» megengedte egy esztendőre. ») 1836. évre szintén. ²⁾ 1837-ben a «Bátorság megszerzése és fenntartására» ugyancsak engedélyezve,³⁾ mely érvényben volt 1838—1839. években is. És ez felmegy, azt mondhatni, kevés megszakítással, 1848. évig.

1846-ban készített rögtönítelő bírósági szabályok 1. §-a csak azon törvényhatóságoknak engedte meg a statáriumot, melyeknek területén gyakoribb rablások és gyilkosságok fordultak elő és ezeknek, ha a statáriális jogot egy év alatt vissza nem vonták, az továbbra is érvényben maradt a visszavonásig. A statáriális bíróság egy elnökből és négy szavazóbíróból állott. Az általános többség döntött. A 19. évüket be nem töltötték nem tartoztak ezen bíróság alá, mely bárhol összeülhetett.

Ezután szinte állandó volt a statárium. 1850 és 1852-es években tömeges kivégzések történtek. i

1853. évtől kezdődőleg, hogy az ítélőbíróság erejét, szigorát növeljék, a polgári rögtönítelőbíróság helyett Somogy és Zala megyékben *rendkívüli katonai rögtönítelő* bíróságot állított fel az osztrák hatalom, Nagykanizsa székhellyel. ⁴⁾

Ezen időtől 1856. évig a kisebb-nagyobb lopásokat, rablásokat jórészt alkalmi rablók, és pedig elsősorban pásztorok, ezek közül is főleg kanászok hajtották végre. 1857-ben egyes vidékeken különösen gyenge lábon állhatott a közbiztonság. Nagyatádon — a főszolgabíró jelentése szerint — nem mert pénzes leveleket elfogadni, mert félt a posta kirablásától. (162—1864. sz.)

A közbátorság állandó zavarása igazában 1860-ban kezdődött s egyfolytában 1864. évig tartott, amikor Mészáros Pali, a Patkó testvérek, Gelencsér, Bergán, Kara, Verkóczi, Illés betyárbandái garázdálkodtak a megyében.

Ezen években fennálló viszonyokra Hegyessy János, a szigeti járás erélyes és kiváló főszolgabírója, ki maga irányította és üldözte járásában a betyárokat, rémes dolgokat beszélt a rablókról s szövetségeseikről és kétségbeesett azon, vajjon lehet-e itt rendet teremteni.⁵⁾ A marcali

¹⁾ Megyei nagygyűlés jegyzőkönyve, 75. p.

²⁾ Jegyzőkönyv, 1182¹ p.

³⁾ Megyei gyűlés jegyzőkönyve. 1848 p.

⁴⁾ 8752—1852. sz

⁵⁾ Somogyi Almanach.

főszolgabíró jelentette az alispánnak, hogy »a rémület a nép közt irtóztató.«¹

A betyároknak a hatvanas évek első négy évében való elszaporodása a falun lakó intelligens embereket, főleg birtokosokat, gazdatiszteket, papságot, vagyonosabb kereskedőket, molnárokat állandóan rettegésben tartotta. De jómódú parasztokat, pénzes pásztorokat sem kímélték. Az akkori pécsi püspök át is írt Somogy megyéhez,²) hogy a papságot védelmezze meg tőlük.

Ez időben adta ki *Pálffy Fidél*, Magyarország helytartója, egész országra szóló rendeletét a megyei kormányzóknak, mely — a többek között — így szól: «... a hihetetlen vakmerőséggel párosult útonállási, rablási esetek napról-napra mindinkább szaporodván, kényszerparancsolta szükséggé vált, hogy ezek megghiúsítására s annyira veszélyeztetett élet- s vagyónbiztonsága helyreállítására erélyes hatósági intézkedések tétessenek.»

Ezeket az intézkedéseket Somogyban a hatóság minden irányban megtette.

A katonai rögtönítélő bíróság kérlelhetetlenül járt el. Olyanokat is halálra ítélt, akik kényszerből szállást, élelmet, italt szolgáltatnak ki a betyároknak. Sem a csendőrség, sem az ítélkező katonai bíróság, nem ismervén a népet, alig tett különbséget a vádlottnál a kényszer, a véletlen belesodródás és az önkéntesség s cimboraság, az ártatlanság és gonosz javíthatatlanság között. Több jóra való ember fizette meg halálával a túlhajtott s válogatás nélküli szigor. Az orgazdák elleni halálos ítéletek gyakorlását később enyhítették.³)

Az 1860—64. évek között szereplő híres betyárok kipusztításával a közbiztonság néhány évre tűrhetővé vált. Az elfogott rablók és orgazdák közül a katonai rögtönítélő bíróság 1864-ben 29 rablót és 25 orgazdát ítélt halálra⁴)

Az utolsónak hitt Kara Mihály betyárvezér halálával Csépan Antal alispán örömmel jelentette a megyei gyűlésen, hogy ez az utolsó gonosztevő, ki bűnös merényleteit befejezte, » ... most már megnyugvással mondhatom —

¹) 132—1863 eln. sz.

²) 3182—1864. sz.

³) 1359—1865. sz.

⁴) Az akasztófákat s kerekeket később nemcsak a molnárok, hanem különböző foglalkozású, arra vállalkozó egyének is készítették. Utóbb kommentációs hóhért tartott a megye.

mondja a jelentés —, hogy a személy- s vagyonbiztonság helyre van állítva, mert ha vannak is gonosztevők s leginkább pásztorok, kik állandó alkalommal rabolnak, ezeket egyenkint könnyen fogjuk kézrekeríteni.«

Mérey Károly főispán is a fő- és alszolgabírákhoz kiadott rendeletben megelégedett hangon írta, hogy »A közel négy évig... borzasztóan megingatva volt közbálorság, személy- és vagyonbiztonság — a félelmes rablóknak tökéletes, orgazdáiknak nagyrészbéli kipusztítása által most már helyreállván... a hatóságnak fő célja s feladata ezen kedvező állapotnak fentartása és megszilárdítása ... most már csak a községek s egyes lakosok közreműködésétől, buzgóságától és jólelkűségétől függ (?) azon borzasztó állapotnak elejét venni, melynek lesújtó terhe alatt szeretett megyénk hírnevének szégyenére s a magyar faj becstelénítésére sínlett Somogyban boldog, boldogtalan.«

Tényleg, emberi áldozat a következő években nem volt annyi; annál több lopás, rablás volt állatokban; sertéseket 20—30, sőt 50 darabjával lopták el a rablók nemcsak istállókból, hanem fényes nappal a legelőkről is.

A katonai bíraskodást, mely 11 évig állott fenn, Zala, Somogy és Veszprém megye főispánjai kérték megszüntetni. A felterjesztést Mérey Károly, Somogy megye főispánja szerkesztette, ki — a többek között — előadta, hogy a rablók és orgazdák nagy számait már kiirtották ugyan, mindazonáltal, úgymond ... kénytelenek vagyunk őszintén bevallani, miként azon cél, a rablók és orgazdák feletti sűrű halálos Ítéletek, hogy ezeknek a bűntény helyén való végrehajtása által megrémüljenek s a bűntől el- iszonyodjanak, el nem éretett, mit éppen véres áldozatának sokasága félreismerhetetlenül bizonyít.»

»A három év óta a megyéket rettegésben tartó hírneves rablók, most már Gelencsér és Verkóczi kegyetlen rablóvezéreknek szerencsés és nagyhorderejű elfogatásaikkal egytől-egyig mind kiirtattak s ez az oka a jelenleg helyreállott nyugalomnak.«

»Nem kecsegtetjük ugyan magunkat azon vérmes reménnyel, miként rablási esetek többé előfordulni nem fognak ... de azt a katonai rögtönítelő bíróságok nem fogják megakadályozni... a rablókat s gonosztevőket megyeink törvényszékei épp úgy elítélendik, mint a katonai bíróságok.«

A katonai kivételes bíróságok tiszta eredménye — szerinte — a fenntartási költségekkel, az általa előidézett kivételes állapot terhes viszonyaival arányban nem áll. (1526—1865. eln. sz.)

Erre a katonai rögtönítelő bíróságot Pálffy Móricz cs. kir. helytartó 1865. évi május 31-én kelt 2461—1865. sz. rendeletével megszüntette s Somogyban a polgári hatóságot bízta meg. Elnöke az akkori alispán, *Bernáth Kálmán*, lett.

1866-ban a korábban engedélyezett statáriumot báró *Sennyei Pál* főtárnokmester »a még mindig megingott közbátorság biztosítása s a szerfelett elharapódzott gonoszságok fékezése s teljes megszüntetése tekintetéből a polgári rögtönítelő s végrehajtás gyakorlását továbbra is fenntartja, s a bűnös kötél által fog az élők sorából ki-töröltetni.«

Tehát a csendesebb években is csaknem állandóan működtették a statáriumot, mert apróbb fegyveres rablások csak nem szűntek meg.

De következtek nagyobb rablások is, mikor *Juhász András* 1867. évben fellépett. Az ő bandája az egész megyét felzavarta, sőt, mondhatni, lázba hozta.

Midőn Csépan Antal alispán az 1868. évi augusztus 11-iki bizottmány! ülésen beszámolt a közbiztonsági állapotokról, s hogy dacára mindazon intézkedéseknek, melyeket célravezetőnek hitt, a közbátorság helyreállítása nem sikerült, sőt a májusi közgyűlés óta több merénylet és rablást követtek el. mindenkor ugyanazon rablócsapatok s hogy a rablók üldözésére^ dacára annak, hogy nagy erővel történt, semmi eredménnyel nem járt és hogy «ennek nem a politikai hatóság az oka, s ezért... a közbiztonsági közegek ügyetlensége — s bátortalanságáért a politikai hatóság felelős nem lehet.»

Midőn e jelentés kapcsán felolvasták a belügyminiszter azon rendeletét, vájjon képesnek érzi-e magát a vármegye a közbiztonság helyreállítására^ vagy szükségesnek látják-e egy kormánybiztosnak kiküldését, igen heves és érdekes vita fejlődött ki.

A fenti bizottmány! ülés jegyzőkönyve szerint a rablók viselt dolgai, ezeknek mikénti kézrekerítése s közbiztonsági közegek ügyetlen, bátortalan eljárása, mely a megye közönségét ingerültségbe hozza, s méltán — voltak a vita tárgyai. *Inkey Zsigmond* bizalmát fejezte ki a közigazgatási hatóság gyors és erélyes eljárása iránt; a kir. biztos kikül-

dését nem fogadja el, mert az szegénységi bizonyítvány volna a megyére. *Szalai Gusztáv* élesen ostromozta a közbiztonsági közegek életterét.

Utoljára *Mezei Pál* ref. esperes dörgött a vitatkozásba s rendkívüli éles hangon kelt ki a köznép ellen, a többek között ezeket mondván: «... a seb. a fene köznépünkben van, ipely még ott is negative viseli magát,, hol az élet leghalálabb céljáról, a társadalmi rend, személy-s vagyonbátorság fentartásáról van szó, sokan, pláne, elősegítik a tüzet; rejtegetik a gonoszt s még akkor sem nyújtanak segédkezet (folytonos zúgás) midőn erre felkérnek. Zúgnak önök?... azt kívánom, hogy kihallgaszanak, mint én kihallgattam másokat; s bármint zúgjanak is, elmondom azt, ami meggyőződés, mert ahol személy-és vagyonbiztonságról, a két szentségről van szó. ott semmi áldozatot sem ismerek s semmitől vissza nem rettenek. (Éljenzés.) Olaszországban, midőn látta a kormány, hogy már nem bír a brigantikkal, sarcot vetett azon községekre, melyek gyávák, vagy egyetértők voltak a gonoszokkal s meg lett az eredmény. Így kell nálunk is, (Zúgás a polgárok között) kivetni 3—4—500—1000 forintot azon községekre. melyek a segélynyújtást megtagadják (Még nagyobb zúgás, — úgy van, éljen! — hangzott különböző oldalról) s el fogjuk érni az eredményt. Itt van a bajok forrása, azt nyíltan kimondom.» (Helyeslés, éljenzés.)

A tüzes felszólaló, kinek elődjét, Szabó Istvánt, Zádorban, Gelencsér bandájának néhány tagja 1865-ben kirabolta, messze ment követelésével. Néhol, mint látni fogjuk, próbált a nép a betyárok ellen fellépni lármával, harángok félreverésével, stb., de sehol sem érte el célját. Olyan falu pedig Somogyban nem volt, amelyben a község lakossága a maga egészében a betyárokkal, rablókkal tartott volna. Csak egyes, megtévelyedett emberekről lehetett volna szó, miattuk az egész falu népét pénzbírsággal sújtani igazságtalan dolog Tett volna. Pedig ez is megtörtént. Az 1832. évi április 2-iki nagygyűlés (59. p.) Bűrös községet, mert a prédikátor kirablását nem gátolta meg, a megyei rendszabály szerint Spissich S. bíró kiküldött, a prédikátor kárát a helyiséggel megtérítette.

Vádolták a népet még azzal is, hogy a betyárokat, ha házukba tér, ételneművel, itallal ellátja, megvendégeli. Persze, hogy megvendégelte, mert ki nem térhetett előle. Teljesen igaz van Berzsenyi Dánielnek a már jelzett munká-

jában. (34. 1.) hogy a zsiványokat minden csárdán, tanyán és faluban terített asztal várta s hogy az urak is kénytelenek voltak nekik adózni.

Igen, és pedig a legtöbb helyen évi commenció alakjában is. A gróf Széchenyiek tarnócai uradalmában a múlt század első felében az akkori grófné a rendes commenció kívül, minden évben gondosan megfelelő összeget tett félre az uradalomban időközönként jeletkező betyárok részére s midőn jelenlétükről tudomást vett, minden szó nélkül bizonyos összeget küldött ki nekik.¹

Egyik-másik betyárbanda jóindulatát a birtokosok, gazdatisztek jórésze más alakban is igyekezett megnyerni. Midőn bekopogtattak hozzájuk, vacsorán látták őket, szálalást adtak nekik, továbbutazásukra kocsit bocsátottak rendelkezésükre, hogy ezzel magukat s gazdaságukat védjék. Ez utóbbit a kártételek, főleg felgyújtások ellen. Az ilyen helyeken a betyárok csak beszóltak s a számadó, a gazda, az erdős s más megbízott, kívánságuk szerint kiadta nekik a disznóhúst, szalonnát, kenyeret, lisztet stb.

Megtörtént, hogy némelyik gazdatiszt, erdőkön való átutazásoknál, hogy a betyárok által való kirablását elkerülje, egy-egy ismerős betyárt kért fel kocsinak s útonállás esetén az illető betyár védte meg. Ha a betyárok az ilyen betyár-kocsist az úton megállították s az felfedte kiletét. a kocsi bántatlanul tovább mehetett.

E kénytelen alkalmazkodási nem lehet a romlottság elhatalmasodásának tekinteni, mint Berzsényi írja, hanem a kényszernek kell betudni. Ily kényszerhelyezetre munkánkban elsorolt események során számos esetben találkoztunk. Ily, egész bizonyosan kényszerű megvendéglésért, *Móricz György* 29 éves gadányi mestert »25 kemény botoknak ütése« ítélték a múlt század első felében.

Juhász András fellépésére s rablásaira való tekintetből a vármegye 1868. évi szeptember hó 17-iki közgyűlésen a kormánytól teljhatalmú kir. biztos kiküldését kérte. Ezt gróf *Forgács Móric* nyugalmazott ezredes személyében megkapta.²) Állása elfoglalása után Juhász bandáját, még mielőtt őt magát agyonverték volna., megsemmisítette. E sikerre Csépan Antal táviratilag fordult a belügyminiszterhez, hogy a királyi biztosságot szüntesse meg. A belügyminiszter a kérelmet a következő indokolással utasította el:

¹) Gróf Széchenyi Franciska közlése (Somogytarnóca).

²) 4257—1868. és 5625- 1868. sz.

»... mert a rablófőnöknek sikerülhet egy új bandát alakítani egy oly megyében, melynek köznépe a rablófőnökből hőst csinálva, azt a nép ajkán forgó versekben megénekli, egyáltalán nem felesleges, hogy az a nép, mely a társadalom ellen elkövetett bűnt átérteni nem látszik, legalább anyagilag érezze súlyát azon rendkívüli intézkedéseknek, melyek mulasztásával s bűnös közömbösségével részben ő maga tett szükségessékké.»

Így aztán a vármegye elrendelte, hogy a kir. biztos kineveztetése nyomtatványokon az egész vármegyében közhírré tétessék. A miniszter mindazonáltal még december hó 27-én megszüntette gróf Forgách Móric királyi biztosságát.¹,

1869. évtől kezdve csak szórványosan történtek nagyobb rablások gyengébb szervezetű betyárok, vagy alkalmilag egy-egy rablásra összeverődött pásztorok által.

1873—75. években az alispánhoz befutó jelentések szerint, tűrhető állapotok voltak.

1876 -77. években *Séta Pista* s bandájának nagyvonalú s vakmerő rablásai két éven át tették bizonytalanná a közbiztonságot nemcsak Somogyban, hanem Szlavóniában is.

Mint a »Somogy« című lap XIII. évf. január 9-iki számában írta. »A rablóbandák, családokat zaklató haramiákat jellemző támadásai indignációba,, sőt rettegésbe ejtik megyénk közönségét.«

Az 1877 január 8-iki ülésen felhozott rablási esetek az egész megyét felrázták; ezek szerint a betyárok a megtámadottakat nemcsak pénzüktől, értékesebb tárgyaiktól fosztották meg, hanem még tel Heg is bántalmazták, de sőt kínozták. Ezek az események a vidéki lakosságot oly rémületben tartják, hogy már délután 3—4 órakor elzárkózva[^] töltött fegyverekkel kénytelenek házukat őrizni. Persze, ez inkább az úri s vagyonosabb egyénekre vonatkozott. Egyébként pedig egy egy betyárbanda, különösen ha híressé vált, az egész megyét rettegésben tudta tartani, mint azt leírásainknál láttuk.

E *tárgyban* összehívott *rendkívüli* közgyűlésen elkeseredett szónoklatokat tartottak s a helyzet javítására több orvoslást indítványoztak. Ezek között azonban egy sem volt olyan, amit korábban már el nem rendeltek volna és — eredménytelennek bizonyultak.

¹) Somogy vármegye története, 865. 1.,

Séta Pistának kényszerhelyzetében való öngyilkossága s bandájának szétugrasztása után a híres betyárvezérek sorozata voltaképpen befejeződött s olyan tarthatatlan közbiztonsági viszonyok már nem ismétlődtek, noha a rablások nem szűntek meg. Meglehet, hogy az 1878. évi boszniai megszállás kis mérséklődést idézett elő, amelynél sok somogyi kujtorgó is behívást kapott. Az 1878—1886. évek között ismét főleg állattolvajlásokról s egyeseknek vakmerő útonállásáról emlékeznek meg a hivatalos iratok.

1888-ban fordultak elő nagyobb rablások s 1889-ben *Oroszlán Pali* vezérlete alatt álló banda garázdálkodott másfél hónapig, kit somogyi származású társai vezettek ide. Elég gyorsan elfogták őket. Ez időben már a csendőrség csaknem egy évtizede fennállott s már nem lehetett oly korlátlanul betyároskodni, mint a pandúrvilágban. Ellnek dacára Oroszlán felléptekor is kezdődtek terjedni azok a rémhírek, melyek a betyár hősiekedéseket korábban végigkísérték olyankor is, amikor a megye alispánjához oly jelentések érkeztek, hogy »a személy- és vagyonbiztonság jó lábon áll.«

Azon semmit sem csodálkozhatunk, hogy a Patkó testvérek. Gelencsér, Bergán rablásainál, (1860—64. évek között) melyek sorozatosan, gyorsan követték egymást s gyilkolásokkal is jártak, a közönség rémületbe esett és később, bizonyos idő elteltével felbukkant rablógarázdálkodások ideje alatt kétségbeesett; de a közbeeső évek alatt is — néha 3—4 éven át — midőn ezek megritkultak s részben nem rendszeres, hanem csak alkalmi rablások történtek, oly rettegető hírek jártak megyeszerte, amiket csak feszült idegzetű, félénk emberek fantáziája szülhetett.

1867—68-ban a Dráva mellékéről hajmeresztő dolgokat terjesztettek Juhász András fellépte kapcsán, pedig ő és bandája arra nem is járt.

A «Pesti Napló» 1868. évi szeptember 15-iki számában azt állította, hogy Somogyban a zsványokat a nép (!) kocsin csárdáról-csárdára hordozza s együtt rabol velük (!). Hát hogy kocsin hordták a betyárokat bizonyos távolságra, az igaz; azonban hordták az uraságok s gazdatisztjeik is és mindenki, akit a betyárok erre felszólítottak; de azt ellentmondást nem tűrő parancsra tették. Próbálta volna a felszólított azt megtagadni: agyonlőtték volna.

Mindenféle, lehetetlen vad hír terjedt el a nép között. Itt 12, vagy 16 zsványt láttak; néhol nyúlhajtókat kép-

zeltek rablóknak s jelentették a hatóságnak, melyet kényszerítettek vizsgálatra s kitűnt, hogy képzelet volt az egész.

Az 1868. évet követő években még mindig majdnem állandóan életben volt a rögtönítelő bíróság, már persze nem katonai, hanem polgári egyénekből összeállítva. Az elnök mellé ülnököt neveztek ki. E bíróság már megszorított hatáskörrel működött, kimondva, hogy »zen bíróság elé ezentúl csak oly egyéneknek állítása rendeltessék, akiknél annak valódi szüksége fennforog.«

Juhász András s azután Séta Pista betyárvezérének halálával (kikről majd külön is szó lesz), 1868—1870. évek után a szervezett bandák tünedezőben voltak, csak néhány rövid életű akadt itt-ott, de azok is gyorsan széteszlottak.

Ezek miatt még 1882-ben is fennállt a rögtönítelő bíróság.

A múlt század 80-as éveiben is tartottak a rémhírek minden konkrét adat nélkül. A többek között a »Somogy« 1887. évi 39. számában írja valaki: »A községekben, pusztákon lakó birtokosok egy este sem hajthatják le fejüket nyugalommal, mert nem tudják, mikor törnek rájuk. Mintha Sobrí-kort érnők újra ...«

A hatóság, valószínűleg a hírek hatása alatt, katonaságot kért segítségül, de — nem kapott; rögtönítelő bíróságot is kívántak — megtagadta a miniszter.

Megjegyzendő, hogy a rablás az egész megyében sohasem volt általános, mindig csak bizonyos részére terjedt ki. A gyakori rablások a megye déli felében, az erdősebb területeken s a Dráva mentén fordultak elő, de ezeken a területeken sem állandóan. A megye északi felében, a Balaton vidékén, ritkábban történt.

A lapokban, főleg a fővárosiakban, közzétett tudósítások rendesen városi, a népet nem ismerő egyénektől származhattak, akik minden kisebb esetet kiszínezve terjesztették a híreket s hozták izgalomba a közönséget.

Mint láttuk, a közbátorság biztosítása érdekében közel másfél századon át kereste, kutatta a hatóság a betyárok, vagy mint a körözcvények, rendeletek nevezték őket: kujtorgók, csavargók, zshiványok. haramiák garázdálkodásainak okait, azok meggátolásának módozatait s néha valóssággal kétségbeejtőnek nyilvánította az e téren mutatkozó baj okát, időközönként őszintén bevallva, hogy azokon nem tud segíteni. Nem is segíthetett, mert azoknak igazi, meszeszemenő okát nem vette észre, csak okozatát érezte. Az a

talaj, melyből a baj nőtt, szemléletében annyira megszokott s természetesnek látszó volt, hogy abból ilyféle rossz, vad sarjadzást nem is keresett. Pedig erre a bajt előidéző talajra kellett volna gondolnia. Hiába volt a káros dudvát kihajlásaiban irtani, ha annak gyökere a neki alkalmas talajban tovább maradt. A letarolt hajtások újból kinőnek.

Már pedig Somogyban a talaj s abban a gyökérzet a nagybirtok alakjában megvolt s az nemcsak megszüntetendő, de még csak megnyirbálható sem volt s így fennmaradt a pásztorság, már pedig ebből kerültek ki a betyárok rablóbandái. Irthatták ezeket tömegesen, orgazdáikkal együtt, amint hogy néha túlságbanenőleg telték is, (a nyalat bokrostól ütve) a tömérdék pásztorseregéből újak léptek helyükbe. A belyárvilág megszűnése Somogyban s az ország más részein is csak fokozatosan állt be.

A gazdasági viszonyoknak a múlt század 70-es éveiben kezdődő rohamos megváltozása s a nagyobb uradalmaknak örökösödése, osztozkodás útján való széttagolása után a földbirtokosoknak szinte rohamosan terjedő eladósodása, melyet a takarékpénztáraktól könnyűszerrel felvett kölcsönök csak fokoztak, a régi, hajdan szolid uradalmak egy részének eladására kényszerítette a birtokost. A vagyonos zsidók, pénzintézetek az eladósodott birtokokat megvették, azok jelentékeny részét parcellázták s ez maga után vonta az erdőségek nagy részének kiirtását, a legelők inegszűnését, vagy szűkebbre szorítását, jó nagy részének szántóföldekké való feltörését. A megmaradt uradalmak is belterjes gazdálkodásra térvén át, az állattenyésztést megszorították, ennek következtében eltűntek a gulyák, ménesek nagy állományai; a juhtenyésztés megszűnik s természetesen a pásztorok száma is rohamosan leapadt. Ma talán tizedrésze sincs a régi létszámnak.

Megfogyatkozott az erdő, leapadt a pásztorok száma, s e két főtenyezője a betyáréletnek többé nem termelhette veszedelmes alakjait. Ehhez járult a közigazgatás és egyúttal - különösen a csendőrség szervezése révén — a közbiztonság javulása, a közlekedési eszközök fejlődése, szaporodása (Somogy megye egyike volt azon vármegyéknek, melyben a legtöbb vicinális-vasút épült); a telefont, rádiót meg sem várva, megfosztotta a lehetőségeit a kalandos betyáréletnek.

A betyárság a régi alakjában többé vissza nem térhet, utána tehetjük: a vidéki helyeken, faluk, majorok, puszták

világában sehogy sem; virágoznak másutt, más alakban, elég dúsan, de már nem a vidék erdőrengetegeiben, hanem a nagyvárosokban, az égbenyúló paloták rejtőzködésre alkalmas részeiben.

A gatyás betyárokat napjainkban a nadrágos betyárok képviselik.

Pandúrok.

Meg kell emlékeznünk a közbiztonság, vagy mint akkor mondták, a »közbátorság« azon időbeli őreiről, a *pandúrokról* is, kiket a hivatalos iratok később *foglároknak* is neveztek.

Hogy pandúr elnevezésük, mely nem látszik magyar eredetű szónak, honnan származik, nem tudtam megállapítani. Régente a bács megyei szerbeket és németeket, mint határőrvidéki született katonákat, nevezték pandúroknak.

Hogy a pandúr-intézményt mikor létesítették az ismert hatáskör betöltésére, nem tudjuk. Az egészen bizonyosra vehető, hogy visszanyúlik a XVIII. századba. Már 1790. évben említik az okmányok; 1790-ben megállapították a pandúrok létszámát az akkori öt járásban egy hadnagy s egy strázsamesterrel. A pandúri rendszabályokat 1795-ben erősítették meg a megye 1796-ban számukat 25-el szaporította. (Nagy gy., 346. és 480. p.)

Kikből szedték a pandúrokat?

Pandúrokkul rendszeren katonaviselt, szegény zsellér, földbirtok nélküli emberek jelentkeztek s ezeket is vették fel. akiknek e foglalkozása biztosította életlehetőségüket. Előszörban nőtlen, vagy gyermek nélküli, katonaviselt egyének jöttek számba, kik 36. évüket még nem töltötték be.

Volt eset, hogy szükségből, vagy bizonyos pártfogással cselédembert, bizonyos szolgálat fejében, betyárok bosszújától tartó egyéneket is fogadott fel a főszolgabíró. Egyik főszolgabíró 1864-ben a főispánhoz intézett jelentésében írja: «Eddig azt az elvet követtem, hogy csak megyebeli, kiszolgált, szabadságos katonákat alkalmaztam, igyekezvén a béresektől s kocsisoktól a pandúrokat megszabadítani».

A pandúri vezető állásokat intelligensebb s néha elég jómódú emberek is elfogadták: pl. 1860. években a látrányi jegyző, Gréczi László pandúrból lett jegyző, Zsoldos és Duss Lajos tanítókból csendbiztosok, strázsamesterek lettek.

Hogy a pandúrok kiválasztásánál az emberekben nem válogathattak, annak legfőbb oka a *nyomorúságos fizezésben* keresendő.

A pandúrok a rendes rendőri szolgálatuk mellett »pattalérozás« (örjárat) során, sokirányú más «közbatórsággal» vonatkozásban álló teendőket is végeztek. A csárdákat, rejtett tanyákat, félreeső pásztorházakat, majorokat, malmokat megtekinteni, orgazdákat kikutatni s bírói kézre juttatni s általában a garázdálkodókat megfékezni, a gonosztevőket, különösen az időnkint nagyon elszaporodott betyárokat üldözni, elfogni s a hatósághoz kísérni. Volt idő, midőn a szolgabírák a pandúrokat kizárólag a betyárok üldözésére (»megvadászására«) alkalmazták. (1811. év ngy. 1318. p.)

Evégből, természetesen, *rendes örjáratokat kellett végezniük*, melynek kapcsán a hidakra, a kidobott állati hullákra s lehüléssel fenyegető házakra is figyelmet fordítani s rendkívüli esetben duhajnak öltözve, a betyárok közelébe férközni. (1867. évi május 20.-i nagygyűlés 70. sz. határozata). Azonkívül a szegénysorsú panaszosoknak segédkezet nyújtottak.

Beosztásuk szerint gyakran a csendőröket s a betyárok üldözésére igénybevett katonaságot kellett kalauzolni, velük együtt tevékenykedniök s a megyén kívül eső területre is átkísérni. Egy-egy különítményhez rendszeren 2—2 pandúrt osztottak be.

A múlt század 30-as éveiben az eltörölt hajdúk helyett tömlöcök őrzésére alkalmazták,¹⁾ hová a várnagy szakszonkint osztotta be őket, félhavonkint felváltva, mind az öt járásból 6—6 legényt, tehát összesen harmincat. Egy káplár vezetése mellett tettek szolgálatot. A tömlöcök őrzésénél egészen katonai módon bántak velük. Dobszó mellett még katonai imádságra is fogták őket. Az 1848—9-iki szabadságharc idején pedig a pandúroknak a »belbátorság fenntartása» mellett az ellenség pusztítása is kötelességükké tétetett.

A régi pandúrok *járandóságukat* a megyei pénztárból, 1865 évtől kezdve pedig az ezen célból «kirendelt alapból» kapták.³⁾

¹⁾ 1834. évi megyei gyűlés 2. sz. 882. p. és 1835. nagygy 482. p.

²⁾ 1848-ban gróf Niczky főparancsnoksága alatt vettek részt az ellenség üldözésében. 1829 — 1848. sz.

³⁾ 213-1864. sz.

Hogy a pandúri alkálin az (alás nem volt keresett, annak a gyenge díjazáson kívül a foglalkozás nehézségei s a rablóvilág virágzásakor életveszélyessége is oka volt.

Fizetésük mindig gyenge volt, 1881. évben évi 120 forint. 1814-ben már valamivel több.¹⁾ 1894. év után, midőn az abszolutizmus lépett életbe, évi 180. később 200 forint fizetést élveztek a közpandúrok; a káplár 250, az őrmester évi 400 forint fizetést kapott. Rendes fizetésükhöz mellékjövedelemként járult a megyén kívül teljesített szolgálatukért bizonyos összegű napidíj. 1831-ben a közpandúr 12 Kr., a strázsamester 36 kr. napidíjat kapott; később, 1863-ban a közpandúrét napi 30 kr.-ra emelték.²⁾ Ha rablót, betyárt más megyében kellett üldözni, «serkentésül» külön 30 kr.-t kaptak. A kóborló betyárok elfogásáért 40 forint járt, ha azonban az illető híresebb betyár számba ment, nagyobb összegei is utalványoztak nekik. ³⁾ Volt idő, midőn gonosztevők (betyárok) üldözésénél 20 napig is távol voltak a megyéből. 1812-ben a Helytartótanács az élve elfogott gonosztevő stb. után 50 arany, a halva elfogottért 25 arany forintot állapított meg. «Különös esetben Ő Felsége nagyobb jutalmat kegyesen megajánlani méltóztatott. (1812. gy. 761. p.)

A pandúrok száma a megye akkori négy járásában, 1814-ben, 80 volt, mely számot később 40-el emelték, «minthogy a gonoszoknak, a szökevény katonáknak számos voltára nézve a szükségnek esete most is (1835-ben!) fennáll... az egész 120-as számot továbbra is fenn kell tartani... ebből folyik ... hogy a pandúrokat, kik csupán csak a gonosztevőknek kiirtására rendeltettek (az a 40!), más mellékes célokra, melyek a belső bátorság fenntartásával összefüggésben nincsenek, semmiképpen fordítani nem lehet. (1835. évi közgy. hat.) Az 1848—49. évi szabadságharc után, 1850-ben a pandúr-intézményt a/ osztrák abszolutisztikus uralom *megszüntette*. Az alkalmas pandúrok a csendőrök közé állhatták, ha arra a kívánt minősítésük megvolt. A pandúrokat ekkor a csendőröké elterjedtebb nevükön: zsandárok helvettesítették. A csendőrségre nem alkalmas pandúrokat valahol másutt helyezték el.

1851. évben azonban a pandúr-intézményt *újra uiszszaállította* a Bach-korszak kormányzata. Minden járásban

¹⁾ 112-1814. sz.

²⁾ 65 292—1863. helyt, tanácsi sz.

³⁾ A csendőröknek 60 irt járt. 13 135—1864. helyt, tanácsi sz.

legalább 10 pandúrt, egy-egy káplárral s összesen 3 őrmesterrel rendszeresítettek. 1864-ben a megye részére már 90 pandúrt engedélyeztek. A következő évben Pálffy Móric, Magyarország kir. helytartója, megengedte, hogy a rendes létszámon felül 36 pandúr fogadtassák, azon meghagyással, hogy azok kizárólag csak a gonosztevők (betyárok), üldözésére s elfogására használtassanak fel.

1867-ben a megye¹⁾ 170 pandúrt állapított meg az egész megyére, egy járásra 29—30-at számítva; egyedül a szigeti járásba juttatott 80-at, valószínűleg azért, mert e járásban garázdálkodtak legerősebben a betyárok.

A pandúrok *ruházata*, mint tudjuk, minden megyében más-más volt. Somogyban több változáson ment át. Hogy milyen volt 1848 előtt, azt nem tudjuk részletesen; hogy az intézmény megszűnése előtti s azelőtti évtizedekben milyen volt, arra a mai 70—80 éves öregek közül is kevesen emlékeznek pontosan. A pandúröltözet leírását sehol sem találtam.

Levéltári töredékes adatokból, alispáni rendelkezésekben felsorolt ruhaneműek varrási árának megállapítása s több öregember közlése alapján nagyjában tudtam csak megállapítani a pandúrok ruházatát. “

A múlt század első felében egyes levéltári adatokból megállapíthatólag a pandúrok *saját ruhájukban* tettek szolgálatot, tehát olyan ruhát vehettek fel, amilyenben még szolgálatba állásuk előtt jártak. 1837-ben történt rendelkezés szerint csákót csak az örök hordtak s azok, akik egy hónapig strázsát állottak. A többiek «formás sipkát» viseltek. -) Az 1840. év május 1-én tartott megyei nagygyűlés (1639. pnt, 632. l.) kimondotta, hogy «... végre a pandúrok a Csinosság tekintetéből fejenként évenként egy, a célhoz alkalmazott egyforma Sí[^]pkát fognak jövődőre kapni, melynek megszerzése fő adó Szedő Urra bizatik, megjegyezvén egyszersmind, hogy a Pandúroknak fehér *gatyákat* és *betyárkalapokat* viselni titalmas. A cifra zsinorozás, mely a luxusra vágásnak s korhelységnek címere,, rangon felül meg ne engedtesen. A káplárnak 3 sorú szőrzsinorból való zsinorozás, a strázsamestereknek pedig, kik a Comandónak tisztjei..., megengedtetik, hogy gazdagabb zsinoroztatással és selyem zsinórral, vagy sujtással élhessenek. (1824. évi okt. nagygyűlés hat. 2140 p.)

¹⁾ 1867. évi megyei nagygyűlés 70. sz. határozata.

²⁾ 3258—1864. sz.

A pandúrok a múlt század hatvanas éveitől kezdődőleg egyszerű puhaszárú *csizmát* hordtak. Posztó-anyagú *nadrágjuk* vörös- és kékszinű volt. A vörösszinű nadrág hasonlított a mostani megyei hajdúkéhoz, a kék nadrág pedig »német-nadrág« szabású volt, oldalt sárga pityke gombokkal díszítve s térden alul, hogy csizmára ráhúzható legyen, nyitott volt. A vörösszinűt dísznadrágul vetették fel.

Meleg időben, főleg nyáron, kékszinű gyolcsból való *gatyát* hordtak, persze ráncba szedve, alul rojttal, vagy anélkül. Ez utóbbit koszorúsán díszített zöld sáv szegélyezte, hogy ki ne vássék, ki ne rojtosodjék. Kékszinű *mellényükön* (»puruszlin«) két oldalt pityke-gombok kanyarogtak.

A *dolmány* anyaga, a hétköznapié, fekete vagy barna színű posztó volt, az elől lévő gombok száma szerint igazodó egyszerű zsinórral. Posztóból volt a zöldszinű, díszruhaként szerepelt dolmány, mente is. Ezen sűrű, dús sárga zsinórzat diszelgett. Nagyon hasonlított a mostani megyei hajdúkéhoz. A barna dolmány a mai törvényszéki altiszti attilával csaknem azonos volt.

Ezekre került hidegebb időben a szürke *köponyeg*, melyhez fel- s legombolnáló csuklák járultak.

A pandúrok fekete, puha, kakastollal ékesített *kalapot* viseltek. A Bach-korszak alatt, 1852-től *csákót* is hordtak.

Ezen ruhaviseletre való megállapításomat részben igazolják a hivatalos iratokban található adatok, amelyek szerint a zöld dolmány varrárdíját 2.90 frt, a zöld mentéét 3 frt 90 kr, a barna dolmányét 1 frt 65 kr, a vörös nadrágét 1 frt 65 kr, a kék nadrágot 80 kr, a szürke köponyegét 1 frt 70 kr-ban szabták meg.

A pandúrok baloldalukon *kötélféle tekercset* hordtak, hogy az elfogott egyéneket azzal megkötözzék. Egyidőben nyakukban *bőrtarisznya* lógott; oldalfegyverük a múlt század első felében széles bajonett, később keskenyebb, hosszú, olyan, mint az akkori honvédségé volt. 1835. évtől) *duplacsövű puskát* kaptak. (2371—1839. sz.) Később, a mull század 70-es évéig Wetterle-féle elöltöltő, azután pedig Kirchner-féle dupla tizenkettes, hátultöltő puskát használtak. Ennek tölténye a reposzt, mely kétszerre nagyobb volt a nyúlrsrétnél. Egy töltényben 5—6 reposzt fért el. ²⁾

¹⁾ 3555—1374 sz.

²⁾ 8996-IMI. sz.

A pandúroknak a betyárok üldözésében fősegítőjük, mint már érintettük is, a Bach- és Schmerling-korszakban a *zsandárok*, és időnként a *sorkatonaság*; ezek között különösen vadászkatonák voltak. Ez utóbbiakról külön leírás nem szükséges.

A pandúroktól a jól szervezett betyárbandák nem igen tartottak, mert magukkal szemben nem találták elég elszánt embereknek, ami érthető: egy része családos, java-korban lévő, vagy azt túlhaladott idősebb ember volt, míg a betyárok legtöbbször 20—30 éves, többnyire nőtlen, mindenre elszánt fiatal egyénekből került ki. Másrészt a pandúroknak tökéletlen, hiányos felszerelésük volt. *Hátultöltő puskákat, pisztolyokat elég későn kaptak.* A betyárok rablásaik alkalmával az uraktól szerezték be a legmodernebb puskákat, pisztolyokat, amelyekkel a pandúroké távolról sem vetekedhetett s így e tekintetben különösen hátrányban voltak a betyárokkal szemben.

A betyárok, hogyha védettebb állásban voltak, pl. erdőben, csárdában, vagy valami dombon, rendszeren gúnnyal fogadták a pandúrok megjelenését s bántó megjegyzéseikkel hívogatták maguk felé, kik bizony, ha kevesebben voltak, mint a betyárok, kitértek a harc elől.

A betyárok a pandúrokat tollasoknak, mankósoknak csúfolták s egymás ellen való harcuknál a betyárok egy-egy lövésük eldördültével rendszeren odakiáltották nekik: »Ne kutya!«

A betyároknak általában kedvenc szójárásuk volt a pandúrokra: te kutya. Sobri Jóska Szakácsiban a pandúrhadnagyra, ki köszönését nem fogadta el, rákiáltott: »Meg ne mozdulj, kutya...!« A nóta mondja:

*Gyér utánam vármegye kutyája, .
Megrövidül életed órája.*

A »kutya« elnevezéssel a betyárok a pandúrok iránti megvetésüket fejezték ki s általában a pandúrokat mások is, ha ellenszenvüknek kifejezést adtak, a vármegye kutyáinak nevezték.

Egyébként a zsandárokat is elnevezték tollasoknak, kukoricazsandároknak. Ez utóbbi gúnynév onnan eredhet, hogy a zsandárok figyeléseknél gyakran a kukoricásban húzódtak meg. Részben a pandúrok rovására volt írva a »Somogy« 1876. évi 52-ik számában a következő gúnyos tudósítás: A betyárok, mintha csak névnapra járnának,

egész bátorsággal; kár, hogy egy dudást nem visznek magukkal, ki ráfújná az indulót, mikor megindítják a hízókat ... Nem csoda, egy-egyegyed mérföldre esik egy pandúr, 50 mérföldre esik egy őrjárat...»

A hatóság egy része a pandúrokkal nem volt megelégedve. Hegyessy János szigeti főszolgabíró 1864-ben azt írta róluk a főispánhoz intézett egyik jelentésében, hogy «szerkezetük szerinte a leghaszontalanabb osztály.

Ezek a jelentések kissé túlzottaknak s egyes esetek után való általánosításnak tekinthetők. Mert ha mindenkor nem is állották meg helyüket, nagy általánosságban gyáváknak nem nevezhetők. Elvégre főleg azok, kik hajlamból s talán hivatásérzetből álltak be pandúroknak s egyéni virtust is éreztek magukban, igyekeztek kötelességüknek megfelelni. 1811-ben, midőn a Helytartótanács sürgette a jelentést a «belső bátorságra» nézve, a megye azt felelte, hogy «... mióta a Pandúrok béhozattak, azóta a Belső Bátorság is helyre állíttatván, Utonállók és Csavargók csoportokban nem találtnak. Akik azelőtt voltak, befogattak...» Ez időben egyébként parancsot is kaptak a szolgabírók, hogy «Pandúrjaikat egyedül a Csavargók megfogattatásukra áldozzák.» (1811. nagygyűlés, 1318. p.)

Számos merész, ügyes, hivatása magaslatán álló pandúrról olvasunk a hivatalos jelentésekben, pl. a Patkó Pista elleni harcban elesett *Páfics* káplárról, továbbá *Stiaszni* őrmesterről, a' nyiresi csárdánál Juhász András bandájának ostromát vezető *Polczerrol*, *Miilei* pandúrkáplárról, kit ki is tüntettek. (218—1869. sz.) és több betyárt elfogó, vagy agyonlövő pandúrról, kik elszántan, vitézül teljesítették kötelességüket. Ezt az a körülmény is tanúsítja, hogy számosan a betyárokkal való erős harcokban estek el. Egyesek pedig, különösen a vezetők, bátor emberek voltak, amit tetteik bizonyítanak.

Patkó Jancsi és Pista üldözésének pandúrvezetői, Bergán Jancsi betyárvezér agyonlövői, bandája egy részének névtelen pandúr-elfogói a legnagyobb életveszély között tanúsítottak hősieb bátorságot. Valósággal bravúros volt Gelencsér József Bácskába szökött somogyi betyár elfogása s hazahozatala és Séta Pista, szintén neves betyárnak

¹⁾ Zalában is nagyon rossz hírük volt. Skublics Gyula zalamegyei főispáni helytartó 1865-ben azt írta Somogy főisp. helytartójának: A pandúrok az elsőtől az utolsóig a legnyomorultabb egyéniségek, kik nem zsványt, hanem egy tolvajt sem tudnak elfogni."

s bandájának fogságba esése, mely a horvátországi Verőce megyében történt.

A betyárok és rablók elfogása körül tanúsított ügyességükért s bátorságukért számosan jutalomban részesültek, pl. *Deák Sándor*, *Németh István*, *Dalovits pandúrkáplároknak* 95 forintot, *Tóth Mártonnak* 60 forintot s a társainak is kisebb jutalmat adott a vármegye.

A kutasí és németladi rablásban résztvettek kézrekerítéséért a vármegye közgyűlése 500—500 forintot utalványozott a pandúroknak.

Nem egy kérvény érkezett a megyéhez a pandúrok özvegyei részéről, »segedelmi díjat« kérve betyárok ellen való küzdelemben elesett férjükre való tekintettel, kik hivatali eljárásuknak váltak áldozataivá. «Patkó elhírhedt rabló» által agyonlőtt pandúrok nejei részére egyik járásban gyűjtést rendeztek, melynél 25 forint folyt be.

Az elesett pandúrokról szól az alábbi vers:

*Felszántottam somogyvári temetői,
Vetek bele dupla pünkösdi szegfőt;
Négy sarkában dupla szegfű nyíladoz,
Közepében szegény pandúr hervadoz.*

Egyes pandúrok duhajnak (betyárnak) öltöztek, hogy a betyárokhoz férközve, őket elfoghassák. Ezt azonriban a megye 1887—1976. sz. rendelettel eltiltotta.

Vége a pandúroknak is csak van valami érdemük abban, hogy a leghíresebb betyárbandák sem tudtak 2—3 évnél tovább fennmaradni; részben szétugrasztották őket, részben a banda nagyobb részének elfogásával, vagy harc közben való agyonlövésével annyira megritkultak, hogy garázdálkodási területükről kénytelenek voltak eltűnni s közülük egyesek a rablásaikkal felhagyva, békés életre térni.

A pandúrintézmény, mint tudjuk, a múlt század 80-as éveitől kezdődőleg fokozatosan megszűnt, mert az egész országban csendőrséget állítottak fel. E katonailag szervezett kitűnő intézménnyel a közbiztonság is egyszerre megjavult.

A betyárok rablásainak meggátolása.

A betyárok, tolvajok, alkalmilag összeverődött rablók, különösen pedig a garázdálkodó s vagyonbiztonságot veszélyeztető szökött katonák ártalmatlanná tételére már a múlt század első felében tett intézkedéseket a hatóság.

A napirenden levő katonaszökdőséseket a megyei kis- és nagygyűlések csaknem mindegyikén tárgyalták részben a főszolgabírák jelentése, részben pedig a katonai hatóságok átiratai, a helytartótanácsi rendelkezések, vagy a társ-megyék gyűléseinek megkeresése alapján. .

1746-ban a megyei pandúrok számát negyvennel kellett szaporítani. Az 1760—1770. években községi őrséget szerveztek a kóborlók, voltaképpen a betyárok és katonai desertorok elfogására. ¹⁾

Az 1812. évi augusztus 13-án tartott megyei gyűlés . (543. p.) kimondotta, hogy «szökött katonák, csavargók és pásztorok iránt vigyázattal kell lenni, belső bátorságra ügyelleni parancsoltatik.»

Zala megye is küldött megkeresést ez irányban Somogyinak. »A gonosztevők ma — úgymond — kik eltökélteit szándékukat a rablásra annál könnyebb móddal végrehajthassák, többnyire szekereken járnak s annyira elszaporodtak, hogy a jámbor lakosoknak házaiknál, az utazóknak pedig az Országos utakon semmi bátorságuk nincs, minthogy ezen állapotban a gonosztevőknek a lovak és szekerekkel bíró csordások, kanászok és birkások, akilcjek szekerein a lopott portékák vitetni szoktak azért Zala megye úgy rendelkezett, hogy ezek a pásztorok lovat ne tarthassanak. Ezen tilalmat kéri behozni Somogyba is.«

Ez irányban Somogy megye már ugyanazon évben (j.-könyv. 166. 1.) kimondotta, hogy «... a Bujdosók és szökött katonáknak megháborittatása iránt kigondolható eszközöknek és Segedelmeknek elővevése és kikcrestetése, összeszedésére Deputatio rendeltetik.»

¹⁾ Prot. XX 774. 1.

²⁾ 340—1814. sz.

A katonaszökevények jórésze, míg valahol el nem tudott helyezkedni, lopásból, rablásból élt; némelyik a legközelebbi alkalommal egy betyárbandához csatlakozott. Ezeket a hatóság igyekezett kipuhatolni, számontartani és időközönként a Helytartótanácshoz kimutatást küldeni. ⁽¹⁾ Somogy megye 1821. évi nagygyűlésének 271. sz.-ban fbgltak szerint «Főherceg Károly gyalogezred hadfogadó főkormányja Molnár András és Lölzi János szabadságos katonák ellen Lakócsai Ispán kirablása és sertések ellopása iránt kárvallottaknak és itt megbüntettek gonosztevő társaiknak által küldéséért könyörög.»

A deserlorok és szabadságolt katonák rablásaikat részben önállóan, részben valamely betyárbandához állva vitték véghez. Elfogatásuk, sőt kipuhatolásuk is nagy nehézséggel járt. Igmándy szigetvári főszolgabíró egy ízben azt jelentette, hogy » ... bizonyos Deserlorok által elkövetett rablások kitanulása végett semmit végezni nem tudok« Rablásukat meggátolni pedig alig lehetett, mert ahol veszélyt éreztek, azt messze kikerülték. Nagyon jól tudták, hogy merre, hol lehetnek biztonságban, mert hiszen rokonságuk s a pásztorok, akikkel rendszeren összeköttetésben állottak, idejében értesítették őket a veszélyről.

A múlt század hatvanas éveiben (különösen a Patkótestvérek rablásaival összefüggőleg), amikor a betyárok Délsomogyot valóságos ostromállapotban tartották, a hatóságok a megingott »közbátorság« egyik főokát a nép közönyösségében, tétlenségében, a másikat pedig a betyárok rejtegetésében kereste. Megállapítva azt, hogy e tekintetben kedvező, sőt biztos eredményhez csak akkor juthatnak, ha a gonosztevők rejtekhelyeit kipuhatolja s a népben a kötelességérzetet felébreszti, mely főleg abban áll, hogy a gonosztevőket feljelenti.¹⁾

Hiába adta ki a rendeletet a hatóság arra nézve, hogy ha valakinek a házában, a falujában, vagy bárhol raboltak, csak látta is a betyárokat, köteles illetékes helyen bejelenteni s ha ezt elmulasztotta, kitudódás esetén pénzbeli büntetéssel sújtották, — csak nem érkeztek rá feljelentések.

S miért nem? Mert a pásztoroktól, akikkel a betyárok állandóan érintkeztek, ezt nem is lehetett várni, hiszen pásztor és betyár e tekintetben egy húron pendült, a föld-

¹⁾ A somogymegyei illetőségű katonák egyidőben az eszéki (Chasteler) gyalogezredtől, később Olaszországban állomásozó ezredüktől szökdöstek meg. 2608-1862. sz.

műves-nép, sőt a más társadalombeliek pedig nem merték őket feljelenteni, mert féltek a betyárok boszújától s nem ok nélkül, mert a feljelentőket halálra keresték, vagy legalább is gazdaságukban különböző módon nagy károkat okoztak nekik.

Igen jól világítják meg erre nézve a helyzetet egyeseknek őszintén elmondott vallomásaik. Ezekből néhányat idézünk, még pedig különböző időkből s különböző társadalmi rétegből.

1807-ben egy *Gergő János* nevű csárdás, ki a Görgeteg mellett fekvő *püspöki csárdát* bérelte, mint betyárokkal cimboráló, a bíróság elé került. Nála a betyárok többször megfordultak s orgazda gyanújába került. Midőn a vád tagadásánál a bíró erősen rászólt, hogy »Te megátalkodott orgazda voltál egész életedben!«, Gergő János a következő választ adta: »De hát, Uram! csárdásnak is kell valakinek lenni. Én el nem bújhatok előlük; ha hozzám jöttek, szívesen kellett őket fogadnom. Ha feladnám őket, bent sütnének a házamban, mert az urak valamennyit csak fel nem akaszthatják; ha közülük valamelyik kiszabadul, első gondja is az, hogy azon, kire haragszik, boszúját féltesse. Ha én segítettem volna (midőn egy ízben a csárdájában mulató betyárokat a pandúrok meglepték, egész ütközet volt köztük s ő a pandúroknak nem ment segítségére), pusztai ember vagyok, akár előbb, akár utóbb, ha ezek nem, társai, feleségemmel és gyermekeimmal együtt nyársba húztak volna.«¹⁾

Ugyaníly értelmű vallomást tett *üekner Ferenc* 30 éves egyszerű juhászbojtár is, aki kérdőrevonásakor a következőket mondotta: »A pusztai lakósok nem tehetik, hogy feljelentsenek ilyen veszedelmes embereket, mert ha elfognák, talán megszöknének, vagy ha büntetésüket kiállják s ha szabadon bocsájtatnak, isszonyuan bosszút állhatnának, minket életünkől fosztanának meg, az urasági jószágokban tűz által kiszámíthatatlan "kárt tehetnének.« Ez a vallomás 1862. évben hangzott el.²⁾

Igen érdekes és jellemző egy intelligens embernek, tehát a közviszonyokat magasabb nézőpontból tekintő egyénnek egy 1863. évben írt levele az akkori állapotokra nézve.

¹⁾ 256—1807 sz.

²⁾ 1183—1862 sz

Méhes Vendel miháldi kasznárnak az uradalomnál a betyárok által történt gyűjtogatásra vonatkozólag tisztartójához írt jelentéséről van szó, mely jelentés azzal végződik: «szegény, legalázatosabb szolgálja» s azután utóiratként hozzácsatolva: »Most már igazán elmondom, hogy *szegény*, mert most már csakugyan látom, hogy ilyen rendszer mellett meg kell halni! Mert az ember most már nemcsak két tűz között van. hanem tudja fene, hány között, ha az ember védelmezi az uraságot és a maga életét, akkor agyonlövettetik a haramiák által, ha az ember a haramiákat nem bántja, — felakasszák, vagy agyonlövik, vagy láncra ítélik-e: c. t. Méhes.«

Egyes gazdaságokban a betyárok a nekik nem tetsző alkalmazottak elbocsátását követelték, megfenyegetve az uraságot, vagy gazdatisztjét, mert különben minden gazdasági épületüket felgyújtják. Es az elbocsátás — a betyárok követelésére — meg is történt.

Ilyen körülmények között szinte érthetetlennek látszik s csak a helyzet, a falusi, pusztai élet s a népielek nem ismeréséből származhatott az a szigorú rendelkezés, hogy a kóborló betyárokat mindenki, tekintet nélkül az abból reá nézve esetleg veszélyes következményekre, köteles feljelenteni. Ilyet követelni akkor, amikor a betyárokat üldöző Hegyessy János főszolgabíró is tartott a betyárok bosszújától, azt írván hivatalosan a főispánnak Gelencsér rablóvezér és társai elfogatásával kapcsolatban: «... a lapokban semmiféle tudósítás meg né jelenhessen, mert itt többünk élete kérdésben forog — nem gondolná senki, mily elágazott atyafiságuk van a csak ezideig letartóztatott egyéneknek.» ²⁾

De nemcsak a feljelentést követelte a hatóság, hanem elvárta azt is, hogy a betyárokkal a falu lakossága szembe szálljon, meggátolja a rablást s megvédelmezze a kárvallottakat.

Egyes helyeken megpróbálta a nép, különösen nappal, a betyárok rablását megzavarni, de eredmény nélkül.

Fegyvert egyesek csak külön engedély alapján tarthattak s ezek sem voltak megszervezve veszély esetére az együttes fellépésre.

Hiába bélyegezte meg a hatóság a falu lakosait gyávasággal; hiába szabott ki egyes esetekben a lakosságra

¹⁾ 2226—1864. sz.

²⁾ 865—1865. sz.

pénzbírságot — amit igazságtalannak kell tartanunk —, hiába szedte el az illető faluban a fegyverengedéllyel bíró egyénektől — büntetésül — puskájukat, semmi kedvező hatást nem váltott ki eljárása. Senkinek sem volt kedve a betyárokkal harcba keveredni, hogy aztán besszúból felgyújtsák, állatait elhajtsák s magát úton-útfélen vagy saját házában lelőjjék, agyonverjék.

Azonban az sem tagadható, hogy több alkalommal a nép bántó közönnyel vette az ily rablásokat, különösen ha földbirtokosnál történt. Megtörtént, hogy a falu vezető embere leintette a lakosságot a támadó fellépéstől azon a címen, hogy hiszen őket nem bántják a rablók. A szobi s bolhási lakosokat semleges viselkedésük miatt a hatóság kérdőre vonta. Nem használt semmit.

Egyébként a nép indolens magatartásához közrejátszott azon mély szakadékos viszony is, mely még a múlt századnak különösen első felében az úriosztály, főleg a birtokosok, »uraságok« és a nép között fennállt.

A jobbágyi rendszer idején az uraságok, a nemesek, nem igen törődtek a nép sorsával, egy része nem is lakott köztük. Ezek »nem vetettek és mégis arattak«, mondta a nép, a beszolgáltatni kötelezett tizedet értve ez alatt. A nemesi birtokosok legtöbbje inkább harcban, mint jóviszonyban élt a néppel. A nemesség lelki struktúrája sokkal távolabb állt a nép lelkeségétől, mint — hála Istennek — ma. A nép az őt ért közigazgatási, urbáriális, büntetési stb. sérelmeit mind a£ uraktól eredőknek tekintette, mert hát ők készítették a törvényt s az — szerintük — nekik kedvezett, azért nem kapott — hangoztatta — a »szegénysége igazat.

A századokon átt fennállott rendiségnek — mely a jobbágyat lényegében majdnem rabszolgává süllyesztette — a nép emlékében későbben is még erősen élt, ennél fogva a jelentkező bajoknál, veszélyeknél az egymás iránti közös érzés, segítség, védelmezés alakjában nem fejlődött ki; Tehát a nép a betyárok garázdálkodásával szemben sem érezte magát indíttatva segíteni még akkor sem, mikor módjában lett volna. Félig-meddig talán sorsosát is látta a betyárban, akitől egyébként maga is félt, rettegett. Talán a nép is vallotta, hogy:

*Isten terömtötte a betyárokat,
Azok által veri a gazdagokat;*

*Ha betyár gyerök nem találkozna,
Gazdag embör soha nem imádkozna.¹⁾*

Egyébként nagy tömegében a nép önmagával is tehetetlen volt, örült, ha békében hagyták, dehogy is hozott volna áldozatot — esetleg élete árán —, hogy a jólét haszonélvezőinek tartott egyéneket védelmezze.

A betyárok szemmeltartására itt-ott kémeket alkalmazott a hatóság, akik több esetben sikerrel vezették s tudták elősegíteni a megfelelő intézkedéseket s néha kézrekerítésüket. Kémekül pásztorokat, erdőőröket s egyéb alkalmazottakat, elvétele parasztembereket vettek igénybe.

Egyidőben — egyes esetekben — a pandúrokat álruhában, és pedig parasztruhát öltetve rájuk, járatták a betyárok elfogásához. Ezzel azonban nemsokára felhagytak. Csak kivételesen bíztak meg egyes kiváló ügyességű pandúrokat, hogy a megyén kívül barangoló betyárokról biztos tudomást szerezzenek, vagy elfoghassák őket.

A betyárok fejére kitűzött pénzbeli jutalom egyes esetekben 1000 forintig rúgott. A csendőrök és pandúrok minden alkalommal, mikor egy-egy rablóbandát, vagy annak egyes tagjait elfogták, vagy agyonlőtték, bizonyos megállapított összeget kaptak jutalmul és pedig a csendőrök a múlt század 60—70-es éveiben minden rabló elfogatásáért 60 forintot, a pandúrok pedig általában 40 forintot; egyes különleges esetekben néha többet is kaptak a hatóságoktól.

A múlt század első felében a jutalmazásban annyira mentek, hogy a budai Hettyl-rtótanács 18.772—1815. sz. rendeletében reményét fejezte ki, hogy azok a halálra ítélték, kik kegyelemben részesülnek, gonosz társaikat felfedezik, bemondják, az egész rablótársaság még jutalomban is részesül.²⁾

Természetesen «Camerális cassából s a nagy in. Consilium által kérettetett» a megyei gyűlések által.

A betyárok számontartása s így ellenük való védekezések s esetleges elfogatásuk érdekében sűrűn jártak a társhatóságok közözelevei, átiratai. Nemcsak az egymegyebeli. hanem más megyebeliek részéről is falihirdetmé-

¹⁾ Berzsényi D. szerint (jelzett munkája 42. lapján): „Néhol a legcsekélyebb tisztviselők, vagy uracsok a népnek semmi becsületet nem adnak, hanem azokkal szabadon gorombáskodnak, még az elöljárókat is tegezik, lehu-zatják. . . , nem lehet csodálni, ha ily durva bánásmód mellett a népben a becsületérzés s azzal együtt a néperény legszebb neveit elfojtva látjuk,"

²⁾ 1815. évi megyei nagygyűlés 1293. p.

nyékét ragasztottak ki; az előbbieken az illetők, ha adatok állottak rendelkezésre, részletes személyleírását s az illetők ruházatát is ismertették.

A védekezésnek az a terve is felmerült, hogy az *uradalmi cselédek* *fegyverrel látják el*; mert tudvalevőleg a betyárok, rablók, legtöbbször majorokban, tanyákon húzódtak meg s elsősorban őreájuk nehezettek szállásadás, élelmezés s hírszerzés tekintetében; kívülök különösen a pusztákon lakó gazdatisztek, sőt egyes földesurak is, kik a betyárok részéről állandó veszélynek voltak kitéve. A pusztákról s általában külső területekről tolvajolták el az uradalmi állatokat.

E tervet azonban, valószínűleg a cselédség s főleg a pásztorok megbízhatatlansága, részben pedig betyárokkal való cimboráskodásuk miatt és mert a betyárokat egyébként sem merték feljelenteni, annál kevésbbé ellenük fegyvert fogni — félve kegyetlen bosszúállásuktól — nem valósították meg.

Bizonyos, arravaló s megbízhatóknak tartott egyéneket felfegyvereztek, ennek azonban semmi eredménye nem volt. Ezek a felfegyverzett betyárokkal soha nem mertek szembeszállni. Legalább esetet nem találunk rá.

Elrendelték a kanászok megfigyelését.¹⁾ Eltiltották a pásztorok lótartását, hogy a rablók azokon gyorsan ne menekülhessenek.²⁾ A csárdákat, malmokat, különálló házakat pandúrokkal, csendőrökkel időközönként megvizsgáltatták, a gyanúsak tartott csárdák bezárattatásál elrendelték (azokat tartották gyanúsaknak, melyekben pásztorok s betyárok szoktak megfordulni), mert — mint a budai Helytartótanácshoz intézett főispáni felterjesztés megállapította —, hogy ezekben a betyárok nemcsak rejtek, de biztos mene'déket is találtak. A korcsmárosók is gyanússá váltak, mint kik a betyárokkal összejátszottak s egyúttal orgazdáik is voltak.

Hogy a betyárkodásra, rablásra hajlamosokat eiriaszták, a rögtönítélő bíróságok által hozott szigorú ítéleteket, melyeket egyidőben az orgazdákra is csaknem oly mértékben terjesztettek ki, mint a tényleges rablókra, közhírré tették. A kivégzéseknél minden ovációt s szónoklatot, me-

¹⁾ 538-1853. sz.

²⁾ 212—1853. sz.

lyeket a közönséghez az elítéltek szerettek intézni, eltiltották.¹⁾

A betyárok lopásai és rablásai, mint már érintettük is, legsűrűbben Somogy déli részén, különösen a szigetvári járásban fordultak elő, mert a tömegben lopott állatok értékesítése legkönnyebben a szomszédos Szlavóniában volt lehető és pedig az ottani magyar uradalmak magyar cseleléseiei s pásztorai révén. Ez régi keletű gyakorlat volt.

Már 1840. évben átírt a szlavóniai Verőce megye Somogy megyéhez, hogy a kaproncai átjárást a Dráván »a gonosztevők sáfarkodásainak gátlására» meg kell szüntetni, amire Somogy megye egyik gyűlése²⁾ vizsgálatot rendelt el; úgy látszik, hogy a vizsgálatból megállapították a felszólalás jogosságát s talán intézkedés is történt.

Jóval később a Helytartótanácsnak 62.841—1862. szám alatt jelent meg egy rendelete, mely utasította a horvátországi katonai parancsnokságot, hogy «... Dráván túl a rablók szemügyön tartása és üldözése tekintetéből felállított katonai őrsők szükség esetén a folyón átkelve, a rablókat a magyar határon is üldözzék ...»

A Hely tartó tanács ugyanezen rendelet szerint > Verőce megyében a közbátorság... nagy mértékben veszélyeztetve lévén s miután tapasztaltatott, hogy a rablók a hírhedt Patkó vezérlete alatt Magyarországból a Dráván keresztül érkeznek, gonosz tetteik után pedig visszamenekülnek ... az egész vonalon. Eszéktől kezdve felfelé... katonai s polgári őrcsapatok állítottak fel, kik az előkelő helyeket ellenőrizték s minden hajó felett felügyeltek«

A Helytartótanács Somogy megye főispánját is felhívta hasonló intézkedésre. Mérey főispán már korábban intézkedett, hogy a Dráva partjainál, Barcstól Réhfaluig, katonaság tartson szoros felvigyázást. A molnároktól is minden sajkat, csónakot stb. elszedtek, a Dráván való átkelés két fennálló kompra: Barcs—Bázjegernye s Réhfalu—Predrivve közti vonalra szorították.

Később, midőn a katonai őrvonalat felállították, azokat a Dráva mellett fekvő községekben szállásolták el és pedig Réhfalu—Drávaszentmárton, Tótfalu—Drávatamási-ba, Barcsra, Péterhidára és később a légrádi átjáráshoz legközelebbi községekben. Csak Barcsnál és Légrádnál

¹⁾ Helytartótanács, 90—1863. sz. rendelete.

²⁾ 1866. pont, 766 l.

fennálló átjárásoknál szabadott átmenni. Napnyugta után a Dráván észrevett csónokra a katonaság tüzelt.

A rablások meggátolásaként, mintegy büntetésül, egyes, a betyárokkal való cimborálás gyanúja alatt álló egyének-nél, orgazdáknál szállásolták el az elfogatásukra rendelt katonaságot.

Ezen katonai intézkedéseknek a megye veszélyeztetett részében meg volt a kellő hatása a betyárok túltengő hatalmaskodása ellen, de csak a megszállott területrészen, másutt alig. Nagy általánosságban a nyugalmat nem tudta biztosítani. 1863—1865. év között újból kezdődtek a sorozatos rablások, kísérve kegyetlen megkínzásokkal s közben gyilkosságokkal. Folytatódott 1877—78-ban s utolján 1887 ben fejeződött be.

A védőintézkedéseknek csak kis része vált be. Egyeseket megismételtek, újakat találtak ki s vették gyakorlatba — minden látható eredmény nélkül.

A betyárok vonulási területei és üldözései.

A betyároknak állandó tartózkodási helyei, ahol huzamosabb ideig meghúzódhattak volna, mintegy kipihenve zaklatott életük fáradalmait, mint már említettem, nem volt. El-elmentek valamelyik bizalmas emberükhöz néhány napra, néha talán hetekre is, főleg azokhoz[^] kik felső ruhájukat foltozgatták, fehérneműjüket kimosták s egyéb magánügyeiket elintézték. Mindezeket nagykörültekintéssel, vigyázattal tették, nehogy a pusztaiak, falubeliek észrevegyék, mert hisz a betyárok a velük szorosabb összeköttetésben levőkön kívül csaknem mindenkit ellenségnek, vagy gyanúsnak tekintettek, tartottak tőlük, mert esetleges feljelentésükkel könnyen a hatóság kezére juttathatták őket.

Említenek ugyan helyeket, ahol a betyárok huzamosabb ideig tartózkodhattak, mint a Bábony és Ságvár határában fekvő alagútszerű földbevagások, azt állítva, hogy azokat a betyárok maguk ásták, hogy azokban hosszabb ideig lakhassanak s hogy ott rabolt értékeiket elraktározzák, veszély esetén elrejtőzzenek, esetleges összeütközés esetén védekezhessenek. Ez a feltevés azonban nem helytálló. Azok az alagútszerű helyek valószínűleg a törökvilágból, vagy még régebbi időkből maradtak s az sem valószínűtlen, hogy — legalább részben — kincskeresők kívánsái, de semmiesetre sem betyárok verejtékes munkájából eredő bűvőhelyek. A betyárok ilyen nagyobb földmunkához nem értettek, nem is akartak érteni; az ő munkakerülő, szabad természethez, szabad levegőhöz szokott természetük ilyen földi üregeket nem is keresett. Kisebb földbevagásokat, partok alján, ez idő viszontagságai ellen néha talán rögtönöztek, de azokat állandó tartózkodásra nem rendezték be. Tehát egész bátran állíthatjuk, hogy betyár-, zsiványbarlangok a képzelet szüleményei.

A betyárok *igazi* s legbiztosabbnak tartott bűvőhelye az erdő volt. Ha az erdő egyik részén veszély fenyegette őket, tovább mentek a másik részébe, vagy más erdőrengetegbe.

Patkó Jancsinak kedvenc tartózkodási helye az endrőci erdő volt; öccsée, Patkó Pistái, Bábony, Megyer és Nyim községek s az azok mellett elterülő erdőségek; Juhász András a nyiresi, nagybajomi sűrűk körül volt ott-hon; Bergán Jancsi és Séta Pista Baranya megye Dráva-menti községeit: Sellyét, Drávafokot, Bogdását stb. látogatták s pihentek meg orgazdáiknál.

Esős, hideg időben félreeső puszták, majorokban, magános pásztorlakásokban s ha veszélyt nem sejtettek, útszéli vagy elrejtett csárdák szolgáltak pihenő helyekül. A somogyi betyárok el-elkalandoztak néha a megye meszszeeső vidékeire, sőt a vármegyén túl eső helyekre is. A betyárbandák összessége a megye minden járásában megfordult, természetesen az illető járás azon részeiben, hol sűrű, nagyobb erdők terültek el. Legkevésbé járták a Balaton közvetlen közelében fekvő vidékét, valószínűleg azért, mert nem volt elég s nagyobb terjedelmű erdősége.

Hivatalos iratokból megállapíthatók azon erdőségek,, vágások, rezulák, amelyeknél vagy amelyekben a betyárok jártak, tartózkodtak, rablásaikat ott, vagy onnan kiindulva követték el.

Lássuk csak:

A *barcsi* (akkor még Szigetvárhoz tartozó) járásban a gárdonyi, komiósi, lakócsai és darányi erdőkben és szőlőkben.

A *csurgói járásban* az alsoki, iharosberényi, csicsói, somogyszentmiklósi, kisdencsi, pogányszentpéteri, bélavári, szentai erdőkben, továbbá a Szentmihályi hegyen.

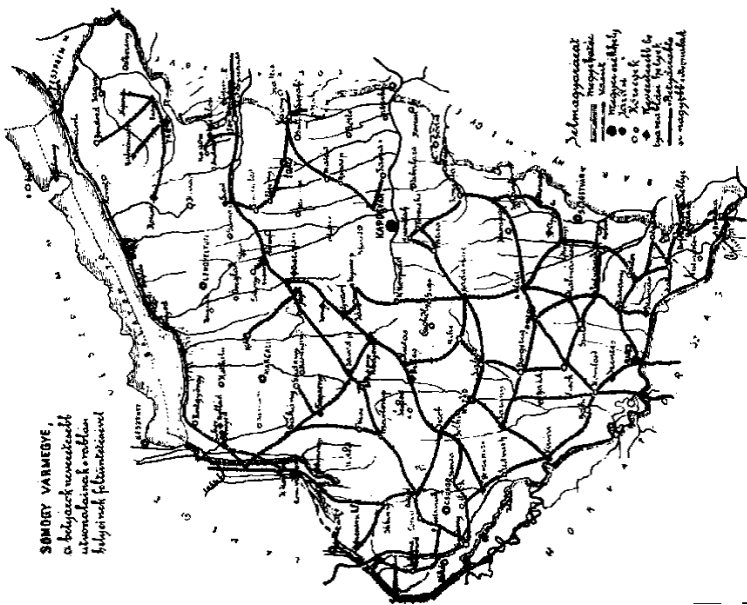
Az *igali járásban* az ecsényi, kisbárapáti, mocsoládi,, sárdi és nyiresi erdőkben.

A *kaposvári járásban* a nádasdi, cserhádi, kisbőszéni, jutái, kiskorpádi, mernyei, ropolyi, Zselicszentpál és Simonfa közti erdőben, a polányi rezulában és az »elhirhedt«. répási és kaposszerdahelyi erdőben.

A *marcali járásban* a mórifai rezulában, a nagyszakácsi, a kopárpusztai sűrűségben, a gombai s pusztakovácsi erdőségben.

A *naggatádi járásban* a lábodi, gróf Széchenyi-család tulajdonát képező nagyterjedelmű erdő vadaskerttel, a belegi vágásban, a szobi, a kutasi, nagykorpádi, miki, simongáti és a Vízvár melletti erdőkben

A *szigetvári járásban* az endrőci, tamási, tótfalusi, molványi, gyöngyösmelléki és a németladi határban levő

A betyárok vonulási területei.

úgynevezett Tolvaj völgy körüli sűrű erdőkben. Alig említene az iratok a Szigetvártól Kaposvárig és Kaposvártól délre, Szenna és a többi szomszédos, egymásba vágó zselici erdőség rengetegeiről, amelyekben szinte állandóan tanýázott ugyanazon időben nem egy, hanem több betýárbanda, kiknek ez nagyszerű tartózkodási s búvóhelyül szolgált.

A szigetvári és a mostani barcsi járásokból, melyeknek déli része Horvát-Szlavonországgal határos, mondhatni elöszóerítetttel szöktek a Dráván át a betýárok Szerém, Pozsega, és Veröce megyékbe és pedig azért, mert egyrészt az üldözö magyar hatóság keze ide nehezebben ért el, részben pedig, mert a magyar nagybirtokosok: a Tüköryek, Jankovichok és Erdödyek majorjaiban álaklmazott cselelédség, főleg pedig a pásztorok szívesen fogadták öket s így kevésbbé voltak kitéve az elárulásnak és feljelentésnek.

A *tabi járásban* a balatonendrédí s madarasi erdőségekben, a tabi hegyvidéken s a Báfony és Nyim között elterülö erdőségben.

Persze, számos közbeesö sűrűben, rezulában. vágásban s erdőben tartózkodtak, legalább átfutólag, amelyről az üldözö hatóság nem tudott s így a jelentésekbe nem került. De ezen felsorolt helyek is mutatják, hogy a megye mely részeire terjedt ki kóborlásuk. Egyes belyárbandák átrándultak Zala, Tolna s Baranya megyékbe is és, mint már arról említést tettünk, Horvát-Szlavonországba.

Tolna megyében Koppány-folyó mentén, Törökkoppányon át s lejjebb, Somogyszilnál, a Marosdí erdőn keresztül, a halastón felül, Várong községnél. Patkó Pistának és Juhász Andrásnak ez volt az átránduló útja.

. *Baranyába*, Szigetvár irányában s a Drávához közelsö községeken s észak felé, elkalandoztak a Mecsek-hegység keleti széléig.

Zala megyében két irányban jártak: a Nagykanizsa felé vivö utakon, természetesen Nagykanizsa megkerülésével. Molnárin s Becsehely útbaejtésével; északnak térve, Bánokszentgyörgyön, Pusztamagyaródon át Pusztaszentlászlóig, mely utöbbi már csak 16 kilométernyi távolságban fekszik Zalaegerszegtől.

Nyugatíbb irányba hatolva, Letenyén keresztül s Rátkánál északra vonulva, az északnak futó völgyben Pördeföldig, tehát Göcsej vidékének közepéig kószáltak.

A másik útjuk Zalába Miháldon át, a Komárváros környékén lévő községekbe vezetett s ezen irányban Keszthely közeiéig hatoltak. Ezen útvonalaik mentén mindenütt megvoltak közeli ismerőseik.

Mint Zala megye tisztségének 2608—1862. számú Somogy vármegye közönségéhez intézett átiratából tudjuk, összeköttetéseknek egész láncolata fűződött egybe Ihárosberény, Pátró, Belezna.. Surd, örtilos községek vidékén, úgyszintén Bajcsától (Zala megye) Komárvárosig terjedő vasútvonalon levő őrállásoknál.

A betyárok útban

(Pásztorfaragványról.)

Hogy Horvát-Szlavonországban, a Dráván átszállító kompok helyein kívül, hol voltak átkelési pontjaik, arra nézve nincsenek adataink. Arról sincs tudomásunk, hogy a somogyi betyárok a szomszédos Veszprém megyébe átrándultak volna. Erre útjuk szárazföldön nagy kerülő lett volna, a Balatonon pedig nem volt kedvük átcsonakázni. Maguk a csónak kezeléséhez nem érteitek, a rendes kompjáratot pedig, Szántód és Tihany között, nem merték igénybe venni, vagy magukat halászok aital átvitetni, mert könnyen elfoghatták volna őket.

Más megyékből egyes betyárbandák, jobban mondva azoknak egyes tagjai Somogyba többnyire csak kényszerűségből menekültek s alkalmilag visszaszivárogtak eredeti területükre, jól tudván, hogy Somognak megvannak a maga számtalan híres betyárjai s itt nekik nincs elég tágas talajuk, ha önálló bandával akarnak szerepelni.

A somogyi és bakonyi betyárok egymással általában összeköttetésben nem voltak. Legfeljebb a bandák legénye'i

tévedhettek át nagyon ritkán egymáshoz s így nem merem állítani, hogy a somogyi betyárookra vonatkozó megállapításaim mennyiben tekinthetők érvényesnek a Bakony, illetőleg Dunántúl északi felében szereplő betyárokra. Majd ha valaki idők folytán azok szerepléseit hiteles adatok alapján megírja, akkor lehet — összevetés útján — erről szó. Nagy különbség nem lesz mert hiszen ugyanazon pásztorvilágból kerültek ki ott is e kóborlók.

A betyárok üldözése, ha bizonyos megjelölt helyek nem szolgálhattak támaszpontul, a fentebb felsorolt vidékek, útvonalak figyelembevételével történt, különösen akkor, ha katonaságot vettek igénybe s a hajszolást szélesebb sávban, vagy körben intézték. Ezen vidéken kellett ellenük a leggondosabb védekezést is kifejteni.

A betyárok ellen való védekezés vakmerő tettüknek csak korlátozását jelenthette s ennek hatása is igen szórványosan volt tapasztalható. Leghatásosabb korlátozásnak a Dráva-folyó vonalán két oldalról felállított katonaság bizonyult, mely teljesen megbénította a betyároknak Somogyból a szomszédos szlavóniai megyékbe való átrándulását.

A betyárok üldözésében komolyan számbavehető tényező nagyobb területen csak a megyébe rendelt katonaság volt. A katonailag szervezett csendőrök és a laza szervezetű pandúrok száma elégtelennek bizonyult a múlt századnak különösen 50—60-as éveiben gombamódra elszaporodott betyárbandákkal szemben; a rablóknak nemcsak rokonságuk s a pásztorok nagy része, hanem a nagyterjedelmű sűrű vágások, erdők, szőlőhegyek, nyáron sok kukorica, gabonavetés is segítségükre állt. Az erdőségekben a fák között levő sűrű bokrok, aljnövényzet, hol 8—10 lépésnyire már nehéz volt a rejtőzködő embereket felfedezni; nem csoda, hogy a rendszeres katonai üldözést sem kísérte megfelelő siker.

A polgári hatóság gyors intézkedéseivel igyekezett a betyárok üldözését s elfogását elősegíteni. A kujtorgók figyelemmel kísérésére a járási tisztviselőket, elöljárókat, bírókat s magát a népet a főispán megkérte. Ahol kucorgókat észleltek, rögtön pandúrokat küldtek a felkeresésükre s felhívták a népet, hogy járás-kelésük, fuvarozásaik s utazásaik alkalmával tudakolódjanak s ha nyomukba

akadnak, vagy megjelenésükről tudomást szereznek¹⁾ mely nyomukba vezethet, a legközelebbi megyei tisztviselőnek azonnal jelentsék.

A jelentések kapcsán kiadott rendelkezéseket, vagy egyéb értesítéseket, megkereséseket a hatósági közegeknek gyorsan kellett teljesíteniök. Példák erre a múlt század első feléből Tolna megye alispánjának Somogy első alispánjához 158—1837. sz. átirata, melynek kézbesítésére nézve Somogyban a következő rendelkezést tették: »Szaktsi bíró vitesse Szilba. ez pedig tüstént küldi Kaposvárra sietve. még, hogy hamarabb menjen, a kazsoki, Őrei s Toponári bírák, a legnagyobb sietséggel küldjék. Szalay György Sz. Biró.«

A másik példa a múlt század második feléből: Patkó Jánosnak homokszentgyörgyi látogatásából kifolyó hatósági intézkedése 1862-ben. Szolgabíró írt a pandúroknak, odátéve: «... Homokszentgyörgyről indul reggel 8 órakor. A bírának s jegyzőknek meghagyatik, e levelet — percig sem késve — továbbküldeni.» »Németladra érkezett fél 11 órakor reggel s azonnal expedíáltatott. Kadarkuton volt fél 4 órakor. Rögtön küldötte tovább; Szerászló kapta 5 órakor s azonnal küldte.» Ily lelkiismeretes gyorsasággal intézkedtek egyik helyről a másikra. A felsőbb hatóság által elrendelt ingyenfogatot a községekben az üldözőknek mindenkor rendelkezésére bocsátották.

A betyárokat üldözők jogát 1869-ben báró Wenckheim Béla belügyminiszter ²⁾ kiterjesztette más megyékre is és pedig azon hozzáadással, hogy nemcsak hogy szabad más megyében az üldözésük, hanem még kötelesek is az illető megyei hatóságok ily esetekben segídekzeni. Eddig, előzetes bejelentés nélkül, más megyékben nem üldözhatték a me, nekülő gonosztevőket.

A pandúroknak persze, állandóan kellett üldözniük a betyárokat, ez azonban néha meglehetősen lagymatagon ment. Több esetben bizony kitértek a betyárokkal való össze-tűzés elől, részint azért, mert esetleg kevesebben voltak, mint ellenfeleik, részben pedig tartózkodtak a mindenre el-szánt kemény ellenféllel szembeszállni már azon okból is. mert puskájuk, pisztolyuk rosszabb volt a betvárokénál.

Ezek ugyanis, rablásaik révén, mindig a legmodernebb fegyverekkel rendelkeztek, míg a pandúrok felszerelésével

¹⁾ 1341. eln — 26. ny. sz.—1865.

²⁾ 2168—1868 sz.

késedelmeskedett a hatóság, a betyárok már régen modern puskákkal jártak, mikor még a pandúroknak elöltöltő puskájuk volt.

Az osztrák csendőrség (mert 1850—1867 között csak az volt) üldözési tevékenységét nagyon megnehezítette az a körülmény, hogy mint idegen, különösen az urak előtt, népszerűtlen volt s hozzá magyarul sem értvén, a néppel nehézkesen érintkezett. Egyébként is, mint már érintettük, számuk oly kevés volt még 1867. évben is, hogy betyár-üldözésük csak véletlenül járt megfelelő sikerrel.

A pandúrok betyárüldözése pedig mindenkor gúny tárgya volt. Elterjedt az a mondás, hogy míg a betyár tizet lő, addig a pandúr puskája legfőljebb egyszer - csütörtököt mond.

Persze, nem minden esetben voltak gyámoltalanok. Számos esetben elfogtak, agyonlőttek egyes betyárokat, harcba szálltak a rablóbandákkal s többen életükkel fizettek bátorságukért.

A betyároknak katonaság által való üldözésére már a XVII. század második felében találunk nyomokat és pedig 1695. évről. Somogy megyének ezen évben *gróf Eszlerházy Sándor alsólendoi* várában tartott gyűlésén megállapították, hogy a gonosztevőket nem tudták kiirtani, sőt 1697-ben a *szegénylegények* annyira elszaporodtak a Dráva vidékén, hogy valóságos hadsereget kellett ellenük mozgósítani ¹⁾

1810-ik évben a Helytartótanács »Ö' felségének valóságos Parantsolatjából hathatósan meghagyni méltóztatik, mivel ezen (t. i. Somogy) és Baranya Vármegyében szökött katonákból és Pásztorokból öszvegyült utonálióknak és rablóknak gonosztsága úgy elhatalmasodott, hogy egy helyről másikba is menni élete veszedelme nélkül senki sem bátorkodik, tehát Közbátorságnak helyre állítására nézve a szomszéd megyékkel egyetértőleg s a Helybéli katonaságnak segítségével ezen Gonosztevők mielőbb üzőben véteszenek, a magányos Csárdák, mint az emberi nem olyas Seprejének rejtek helyei és szállásai elrontassanak. Minderről jelentést kívánt annyival is inkább, mivel azt (a megye) mindeddig elmulasztotta, ö Felsége pedig kegyelmesen méltóztatik parancsolni mindezeknek *önnön szemei elé* való terjesztését. ²⁾

¹⁾ Levéltári Kistükör III. 852. 1.

²⁾ 1810. évi nagygyűlés 514. p.

Kemény intézkedést találunk az ugyancsak 1810. évben a június hó 25-én tartott «nagyobb gyűlés» 988. p. alatt, mely szerint a Helytartótanács a csavargók és orgazdáknak kiirtása iránt Veszprém megye által tett rendeletét helyben hagyta, t. i., hogy a csavargók és gonoszok ellen a hajtások három egész hónapig tartassanak s ha katonaság nem állhatna rendelkezésre, a meghittebb helységek-ből fognak a főszolgabírák e végett segítséget adni a járásbeli pandúroknak.

Az orgazdák ugyanúgy büntetessenek, mint maguk a csavargók. A rejtegetőket tüstént le kell fogni. Amely pászornak nincs minden évben új »bátorság-levele« (passzusa), azt le kell tartóztatni.

Tolna megye ugyanily irányban tett lépéseket 1810-ben Somogy megyénél, melyre azt a választ nyerte, hogy »Meg fog irattatni N. Tolna V.-gyének, hogy ezen megyében a csavargók vadászattya már többször lévén megtételve ... ez vármegye újjólag vadásztatni tökéllette és arra au-gusztus hó 17-iki határnapot szabta légyen («»)

A következő, 1811-ik évben ismét Veszprém megyéből indult ki egy általános intézkedést javasoló határozat a Vértes és Bakony erdeiben csavargók »össze csoportosítása» ügyében, mire Somogy megye azokra szoros vigyázatot parancsolt.²⁾

Nem is kellett több, mert hiszen Veszprém megyéből a Balalon-tó elválasztó vonala következtében csak kivételesen szökött át egy-egy betyár Somogyba.

A katonaság igénybevétele időközönként a későbbi évtizedekben is ismétlődött, sőt az úgynevezett hajtóvadászat sem maradt el a betyárok ellen.

1826. évben az elsokasodott betyárookra nézve a megyegyűlés elhatározta (1805. sz. a.), hogy azokat együttesen üldözi, e végett »jágerkatonákat« vezényeltek a megyébe. Később, 1850-ben a sok rabló kiirtására Pécsről vadászcsapatot, melyet kisebb-nagyobb csoportokban a megye különböző pontjain helyeztek el. Ezek két éven át maradtak a megyében.

1861-ben Patkó János üldözésére rendelték egy vadászzászlóaljat ³⁾ 1862-ik évben a Pécssett állomásozó 17. vadászzászlóaljat Somogyban Gamás és Lengyeltóti közölt

¹⁾ 1810. évi július 23-iki gyűlésen.

²⁾ 1812. évi január hó 13-iki gyűlésen.

³⁾ 739—1861. sz.

osztották meg ¹⁾ 1864-ben dzsidások kerültek Szigetvárra és Nagyhárságyra s ezeket az orgazdákul gyanúsított egyéneknek szállásolták el. ²⁾ 1865-ben Gombára, Boronkára és Marcaliba helyezték el katonaságot.³⁾

1868-ban Somogy megye kérte a belügyminisztert, hogy 50 vagy 80 magyar ezredbeli katonát, magyar vezénylő tiszttel bocsásson a megye rendelkezésére, miután » ... egy hat személyből álló rablóbanda (biztosan Juhász Andris bandája) által, kik közül *egy a* pandúrok által agyonlővetett, kettő pedig feladás folytán elfogatott... a megye közbiztonsága meg van zavarva.»

A belügyminiszter táviratilag értesítette a megye alispánját, hogy a budai had-főparancsnokság által a kaposvári parancsnokság utasított, hogy a 44. gyalogezred 4—5. zászlóaljából katonaságot rendeljen ki az alispán rendelkezésére, 32 altiszttel és őrzetőkkel. Ezeket egyes rablóbandák üldözése szempontjából fontosabb fekvésű községekbe osztották oly helyekre, hol a rablók meg szoktak fordulni. Mesztegnyőre 8, Kelevízre, Sörnyére, Bodrogra, Osztopánra 6—6 legényt rendeltek elszállásolni 14 napra. Ezen helyekre mindenütt két pandúrt is rendeltek, olyanokat, akik a helyeket közelről ismerték.

A katonákat a hatóság állandó nappali s éjjeli cirkálásra utasította. Étellet a községnek kellett őket kiszolgáltatniok. Lakáspénzül napi egy és fél krajcárt számíthatott fel a szállásadó.

Miután a rendelkezésre bocsátott katonaság még mindig elégtelennek látszott arra, hogy a betyárokat ártalmatlanná tegye, a megye — a közóhajnak megfelelőleg — nagyobb katonai segítséget kért. Erre Pécsről két vadászszázadot küldtek, melyből egy tisztet, orvost és 16 legényt Kaposvárra helyeztek, a többi egyes, betyárok által veszélyeztetett községekbe, nevezetesen: Kelevízre 6, Bodrogra, Sörnyére, Szobra, Csicsó környékére 8—8, Polányba, Gesztibe, Somogyvárra, Nagybajomra, Böhönyére, Iharosberénybe, Segesdre, Osztopánba 10—10, Mesztegnyőre 14, Inkére 20 legényt osztottak be. -

Az	elszaporodott	vakmerő	rablók	hathatósabb	üldö-
zésére	s	elfogására	a	megye	ideiglenesen
tot	is	szervezett,	melynek	parancsnokságával	önkéntes
				Csepán	csapa-
					első

¹⁾ 180—1862. és 728-1862. sz.

²⁾ 81—1864. sz.

³⁾ 2893-1865. sz.

alispán *Bogyay Vincét* bízta meg, aki működését 1868. évi július hó 8-án kezdte meg.¹⁾

Bogyay Vince a somogyi Bogyayak családjából származott; osztrák katonatiszt volt, aki a mexikói hadjáratban is résztvett.

Csapata önként jelentkező pandúrokból verődött egybe. Mindössze tizenegyen voltak. Bogyay Sörnye-pusztán tartózkodott, oda kellett a rablókra vonatkozó jelentéseknek összefutniuk.

A csapatot a megyei házipénztárból fizették. A rablók üldözésénél a községek kötelesek voltak részükre előfogatot kiszolgáltatni. Bogyaynak a pandúrőrmesterek is kötelesek voltak engedelmeskedni.

Csépán alispán nagy reményt fűzött tevékenységükhöz. Ezen önkéntes szabadcsapat első fellépése a *nyiresi* csárdánál volt, hol meglepett egy rablóbandát, de ezek, egyideig tartó lövöldözés után, kivágták magukat, mi főleg azért vált lehetővé, mert az egyik vadász-őrjárat, a rablók helyett — tévedésből — a kocsin érkező Bogyay Vincére lődözött, kocsisát agyon is lötték, őt pedig karján sebesítették meg súlyosan.

Az itt kapott sebe nem gyógyult meg, minek következtében csapatának vezetésétől meg kellett válnia.²⁾ A Bogyay által szervezett önkéntes csapat tetteiről az előbb említett nyiresi csárda mellett történt eseten kívül semmi adathoz nem jutottam.

Bogyay helyét az alispán *Partay Józseffel* töltötte be. Az önkéntes csapat tagjai 3 forintot, a pandúrok 50 krajcár napidíjat húztak a megye házipénztárából. Hogy Partay József vezetése alatt e szabadcsapat fejtett-e ki tevékenységet s ha igen, hol, nyoma a levéltárban nincs.

Az erősebben szervezett betyárbandák Séta Pista halála után (1878), bandájának szétszórásával, tünedezőben voltak. Azután már csak itt-ott, egy-egy rövidéletű betyárbandával találkozunk.

¹⁾ Tagjai voltak: Szalay Péter, Fikár Ferenc, Beregszászi Pál (Nagybajomból), Czinkán Imre. Bogyai Sándor (Szomajomból), Tókai József, Csizmazia Márton, Pukles János és Czinkán Imre (Lelléről). 2731—1870. sz.

²⁾ Bogyay sérülése, kit az akkori idők legkiválóbb magyar sebésze, Kovács Sebestyén Endre egyetemi professzor kezelt, később bizonyos mértékig megjavult s akkor a honvédelmi miniszterhez fordult katonai vagy felügyelői alkalmazást kérve, hol nem kell sokat írni. A miniszter előterjesztette, de, hogy Bogyay kérelmét teljesítették-e, nem találtuk nyomát.

Az 1877-ben több helyütt felbukkant garázdálkodó rablók üldözésére a megye újból katonai segélycsapatokat kért. Kapott. *Vukobrankovics* százados parancsnoksága alatt három századot küldtek ki, melyeket Szigetvár, Lákócsa, Némellad, Kálmánca, Homokszentgyörgy, Görgeteg, Nagyatád, Berzence, Inke. Vése, Csákány, Gálosfa, Zselickisfalud, Kadarkút, Kutas és Sárd községekben osztottak szét, 12—13 személyből álló csoportokban. *Ez volt az utolsó katonai segítség*, amelyet — adataink szerint — a megyébe a betyárok üldözésére küldtek, noha egyes években később is sűrűn fordultak elő rablások, azok azonban nem voltak olyan rendszeresek s egy részét kanászok és juhászok összeverődött alakulatainak egy-egy előre kitervelt, megbeszélt éjjeli rablásainak lehetett tekinteni. Az emberek félelme még ekkor is nagy volt, egyes, megtörtént belyáresetek után. Ezt a félelmet gúnyolta ki az akkori »Somogy« c. lap, azt írva, hogy némelyek még a távirópóznát is rablónak nézik.

A fővárosi lapok a múlt század 80-as éveiben többször emlegették Somogyot, hogy itt nincs személy- és vagyonbiztonság. Ezekre válaszol a «Somogy» 1881. évi 42. számában: »Hát másutt, Erdélyben stb. nem rabolnak? A fővárosban sem? Tessék csak Somogy megyének óriási területét elgondolni: hárságyi, zselici, drávai, nyimkapolyi stb. erdőségeket, melyekben nemhogy légszesszel világítatnának, de nappal is bagoly röpköd, oly sötét az. Tessék 114 négyzelmérföldön zshiványt megfogni, mikor ma a Dráva-parton, holnap a Sió vidékén bolondítja a pandúrokat, aztán az orgazdák biztos utat csinálnak számukra. Sok szerencse kell bizony ehhez, az iparkodáson s erélycn kívül.«

Egyik fővárosi lapban megjelent másik közleményre is szellemesen felel és pedig visszavágó, gúnyos hangon a «Somogy» 1881. évi 14-iki számában: «összevetve Budapestet és Somogy megyét, ott kaputban, itt szűrben, ott légszész világításánál, aranyzsínóros rendőrség mellett, itt sötétben, nagy erdőségekben, kevés pandúrral .Szégyen ott is, itt is. Csakhogy ott nagyobb.»

A csendőrségnek 1884-ben történt felállításával nehezen tudtak rablóbandák keletkezni, illetőleg szerepelni. A legutolsó, jól megszervezett betyárbanda Oroszlán Palié volt, de ezt is másfél hónap múlva elérte sorsa, elfogták

minden egyes tagját, orgazdáikkal együtt. Ennek ártalmatlanná tévése után eltűntek a betyárbandák Somogyban.

A betyárok üldözésére időközönként igénybe vett katonaság nem hozta meg azt az eredményt, amit vártak tőle. Amely vidékre osztották őket, ott bizonyos megnyugvást hozott a lakosság felizgatott kedélyére. Azon a vidéken nagy általánosságban megszűnt a rablás. Csakhogy ezzel a végső célt nem érték el, mert a betyárok jólétesültségükkel megneszelve a bajt, arról a vidékről idejekorán eltávoztak a megye más részébe, esetleg más megyébe, különösen pedig Baranyába s Szlavóniába; a katonaság hiába tartott őrző-
ratokat, betyárt alig, vagy egyáltalán nem talált. Tehát míg így egyik vidéket a katonai megszállás mentesítette a betyároktól, a másikat odavonulásukkal elárasztották a betyárok. Csak helycsere történt. Betyárt alig fogtak el, alig lőttek agyon. Rendszeres, nagyobb üldözést a katonák nem végeztek, persze, ahhoz jóval nagyobb számmal kellett volna lenniök s nagy területen, talán egész megyét fclölőleg, bekerítő támadást végezni. A sok és nagy erdőség, szőlőhegyek is nehézzé tették a sikeres üldözést. A nép, ismert okokból, kitért a kellő értesítés, közlés elől. Somogyban a katonaság alig fogott el néhány betyárt élve s ütközetben is keveset lőtt agyon.

A csárdák, mint a betyárok bűntanyái és mulatozást helyei.

Csárda! Egy fogalom ma is, melyhez hazánkban mindjárt egy másik is kapcsolódik: a pusztá. De csak az Alföldön. E kettő együtt adta meg a múlt században azt az érdekes képet, mely annyira megkapta az írókat, költőket, festőket s mindazokat, kik az ősi primitív állapotok hagyományainak s eredetiségeinek szemléletében tudtak gyönyörködni. És minél távolabb fut el tőlünk az idő, annál misztikusabbá válnak ezeknek a már gyors kipusztulásra ítélt helyeknek múltbeli szereplései.

Az alföldi csárda fekvése olyan helyen volt, hogy már ezzel is felkeltette az általános s különös érdeklődést; hát maga az épület, gyakran rozoga, ütött-kopott külsejével, kezdetleges berendezésével.

A somogyi csárdák nem a Lénau, Petőfi s más költők által megénekelt pusztákon álltak. Ezek is érdekesek voltak külsejükben, beosztásukban s a bennük mozgó élet megmegnyilvánulásában; környezetük azonban már nem kötötte le a költőiességet, festőiességet észrevenni s azt élvezni tudó emberek érdeklődését, mert hiányzott hozzá a pusztá; ezért nem énekelték meg a költők s nem ihlette meg a festők ecsetjét.

Somogyban olyféle puszták nem is voltak, mint az Alföldön. Itt nagy terjedelmű legelők terültek el, azonban azokra nem épült csárda. Dunántúl általában a »pusztá« szó más értelmet, más fogalmat takarj mint az Alföldön. A pusztá Somogyban egy kis telepet jelentett s jelent ma is, uradalmi szolgálatban álló alkalmazottakkal (cselédség, pásztorok). Nagyságban a major s tanya közé helyezhető. A legelőszerű, esetleg kisebb bokrokkal tűzdelt területet mondták s mondják pusztaságnak, de nem pusztának. A »pusztasággal« a terület milyenségét, de nem mivoltát jelzik.

Somogyban magára a pusztára csak a legritkábban építettek csárdát. Zártabb, néhol nagyon is zárt területen,

utak mentén, vagy azokhoz közel, útkereszteződéseknél, erdőszéleken, vagy azok mélyében »ballangjában«, »vak-helyen«, faluk, puszták, majorok határában, vagy azoktól 2—3 dülönyire, »egy futamodásnyira«, a határok «megüt-közésénél» s a Dráva-folyó mellett, főleg a vízimalmok közelében.

A somogyi csárdák túlnyomó része nem azért vált híressé, mert a fáradt utasoknak egy-egy messzely vagy féil itce bor mellett való falatozáshoz rövidebb-hosszabb időre enyhelyet nyújtott; hogy a vásárokról hazatérő mes-teremberek s egyéb foglalkozásúak ott megpihenhettek s hogy a közelebb lakók néha-néha egy kis összejövetelre, békés beszélgetésre betértek, hanem azért, hogy a pásztorok időközönként, különösen ünnepeken, vásárnapokon, ide özönlöttek, lefoglalva az ivószobát., kituszkolva onnan^{si} esetleg ottartózkodó békés borozókat és furulya- vagy dudaszó mellett botrányos duhajkodásokat vittek véghez; de különösen azért, mert a csárdák voltak a betyárok legkedvesebb tanyái, hol néha több napon át élmeztek őket s hol vad tivornyázásba merülve, na veszély nem fenyegette őket, hasszabb ideig tartózkodtak.

Mulatozásaik az állandó eszem-izsom mellett, épp úgy, mint a pásztoroké, zajos, fékezhetetlen volt. Táncolva, dalolva, hujjogatva, baltáikat az ivószoba gerendáiba vagdalták s benthagyták mindaddig, míg a mulatozás tartott.

Sok érdekes s egyúttal véres eset fűződik a csárdákhoz. A hatóság azonban nem érdekességük, vagy költőies-ségük szemszögéből nézte a csárdákat, hanem «közbbátor-ság» szempontjából, azért azokat bizony nem szívesen tűrte, szinte egytől-egyig büntakányának tekintette s még az azokban megfordulókat is gyanúsaknak vélte; azért köz-igazgatási úton igyekezett megrendszabályozni. miért is egy részét állandóan megfigyelés alatt tartotta. E csárdák-ban a fegyveres erőknek a betyárokkal számos áldozatot követelő összeütközése volt.

A betyárok falukba, majorokba s általában telepekre csak akkor fordultak be, ha ott valakivel elintézni valójuk volt, vagy rabolni akartak, egyébként azokat — mint má-sutt is érintettük —, rendesen elkerülték. Ha fedél alá ju-tást kerestek, magánosán álló cseléd-, pásztorházba, erdő-kerülőhöz s csárdákba húzódtak.

A csárdákra nézve már 1792. évben telt a Budai Hely-tartótanács 4052. számú körintézkvényében megszigorító

intézkedést. 1810-ben a szlavóniai Kőrös megye kereste meg (1920—1810. sz. a.) Somogy megyét, azt írván, hogy »a rablóknak a szökött katonák társaságában annyira nevedekett vakmerőségeket, hogy már nemcsak magányos csárdákba bátorkodnak rablásokat s gyilkosságokat végrevinni, hanem még benn a helyiségekben is semmit sem irtóznak, az utakat ellátják, az utazókat kirabolják és a közbátorságot egészen felforgatják, azért ezeknek telles lehetőségét leendő elhárítására nézve minden Halászok tanyáinak, magányos csárdáknak egyszeribe való elrontását, az erdőknek és sűrűknek szélesen való kiirtását megrendelte ...« Kéri Somogy megyét, hogy ily rendeleteket tétetne.»

Egész teljességében közöltük ezen határozatot, mert hisz egészen bizonyos, hogy a szlavóniai betyárok, csaknem mind, a Somogyból ott kószálok közül kerültek ki.

Ezen átírat következménye lehetett Somogy megye 1810. évi június 25-i nagyobb gyűléséből (1914. pont) azon intézkedése, hogy az ügy tanulmányozása s javaslatlétéle céljából egy deputációt küldött ki, melynek mindenekelőtt az egész megyében levő csárdákat s magános épületeket kellett számbavenni s megjelölni azon csárdákat, melyek a közbiztonságra nézve veszélyeseknek tekintendők.

Csárdát 150-et, magánosán álló házat hatot jelentettek be a szolgabírák. Csárda a megyében jóval több volt. Némelyik szolgabíró azt, amelyikben akkor bort éppen nem árultak, nem vette a kimutatásba. Volt olyan szolgabíró, aki a járásbeli csárdákat azért nem jelentette be, mert olyanok nem voltak, melyek a vármegyei végzés alá estek volna. Az iratok között való további kutatások során tizet találtam olvat, amelvek a jelentésből hiányoztak, mint: Boszéntó cs., Bodvica határában, Cserteleki cs., Viszló mellett, Páczadi cs., Pipagyujtó cs., a görgeteg! mezőn. (Ezidőtájt égett le s többé nem építették fel.) Püspöki, Répási s Szelestóti cs., Besenyő községben, Téglaszer cs.

Ha a szolgabírák által kihagyott csárdákat is számítjuk, mintegy 175-re lehet tenni a Somogy megyében akkor fennállott csárdákat.

Lássuk csak a kimutatott csárdák névsorát. *Aligvári*, Bükkös és Zákány között. *Aligvári* (másutt). Alsórigóc, a darányi postaút mellett, egy malomnál. Ág, Dombi-Istváni úton, Ágozó, Ányos, Árkos (ez utóbbi Sellye-Kanizsai út mentén, Bogdásától két dülőnyi messzeségre). Babod, Ba-

lató, utóbbi Segesd-Csurgói útban, nagy erdőség közepette. Baráti, Batthiányi cs., utóbbi Selle-gyöngyösi út mentén. Berényi, Betérítő cs., utóbbi Gölle-Zimány között. Bordás Kálmáncsai erdő szélén. Borskút. udvarhelyi postaútban, Bőszénfai cs., Bukógát, Búszerző cs., utóbbi a bogdásai erdőszélén, Buvári, Gyékényestől háromnegyed órányira, Büssüi cs.

Czingerei, a légrádi révhez vezető úton, Czingerei a Szomajom-Kaposi út mentén.

Csalit, a légrádi révhez vezető út mentén. *Csatártó*., Szenla mellett. Csernodállai, Csillagos, Csengeri, Csoknyai cs., utóbbi a csokonyai cselédházak között, Csömendi cs., *Darányi*, Dabi cs., Taszárhoz közel, északra, Derékkút, Diós, Dobina cs., utóbbi Sellyéhez közel, a disznóhajtó útban. Döbrögi cs., a nagyatádi erdőben. Drávaszentpáli *Fehér*, Fekete csárda (kettő). Felsőkaki cs., Nagyabajom határában. Felsőrigóci, Füredi cs., Füred mellett. *Gombkötő* cs., Dombó-Gárdonyi úthoz közel, Góbé, Dombó-Gárdonyi út mentén. Görösgáli, Gyalányi csárda.

Hagyó cs., Nagygomhához közel. Hársos, Büssü határában, a zimányi út mentén. Háromfai, Hegyesdi, Heresznyei, Hidasi, Homoki cs. Ez utóbbi Drávatamásihoz közel, a Dráva mellett. Horostói cs., mely időközben elpusztult. *Jossai* cs., a kanizsai berek és Iharosberény között elterülő vad erdőség közepén.

Kaposujlaki, Kászói, Kazsoki, Kápolna cs., ez utóbbi a turbéki kápolna mellett. Kercseligeti, Kereszt cs., ez utóbbi Szülök mellett. Kettőshársfai, Kettős-csárda, utóbbi Háromfa mellett. Kisalberti^ Kisbaráti, utóbbi a szobi s nagyatádi határok megütközésénél. Kisbabái cs., Vadé és Mocsolád között. Kiscsárda, Görösgál mellett, Kisházi, Kishomoki cs., utóbbi Csicsó pusztától három »dülőnyire«. Kismernyei cs., Mosdós mellett. Kóczi cs., a Segesd és Vése közti erdőben. Kopor cs., Pettend községtől egy »futamodásnyira«. Kopár cs., a bukógáti erdőben. Korpádi cs., Besenyő, Lábod és Kadarkút között. Kolompos cs., Büssü mellett. Korostó, Drávatamási mellett, Kostenyeva, Drávaszentmárton mellett. Kötcei cs., Kő'tcse és Csepel között. Kötcei, Kőröskislaki, Kutyahegyi cs., ez utóbbi Kercseliget mellett. Küházi cs., Nagyabajom mellett.

Lonkai cs., Gárdony mellett, Lonkai cs., Tótujfalu mellett. Lapai cs., Felsősegesd mellett, Lapai cs., Lapa-puszta mellett, Lapódi, Lászka cs., ez utóbbi Lakócsa mel-

lett. Lellei házak, Létai csőszház, mindkettő lakás lett. Lóki cs., Lóki-puszta mellett.

Magosd cs., Nagykanizsa és Ihárosberény között futó postaútnban. Malomi, Markóci, Messzelátó cs., ez utóbbi Pettendhez közel. Mélyvizi cs., Csurgó-Berzence közti keresztútnál, Molványi cs.

Nagybaráti cs., Bolhás-nagyatádi út mentén. Nagyhomok cs., valahol Drávátok körül. Nádasdi, Németladi, Niklai, Nyiresi cs., ez utóbbi Kercseliget környékén.

Okamalomi cs., Tarany határában.

örsi cs., Szentgáloskér határában.

Öszödi cs. (kettő).

Pali cs., valahol Bükkösd körül. Partallai cs., Szülök Határában. Patcai, Petikendi cs., ez utóbbi Zákány körül. Péntelhajtó cs., Gyöngyösmellék határában. Egy Pénlelhajtó (Pendelhajtó) cs. Patosfa, Hatvan és Káhnáncsai pusztá között is volt). Péntekhelyi cs., Lelle-Látrány, Radó pusztá között. Pipagyujtó cs., görgetegi mezőn. Ez időtájban égett le s többé fel sem épült. Pöckendi cs., a zákányi szőlőhegyek között. Putenta cs., Tótgyugy melletti erdő közepén. "

Ré (Réh) korcsma. Szfára mellett. Rinva cs.. inkei erdőben. Rigó cs., Gyalán mellett, Rigóc cs., közel Gyalánhoz. Rigóc cs., Darány mellett. Rosta, Róka cs., ez utóbbi Szulimán határában. Rózsa cs., Turbók határában. Rizsa cs., Darány, Rózsa cs., Dombó községek határában.

Sandi cs., Tótgyugy halárában. Sántosi, Sámsoni, Sárkuli csárdák.

Szánszus cs., Kisalberti határában. Szehenfa pusztai cs., Hoboltól »egy futamodásnyira«. Szentpáli, Szerénfai, Szentmiklós pusztai, Szölcskei, Szöllőskislaki, Szörényi, Sztára csárdák.

Tarnicz, Tárnai cs., ez utóbbi Kercseliget mellett. Tas, Tomaji. Toponári úti csárdák. Tótfalusi cs., szőlőhegy alatt. Tótszentgyörgyi cs. j Tótsári cs., Baté határában. Töreki cs., Turbéki felső csárda, a turbéki pusztán. Tüskévári cs., Szigetvár határában.

Ugói, Uzdi cs.

Vecsenyei cs.. Udvarhely határában. Visszafolyó cs., Surd-Szentmihályhegy közti úton. Viszlói házak, a község határában. Vörösfalusi házak, Varásló mellett.

Zádori cs., Zdálai cs., Berzence mellett. Zákányi, Zocsikai és Zsitkai csárdák.

Arról a deputáció jelentést tett, hogy kik voltak e csárdák s magános házak tulajdonosait, arról azonban megfeledezett beszámolni, ami igen fontos lett volna, hogy kik voltak azok bérlői, lakói, mert hiszen a bérlők nagy része valószínűleg zsidó volt s rendszerint orgazdáként is szerepeltek az oda járatos betyároknak.

A jelzett deputáció a jelentésekből megismervén a magános csárdák s házak körülményeit, a veszélytelenekre semmiféle megjegyzést nem tett; a közbátorságra veszélyeseknek tartottakra nézve azonban a vármegye nagygyűléséhez benyújtott jelentésében azt javasolta, hogy ha azokat földesuraik (mert hiszen a csárdákat mind azok építették) fenn akarják tartani, » a bátorság megadására# egy esztendő leforgása alatt egy, vagy több épületet tartoznak építeni, megjelölván, hogy melyikhez mennyit.

A kimutatásba vett 165 csárda és magános épület között nem volt kifogás 55 fennállása ellen; kifogás alá esett 114. Ezek mellé — úgy látszik veszélyességük mértéke szerint — javasolta a deputáció az építendő házak számát. Egy házat kívánt 29, két házat 56, három házat 10, négy házat 12 és öt házat egy csárda mellé építtetni.

A deputáció másik két javaslatára az 1813 évi egyik nagygyűlés nem tért ki.

A javaslat a közgyűlés előtt felolvastatván, a következő határozatot hozta:

«... Elsőben is egyes akaratjával az egybegyűlt Karoknak és Rendeknek határoztatott, hogy mindazon csárdák, melyek minden publicus utakon kívül sötét helyeken és erdőkben vágynak helyheztetve, és különben ismeretesek, a sok gonosztevőknek ottani lappangása és több eseteknek mivolta miatt, nem elegendőnek állapíttatván azok eránt az, hogy azok mellé bátorság miatt házak építtessenek. mert inkább feltehető az, hogy akik magokat oly barlanghelyekre resolválják lakásra, inkább Gazdaságra, mintsem bátorságra nyújtanak alkalmatosságot, tehát, hogy ilyforma Csárdák Simpliciter Demobilizáitassanak. Továbbá végeztetvén az is, hogy ahol ilyesforma magányos házak az erdőkbe lennének, és ott Uraságoknak Cselédjei lakásokat tartanak, minthogy ilyenforma lakásokat elrontani nem lehetne, azoknak a Bor áruítás oly helyeken egészben megtiltassék. — Ezeknek tehát következőjében következő Csárdák azok, a kiknek Cassatiója határoztatott, úgymint *Patzai, Kercseligeti, Kutyahegy, Szentpáli,*

Zákányt, Füredi, Kisalberti, Ágozói, Feketei, Pullentai, Nyiresi, Kolomposi, Góbéi, Lankai, Markóczi, Bu-szerzői. A bornak áruitatása pedig tiltatik *Erdőkerülő háznál, Dörögicsei Birkásnál, Pali-pusztán levő Birkásnál, Kisbabái Csárdánál, Cserna Dallainál*«.

«Többnyire pedig feladatik minden illető Szolga Bíró Uraknak, hogy mindezen végzésnek tellyesítését, mint azon házaknak felépíttetését, melyeket ezen tárgyban Dolgozó Deputáció az illyes Csárdákhoz projectal... eszközöljék és az illető uradalmakkal eszközöltessék...».

Nem tért ki a közgyűlés a deputáció azon javaslatára, hogy hol az országútak sűrű erdőkön vezetnek keresztül, hol a szekerek is bajjal vergődhetnek át s így az utonállók, csavargók elrejtőzhetnek, az erdők bizonyos szélességben vágassanak ki, valószínűleg azért, mert már korábban erre nézve adott ki rendeletet, továbbá arra, hogy alkosson a vármegye egy olyan statútumot, mely szerint minden pásztor, bojtár tartozzék egy éven át egy gazdánál maradni. Ez utóbbit azzal indokolta a deputáció, hogy köztudomásúlag a pásztorok soraiból kerülnek ki az utonállók, csavargók (betyárok) s ezek álhatatlanok és minduntalan változtatják helyüket, hogy az elkövetett gonosz cselekedeteik következményei elől megmenekedjenek.

A csárdák s magános házak mellé állítani kívánt több ház építése aligha erősíthette volna lényegesen a belső bátorság érzetét, mert néhány ház egész bizonyosan nem tartotta volna vissza a betyárokat, hogy oda ne ránduljanak. Ezt a javaslat is igazolja, melyben ilyen kitételeket találunk: »A Csárda mező közepén van, de azért a csavargóknak alkalmas menedékhely.« És: »Noha két dülőnyire van a falutól, a csavargók (betyárok) mégis gyakran látogatják.»

Ők ott, ahol hatósági fegyveres erőt nem éreztek közelükben, akár falukba, akár majorokba, bátran betértek.

Érdekes volna a deputáció által beadott kimutatás csárdákra vonatkozó jellemző leírásának csaknem mindegyikét közölni, ha ezzel ismertetésünket túlhosszúra nem kellene nyújtani. Néhányat azonban bemutatunk.

A *Balázsi csárda*, melynek tulajdonosa gróf Festetich György volt, a Segesd—Curgó közötti út mentén, a legnagyobb erdőség közepén, a gonosztevőknek menedékhelye. Sok gonosztetteket vittek benne véghez. *Csatártó csárda*, Senta mellett, szintén gróf Festetich György volt.

magánosan az erdőben. Sok gonosz dolog történt meg ott. *Rászól csárda* az esztergomi főkáptalané volt. A szobi erdőszélén feküdt, világos helyen, de mégis csavargók barlangjainak lehet mondani. *Kisbabái csárda*, Mocsoládtól egy-negyedórányira, »A csavargók most is gyakran meglátogatják, mert felső részről erdős, veszedelmes helyek vannak hol csavargók tartózkodván, ott jönnek össze. Egy csavargót itt fel is akasztottak, jele a most is fennálló akasztófa. *Nagybaráti csárda*, a Bolhás—Atád közti út mentén, ahol a csavargók leginkább szokták magukat »röjtögetni.« *Kutyahegyi csárda*, gróf Niczky tulajdona, Kercseliget mellett. Itt akasztottak is.

Hogy a vármegye végzésének általában milyen eredménye volt, arról nincs módunkban tiszta képet nyújtani: hogy bizonyos mértékű sikere lehetett, azt onnan lehet következtetni, hogy a csárdák jelentékeny része eltűnt, mert a I<0s0bbi évtizedek múltán, midőn a csárdák ügye ismét tárgyalás alá került, a most kimutatott csárdák túlnyomó része már nem szerepelt. Az azonban bizonyosnak tekinthető, hogy a közbátorság erősítésére követelt házak közül alig épülhetett fel néhány.

Négy évtized múltán, 1852-ben ismét felmerült a csárdák megrendszabályozásának kérdése, mely az akkori cs. kir. katonai s polgári kormányzónak, a fennállott pest-budai helytartósági osztályokhoz s a katonai rendőri hatóságokhoz kibocsátott 5301. sz. rendeletben nyert kifejezést. Az erre vonatkozó iratokat a megyei levéltárban nem lehetett megtalálni s így az intézkedés részleteit s azok keresztülvitelét nem ismerjük. Annyit tudunk, hogy a megrendszabályozás egyik neme volt az a rendelkezés, hogy a csárdások a náluk tartózkodókra tartózkodási levelet voltak kötelesek kiállítani.

Legutolján 1863. évben tett javaslatot a Helytartótanácsához Mérey István, Somogy megye akkori főispáni helytartója, a veszélyes csárdák bezárására nézve, ő valószínűleg nem tudott a korábbi években kiadott ily irányú intézkedésekről, mert akkor azokra bizonyára hivatkozott volna. Felterjesztéséből idézzük a következőket: »A megrendült közbiztonság feldúlóinak a büntető hatalom kezeibe átadása folytán bírói vizsgálatokból kétségtelen ténynyé vált, hogy a rablók, különösen a szigeti járásbeli és drávamelléki erdőségek szélein szokatlan nagy számmal

létező u. n. csárdákban és kisebb pusztai zugkorcsmákban nemcsak rejtek-, de mindenkor biztos menedéket, helyet is, a csaplárosokban pedig, kik többnyire munkától irtózó, feslett életű, rossz egyének, vétkes merényleteik végrehajtásában orgazdákra találhatnak. Az ily közbátorságra felette veszélyes csárdáknak és pusztai korcsmáknak megszüntetésére égető szükség van.¹

Mérey István a Helytartótanács jóváhagyását kérte arra, hogy ily gyanús csárdák és pusztai korcsmák bizonyos határidő alatt bezárattassanak, vagy lakhatatlanná tétessenek, jövőre pedig minden ily csárdának, korcsmának, mint megannyi bünfészeknek felállítása eltiltassék s csak kivételesen, a hatóság által engedélyeztessék.

A Helytartótanács, miután ily irányban már korábbi rendeletek is intézkedtek, megjegyezte, hogy mielőtt érdemleges határozat hozatnék, okvetlenül szükséges a bezárandó épületek bővebb leírása.

Ez iránt tehát Mérey újabb felterjesztést tett a Helytartótanácsához,²⁾ mit az tudomásul vévén, intézkedés történt a szóbanlévő épületeknek összeírására.

Ez megtörtént. Rovatos kimutatásba vettek 48 csárdát, korcsmát, tehát egyharmadátsem, mint 1813-ban. Ezek: *Aligvári* (1813-ban is megvolt). *Aradi cs.*, a nagybajomi útban. *Barna csárda*, Szerdahelyi pusztán, *Kapoly—Igái—Köröshegy* vonalon, *Becsali cs.*, mely a leghíresebbek közé tartozhatott s melyről a nóta azt mondja:

*Becsaliba járnak híres lányok.
Rézítcéből isznak a betyárok.
Becsaliba járok,
A betyárbandába magam is beállók.*

*Zsindelyezetl a becsali csárda,
Rezgő pohár víg muzsika járja,
Jó bor mellett, cigány mellett
Betyárok közt énekelget
Korcsmárosné kökényszemű lyánya.*

Bokcs, (Pálfalvi halárban), *Becsali cs.*, Drávafok—Sellye közötti úton. *Beterítő* (1813-ban is megvolt), a Kapós—Gölle útvonalon, *Bocskád*, Bélavár határában, *Csaiártó*,

¹⁾ 880—1863. eln. sz.

²⁾ 942-1864 eln. sz.

Tarany határában, *Csertelek*, Visonta határában. *Cseri cs.*, Alsók határában, *Csillag cs.*, Alsók határában, *Dezsedán*, volt molnárlakás, Juta—Aszaló között, *Döbrögi cs.* (1813-ban is megvolt), a nagyatádi határban, *Eblak cs.*, Marcali—Nemesvid között, *Fakos*, Miháld—Nagykanizsa között, Miháld—Nagykanizsa között, *Földhidi cs.*, Nagybjom—Sárd között, *Hársas cs.* (1813-ban is megvolt), Kaposvár—Gölle

Zokoga csárda.

közötti útvonalon, *Kettős cs.* (1813-ban is megvolt), a heresznyi és vízvári határban, *Kétkisvidi cs.*, Marcali és Nemesvid között, *Királgrév cs.*, Visonta határában, *Kisbáráti cs.* (1843-ban is megvolt), Nagyatád és Bolhás között, *Kisbábongi cs.*, Mocsolád határában, *Kiscsárda* (1813-ban is megvolt), Görösgál határában, *Koczi cs.* (1813-ban is megvolt), Görösgál határában, *Kóczi cs.* (1813-ban is megvolt), Tótfalunál, a Dráva parton, *Lóki cs.* (1813-ban is megvolt), Nagybjom és Sárd között), *Messzelátó cs.*

(1813-ban is megvolt), Istvándi—Gyöngyösmellék közötti útvonalon, *Nagyerdő* és *Nagyág* cs., a Sellyei erdőben, *Nagyhomok* cs. (1813-ban is megvolt), Drávatok—Sellye útderékon, *Okorág*, Lankai csárda mellett, *Pálé* cs., Dombó—Drávatamási út mentén, *Portaija*, Kaposvár—Pécs út-

Alsónyiresi Betyárcsárda homlokzata.

vonat mentén, *Pálgát* cs., Lakócsa—Drávatok közötti úton, *Répáspusztai* cs., *Sörnyeipusztai* cs., *Sztára—Réh* (1813-ban is megvolt) Réh faluban. Talán ez volt a ma is *Zokoga* név alatt ismeretes betyártanya, melynek gerendáin még mindig láthatók a baltabevágások, melyek vad mulatozásai-
saiknak tanujelei. *Ticsiny*, Baranya megye déli határa mentén, *Ticsinya* cs., Bodvica határában, *Tüskevári* cs., Bér-

zence határában, *Viganvár cs.*, Istvándi—Babócsa között, *Vitorág cs.*, Tótszentgyörgy határában, *Zarany*, csoknyai uradalmi erdőben.

Ezek közé több akkori hírhedt csárda nem volt felvéve, ezek: *Alsóbogát cs.*, *Ányos cs.*, Kölkeden, Pusztakovácsi mellett, hol Juhász András is meg szokott fordulni. *Alsónyiresi*, u. n. *vBetyár csárda*^, melynél a múlt

Az alsónyiresi Betyárcsárda udvar felől.

század 60-as éveinek betyárbandái többször harcban állottak a hatóság fegyveres embereivel. E csárda ma is áll s cselédlakásul szolgál. *Baláta cs.* (1813-ban is megvolt), Cserepes (nem tudni hol feküdt, nótába van foglalva), *Endrőczy cs.*, *Endrőcz körül*, *Leveles cs.*, melyről szintén nóta szól:

Egyik iszik Levelesben, .
A másik a Cserepesben,
Harmadik a Fogadóban,
Most isznak a lopott lóra.

Kakonya cs., Kisbári cs., Krumpli cs., Berzencze mellett. Kürtös-pusztai csárda, melyben Juhász András is mulatozott. *Maróti cs.,* Postamalomi kocsmá, Szentmiklósnál. *Rózsa cs.,* Turbók mellett (1813-ban is megvolt). *Rigóczy cs.* (1813-ban is megvolt). *Tótszentgyörgyi cs.,* hasonló nevű pusztán. A múlt század 80-as éveiben pusztult el. Tulajdonosa állítólag Patkó Jancsi révén meggazdagodott. Nincs a jegyzékben *Nyires-pusztai csárda* sem, hol pedig a pandúrok s betyárok között harc is folyt.

A kimutatásból kitűnt, hogy ezen csárdák, egynek kivételével (mely valami birkásé volt), közép- és nagybirtosoké volt és pedig 24 főuré, 15 középbirtokosé, 3 kegyesrendieké, 2 káptalané, egy apátságé s 2 kincstáré.

A 48 csárdából a kimutatás rablók (betyárok) tanyájául 21-et, közbátorság veszélyeztetőnek 9-et, élelmezési helyül egyet, orgazdaságra alkalmas helyül egyet, fölösleges és veszélyesnek 14-et, gyanúsak kettőit jelölt meg.

A csaplórosok, csárdások jó része többé-kevésbbé meggazdagodott, mert egyúttal orgazdájuk is volt az oda járó betyároknak, pl. a *Kölesei, Csicsalpusztai, Alsónyiresi, Zákányt s Zöldág csárdák bérlői.* Pedig ezeket a helyeket rendes utas alig látogatta. Berzsenyi »A magyarországi mezei szorgalom némely akadályai« c. munkájában (17—18. 1.) írja: »A majdnem minden birtokos bor- és husáruló zsidókat tartván... s az ily mészárosok által számtalan lopott marha levágatik, holott eléggé tapasztaljuk azt, hogy ily zsidók többnyire csak orgazdák...« A két Kászói csárdában, melyek alig voltak egymástól 100 lépésnyire, a csárdásoknak 100 darabot meghaladó marhájuk volt. Ezek jó részét betyárok lopták oda.

A csárdák tulajdonosait a hatóság felhívta, hogy 8 nap alatt tegyenek jelentést a csárdák megszüntetése, befalazása, lebontása, vagy felgyújtás által való megsemmisítése iránt. Persze, e felhívás teljesítése, hozzá még oly rövidre szabott határidő alatt, nem ment könnyen, mert hiszen, mint láttuk, a legtöbb magántulajdon volt s azok a királyi kisebb haszonélvezeti (regálé) joggal jártak s így teljesen igazuk volt egyes felszólalóknak, hogy az állam, a megye a magánosok vagyonának megsemmisítésével csak az esetben rendelkezhetnek, ha az okozott kárt megtérítik, mert a közjóra áldozatot tulajdonjog rövidítésével és ingyen csak akkor lehet követelni, ha ahhoz az ország minden lakosa aránylag hozzájárul.

Érzékenyen érintette ezen rendelkezés a csárdák bérlőit, különösen azokat, kik hosszabb időre kötöttek a tulajdonosokkal szerződést. A kincstár s egyesek azonban, különösen a nagybirtokosok, készséggel beleegyeztek a csárdák lebontásába, illetőleg az épület más célra való felhasználására s nem kívántak kárpótlást, de a tulajdonosok többsége ellenezte a bezárást, sőt óvást emelt az intézkedés ellen. Egyesek abban az esetben adták beleegyezésüket, hogy nekik, de legalább is a csárda bérlőjének teljes kárpótlást nyújtsanak.

A csárdák ügyében tett intézkedések végső eredményét homály fedi. Erre vonatkozólag adatokat nem találtam. Valószínű, hogy az ügy elsekélyesedett. Mutatóul egyik-másik régi csárdaépület ma is fennáll.

Ha ezeket a primitív, jórészen fa-, vesszőfonású, vagy töméses falazatú házakat szemléljük, felidéződik emlékezetünkben a hajdan ott időző, vad mulatozásba merült betyárok morc alakjai, kik beszállásra, elrejtőzésre megelégedtek ily hajlékokkal, sőt azokban nagyon otthon érezték magukat. Nekik csak fedél alá jutás kellett, ahol aztán vígan ment az eszem-iszom, főleg a húsféle, a borivás a végtelenig.

Borba ölték vesződéséges, hajsza életük búját-bánatját, a bor robbantotta ki elkeseredésüket, haragjukat, de ez váltotta ki néha-néha a lelkükben szunnyadó jóérzéseket is.

A betyárok élelme.

A betyároknak, mint a rendes foglalkozásból magukat kikapcsolt s szabadon kószáló embereknek^ a táplálkozása nagyon egyenlőtlen, többször rendellenes volt, anyagában s minőségében egyaránt. Változatossága is szélsőségekben nyilvánult. A véletlen helyzetek adták meg a lehetőséget, mit, mennyit ehetnek. Italuknál azonban csak minőségben volt változás, a mennyiség csaknem mindig korlátlanul adódott.

Az ételekben, ha jómódú magánházhhoz jutottak be, dúskáltak. Az úriháznaknál kényszerből, a pásztorháznaknál, vagy orgazdáiknál pedig szívésségből minden jóval ellátták őket. Ez utóbbiaknál napokig maradtak s ott valósággal dőzsöltek. Gyakran azonban, ha a hatóság emberei nyomukban voltak s üldözték őket, menekülés közben napokig csak futva ettek valami ételt, ami tarisznájukban volt, vagy az útbaeső szegény tanyai, pusztai emberektől kaptak. Ezek főleg száraz ételek voltak: túró s szalonna, télen füstölt hús.

Egyébként leves s más könnyebb ételt nem is igen kívántak s ha mégis szerettek volna enni, járás-kelésükben nehéz volt egyszerre részükre elkészíteni. Életük legnagyobb részét szabadban s elsősorban erdőségekben töltötték, hol, ha maguk készítették ennivalójukat, főzéshez nem foghattak, már azért sem, mert ehhez való edényeket nem hordoztak magukkal. Főzéshez a betyárok nem értettek, kivéve talán a gulyáshúsleves elkészítéséhez, melyet pásztorkodásukban tanulhattak meg.

Főzelékféléit csak hallomásból ismerték. Abban az időben még a földművesnép sem készített főzeléket, annál kevésbbé a pásztornépből kisarjadzott betyárok. A földművesek ettek burgonya-, lencse-, hajdina-, répa-, káposztas rántottlevest, ugyanezekkel azonban, mint főzelékkel, nem éltek. Ma sem igen. A betyárok csak akkor ettek levesféléit, ha valahol családokhoz tértek be, csárdákban szálltak meg, vagy parancsszóra vitettek magukhoz tartóz-

kodási helyükre és pedig leginkább erdőbe, szőlőhegyekbe, ételt.

Egyes házaknál, főleg magánosan levő pásztoroknál, cselédeknel, erdősöknel, ispánoknál s földbirtokosoknál megjelentek s ha enni kívántak, az ételt, avagy vacsorát s ebédet egyszerűen megrendelték.

A majorokban, pusztákon a legtöbbször bárányt, birkát ölettek. Többféle ételre nem vágytak.

Az uriházaknál, különösen az akkori időkben, ennivaló mindig bőven volt., válogathattak.

Ahol az uriházakba nem akarlak bemenni, ott vagy egy pásztoremberrel üzentek, vagy maguk közül egy-két társuk megjelent s előadták kérésüket, egyes esetekben követelésüket. Ilyenkor malacot, juhot, sonkát, bort s pénzt kívántak. Ezeket rendszeren meg is kapták s azután az illetőket tovább nem nyugtalanították.

Néha az ilyen egyénekhez egyszerűen bezörgettek s ha kedvezőtlen választ kaptak tőlük, megfenyegették, különösen azzal, hogy házukat, gazdasági épületeiket, vagy terményeiket felgyújtják.

Egyszerűbb embereknél az étel árát néha megfizették, a csárdákban pedig rendszeren, s nem egyszer bőségesen is. Ha jókedvre kerekedtek, többször olvasatlan bankókat dobtak oda a csárdásnak. Hisz pénzük bőven volt s azt könnyen szerezték, tehát könnyen is dobálták ki. Ebül jött pénz ebül megy el — mondja a közmondás.

Ha uriházakba megvendégeítés okából jelentek meg, az elibük adott ételeket s italokat nyugodtan költötték ei, elbeszélgettek a háziakkal s barátságosak, sőt nyájasak is voltak, a borivásban mérsékeltek magukat s józan fővel, a szívességet megköszönve, távoztak.

Csaknem minden uradalomban meg volt határozva — kommencióként —, hogy a gazdaságot intéző ispán, vagy gazda mennyit juttasson évenként az arra járó betyároknak állatokban, húsban, terményekben, esetleg egyebekben. Ahol sűrűen jártak, ott bizony többet is kellett adni. Az ilyen uradalmaknál, ha a betyárok valami pénz, vagy egyéb követeléssel álltak elő, rendszeren arra hivatkoztak, hogy: «hiszen kommenciót ad az uraság.»

A betyárok legfőbb étele a hús volt és pedig a juh- és sertéshús, azonkívül, ha húshoz nem jutottak, tojás és szalonna. Ezekhez elég könnyen jutottak. A juh-húst akár-melyik majorban megkapták, tojást meg a legelhagyottabb

tanyán is. Megkapták vagy önkéntesen, vagy parancsszóra adva, ingyért, vagy pénzért.

Ha a szükség úgy kívánta, juhot, malacot s süldőt, alkalomadtán lopással szerezték meg. A disznót a háztól éjjel észrevétlenül hajtották el, vagy künn a mezőn a legelésző csürhéből nyíltan, a kanász szemeláttára terellek ki annyit, amennyit akartak. Ha sokat hajtottak el, akkor rendszeren Szlavóniába szállították, kiválasztva 1—2 darabot leölésre s ebből éldegéltek.

A károsult kanásznak hallgatnia kellett, ha bajt nem akart magára zúdítni.

A juh-húst rendszeren a majorban süttették meg s ott lakmároztak belőle a majorbeli gazdánál, számadónál, vagy magánál a birkásnál, a disznókat pedig az erdőbe hajtották s ott legeltetve, makkoltatva, egyet-egyet maguk leölve, húsát fokozatosan megsüttették.

A sütést az erdőben maguk végezték — nyárson. Az erdőben való tartózkodásuk alatt, ha nem tartottak a gomolygó füst által való elárulástól, rendszeren tüzet raktak s körülülve, mindegyik sütötte a maga falatját.

Rablásaiknál sok füstölt disznóhúst, különösen sonkát s szalonnát vettek magukhoz. Néhol az éléskamrát nagyon megvámolták s mindenféle ennivalót — amennyit csak lehetett — elvittek. Egy részét az ételféléknek — más rablott tárgyakkal együtt — orgazdáiknál, kedveseiknél helyezték el s látogatásaik alkalmával lakmároztak belőle; jutott még arra is, hogy magukhoz útra megfelelő mennyiségben a mindig nyakukban lóggó tarisznyába gyömöszöljenek,

A betyárokat orgazdáiknál mindig bőséges lakoma várta. Néha disznókat öltek megvendégelésükre.

A betyárok, ha húsok volt, másféle ételt nem is kívántak enni.

Fontos volt náluk az ital. Ezzel mindig bőségesen éltek.

Reggelenként, de néha napközben is, pálinkát ittak. Néhány kupica nem volt ám elég. 1—2 itcével is elfogyasztottak. A reggeli pálinkázás után, rövid idő múlva, már délelőtt kezdődött a borivás s az lefekvésig szakadatlanul folyt. A borivásban — mondhatni — telhetetlenek voltak.

Egyeseknél s csárdákban tartózkodásuk alatt mindig ittak. Alkalomadtán szőlőhegyekbe rándulva, egy-egy pincét feltörtek s ha biztonságban érezték magukat, ott ittak a csapraütött hordóból. Az ismegtörtént, hogy erdei ta-

nyázó helyükre vitettek le suttyomban kocsival, szekéren^ falombokkal eltakartan, hogy mások észre ne vegyék, egy hordó bort s ott csapra ütve, fogyasztották el.

Magánházaknál, ahova befészkeltek magukat, akár megvendégeltetéSj akár más címen, bornak mindig kellett lenni és pedig jó bornak. Akármilyenel nem elégedtek meg. Ha az illető háznál jó bort nem tudtak előteremteni, egyes esetekben ők maguk jártak utána, hogy szerezzenek. Vagy a csárdástól hozottak, vagy a helybeli ispánhoz, urasághoz üzentek, hogy szolgáltatson ki nekik élvezhetőbb bort. Midőn Sobri Jóska bandájával a zimányi birkásgazdához szállt, rögtön iváshoz fogtak s másnap, késő estig, folyton ittak.

~ Mint Patkó Jancsi bandájának a homokszentgyörgyi kasznárnál való tartózkodásáról szóló hatósági jelentésben olvassuk, négy betyár reggel 5 órától estig 28 itce bort ivott meg s másnap a csárdában tovább ittak s bizonyára a következő napokban sem hagyták abba.

Evésben a hús, szalonna, ivásban a bor, pálinka volt a fő.

A betyárok, mint láttuk, ahol csak alkalom kínálkozott, mulattak, dorbézolták, féktelenkedtek. Érezték, hogy életük állandóan kockán áll, nem tarthat soká, ki kell tehát használni minden alkalmat, míg lehet, előbb-utóbb úgylis bekövetkezik a leszámolás, a tragédia ...

A betyárok termete, haj- és ruhaviselete.

A betyárok *testalkatát* a hivatalos jelentések rablásaik és elfogatásuk után, kihallgatásuk alkalmával, rendszeren leírják. A felvett jegyzőkönyvek némelyike egész részletesen foglalkozik külsejükkel, amint majd egyes hirhedtebb betyáralakok ismerlesénél látni fogjuk.

A testalkatra nézve megállapítják, hogy alacsony, köpcös, szélesvállú, kistermetű, sovány, közép nagyságú; a nagyobb termetnél: öles, egy ölnél magasabb. É leírásokból minden statisztikai összeállítás nélkül megállapítható, hogy a betyárok jórészenek termete közép nagyságú volt s jelentékeny számban kistermetűeket is jeleznek. Magas termetű kevés volt, ami egészen természetes, mert hiszen nemzetségre nézve majdnem mind magyarok voltak, a magyar nép pedig általában közép termetű, vagy annál alacsonyabb.

Arca a legtöbbnek kerek, gömbölyű volt; de volt köztük hegyesajkú, vékonyképű is. Hosszúkás arcról alig van említés téve; magas homlokról is ritkán van szó. Az *arcszín* főleg barna. Az arc leírásakor hozzáteszik, hogy: ragyás, halvány, pirosas, barna, erősen barna («fekete») arcszínű. Szeme kancsal, szája pöttyedt. Némelyik betyárnál azt is megjegyzik, hogy szép ember.

A betyárok *hajviseletéről* a jelentések, leírások csak annyit említenek meg, hogy nyírott hajúak. A nyírott haj a múlt század 60-as évéig nem volt szokásban, csak a katonasághoz besorozottaknál volt általános. A legény bevonulásakor a kaszárnnyában az volt az első, hogy a haját lenyírták, ami az illetőre nézve szinte eseményszámba ment. A katonanóták is megemlékeznek a »göndör«, vagy »bongyor« haj lenyírásáról. A múlt század 60-as évei betyárjainak szabad növésre engedett hajuk volt, de nem szabadon hagyva, hanem — az akkori általános népies hajviselet szerint — hátul két ágban s oldalt a fülek mellett az arcoldadról lelóggó csimbókokkal, amilyenek Milfait is Veszprémben, felakasztása előtt, lerajzolta egy szobafestő.

A *haj színét* is megemlégették a leírások, hogy ez vagy az feekete, szőke, vörösesbarna hajzatú. ősz, sőt szürkülő haját nem olvastam a hivatalos iratokból, ami arra mulat, hogy a betyárok túlnyomó része fiatal, 18—40 év között? korban volt. Egynél megjegyzik, hogy fekete göndörhajú,, melynek fűrtje az arcát borította. Hajukat — az akkori divat szerint — erősen bezsírozták; Berzsenyi 1833-ban »zsíros betyárt« említ, egész bizonyosan bezsírozott hajuk s kalapjuk után. ')

A *bajusz- s szakállhordást* rendszeren leírták, mert ezek az arcnak oly jellegzetességet kölcsönöztek, ami az illetőnek elfogatásához való felismerését elősegítették. A bajusznak a nagyságát, állását, kipödrési módját és a szakállhordás alakját, a szakáll színét is feljegyezték a jelentések. Pl. a bajusznál sok helyen olvassuk, persze a fiatalabbakra vonatkozólag, hogy »mohódzó« (serkedző) kis, vékony bajuszú, »csekély« bajuszú, fekete, kikent, nagy kipödrött, vagy vágott bajuszú. Séta Pista híres betyárnak például — a bejegyzés szerint — nagy »kosszarvú« bajusza volt.

A *szakállra nézve*: állán kisszakállú, egész ábrázatát befödő, erős, tömött, vagy ritkás, vöröses, fekete szakállú, körszakállú, állán kiborotvált pofaszakállú. A fiatal betyárok túlnyomó része nem hordott szakállt.

Egyébként a betyároknak külön bajusz-, szakáll- s hajviseletük legfeljebb bizonyos árnyalatban lehetett. Általában olyan volt, mint a köznépé s főleg mint a pásztoroké.

A betyárok *ruhaviselete* részben különbözött a földművesnép ruhaviseletétől, inkább a pásztorokéhoz állt közel. sőt egy részénél azzal azonos volt. Egyébként meghatározott ruhaviseletük nem volt s egyes bandák tagjainak a legkülönbözőbb ruhadarabjaik voltak. A betyárok öltözködését egyes rablások alkalmával a kárvallották vallo-másai s hivatalos jelentések alapján állíthatjuk Össze. Mint látni foguk, ez az öltözködés nagyon változatos volt, aszerint, amilyen alkalmi s anyagi lehetőségeik voltak a ruházkodásra.

A *kalap*. A legáltalánosabb volt a hajdan, *lapostetejű*., széles karimájú, széles szalaggal szegett, zsírozott kalap, melynek karimáját a vármegye 1815. évi augusztus 1-i nagygyűlése a Helytartótanács 12.848—1815. sz. rendelete értelmében nyolc hüvelyknyinél szélesebbre nem szabadott

¹⁾ Berzsenyi D.: Magyarországi mezei szorgalom némely akadályairól. 10. l.

szabni. Egyébként ilyféle rendelet is jelent meg. Barcza főbíró 1808-ban jelentést tett a nagyszélű kalapok elmeteléséről. (1808. nagygyűlés, 643. p.) Ez a fajta kalap nagyon súlyos volt. Azután olyan lapostetejű, melynek karimája magasan hozzásimult a tetejéhez, vagy a még régebbi szarvszerűleg elhajlott attól. Az alacsony tetejű, kis, szűk peremű *pörge kerekkalap*, melyet csárdáskalapnak is neveztek. Az ilyen kalapokat egyesek széles szalaggal az állón lekötötték. A Patkó testvérek bandái mind pörgekalapot hordtak. A betyárok egy része a széles karimájú pásztor-

A betyárok vergánya kalapja.

kalapot hordta. Volt ilyenben csúcsostetejű is. A választékosabban öltözködők uras, feketeszínű kerekkalapot hordtak. A betyárnóta a pörge kalapról szólt:

*Félrevágom, pörgeszélű kalapomat,
Félvilággal nem cserélem sorsomat.*

1840 körül divatos volt a *betyárkalap*, mely a pörge kalap egy változata lehetett. Ezt a vármegye 1840. május 1-i nagygyűlésen (1639. p.) a pandúroknál eltiltotta.

A kalapot, akármilyen alakú volt, szerették disznózsírral bekenni, hogy az eső ne ártson neki s tartósabb legyen. Egyesek, különösen télen, kalap helyett báránybőr, sőt a pénzesebb betyárok asztrachán-sipkát hordtak.

Mindezeket a személyi, illetőleg öltözet leírásánál kihagyta a hivatalos felvétel, mert a kihallgatás alkalmával a kalap, sipka nem volt fejükön a vádlottaknak. Érdekes, hogy a betyárok általában nem tűztek kalapjuk mellé virágot, mint a földműves legények. Juhász Andris, a népszerű betyár s többen azonban falevéllal, tollal, különösen szajkó s bugybóka (búbosbanka) tollával ékesítették kalapjukat.

A *gatyá* anyaga rendszeren pamutos vászon, gyolcs, ritkábban selyemvászon volt; szabása 12—16, sőt — állítólag — 18 szélből is állott. Minél több szélből állt, annál rangosabbnak tekintették. Alul rojtban végződött. Széles pendelyű s *duhaj gyolcs* *gatyát* és *kanászos gatyát* is említenek. Hogy ez milyen volt, biztosan nein tudjuk (1856. évről.) A *gatyá* szabása rövid volt, a térdet alig fedte be. Persze, fölül, az akkori szokás szerint, szép apróra ráncba szedték; némelyiket mintegy arasznyival lejjebb cérnával is letűzték, hogy a ráncok egymás mellé simuljanak. Alul széles rojtban végződött. Hogy a *gatyá* el ne pászkolódjék, egyes alkalmakkor magasan feltörték, annyira, hogy combjuk meztelensége látszott.

A 16—18 szél *gatyát* a vékonyabb termetű emberek hordták. Az ilyen *gatyá*, ha egész szélességében kinyújtották, 10—12 méter hosszúságú volt. A fehérenemű többször nem volt módjukban kimosatni, azért említenek a leírások a betyároknál szennyes »füstös« *gatyát*.

Nadrágot a múlt század 70-es évéig általában nem viseltek, azután hordtak, ha nem uraktól lopottat húztak fel. hanem magyarosat, akkor elől »leffentős« szabású volt. Valószínűleg »rajthuzlis« (oldalt rézgombbal) *nadrágot* is viselt egyik-másik.

A betyárok *ingének* leírása sehol sincs a hivatalos felvételek s egyéb bemondások között megemlítve. Egy helyen »rétümmögről« van szó, de nem tudtam kipuhatolni, hogy ez milyen lehetett. Fehéreneműre a betyárok sokat adtak s igyekeztek azokat tisztán tartani. A füstös (szennyes) fehéreneműs betyárok alsóbbrendű számba jöttek. A leírásokban zsíros *gatyáról* is tesznek említést. Ez voltaképpen elpiszkolódott *gatyá* volt, mely sokáig, hetekig rajta volt viselőjén, kinek nem adatott alkalom, hogy azt tisztával válthassa fel. Fehéreneműjüket gyakran az erdőkben váltották át tisztával, oda vitték ki nekik, anyjuk, feleségük, szeretőjük vagy közeli ismerősük.

Nyakukra télen-nyáron *fekete kendőt* csavartak körül. Aki csak tehetett fekete nyakkendőre tett szert, amely nem ritkán selyemből volt.

Mellényükről sincs leírás: mindössze annyit említenék meg, hogy »domború« gombok (bizonyára pitykegombok) vannak rajta. A mellény anyaga s színe a dolmányokhoz simult. A posztó dolmány kék, vagy fekete színű volt, alul fodrosán állt, rajta fényes gurci gombokkal; a nyakán vitézkötés s hátul nyakbavető zsinorfonás lógott le kettősen. A Zcödmen, vagyis piros szattyánnal cifrázott *bunda*, birkabundával kibélelt bekecs, a zsinoros, prémes, menteprémes dolmány a *buda*, a bekecs ugyanolyan volt, mint általában a népé. Ezt mondhatjuk a fekete zsinoros attilláról is,

A *bőrtarisznnya* olyan anyagú s alakú volt, mint a pásztoroké: bőrsallangos sárga pitykegombokkal szépen kitűzdelve. A tarisznnya rendesen báránybőrből készült. A tarisznnyában nemcsak kenyér s egyéb száraz ételek, hanem pisztoly is volt.

A különböző elnevezésű kabátokra került a *szűr*, mely olyan volt, mint a köznépé és a pásztoroké, egyik-másik gallértalan, súlyt helyezve arra, hogy az minél cifrább., »duhajosabb« legyen. Volt fehér és fekete színű szűr, elnevezés szerint: galléros, kerek, cifraszűr. Nagyságára nézve rövid és hosszú szűr. A hosszú szűrűt *öregszűrnek* is nevezték. Volt külön kanászos szűr, melynek darabja már 1813-ban 80 frt-ba is belekerült. A leírások deákszűrűt is említenek valószínűleg Deák Ferenc neve után nevezték ennek. Gelencsér József betyárvezér bandája, mint különböző helyeken látták, szűrben és gatyában jártak.

A hatóság, különösen az 1849. év után következő elnyomatás alatt a cifra szűrűt valósággal üldözte. Eltiltotta a hatóság a cifra szűrűn a kivarrásokat. Ez a rendelet azonban nem volt keresztülvihető. A csökölyi szűr volt az egyedüli, amelyen csak sodrott vonalvarrásokat alkalmaztak díszül, a másutt készült szűrök megtartották tovább is régi díszüket.

Lábbelijük csizma volt, letűrött szárú, hegyesorru. Szerették a ráncos, elől szíjsallangós szárú, lakkozott csizmát. A nóta szerint:

*Arra alá faragják azt a fát,
Amelyikre Bene Vendelt akasztják;*

*Fújja a szél 16 szél gályáját,
Veri össze ráncosszárú csizmáját.*

Bocskorban járó betyárok nem voltak.

Voltak olyanok a betyárok között, kik félig uras ruhában jártak; a katonaszökevények pedig katonaruhában, amíg polgári, betyáros ruhát nem szereztek.

A fiatalabb betyárok, persze, duhajosan öltöztek. Mi-
ben is állt ez? Abban, hogy ruháikat másként hordták, mint
rendesen szokásos. Hogyan? Félreacsapott, álacsonytetejű
csárdás kalappal, félig kigombolt mellénnyel, vállra leffe-
gősen vetett kabáttal, agyoncifrázott szűrrel, melynek fer-
dén kellett rajtuk állni s minél kurtább rojtos gatyával.
Ezt azonban nem vesszük külön betyárviseletnek, mert a
duhajkodó parasztlegények is ilyenben büszkélkedtek.
Egyes alkalmakkor, midőn valahol megtéveszteni akartak
valakit, pandúr- vagy csendőrruhába öltöztek, sőt a száj-
hagyomány szerint papi reverendát is öltöttek magukra.

A *Horvát-Szlavonországból* Somogyba átrándult *hor-
vát* nemzetiségű betyárok, természetesen, horvát népviselet-
ben jártak: szűk gatyá, szürdolmányban, piros csizmában,
vagy bocskorban. Hogy ingük, kalapjuk milyen volt, arra
nincs adatunk.

Tehát, mint látjuk, a legkülönbözőbb ruházatuk volt
a betyároknak alak, anyag s díszítés tekintetében egyaránt.
Egy része szegényes, avult, rongyos s szennyes ruhában,
más része szép, tiszta, új öltözetben járt, aszerint, amilyen
módja volt az illető betyárbandának s amilyen gondozója
volt egyenként a betyároknak.

A neves betyárvezérek némelyike többi társaitól eltérő,
különleges viseletben járt. Pl. *Sobrinak* (1835—1837. év)
melledzője nagyon ki volt varrva, dolmányán ezüst gom-
bok és lánc figyegett, vörös bagaria-csizmát hordott. Ban-
dája tagjainak jegyzőkönyvbe vett vallomásai szerint
» ... résszerint bundában, résszerint szűrben voltak....
mindannyinak muszlaprémes dolmánya ... ötnék borjúbőr
csizmája volt. A Sobriról szóló vers szerint:

*Az istuándi kiserdőben
Sobri Józsi híres benne;
Nyírott haja, gyolcs gatyája,
Sárga sarkantyús csizmája.*

*Ezüst sarkantyú, csizmáján,
Szép cifra szűr van a vállán,
Inge, gatyája pergálból,
Rojt van rajta aranyszálból.*

*Piros selyemből van öve,
Négy dupla pisztol ráfűzve,
Kordoványbőrből csizmája,
Ügy lép benne, mint a páva.*

A lápafői öreg emberek közlése szerint Sobri gyolcs gatyájának alját piros pántlika díszítette.

Patkónál (1860—1862) — hogy János volt-e vagy István, azt a jelentés nem említi —, a következő leírás olvasható: »Derekán igen finomul készült széles szíjból öv, abban egy ötlövéses revolver és egy szimpla pisztoly, finom drótcsővű puska: kurta, széles,, bemocskolt pamut-gatya, fekete mellény, fekete kötött gombokra; mellénye zsebében óra, aranyforma nagy láncra' duhaj szűr, új, szeges csizma, fekete, ujdívatu kis, széles karimájú kalap, fapipa, kerek fődélre, kostök dohányzacskója.«

Társát, *Gelencsér Józsefet*, (1862—1864. év) a későbbi híres, kegyetlen betyárvezért a leíráskor fekete, finom pörge kalapban, fekete selyem nyakkendőben, gatyában, ezüst órával látták.

Juhász András bandájának tagjai (1867—1868) egyforma ruhában jártak: szürke bundában, vagy dolmányban, fekete zsinórzattal, gatya, csizma s alacsony peremű pörge kalapban. Szűrűt már nem viseltek.

Séta Pista s bandája (1876—1877) szintén egyforma ruhát viselt. Télen báránybőr sipkát, nyáron púpostetejű kalapot, zsinórozott dolmányt, mellényt és nadrágot. A felső ruhájuk kéesszínű posztó volt. A vizsgálóbíró Séta társainak kikérdezésekor a ruházatra nézve mindig Sétáéra utalt, vagyis hogy olyan volt, mint vezérüké.

Oroszlán Palinak, az utolsó, Somogyban járt neves betyárnak és társainak (1889. évben) már egészen uras ruhájuk volt; ezüst órákkal, ezüst, arany óraláncokkal. Persze, a szép fegyverek, az arany s ezüst órák, láncok s egyéb értékek mind rablásból eredtek.

A betyárok kedvesei, akiknek némelyike a bandával is járt, a népies női viselettől eltérő, szabadon választott s szabad összetételű ruhát hordtak, melyek bizonyos ki-

rívó különlegességszániba mentek, űk a becsületes falusi fehérnép sorából száműzve lévén, divatjukat maguk szabták meg. Ruhaviseletük nem is lehetett egészen népies, mert hisz némelyek a betyárokkal csatangoltak erdőről-erdőre, majorról-majorra s falukra és a rablásban is résztvettek. Egyesek valósággal női betyárok voltak.

Bődő Böske (1876—1878) ruhájából csak a hosszú szárú, magas sarkú cipőt, fekete öltözetet. *Micska Katánál* a fehér karton szoknyát s topánt említem. Személyleírásuknál majd bővebben ismertetem a többi ruhadarabot is. A paraszti fehérnép ilyen lábbeliket, ilyen szoknyákat akkoriban nem hordott.

Hogy a betyárok kedvesei szebben s különlegesebb ruhadarabokkal selyemben, bársonyban jártak, az egészen természetes. Ezeket bőven ellátták a velük közeli viszonyban élő betyárok pénzzel, rablott, finom kelmékkel, amikből aztán minden tellett.

Betyárok s orgazdáik a bíróság előtt.

A betyárok túlnyomó része büntető bíróság elé került. A hatóság addig üldözte őket, míg kézre nem kerültek. Csak csekély hányada siklott ki az elfogatás elől. Saját megyéjükben, vagy annak szőkébb területén való elrejtőzésük veszéllyel járt volna, mert felfedezve kilétüket, a titkos feljelentést s ennek következményeit nem kerülhették volna el. Más területeken, a szomszédos megyékben is, mint idegeneket, gyanúsoknak tekintették őket, még a pásztorok, cselédség között is.

Legalkalmasabb menekülési területük volt Szlavónia, hol az ottani magyar lakosság, az uradalmak magyar alkalmazottai kevésbé gyanakodtak rájuk, mert Somogyból Szlavóniába s megfordítva, a cselédség s főleg a pásztornép kölcsönös átköltözködései gyakoriak voltak. Feljelentést is alig tettek ellenük.

Elfogatásuk esetén való végzetes következmények tudatában a betyárok, mint már említettük, ritkán, a vezéreik pedig üldözés, harcközben soha meg nem adták magukat.

A betyárok orgazdái más helyzetben voltak. Otthonukhoz kötve, bevárták sorsukat, nem hagyhatván ott házukat, földjüket, a csárdások bérletüket, a pásztorok helyüket, a földművesek birtokaikat. A megtévedt, szegényebb-sorsú és nincsteleneken kívül a betyárok régi, bizalmas ismerősei, rokonai is nagy kontingenssel szerepelnek orgazdákul.

Az orgazdák, ha a pusztán gyanú merült fel ellenük, bíztak abban, hogy cinkostársaik nem árulják el őket; ha pedig tárgyi bizonyítékok merültek fel, mentő okokkal, főleg kényszerrel igyekeztek magukat tisztázni. Egyébként pedig konokul tagadták orgazdái mivoltukat.

A betyárok túlnyomó része fölött statáriális ítélőszék bíráskodott, mely a múlt század első felében, mint a rendes alsó bíróság is, a megyei szervezetbe volt beillesztve. A statárium a múlt században, ha nem is állandóan, de egy-egy

vagy pár év kihagyásával folytonos volt. A rögtönbíráskodás alá nem eső bűnügyek a megyei törvényszék előtt folytak le.

A múlt század első felében fennállott Uriszék (mely a megyei gyűlés jegyzőkönyveiben »Urasági, vagy Ur-szék címen szerepel), mely a földesurak bíráskodását képviselte jobbágyaik peres s kisebb vétségeiben és a vérbíróság (pallos-joggal felruházott uriszék) a betyárok fölött való bíráskodásban Somogyban ritkán szerepelt s általában kevés nyom van arra, hogy jogát a múlt században gyakorolta. Pedig Somogyban is számos birtokosnak megvolt a joga) s az fennállott 1848. évig, amikor is az 1848. évi IX. te. 4. §-a megszüntette. Valószínű, hogy az ilyen pallos-joggal bíró uriszékek szándékosan nem éltek ebbeli jogukkal, mert attól tartottak, hogy a betyárok a gazdaságukban, bosszúból, nagy károkat okozhatnak. Egy esetet találtam, és pedig a karádi uradalomnál, hol 1812-ben *Bankos Mikó Istvánt* halálra ítélték s ezt az ítéletei a bíróság legfelsőbb fokon is jóváhagyta. A király azonban a halálos büntetés helyett 3 évig vason való raboskodást szabott meg a szokásos bőjttel, botütésekkel. (1812/2806. sz.)

Mind a statáriális bíróság, mind a megyei törvényszék a hatáskörébe eső büntetteket a múlt század első felében — különösen annak az első két évtizedében — szigorúan megtorolta. A tolvajlásokat, rablásokat kivégzésekkel sújtotta. Súlyosabb esetekben, különösen ha emberölésről volt szó. »A Tripartitum első részének titulusa szerint«, vagy »Tripartitum 15. §-a a Praxis Griminálisnak 84. articulusai értelme szerint«, a kivégzéseket megelőzőleg «másoknak rettentő például» a bűnös nyelvének a nyakon való kihuzattatása s elvágatására, megcsigázásra« stb. ítélték. Csak azután következett a hóhér pallosa által »az élők sorából való kitöröltetése.« A kerékbe törésnél s a karóba húzásnál az előzetes kínzások elmaradtak.

A múlt század későbbi évtizedeiben is szigorú ítéleteket hoztak a »bűn bosszúálló bíróságok« a gonosztettekre, de a kivégzés előtti kínzások a 19-ik század elején fokozatosan elmaradtak. A betyárokat, akiknél egyébként ren-

¹⁾ Az 1813. május 19 iki kisgyűlés jegyzőkönyve szerint azon időben Somogyban pallosjogú (tehát halálbüntetésre, kivégzésre jogosított) birtokosok voltak: herceg Eszterházy Kaposvárott, gróf Széchenyi Ferenc Marcaliban, gróf Hunyady Kéthelyen, gróf Festetics György Csurgón, Veszprémi püspökség Veszprémben.

desen bűnhalmazattal álltak szemben s javíthatatlanoknak tartotta a bíróság, s orgazdáikkal szemben különös szigorral jártak el. Ezeket irtani kellett.

Mint az esetek bizonyítják, nagyobb tolvajlások, sőt orgazdaságok is elegendő okul szolgáltak a kivégzésekre. Egyébként az orgazdákra már a múlt század első felében is elrendelték a halálbüntetést s az fenmaradt a hatvanas évekig. Kíméletlenül, mondhatnók célzatos kegyetlenséggel azon időben jártak el velük, midőn 1853-ban a rögtönítelő bíraskodást a katonaságra bízta. E bíróság osztrák érzelmű, magyarelles tagjai nem különböztettek meg egy-egy gyanúba vett, vagy kényszerből a betyárokat kiszolgáló, avagy őket feljelenteni elmulasztó egyént az igazi orgazdától. Nyakra-főre akasztották fel azokat is, akik valójában ártatlanok voltak. Elég volt a betyároknak a csűrben, a szénapadláson a háznál, szállást adni, étellel kiszolgálni, vagy ha megfordultak náluk, azt elhallgatni s már ezek halálos bűnöknek számítottak.

Kényszer alatt szolgálták ki a betyárokat a cselédek, a jóézésű pásztorok, korcsmárosok, gazdatisztek, molnárok, sőt uraságok is s minden magánosán álló személy. Megtagadni kívánságukat nem lehetett, mert különben bosszút álltak volna az illetőn.

A betyárokhoz való kényszerű alkalmazkodás miatt kihallgatás, vagy vád alá került szerencsétlenek vallomásai rávilágítanak arra az elkerülhetetlen helyzetre, melyekbe egyesek akaratlanul kerültek. Különösen a csárdások, kik rendesen elismerték, hogy a betyárok náluk megfordultak, de természetesen, ki nem verhették őket.

Ha egyesek a betyárok közül valakit a hatóságnak, fegyveres erőnek feljelentettek^ nem egy esetben, mint láttuk, saját falujukban fényes nappal lőtték agyon.

A betyárok s a velük csak távolról s véletlenségből is összeköttetésbe jutott egyénekkal, főleg a rendkívüli katonai rögtönítelő bíróság által gyakorolt túlszigorú s részben embertelen felfogás érintése után, lássuk csak a bírósági tárgyalás mozzanatait és a betyárok s orgazdáik magatartását.

A betyárok, ha rögtönbíráskodás állt fenn, csaknem mind az elé kerültek, mert a szabályzat szerint a folytonosan üldözött bűnösök oda tartoztak, csak azokat utalták a rendes bíróság elé, akik a 20-ik életévüket még nem

töltötték be, vagy pedig ha szökött katonák voltak és ügyüket az illetékes katonái bírósághoz utalták.

A múlt századbeli eljárás még a század elején is nagyjában ugyanaz volt, ami most gyakorlatban van: »a magistrátus fiscalis prókátora« («tishti főügyviselő») megtett' vádja után a bíróság tárgyalás alá vette a vádlott ügyét. A vádlott betyárok jelentékeny része, különösen a fiatalabbak, nem tudták se születésük idejét, korukat, sem születési helyüket. A kérdésekre ilyenféle választ adtak: »Nem tudom hány éves vagyok, lehelek 19—20 éves, 30—40 év körül.« »Azt sem tudom, hol születtem, mert szüléimét nem ismertem, hányódva nevelkedtem.« »Korán árvaságra jutottam és olyan ismerőseim sem voltak, akik azt meg tudták volna mondani.«

Az elnöklő bíró a vádlottakat mindenkor tegezte, még a korosabb, 50—60 éveseket is s nem vezetékhanez keresztnévén szólította őket, népies elnevezéssel, például: Mond el csak, Pista, Jancsi vagy Bandi, hogy történt ez, vagy az, mikor, kik voltak a társaid stb. Ha a vádlott tagadott, elinte jóakarúlag figyelmeztette a bíró: »Ne tagadj, szállj magadba! Hiába is tagadsz, a tanúk fejedre hitelnek«. A konok tagadóval szemben néha erős kitételű szavakat is használt a bíró: »Te istentelen gonosz, te gazember, még ezt is tagadod? Megvetetted az isteni s emberi törvényeket, könnyíts magadon, valid be tetteidet, hiába is tagadsz, majd a szemedbe mondják gonoszságaidat«.

A megátalkodottakat semmiféle jó szó, pirongatás, dorgálás nem hozta ki sodrúkból. Némelyik, mintha meghülyült volna, egykedvűen, szinte gépiesen minden kérdésre ilyféle választ adott: nem tudom, nem tettem, nem vagyok bűnös. Egyesek népies szólásmódokban válaszoltak, amiket a jegyzőkönyvből kiírva itt közlök: »Ha felakasztanak is, erről semmit sem tudok. Én semmit nem mondhatok. ha megnyuzát is az ur!« »Akasszanak fel., ha rám világosodik!« »Sohase üdvözljek, ha azokat a rablásokat elkövettem!« »Nem félek sem Istentől, sem embertől, hogy engem megbüntet!« Isten engem el ne vigyen erről a helyről, ha tettem!« »Isten országát sohase lássam, ha én csak ott is voltam!« »Soha Istenem se legyen, ha ott voltam!«

Többen az ellenük valló tanukat meg sem akarták ismerni, még akkor sem, ha »egyenlő szájjal« (egyhangúlag) vallottak ellenük. »Hiába ismert meg, mert én nem voltam!« »Olyan ember sok vagyok, mint én!« »Hamisan

mondja ezt, hazug szája vallása büntetlenül fogja rámi!«
 «Aki rám mondja, elveszti az ő lelkét!« Amit rám fog, annak se látója, se tudója nem vagyok!« »A tanú ezt nem mondhatja rám, ha csak régen az ördögnek nem adta magát oda testestől-lelkestől!« stb. Egy megjegyzés szerint: »a kitanult gonosztevők magukat csupa tagadással menteni szokták.»

A betyárvezérek egy része beismerte «szabad szájuk vallásával» tetteit, csak tompítani igyekezett azok súlyosságát s midőn a bíró felhívta őket, hogy mondják el őszintén a többi bűneiket is, gyakori volt ilyen válasz: «Most már megvallom, mert bent vagyok!: «Egy Istenem, egy a lelkem, többet nem tudok!»

Befejeződven a tárgyalás, a rendes bíróságnál a vármegye ügyviselője (ügyésze) megtette indítványát a bűn mértékének kiszabására nézve, az akkori szokásos bevezetéssel: «Ezen vason álló gonosz rabszemélyek, isteni s világi törvények félretételével, felebarátjuk véres verejtékkel szerzett vagyonát szomjúhozván, N. N.-t éjszakának idején több társával megrohanván, kegyetlenül agyba-íőbe megtagolni, arany és ezüst pénzétől megfosztani kirabolni nem átallozták.»

Vagy: «Nevezett gonosz emberek, megvetvén Isten, a természet és haza törvények szentségét, sőt azokban a haramiák és gyilkosok ellen kiszabott, halálos büntetések súlyától semmit sem irtózva... a felsorolt bűnöket követték el...»

Mindezekért javasolta a fiscus, hogy rájuk a halálbüntetés kiszabassék s az élők sorából hóhér pallosával (vagy kerékbetöréssel, akasztófára húzással) végeztesse nek ki.

A védő, persze, ha nem is felmentést, legalább »a lágyító környűlállásoknál fogva» a büntetés mérséklését kívánta, már azon a címen is, hogy a menyei, de a törvény regulája szerint is jobb száz vétkest feloldozni, mint egy ártatlant elkárhozatni. »Az ily erkölcsi fogyatkozásokban lévők méltán kisebb imputatióra érdemessek.« »A kevesebb büntetés elegendő megigazító iskola lesz a vádlott részére» stb.

A bírósági ítélet bevezető részének szavai a vádlóéhoz hasonlóan 1848-ig szintén bizonyos megállapodott sablon szerint szerkesztődött.

A kevésbbé bűnösöket több évi, vagy élethossziglani tömlőcre, hozzá rendszeren heti kétnapi kenyéren és vizen való böjtre és negyedévenként 25—30, sőt 40 botra ítélték, a nőket ugyanannyi korbácsra, mely ha félévi idő között volt kiszabva, 40-re emélkedett. A nagyobb bűnösöket akasztófára, vagy hóhér pallosával való kivégzésre, a legfőbb bűnösöket pedig kerékbetörésre ítélték, megnehezítve halálukat előzetes kínzással, mint: tüzes vassal kétszeri vagy többszöri megcsipkedéssel, megcsigázással, avagy «kegyelembéli vágással.»

A visszaeső bűnös, ki már többször raboskodott, »az akasztófa gyalázatos jelével megbillegesztetni rendeltetett», vagyis a bíróság akasztófa jelét süttette az illető valamelyik testrészére. E bélyegzés a múlt század hetvenes éveiben szűnt meg.

Szinte feltűnő, hogy a bíróságok által halálra ítélteteket ha a királyi kegyelem a halálbüntetéstől felmentette, mily enyhe büntetést szabott ki: 3—6 évi börtönt az akkor szokásban volt mellékbüntetésekkel.

A polgári rendes és statáriális bíróság is (amikor az utóbbi polgári kezekben volt) számos méltányos körülményt vett figyelembe ítéleteinél.

Az 1853—1863. évek között fennálló osztrák katonai rögtönítélő bíróság azonban, mint már előzőleg érintettük, alig mérlegelte az enyhítő körülményeket: irgalmatlanul halált mondott ki a betyárookra s igen sokszor a velük kényszerből érintkező egyénekre vagy orgazdákra.

Hogy a katonai rögtönítélőbíróság milyen módon járt el tárgyalásainál, arról semmit sem tudunk, mert a polgári hatóságokkal csak a halálos ítélet végrehajtásának pusztá tényét közölték.

A polgári rögtönítélő bíróság a rablókat, betyárokat legtöbbször azon a helyen ítélte el s akasztatta fel, ahol őket elfogták. Azért is nevezték régebben talpon álló bíróságnak, mert le sem ülve, sebtiben, állva ítélte el az illetőket s akasztatta fel, a helyszínén készítette el az akasztófát is. A nép emlékében ma is még él, hogy ezt vagy azt melyik csárdánál s a falu, pusztá melyik dűlőjében, vagy melyik erdőben akasztották fel. Néhol az akasztófa intő például hónapokig ott maradt.

A betyárok életrajza.

A belyárvezérek s bandáik elkövetett tetteit, rablásaik időrendi egybeállítását után megismertük, itt a híresebbé váltaknak életrajzát is bemutatjuk, néhány nevezetesebb »legényükkel« s a csoport kalandjaiban velük együtt kóborló s a rablásukban is résztvett nőkkel. Ez az olvasót különösen érdekelheti, mert mégis csak óhajtja tudni, hogy ezek az egész vidék, sőt több megye lakosságát rémületben tartó szilaj alakok milyenek is voltak külsőleg és lelkivilágukban.

Életrajzuk kapcsán nem mindegyikre nézve adhatunk kielégítő ismertetést; különösen azoknál nem, kik a hatóság kezei alól kisiklottak, ennél fogva külső alakjukat csak egyesek bemondása után lehet megrajzolni; a kihallgatás, vallatás alá nem kerülők lelkivilágukat nem tárhatták ki, lelkiületükre csak rablásaik során tanúsított magatartásuk után lehet következtetni.

A betyárok jelentéktelenebbjeit, akiről keveset, vagy semmit sem mondhatunk, mert tetteik a bandába olvadtak be s személyi adataik birtokába nem juthattunk, vagy csak keveset tudunk, a következő egyik fejezetben majd betűrendben soroljuk fel.

A nagyobb, szomszédos megyékben is hírnévre vergődött betyárvezérek, mint: Mészáros Pali, Patkó-testvérek, Gelencsér József, Juhász András, Seta Pista, Soromfai József, a somogyi betyárvilágban, mint említettük is, bizonyos elhatároló korszakot képviselnek. Addig a néhány évig, amíg ők felszínen voltak (legfeljebb 2—3 évig, azután a hatóság már véget vetett szereplésüknek), mellettük minden egyidőbeli más betyáralakulatok elhomályosodtak, sőt alig találunk nyomára létezésüknek.

A betyárvezérek személyének súlya szerint tehát számos, jelentéktelen apróságot is felsorolunk, melyek egyébként jellemzők, hogy minél jobban bevilágítsunk lelkiületükbe.

Angyal Bandi.

Az 1800-as évek első évtizedében vált híressé.

Igazi neve *Horváth András* volt. Angyal Bandi-nevet a vele egyidőben élő hasonnevű, országoshírű alföldi betyár után vehette fel. Ökörpásztorságon kezdte, azután csavargó lett, majd ismét szolgálatba lépett. Szolgált Boronkán, Marcaliban, Nemeskisfaludon s utolján csárdásnak csapott fel Kelevizen, majd ezzel felhagyva, bandát alakított s azután mint betyárvezér szerepelt.

Egyik raboskodó társának vallomása szerint magas, sovány, feketehajú s bajuszú ember volt. Mikor beszélt, fogai igen kilátszottak.

Ő néha a maga kezére is dolgozott; lovakat, disznókat lopott egyedül, vagy feleségével, *Mikli Bözsivel*. A nagyobb rablásokat azonban hat tagból álló bandájával követte el. Bablásainak sorozatából a nagyobbakat a betyárvilág időrendi leírásánál felsoroltuk.

Angyal Bandi a kegyetlenebb betyárok közé tartozott. Ha rablásainál ellenállást tapasztalt, ő és társai az áldozatot irgalmatlanul »megtagolták«, megkínózták. Több gyilkosságot s gyilkossági kísérletet követett el.

Állandóan *Hosszúfaluban* tartózkodott. Sokat látogatta társaival s feleségével a hírhedt *Pipagyújtó-csárdát*, melyről népdal is megemlékezik a Tarnócára szegődött bojtár említésével, aki, a nóta szerint, ott költötte el a foglalóban kapott 50 krajcárját:

*Beittam a Pipagyújtó csárdában,
Görgetegi határban.*

Nemsokára az a csárda, mely magában állt a mezőn, leégett, amit egy másik népdal után tudunk:

*Ég a Pipagyújtó-csárda,
Nincsen, aki eloltsa.
Fáj a szívem, majd meghasad,
Nincsen, aki gyógyítsa.*

Többé ez a csárda fel sem épült, mert az 1813-ban összeállított kimutatásban a csárdák között már nem található.

Angyal Bandi alacsony lelkületű, vérengző természetű ember volt, azért, noha a maga idejében, az 1810-es években Somogynak leghíresebb betyárvezéréként szerepelt, a nép nem vette nevét és tetteit ajkára, nem foglalta népdalba. Csak néhány évig garázdálkodott betyárbandája. Mindnyájan, még az állandóan velük járó s rablásaikban résztvevett *Mikli Bözsi* is a hatóság kezére került. Hogy mi lett a sorsuk, azt már említettük. A haláltól megmenekedtek, de tömlőcbe jutottak.

Midőn Angyal Bandi, mint rab, arra kérte a vármegyét, hogy az elfogatása alkalmával nála talált s a Depositi Cassába helyezett 33 forint 10 krajcárját «szomorú életének leendő táplálására» adnák ki, azt a választ kapta, hogy az általa elkövetett rablások húsz és több ezer forintra rúgnak, »arra való nézvést ezen tsekély Pénze néki kiadatni rendeltetik.«¹⁾

¹⁾ 1811. évi nagygy. 1322. pontja.

Sobri Jóska.

A nép elnevezése szerint Zsubri, Zsubrik. A múlt század első felének egyik országosan híres, Dunántúlnak pedig leghíresebb betyára, akit egész legendakor vesz körül s neve ma is — több mint száz éve — köztudatban él és fogalomná vált.

Hogy Sobri Jóska melyik faluban, vagy pusztán született, nincs biztosan megállapítva. Kopácsy veszprémi főszolgabíró által 1836. évben kiadott köröző-levél szerint »Vas megyében nevelkedett, de aligha Ugodban nem született.«. D

Igazi neve Pap József volt; apja István, ki némelyek szerint kovácsmester, mások szerint számadó juhász, vagy kanász volt. Az, hogy kovács lett volna, nagyon valószínűtlen, mert kovácsnak a gyermekei az akkori időkben sem mentek el pásztor-bojtárnak. Bizonyosabb az, hogy Sobri apja kanász volt s fia követte e foglalkozásában és mint kanászbojtár nevelkedett apja mellett.

Fikalter Sobri Jóska című kis jjonyvairódműi füzetében (3—4. lap) Sobri apját számadónak állítja, ki báró Mikes széplaki jószágán volt alkalmazva. Két fia volt: Jóska és Miska. Jóska volt az idősebbik. Úgy mondták, hogy már fiatal korában feltűnt éles eszével, tüzes tette vágyásával. A két testvér apja mellett bojtároskodott.

A somogymegyei múzeumban van egy kanászkürt, melyet az akkor 84 éves Kálmán József juhásztól vásároltam, 1936. évben s amelynek vékonyabb végére rá van karcolva: »Sobri Jóska kürtje, 1852.« Igaz, hogy az évszám 15 évvel későbbi, mint Sobri magát agyonlőtte, de azért nincs kizárva, hogy ne lehetett volna az övé.

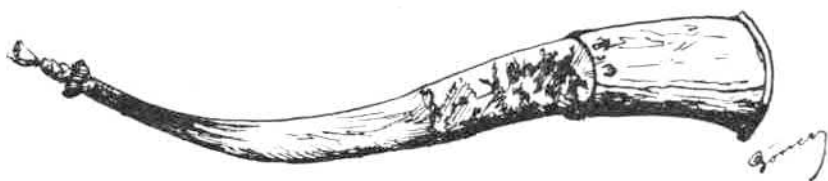
Sobri apja a vasmegyei *Baltavár* mellett fekvő *Endrőd* majorba *Sobor* (Sopron megye) *kisközségből* ment át s innen, e kis falu után ragadt rá, a Sobri név. Ez időben a pásztorok között gyakori eset volt, hogy egy-egy pusztá, major neve után, ahol legutóbb szolgáltak, ragadt rájuk

¹⁾ 1190—1836. számú körözüvény.

új nevük s egyiknél-másiknál örökre megmaradt, elhagyva régi nevüket.

Sobri Jóska már fiatal korában kezdett lopkodni; főleg sertéseket hajtott el, ami miatt két ízben is elfogták. A bíróság, állítólag, 2 évi börtönre s negyedévenként 25 pálcaütésre ítélte.

A zirci börtönbe került, de onnan, mint híre járt, megszökött. A zirczi börtönben, az akkor elterjedt hírek szerint a porkoláb szép felesége beleszeretett a fiatal 24—25 éves Sobriba s talán elősegítette szökését is.

Sobri Jóska kürtje.

Hogy e szerelem nem volt csak képzelet s kósza hír, több vonatkozó népdal megerősíteni látszik, mint:

*Sobri Jóska nehéz vasba van verve,
Bilincse a porkolábné szerelme;
Tömlöctartó őrizi a rabokat.
Sobri Jóska az asszonnyal mulatgat.*

*Porkolábné fejkötője,
Ezüst csipke az eleje;
Az sem maga pénze ára,
Sobri Jóska vette rája.*

*Sobri Jóska a pincében,
Kalamáris a kezében;
Csak azt írja levelében,
Porkolábné az ölében.*

*Sobri Jóska zöld erdőben,
Zöld erdőnek közepében;
Töltött pisztoly a kezében,
Porkolábné az ölében.*

*Porkolábné pogácsája
Finczot rúgott a kályhába;
Hová, howá szép pogácsa?
Sobri Jóska szűrűjába. '*

A zirci börtönből történt kiszabadulása után Fényes Istók csordás-bojtárral 1835-ben a *kolomposi juhászt* rabolta ki. Társát elfogták, ő azonban elbujdosott s ettől kezdődött betyár élete.²⁾

Sobrira, a leírások alapján rámondhatjuk, hogy feltűnően szép fiatalember volt. A már érintett körözölevél szerint: »Sobri 27 esztendősnék vallja magát, magas, sudár termetű^ vállbán' csípőben széles, fehér, kisasszonyos, különben barnás-képű, fekete nyírott hajú, kifelé álló, kis fekete bajuszu, fekete szemű.«³⁾

A zimányi (Somogy megye) számadó birkás, kinél Sobri hattagú bandájával másfél najúg tartózkodott, a következő leírást adta róla: »Magas, sudár termetű, barnás képű, vékony, pödrött bajuszu, fájin pofabőrű, egyszerűen a hét közül legszebb, ruházatja pedig a legcifrább.«, A nóta szerint:

*Subri Józsi híres zshiván,
Kit megfogni már sok kíván,
Kerek, piros az orcája,
Ezer csók illenék rája. ⁴⁾*

*Sobri Jóska sarkantyúja
Színezüst, mindenki tudja;
Hej, ha én csengését hallom,
A szívem megfájdul azon.⁵⁾*

A Veszprém megye által kiadott hivatalos körözhvényben még 16 betyárról találunk személyleírást. Hogy ezek közül kik tartoztak állandóan Sobrihoz, kik a társvezérhez, Milfalthoz, nem lehetett bizonyosan megállapítani.

¹⁾ Adatok Zala megye történetéhez 235—237. lap Kőváry.

²⁾ Dömötör S.: A betyár romantika, külön lenyomat 14. l,

³⁾ 1190—1837. sz. körözhvény, melyet Veszprém megye adott ki, a mely „Személyes leírása azon gonosztevőknek, kik Milfajt rabló gonosztetteinek részesei valának, vagy kik különben is társaságában megfordultak, tulajdon előadása után”.

⁴⁾ A betyárromantika, külön lenyomat. Irta: Dömötör S. 17. l

⁵⁾ R. L. Sobri Jóska a híres, rettegett bakonyi betyár, 18. l.

Sobri legtekintélyesebb s csaknem egyenrangú társa a nálánál pár évvel idősebb Milfait volt, akit a rögtönítelő bíróság ítélete alapján Veszprémben 1836-ban felakasztottak. Utána nevezetesebbek voltak: *Ádám, Czifra, Görhes, Hatlábú, Király Jancsi, Mógor, Pityerész, Pap Andor, Virasztó, Kis Jancsi, Fűmag, Kalarábi, Teknőhátú* (a másik Kis Jancsi), *Pesti Miska, Fekete Józsi, Gyuri és Szalai Józsi* (somogyi dezertor). Mint az elnevezések zamatosága is mutatja, a nevek jó nagy része álnévnek tekinthető. A nóta szerint:

*Éhes legény a Sobri,
Nagy vitéz a Milfait,
Jó strázsa a Pap Andor,
De mégis jobb a Mógor.*

*Sobri Józsi a nevem,
Milfait vagyon velem,
Pap Andor körülöttem,
Mógor pedig előttem.¹⁾*

Milfait, vallomása szerint, ő és Sobri időközönként szétváltak, 6—7 társat vévén egyenként maguk mellé. Sobrival, midőn Somogyban s Tolna megyében járt, 6 társa volt. Ezek közé tartozott megállapíthatólag Csuha Antal, ki több éven át a Nagykanizsa mellett fekvő Painban szolgált mint csikósbojtár, Nagy Jancsi, 23 éves, magas, vékony termetű, szőke, kerek, tisztaképű, befonott hajú, bátor beszédű, józan, szelides természetű; Kis Jancsi (Fűmag, Kalarábé), 28 éves, kisdéd gyenge alkotású, tisztaképű, fekete, befonott hajú, mohódzó forma bajuszú, igen jó lövő, felettébb bátor, sőt vakmerő; *Varga Ferenc*, ki utoljára csatlakozott Sobri bandájához s csak néhány napig járkált velük. Kettőnek a kilétét nem tudjuk. .A. közös bandában egy zsidó is volt, de hogy kitartott-e végig Sobrival, vagy Milfaithoz ment át, nem tudjuk.

Milfait börtönből történt szökése után Zala megye szélein, pásztorok között való hányódása közben találkozott először Sobrival s társaival s mivel ruhátlanok voltak, Pap Sándor társuk előhozakodása után elhatározták, hogy jómódú pásztorokat, cselédeket rabolnak ki, főleg azért, hogy ruhához jussanak. Ezektől aztán szűrt, fehéreneműt

¹⁾ Adalékok Zala megye történetéhez IV. k. 234—235. 1.

Sobri Jóska.

s más mindenféle ruhát raboltak. Azután a két betyár-vezér szétválva, később ismét találkozott. Sobri vezérlete alatt hónapokig csavarogtak Zala, Veszprém és Vas megyékben. Ismét különválva, utolján a zalamegyei Nyavalyád község mellett elterülő erdővágás szélén és nyolc tagra kiegészülve, jártak rabolni. Egy ízben pandúrokkal is megütköztek, amikor is Sobri rákiáltott a pandúrokra, hogy ha el nem mennek »b... a piczin kalapos Jézusát« kidönti a bélüket.

Midőn Sobri és Milfait összeverődtek, mindig Sobri volt a banda vezére.

Sobri, a nép hite szerint, lovon járt s nemcsak a szabadban s erdő rengetegjében tartózkodott, hanem kikészített földalatti üregekben is, melyek megfelelően be voltak rendezve vaságyakkal, puha vánkossokkal s fegyverekkel. Nincs nyom arra, hogy Sobri lovon járt, sem arra, hogy földalatti üregekben tartózkodott. Ezeket csak a nép képzelete s a ponyvairodalom szerkesztői találták ki.

Sobri rablásainak sorozata *Vas, Győr, Veszprém és Zala megye* keleti erdős részeiben folyt le, amikre megfelelő adatok nincsenek teljesen összegyűjtve, leírva. Egyébként is én Sobrinak szereplését elsősorban somogyi vonatkozásban kívánom ismertetni s halálát s annak körülményeit leírni. Sobri Somogy megyén átvonult, de nem rabolt.

Sobri 1835-ben először, mint említettük, a *kolompos pusztai* (Veszprém megye) juhászt rabolta ki. Ez volt a kezdet, melyet sorban követett a többi.

Egyik legfeltűnőbb rablását 1836-ban követte el *Kőnyiban*, hol a győri káptalan pénztárát s a kasznár értékesebb ezüstjeit és ékszereit vette magához, a pénztár átvételére kiküldött káptalani kanonok érkezése előtt.

Ezen kívül nagyobb, vagy mondjuk, híresebb rablásokat nem tudunk Sobriról. Kisebbek voltak, társa, Milfait vallomása szerint: a *tárgyúm* urasági majorban a cselédektől két szűrt, fehérneműt, csizmát s egyéb ruhaneműt, 13 húszast s egy puskát vittek el. *Pénzeskuton* egy gulyást néhány száz forintjától fosztották meg. *Kisfaludon* egy molnártól közel 300 forintot vittek el. Egy faluban a zsidó kereskedőt rabolták ki. Itt, midőn a falusiak észrevették őket, megfutamodtak. *Hosszúfalu pusztán* (Vas megye)

¹⁾ R. L. Sobri J. a híres, rettegett betyár.

egy *árendás birkáshoz* mentek be, kinek fiára Sobri különösen haragudott, hogy »megütögessék« s egyúttal kirabolják. Elvették 200 forintját s többféle ruháját. A *széki jágertól* Sobri dupla puskát vitt el; a *kőhegyi* rablásnál Sobri a vonakodó *Ferkó juhászt* Pap Andorral együtt keményen megütögette s 2 forint ára ruhát vittek el tőle. Ezeket Milfaittal együtt végezték. Persze, Sobri külön is rabolt, vagy akart rabolni több helyen. Ezek közül csak a következőkről van tudomásunk:

Sobri társaival Keszthelyen is próbált rablást elkövetni, de mielőtt hozzákezdtek volna, megszalasztották őket. Menekülés közben szüreiket is elhányták. Harmadnapra Sobri levelet küldött a keszthelyi «ügyvédi hivatalhoz» s e levélben fenyegetődzésén kívül a szűrők átadását is kérte.¹⁾ Egyébként a keszthelyi kalandot meg is nótázták:

*A keszthelyi malom alatt
Sobri Jóska majd ott maradt;
De németek² nem ismerték,
»Hol fan sífán«, azt kérdezték.*

*Harminc német ment ki
Sobrit hármával megfogni,
Mikor trombita szólamlolt,
Sobri Jóska elillanlott.³⁾*

Az akkori köztudat szerint Sobri vezérlete alatt rabolták ki *Hunkár Antal* insurgents ezrede is, később táblabíró, *szolgagyőri* kastélyában. Hunkártól — Miifait vallomása szerint — több mint 4000 forintot, négy aranyórát, két aranyláncot, két arany karperecét, tíz aranygyűrűt, négy pár ezüst sarkantyút vittek el. Azután Hunkárt cselédjeivel együtt a pincébe hajtották s oda bezárták őket. Hogy ki ne jöhessenek, a pinceajtót egy nyomórúddal szorosan elzárták. Hunkárt egyik betyár meg is ütötte.

E rablást Pap Andor indítványára követték el. Milfait vezérlete alatt. Milfait. ki hosszú vallomásában mindent nyíltan elmondott, Sobri itt nem is volt, tehát nem is vehetett részt benne. És mégis az volt a hírv hogy e rablást ő követte el társaival. Ezen eset után Hunkár, nagy fel-

¹⁾ Varga Ferenc és Nagy Pista „fegyveres gonosztevők»» Sobri társainak vallomása Tolna m, 1838. évi febr, bavi nagygyűlésének jkönyve 55. p.

²⁾ Német katonaság.

³⁾ Adalékok Zala megye történetéhez 232—233. 1

felháborodásában, magától V. Ferdinánd királytól és a nádorispántól kért védelmet a rablások ellen, mely után nemsokára nagyszámú katonaságot indítottak elsősorban Sobri, de a többi rablóbetyár elfogására is.

Egyébként számos esetet s dolgot mondtak s írtak Sobriról, amikhez neki semmi köze sem volt. Ilyen volt az *egri érsektől* kizsarolt 10.000 forint is. Sobri püspöki ruhában jelent meg az érseknél s ily módon félrevonulva, pisztolyt szegezett az érsekre, bemutatván magát, mint Sobri. Az érsek szó nélkül lefizette a kért összeget. Persze, az egész eset vad fantázia szüleménye. Arrafelé Sobri soha nem is járt.

Hunkár kirablása után kezdődő *üldözéskor* Sobri és Milfait végleg ketté váltak, hogy kevesebb társsal könnyebben kitérhessenek az elfogatás elől. Milfait nemsokára kézrekerült s Veszprémben felakasztották, Sobri pedig társaival Somogyon át Tolna megye felé vette útját.

Ezen útjánál üldözésében, jobban mondva keresésében a somogyi pandúrok is tevékeny részt vettek, ezt igazolja a részükre assignált összegek, melyek egy ízben 77 forint (3968—1837. sz.), azután 57 forint 36 krajcárt lettek ki. Ez utóbbit »424 napokra« utalta ki a megye. (1741/1837.)

Sobri — némelyek szerint¹⁾ — Tihanynál, a Balatonon kelt át Somogyba kompon, egy lakodalmi csoporttal. Ez valószínűtlen, mert a betyárok sokadalommal való együttlétet, hozzá még együtt utazást, mindig kerülték, nehogy utazási vonalukat s őket magukat elárulják.

Megcáfolja somogyi útvonaluk is, melyet a Balatonon való átkelés után követtek s végül Fűmag (Kis Jancsi) nevezetű társuk, ki Sobri halála után elfogatván, azt vallotta, hogy a *Balaton jegén keresztül* menekültek Somogyba. Átkelési irányuk *Balatongyörök* körül lehetett, a zalai partról. Ott, nekivágva a Balaton jegének, Balatonberény körül érhettek partot. Innen az észak-délre húzódó szőlő-hegyeken, erdőkön jutottak *Nagy szakácsiba*.

Mint már érintettem, Sobri somogyi útjában nem rabolt sehol. Hiszen pénzük volt bőven s menekülésben voltak az őket üldöző fegyveres erők elől.²⁾

¹⁾ Eötvös Károly munkái 49—72. lap.

²⁾ Valótlan a dr Csánky által szerkesztett Somogy megye 517. lapján az, hogy Sobri Józsi, . . . állandóan rettegésben tartotta Somogy megyét. Hisz halála előtti napokban csak éppen átvonult rajta, az előtt sohasem járt Somogyban, Somogy m. elkésett azzal, hogy 1837. évi április hó 24-én tartott közgyűlésén díjat tűzött ki fejére, holott 1837. évi februárjában Sobri már meghalt.

Nagyszakácsiba való megjelenésüket, véletlenségből, már előre tudta a lakosság, mert egy *Bellosics* nevű egyénnel közölték. Ennek a *Bellosics*nak a fegyverét egyébként *Sobriék* elvették s midőn kérte őket, hogy adják vissza, azt felelték neki: «Életedet meghagytuk, puskádat vissza nem adjuk.» »)

Nagyszakácsiba menés közben *Sobrinak* összetűzése volt a velük szembejövő pandúrkáplárral, vagy hadnaggyal, kit embereivel együtt lefegyverzett, mert köszönésüket nem fogadta el s egyik pandúrnak a puskáját is elvették, amit később visszadobtak. *Sobri* a pandúrok vezetőjét erőlyesen megleckéztette, de mindjárt meg is enyhült íranta, sőt pandúrjaival együtt még pálinkával is megkínálta.

Sobri Nagyszakácsi határában *Dombai* kanászhoz szállt hetedmagával, ki valószínűleg a falu szélén lakott; ott egész éjjel mulattak. Elszenderedésük után *Dombai* meglopta őket, azután elszökött tőlük.

Nagyszakácsiból a *Gamás* község határában fekvő *Gárdony* pusztát érintve, délkelet felé fordultak s *Zimányban* állapodtak meg. Itt az uradalmi birkásgazdához szálltak be. Erre nézve *Sümegei Imre*, a gróf *Niczky*-uradalom tisztartója hivatalos felszólításra a következő írásbeli nyilatkozatot tette: «Alulírott hitelesen bizonyítom, hogy midőn közel három hétig tartó hivatalos utazásomból f. é. Február 13.-án haza érkezvén a helybeli *Ispánnal* együtt már napnyugtakor a majorban vizsgáltam volna, egyszerre ott termett két cifrabundás legény, — jó estét kívánván — s örövendezéseket jelentvén, hogy friss s jó egészségben bennünket tisztelhetnek — ezen valójában kellemetlen jelenetben megijedésemet nem akarván mutatni, minden kitelhető bátorságomat elővevén azon váratlan vendégeken, szükségkép megfelelttem, többek között nekik mondván — legények — kit kerestek s mit akartok — azok viszontag Uram, mi csak birkás gazdához betértünk, hanem egy kérésünk volna, adjon az úr egynéhány itce jó bort, vagy pálinkát, mert a birkásnak igen rossz bora van, arra azt válaszoltam nekük, legények én vízivó ember lévén, a házamnál se bort, se pálinkát nem tartok, mely feleletemet egy kis komorsággal venni látszottak, azért ezen kerekese bmondásomat valamiképpen jóvá tenni akarván, Sert ajánlottam nekük — azok pedig arra azt felelték, az apánk sem szokott vele élni, de nekünk sem kell ám, »ha mást

¹⁾ 2411—1837, sz. a fekvő jegyzőkönyv.

nem adhat az úr és így ezen beszéd közben én is az Ispánnal együtt a kapu felé tartván, siettem jó éjszakát mondani, vettem ugyan észre, hogy szerettek volna tovább is beszélgetni, de én arra nem figyelmeztvén, ott hagytam őket és másnap korán reggel a birkást kikérdezvén, azt hallottam tőle, hogy nemcsak ketten, hanem hatan és pedig rémitő módon felfegyverkezve voltak, de mihelyst én az este birka Maiortól eljöttem, azok is. mintegy félóra múlva a birkás házatól eltávoztak, de hová., azt senki sem tudta mondani, kérdeztem tovább azt is — talán e volt Sobri s bandája — arra is a birkás azt vallotta, hogy semmiféleképpen nem lehetett kitanulni, kicsodák — vagy hová való, kérdezni pedig tőlük Világér nem merte volna senki. mert minden ember a háznál a nagy félelem miatt tsaknem eszén kívül volt. Ott létökben azonban a birkás által nekük adatott ételen kívül egyéb semmi kárt nem tettek...«

Ezt a nyilatkozatot Sümegi Imre tisztartó Svastich Imre főbíró hivatalos felszólítására tette 1837. július 20-án.

Az nincs e nyilatkozatban, ami a későbbi iratokból kitűnik, hogy a tisztartót a birkaakolnál a két legény mindenféle kérdésekkel árasztotta el, hogy: merre járnak a pandúrok, katonák, miféle rendelet van a Sobriék ellen kiadva, stb., stb.

A birkásgazda, akihez Sobriék beszálltak, elmondta még, hogy amint hozzá Sobri hét tagból álló bandája beállított, legott mulatni kezdtek s az egész másnap késő estig tartott. A tisztartótól 12 itce bort kaptak, a birkásgazda meg 3 itce pálinkát is adott eleibük.

A gazda észrevevén, hogy a hét ember közül az egyik az első volt s a többiek tőle függtek, őt az első helyre ültette az asztalnál. Az kezdette el az ivást s úgy köszönt a másokra, ezen köszöntgetés, midőn a körülülőkre mind megjárta, ismét az elsőhöz tették a csutorát, amelyből ittak s mindaddig, míg ő nem ivott, időközben egyik sem ivott. A tisztartónál kávét parancsoltak s kilenc findzsávi megittak.

Elmenetelük előtt fegyvereiket keményen megtöltötték (akkor még elöltöltő puskák voltak) s azon ígéret mellett váltak el a számadó juhásztól, hogy egy hónap múlva »ha Isten életüknek kedvez, ismét meg fognak jelenni. Még ekkor sem árulták el magukat, hogy kik, de a bekövetkező s gyorsan pergő események igazolták a zimányiak

gyanúját, hogy Sobri és bandája volt. Mint később ki-világltott, csakugyan az volt.

Zimányból keletre, Tolna megye felé távoznak s a lápafői erdő felé vonultak. Ez már Tolnában van.

A nótában Sobrinak Koppány felé vándorlása is em-lítve van. Ez csak képzelet szüleménye. E somogyi község kiesett az útirányból. Egyébként itt közöljük a nótát:

*Sej, huj, Zsubri pajtás, merre tetszik a vándorlás,
Sej, huj, Koppány felé, kis angyalom háza felé.*

Útközben a betyárok egyike mindig bement valahová s kenyeret, bort vagy vizet hozott a banda tagjai számára, így éltek, igen száraz kosztot addig az ideig, míg a *lápafői* erdőbe értek. Itt egy *Jancsi* nevű somogyi ember, ki is-mert valami *Ádám* nevű juhászbojtárt, elvezette őket hozzá a *lápafői hegyen levő majorba*, mely Takács Pál birtokos tulajdona volt. Itt mind a heten meghúzták magukat. A juhászbojtár megnyugtatta őket: bátran nála maradhat-nak, senki sem keresi meg őket.¹⁾

Sobriék Ádámnak meghagyták, hogy másnapra ele-gendő étellel lássa el őket s két pár »igen fehér, igen vé-kony gyolcsból készült fehér ruhát kikeményítve és meg-vasalva elkészíttessen» s küldje utánuk a *lápafői* erdőbe. A juhászbojtár ezeket egy Dávid nevű helybeli zsidónak adta ki, ki rendbehozatva azokat, másnap saját felesége által kiküldette a betyárokhoz.

Hajnalban a banda a birkaakolba ment aludni, mely után Ádám juhászbojtár Illés János birkásgazdának az esetei tudomására hozta.

Fölöstököm tájban a betyárok egymást felköltötték s bementek a birkásgazdához, ki számukra ugyancsak más-fél itce pálinkát hozatott. Ezt elfogyasztván, a megjelent urasági vincellér ludtukra adta, hogy otlétüket az uraság-nak, *Takács Pálnak*, bejelentette és az uraság meg fogja őket nézni.

A betyárok, nehogy őket esetleg elfogják, kimentek az erdőbe, ahová magukkal kényszerítették menni *Parrag Mihály* juhászbojtárt is, ki enni- s innivalót vitt részükre

¹⁾ Bognár József nevű Lápafőn ma is élő ember közlése szerint az ő dédöreganyját. Bognár Ferencnét, Sobri emberei az ebédvivésnél egyik öreg-hegyi tanyánál leállították s a tanyában, furulyaszó mellett jól megtáncoltatták, mely után Bognárné folytathatta útját. Sütő Sándor lápafői ref. tanító közlése Bognár József bemondása alapján.

magával az erdőbe, felesége pedig főtt eledelt vitt ki ugyancsak részükre ebédül, amit a betyárok nem fogadtak el, mert zsíros volt, ők pedig böjtölők, kik pénteken ilyen ételt nem esznek meg.

Az erdőben a betyárok tüzet raktak. Az uradalmi isfián a tűz közelében járván, s hallván a favágást, a nesz elé ment[^] ahol egy csoport embert látott a tűz körül. Midőn Sobriék meglátták őt, egyikük elébe ment s őt is a tűzhöz hajtotta. Ott kikérdezték a pandúrok s katonaság felől és nem eresztették el maguk mellől. »Az úr közöttünk marad« — mondták. Csak akkor szabadulhatott, illetőleg szökhetett meg a juhászbojtárral együtt, mikor a közeledő katonaság a bandát megtámadta.

De miként is tudhatta meg a Sobrit hajszólo katonaság, hogy Sobriék a lápafői erdőben tartózkodnak? Valószínűleg Takács Pál birtokostól, kinek a birtokán tanyáztak s kinek ottlétüket alkalmazottai bejelentették, vagy talán egy kémtől. Először a szakácsi pandúrok kapták az értesítést.

Az ugyancsak *Szakacson állomásozó báró Schirdning-Swarzenberg* dsidás-ezred egy különítménye: két tisztt, egy őrmester, két káplár, 25 közlegénnyel gróf Kesselstadt parancsnoksága alatt kereste fel Sobriékat. *Tanyázó helyüket Németh István vincellér mutatta meg*, 50 forint jutalom ígérete mellett. Ű egy szakcsi polgár lovára ült s irányította a katonaságot. Hozzájuk csatlakozott Drangensz Ferenc kiszolgált strázsamester, *Kelemen Mihály szakcsi jegyző, továbbá egy somogyi szolgabíró, Bosnyák Benedek*, aki a katonaság által részére felajánlott lovon tartott velük.

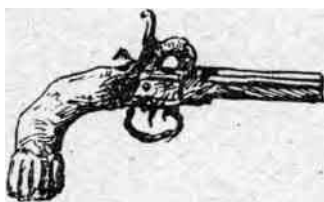
Ezek, a kalauzok útmutatása mellett, 1837. évi február hó 17-én délután 4 óra tájban Sobri bandájára az erdőben ráakadtak, amint a tűz mellett borozgattak. Azonnal megtámadták őket.

Mihelyt Sobriék a katonaság jövetelét észrevették, rögtön egyvonalba, egymástól 10—15 lépésnyire, külön-külön fák mellé állván[^] nagy elszántsággal védekeztek. A főtörzsek fedezete mellett tüzeltek a katonaságra.

Sobri és társai már egészen körül voltak kerítve[^] mégis mindig tüzeltek. Végre, mint a jelentés mondja: »...ezen csavargók közül egyet annyira megvagdaltak, hogy az félholtan elesett s később sebjei miatt tovább nem

¹⁾ Varga József Sobri bandájabeli „legény“ vallomása 1837. február 21. (Tolnamegyei Levéltár)

mehetvén, befogathatott: a másik, kinek jobbkezén ujja elvágva, hasa lándzsával által szúrva, és már 11 sebbel elborítva volt, midőn már-már megfogni akarták, balkezeiben megtöltve lévő pisztolyát öve mellől előkapván s elsőbbsen a reá rohanó katonaságra célozván., avval, minek utána hirtelenében magának szegezte volna, magát keresztül agyonlőtte, a többiek pedig öten elillantottak, holott azoknak tovább üzését sem a lovas katonaság a táj ellentállván, sem a Lápafői és Várongi lármaharang^a előállott lakosok az estve bekövetkezésével nem eszközölhették. A katonaság öten terhes sebet kaptak, melyekben kettő már meghalálozott, Ló pedig 6 darab tetemesen megsebesítettett.«

Sobri bandájából való pisztoly.

A szörnyen összeszurkált s magát agyonlőtt betyár *Sobri Jóska volt*, kit végzetének beteljesülése előtti időben, hogy nyomára ne jöhessenek meneküléskor, tehát Somogybán s Tolnában is, társai által *Balázs Józsefnek* hívatta magát. Ezt Varga Ferenc, Sobri elfogott legénye vallotta, kinek további vallomása mindenben egyezett Milfainak Sobrira vonatkozó leírásával.

Sobri egyébiránt ruházkodás tekintetében is kivált társai közül, mint ezt már a betyárok ruhaviseleténél ismertettük.

Az értelmes zimányi birkás-gazda is, midőn Sobri bandájával nála tartózkodott., meg tudta Sobrit különböztetni a többitől, azért evéskor az asztalnál első helyre ültette, megjegyezvén, hogy őt társai Józsinak hívták, egyébként pedig egymás között a »sógor« megszólítás járta.

Az öngyilkos betyárt *Kelemen Mihály* szakcsi jegyző is Sobrinak állította, a jelentésében azt írva: »... midőn Sobri látta már, hogy elfogják, először a hozzá közeledő kapitányra szegezte pisztolyát s mielőtt elsütné, vissza-

fordítván, úgy meglőtte magát, hogy a golyóbis szíven is keresztül hatván, azonnal kimúlt e világból.«¹⁾

Nála két bugyellárist találtak, továbbá arany gyűrűt, ezüst etuis holmit s egyéb drágaságokat. Nem felel meg a valóságnak, hogy Sobrinál, mint azt Etvös Károly²⁾ és utána Tóth Béla írta,³⁾ megtalálták Hunkár legszebb arany veretű dömöckölt puskáját; (bizonyságául annak, hogy a szolgagyőri rablásban résztvett) éppen ellenkezőleg: Magyary-Kossa, Tolna megye alispánjának Somogy megye alispánjához intézett átirata szerint: «... A kézrekerült két duplapuskák *nem a Hunkár úrtól elrablottakból való.*»⁴⁾

Nem hű Eötvös Károlynak és az ő nyomán Tóth Bélának azon állítása sem, hogy ezen ütközetnél félszázad dzsidás, 80 zsandár s a megyéből kirendelt népfelkelők, 150 fegyveres hajtó hajszolták Lápafő tájékán Sobrit és hogy az ütközetet Beust kapitány vezette. A parancsnok s vezető *gróf Kesselstadt százados* volt. Beust nevű tisztt nem is volt vele. A 150 hajtóra nézve csak annyiban van igazuk, hogy Lápafő és Várong lakosságát fellármázták, de azok már későn értek a helyszínre s az ütközetbe egyáltalán nem avatkoztak bele, minthogy arra a katonaság már végzett a betyárokkal s sötétben az üldözés lehetlenné vált.

Az ütközet a lápafői szájhagyomány szerint a ma már szántóul szolgáló úgynevezett *páskomi kúinál folyt le*, az erdő egy hatalmas tölgyfája körül, a ma élő Páti testvérek földjének keleti részében. Ezen terület rétes- és kaszáló részén kis patakocska kanyarog, melynek az Eötvös-féle leírás az ütközetnél szerepet is adott, ami nem volt s nem is lehetett. Lápafő és északkeleti fele akkor még öserdőség volt, amely összeért a Somogyban fekvő, Törökkoppány felé húzódó gróf Esterházy-féle erdővel. Ebben tanyázott Sobri társaival.⁵⁾

Egyik tanú szerint Sobrin a sebeket halála után ejthették. Ez az állítás valószínűtlen. Sobri holttestét a katonák magukkal vitték, bizonyára azért, hogy valahol elföl-

¹⁾ Vonatkozó jegyzőkönyv, Tolnamegyei Levéltár.

²⁾ Eötvös Károly munkái VI. k. 40. 1.

³⁾ Tóth Béla: Mende mondák 150, 1.

⁴⁾ 1595-1822. sz.

⁵⁾ Sütő Lajos lápafői tanító írásbeli értesítése a lápafői kikérdezett öregek közlése után.

deljék. A lápafői ref. egyház irattárában az akkori időkből ez van feljegyezve: «Szájról-szájra való hagyomány, hogy Sobri Jóskát a község határához tartozó erdőségben lőtték agyon.»

Sobri sírját a nóta is Lápafőre helyezi:

*Lopotai(?) vágás szélén
Sobri Jóska volt a télen;
Katonaság körülvette,
Szegény magát agyonlőtte. ¹⁾*

A lápafői szájhagyomány szerint a harc helyéről három betyárt vittek be saroglyán a községbe, kiket az éj leple alatt a lápafői mai temető sáncárkába földeltek el. Ezek egyike lehetett Sobri, a másik kettő az elesett katonák voltak. Sobri helye, sírja, természetesen nincs megjelölve, mert az ilyen helyre jutottaknál faluhelyen az sohasem volt szokásos. A nép képzelete azonban azon nagy tölgyfa alá helyezi sírját, amely körül az ütközet lefolyt.

A nóta szerint:

*Lápafő határában búsul az a nagy fa,
Szegény Zsubri Józsi aluszik alatta.
Olyan mélyen alszik a fekete földben,
Nem is tudja, sírját hogy a fű benőtte.*

A megmenekedett öt betyár közül egy megyebeli vadász Fűmag (Kalarábé) Jancsit combon lőtte meg, elmenekült, azonban társaival már nem tudott tartani.²⁾ Ezt abból lehet következtetni, hogy Tolna megye szélén, a koppányi vágásban Sobri bandájából már csak négyet láttak, kiknek a katonaság által való elfogását várták. Bizonyára el is fogták őket. További sorsukról adataink nincsenek, valószínűleg kivégezték őket, mert többé nem szerepeltek.

Sobri s bandája elleni üldözésben *Bosnyák Benedek* somogyi szolgabíró nagyon kitüntette magát. A betyárok körülkerítésében minden erejével a katonaság segítségére volt. Katonalovon ülve, mutatta a katonaságnak az utat, ezért az ezredes., *Schaafgott hálóját* fejezte ki neki s erről Somogy megye alispánját értesítette^ ki ezen értesítést

¹⁾ Adatok Zala megye történetéhez 232—233. lap.

²⁾ Tolna megye levéltára 158—1837. sz.

az 1837. évi áprilisi megyei nagygyűlés elé terjesztette, mely azt egyszerűen csak tudomásul vette, aminek megvolt az itt el nem mondható oka.

Amennyire elismerte a katonai vezetőség egyeseknek a Sobri elleni ütközet körül tanúsított igyekezetét, annyira kifogásolta *Lápafő s Várong lakosainak állítólagos közönyét*, illetőleg segítségének megtagadását, dacára annak, hogy erre felszólították.

A vezetőség szerint ezért nem volt elfogható Sobri egész bandája. E vádra *Döry Ferenc* főszolgabíró tett jelentést illetékes hatóságának. Eszerint a segítség iránti kérés későn érkezett a községekhez. Az ütközet helyéről küldték Lápafőre Drángensz Ferenc nyug. őrmestert, Várongra pedig egy katona nyargalt el. A községben azonnal félreverték a harangokat, mire a nép izgatottan összefutott s a fegyveresek egész készséggel indultak Sobriék ellen, de mire a helyszínére értek, a köd beállt s a járhatatlan erdőben már nem segíthettek.

Sobri és Pap Andor fejére a kancellária élve elfogás esetén 100, halva elfogásnál 50 aranyat, ezek társaságában levőknek pedig ezen összegnek felét tűzték ki. Ebből a lápafői ütközetnél szereplők közül Kelemen Mihály várongi jegyző 37 és fél cs. kir. aranyat, Drángensz Ferenc 6 darab aranyat. Német József vincellér 25 pengő forintot s végül a katonák 50 cs. k. aranyat kaptak a kincstártól.

Sobri Jóska, mikor agyonlőtte magát, legfőljebb 28 éves volt s betyárélete mintegy 3 évre, 1834—1836. évre terjedt. Az 1837. év — üldözletése következtében — már csak a folytonos bujdosás éve volt s ez évben február hónapban véget vetett életének. Halálát a nép jórésze nem akarta elhinni. A ponyvairodalom pedig a valótoi eltérőleg írta te. Pl. R. L. a már említett füzetben (18. 1.) Szerinte Sobrit egy csárdában fogták el. Tíz pandúr egyszerre ragadta meg, de mégsem vihették magukkal élve, mert a pandúrok gúlába rakott szuronyos fegyverébe vágta magát s három szurony járta át keblét.

Halála után szinte tömegével jelentkeztek a róla szóló mondák. Sokan nem tudtak belenyugodni, hogy ily fiatalon meghalt s hogy ő maga vetett volna önkezelével véget életének. Az a hír is járta, hogy Magyarországból kiszökött és pedig Amerika földjére s New-Yorkban gyógyszerészként élt, hogy Czensztochauban mészáros tett; a Bakonyba menekült, ott újból bandát szervezett. Elárulták s hogy

az őt körülfogó katonaság kezébe ne kerüljön, főbelötte magát. Továbbá az Alföldön egy grófi majorban számadó, majd tisztartó volt, feleségül véve elődje leányát.

Abban is kételkedtek, hogy ily, a nép, sőt az intelligens emberek szmében is zseniális embernek tartott egyén valami közönséges pásztornemzedékből származott volna. Sokan meggyőződészerűleg állították, hogy Sobri a kalandjairól híres Vay Ábrahámnak, Borsod megye alispánjának másodszülött fia; másik szerint a becsehelyi (Zala megye) Csuzy-család egyik sarja.

Elterjedt az a hiedelem, hogy Sobri, kedvelvén a nótázást, többször egyes urakhoz ment be, hogy őt meghallgassák. A dal szerint:

*Sobri Jóska, szegény betyár
Az urakhoz nótázni jár.
Cifra szüire válthoz vetve.
Úgy danol az esti csendben.*

*A szerelmet azt meg nem veti.
A babáját hűn szereti;
Vágyók ajkának csókjára,
Járhat a pandúr nyomába.¹⁾*

A nép közt azt is beszélték, hogy Sobri nappal selyem ruhában úri dámáknak udvarolt, az éjjeleket pedig a Bakony rengetegeiben töltötte s el-eljárt rabolni. Egy elbeszélés szerint (Tóth Mór: »Zenebonás emberek«, 87. 1) Bezerédy híres úri családnál »... hibátlan spanyol viador kosztümben Bezerédy úrhölgynek ajkairól leste a pehelysima francia mondatokat, melyekre ugyanama nyelven oly elmés szójátékokkal felelt., hogy alig tudták őt parírozni.» Persze, ezt az olvasók tábora valóságnak hiszi.

Somogyban történt volna., hogy midőn Sobri a mesztignyői hegyekben járt, levelet írt Lits Antalnak,. Sina báró uradalmi kaszinójának. melyben arra kérte, hogy segítse ki őt a tarokk-kártyázásban, mert hiányzik a negyedik játszótárs. Lits el is mert a veszedelmes kompániába s — játszott velük.²⁾ Ez tisztán fantázia szüleménye.¹ Hol, kivel tanult volna meg Sobri tarokkozni, a volt kanászbojtár, az írni s olvasni nem tudó társait nem is említve.

¹⁾ R. L.: Sobri Jóska a híres, rettegett somogyi betyár.

²⁾ Gruber János: Morzsák a negyven éves asztalról 86—87. 1.

A franciák el sem hitték, hogy Sobri valaha élt; költött alaknak tekintették.

Mint a nevesebb betyárok jó nagy részének, Sobri-nak is voltak kedvesei. Egyikről, a porkolábnéról, már megemlékeztünk. A szájhagyomány szerint volt még egy, és pedig egy feltűnően szépnek híresztelt leány, *Répa Rozi*, ki a zalamegyei Lesencetomaj község határában lévő *Billege-csárdában* szolgált s kiről majd később szó lesz.

Nem lehet való a Lápafőn fennmaradt szájhagyomány, mely szerint ezen a vidéken Répa Rozi együtt járt Sobrival s az erdőséggel tarkított szőlőhegyi tanyákról bejárt a faluba, ahol Sobri és társainak fehéreneműit szokta kimosni s így az is csak képzelet szüleménye, hogy mielőtt Sobri szívenlőtte magát, »csacsogó« kis fiát és Répa Rozit is agyonlőtte.

Sobri a nép előtt rendkívül nagy népszerűsége tett szert s ez elől az úri osztály sem zárkózott el. Nagy hírét, népszerűségét nem találom arányban állónak elkövetett tetteinek számával s nagyságával. Mint az elsorolt eseteknél láttuk, a kónyi elhírhedt rablásán kívül apró-cseprő zsarolásokat, fosztogatásokat, »ütögetéseket« végzett. Egészen kicsi, mondhatni jórészt szegény embereken, szinte nincstelen cselédeken is, ami nem is mutat valami betyár-nagyvonalúságra. Néha elszántságán s bátorságán is csorba esett, pl. Keszthelyen és egy zsidó korcsmáros kirablásánál, mely helyeken társaival együtt megfutamodott.

Hírét a kónyi rablás alapíthatta meg s e hír orszá-gossá vált. Azután Veszprém s ennek szomszédos megyéiben követett rablások, ha nem is Sobri követte el, az ő neve, cégére alá jutottak. Nagy hírét különösen az tette általánossá, hogy a szolgagyőri nagy rablás után (melynél *ő ott sem volt*) egész Dunántúlra kitérjedőleg elsősorban s kifejezetten az ő és időközönkénti társának. Milfaintnak vezérlete alatt álló betyárbanda ellen indították meg azt a nagyszabású hajszát, melybe a fegyveres erőn, katonaságon, pandúrokon s csendőrökön kívül más tényezőket is belevontak.

Ekkor terjedt el híre. Európában s külföldön is egész Sobri-kultusz dühöngött. Megállapítható, hogy Sobri nem nagy, merész rablásai és egyéb tettei után vált oly híressé, hanem mert Récs gondoskodott arról, hogy a magyar nemzetet kisebb lopásokért, rablásokért, melyeket nagy rabló-

históriáknak tüntettek fel. kedvezőtlen hírbe keverje a művelt világ közvéleménye előtt.

Sobri egyéniségében mindenesetre volt valami vonzó, mely társaira hatott s a közönség előtt is rokonszenvesé tette. Valószínűleg elsősorban (mint Angyal Bandi lovas-betyárnál is) fiatalságának, pompás, sudár alakjának s szép arcának köszönhetette népszerűségét, melyhez az is járult, hogy róla kegyetlenségeket nem hallottak, ellenben több eset alkalmával az áldozatokkal szemben való elnézést, sőt barátságos magatartást észlelték.

Sobri a gavallérosan viselkedő betyárok közé tartozott. Azt azonban kétségbe kell vonnunk, amit Eötvös -Károly valószínűleg szájhagyomány után mond. (Ut. a Balaton körül. 95. 1), hogy »amit úrtól., paptól, zsidótól elszed. felosztja a szegények között. Ilyen betyár nem volt. Sobri is esetleg csak néha cselekedte meg, nem rendszeresen. Sobrit szép szóval engedelkenységre lehetett bírni. Rablásainál a károsultaknak egyes kedves tárgyakat, ha kérték, visszaadta. Gyilkossággal nem szennyezte be a kezét, legalább is nem tudunk rá esetet. Egyes, durvalelkű társai bizonyos kilengéseket követhettek el. azonban azok nem Sobri utasítására történhetlek.

Bandái tagjai előtt nagy tekintélye volt, köztük erős fegyelmet tartott.

Elmondhatjuk, hogy Sobri, noha nagy tetteket nem vitt véghez, mondhatni véletlenségből, a magyar betyárvilág egyik leghíresebb alakja marad. Személyével nemcsak a magyar, hanem a külföldi irodalom is foglalkozott. Hiszen híre nemcsak Európa országaiba, hanem Amerikába is elhatolt. Nálunk Jókai Mór, Hoitsy Pál, Tóth Béla és Eötvös Károly írtak róla. A legtöbbet Eötvös Károly, ki a Sobriról szóló mende-mondákat megcáfolta.

Sobriról cikkeket, regényeket, szindarabokat írtak, a ponyvairadalom pedig, mint már egyiket-másikat idéztük is, .nagy szeretettel foglalkozott vele, persze vadabbnál-vadabb meséket találva ki róla egyszerű olvasóinak.

A nép, mint láttuk, versekbe foglalta tetteit, szerelmét és tragikus végét. A nép kedvenc hím állatait, melyek bizonyos erőt, vadságot fejeznek ki, ma is Sobriról nevezi el, különösen a bikát, monyast, kandisznót, kutyát.

Somogyban s Baranyában Sobri- vagy Zsubri-tánc is van. Somogyban a kanásztánchoz hasonlít.¹⁾ Ormányság-

¹ Dr Varga Károly! A Délkeleti Zselicz 94. 1.

ban a Sobri-tánc tömegtánc, melyet az »Ej, huj, Sobri« kezdetű balladára lassan lépve, összefogódzva, körben táncolnak. Dallama pentatonikus nyomokat visel magán.⁴⁾

A Zsubri-tánc még a sátoros cigányokhoz is leszállott s a purgyék az alábbi vers mellett táncolták:

*Zsubri Jóska a csárdába,
Bort iszik ő a korcsmába,
Kulacs teli a kezébe,
Karolina az ölébe.²⁾*

1858-ban »Sobri« c. balettet magyar színpadon is előadták.³⁾ A »Figyelmező« c. lap szerint «Német szomszédaink közt a napi literatura gyártói hasznát veszik Sobri-nak is.⁴⁾ Ugyancsak a »Figyehnező« írja: «Sobri Vaudevilleben. .már a Dárizsi s berlini színpadokon is megfordult.»

1839-ben ugyanabban a lapban egy Jósikáról szóló cikk után Schedel (Toldy) Ferenc tollából a következő sorok jelentek meg: Jósikánk mellett a külföld — ki hinné — ugyan gyönyörködik még Sobriban is! Amaz általunk is a maga idejében említeti, ráfogólag magyarból fordított regény: Georg Schobri dér Ráuber Hauptmann in Ungarn — most másodszor is megjelent Klein Ernesztnél Lipcsében, a kiadó mulatságos ajánló szavaival.» E haramia mérészsége őt a legújabb időben históriai személlyé alkotta s egyideig Európa figyelmét vonta magára. Tudjuk, hogy a francia vígjátékhoz is szolgáltatott Sobri uram tárgyat, mely nemcsak Párizsban, hanem Berlinben is játszatott, sőt nyomatott is. Jó étvágyat!»⁰⁾

El tudom képzelni, milyennek mutatták be Sobri alakját a színpadokon; bizonyára egy szúrós, gyilkos tekintetű, torzonborz, csimbókos hajú, vastag szemöldökű, visszaszítító külsejű idősebb férfinak. Pedig, mint láttuk, Sobri daliás alakú, szép arcú, legföljebb 28 éves fiatalember lehetett, mikor magát agyonlőtte.

Még csak távolról sem sejthette a talán írni-olvasni sem tudó Sobri, hogy 2—3 évi betyárkodása után valaha

¹⁾ Kiss Géza: Ormányság 171. 1.

²⁾ Dr Varga Károly: A Délkeleti Zselicz, 94. 1.

³⁾ Vasárnapi Újság 1858. év 237 1.

⁴⁾ Figyelmező 396 1.

⁵⁾ Figyelmező 404. 1.

európai hírre vergődik s valóságos irodalom keletkezik körülötte a külföldön is. Erre igazán nem szolgált rá. Sokkal különb betyároknak a neve nem került forgalomba, nem vésődött a nép emlékezetébe s részben bizonytalan adatokkal tarkított életrajza nem jutott a lexikonokba.

Mészáros Pali.

A Kadarkúttól keletre vezető úton, közel *Széplak* hegy-községhez, elég terjedelmes, *Vitorág* nevű erdő útszéli sarkával szemben, két oldalról utak által bezárt sarkon egy lécekkel körülkerített sírhalom tűnik szemünkbe; föléje közép nagyságú tölgyfa koronája borul, mintha szomor-kodnék a sír elhúnyt lakója fölött.

Közelebb megyünk. A sírhalmot a kereszthez viszonyítva, magas léckerítés veszi körül. Az alacsony sírkereszt felírást találunk bevésve, mely így szól:

*Vármegye katonája
Lábain nyomát sokat járta.
Nagy Pali.«*

Ki volt ez a Nagy Pali? Mészáros Palinak igazi neve. ¹⁾ A nép csak annyit tud, hogy egy Pali keresztnévű betyár nyugszik ott. Igazi, régi betyárnevét már elfelejtette. A hagyomány szerint ezen a helyen, vagy legalább is a közelében lőtték agyon, a pandúrok által vezetett katonákkal vívott ütközetben.

Hogy hol született, mi volt előbbi foglalkozása, milyen volt korábbi élete folyása, hány éves korában halt meg, stb., arról senki sem tudott beszámolni s most már nem is kutatják.

Ezen egyedül, árván álló sírhalmot a nép elnevezte *Palitemetőnek*. E néven ismeri úr, paraszt egyaránt.

A nép kegyelettel viseltetik emléke iránt. Ha sírkeresztje korhad, valaki újat készíttet helyette; sírját évről-évre titokzatos kéz felújítja. Halottak napján még mindig feldíszíti sírját s ott ég rajta a gyertya. De a nép máskor sem feledkezik meg róla: időközönként virágcsokrot, virágkoszorút helyez sírjára. Mikor a széplaki búcsú alkalmával arra mentem, akkor is egy szép, színesnyomatú Krisztuskép volt a sírkeresztjére szegezve.

¹⁾ Zsíros István kadarkúti lakos közlése.

Rége a sír felvirágozása is titokzatosan történt, ma már azonban nyíltan teszik, nem érznek restelkcdést kegyeletük kifejezéséért, hiszen a most élők közül senki sem ismerte őt s rokona sincs senki az itt élők között.

Palitemető.

A Palitemető sírjában nyugvóról Hegyessy János, volt szigetvári főszolgabíró a következő adatokat közölte:

Mészáros Pali betyár, rablóvezér volt, ki Hegyessy nagybátyja mellett szolgált a szabadságharcban, mint lovász s a komáromi kapituláció után hazatérve, mint kalandor természetű ember, betyárbandát szervezett.

Mészáros Palit 1850-ben Szekszárdon a cs. kir. hadseregbe besorozták. Pár héttel később a csapattól Dunaföldváron megszökött s Somogy megye felé tartva, Megyeribe, valami Bódis nevezetű emberhez, pár hónappal később pedig Kaposvárra került, ahol 1851. évi január hóban ismét besorozták az Ernő-féle gyalogezredbe. A katonai parancsnokság (Pécsről) illetőségét kívánta megállapítani, de nem lehetett, mert Vörösberény, melyet Mészáros mondott, nem fogadta el odavaló illetőségűnek.¹⁾ Mészáros Paliról 1858-ban egy hivatalos iratban a következő leírást találjuk: magas, 40 év körüli férfi, kerek ábrázatú, barna haja, kis szakállá van. Prémes, sötétkék dolmányt hord, fekete kalppal.

Hét társa között három zsidó volt. Az egyik *Metlersdorfer*, Győr megyéből, hol már mint betyár híressé vált s együtt járt Mészárossal Zalában (Alsólendván) és Somogybán (Hárságy) s elfogása előtt idegen név alatt bujkált. A másik *Simon. Henrik*, ki Pátróból 1857. év tavaszán tűnt el s egy rablóbandához csatlakozott, a harmadik egy *Schlesinger* nevű írnok, ki Hárságyon *Geipel* kirablásánál résztvett. Jogerősen el is ítélték.

Ezen. Mészáros bandájában szereplő zsidó betyárok személyleírását megtaláljuk a hivatalos jelentésben, de hogy a leírások melyiket illetik, azt nem jelezték, mint-hogy neveiket nem ismerték. A leírás szerint az egyik zsidó betyár mintegy 30 éves, középtermetű, kis, fekete bajuszú. Kávébarna kabátot s szürke nadrágot hord; a másik 45—50 éves lehet, görbe orrú, sűrű hajú, pantallónadrágján kék gatyá, rajta szűr, fején pászlorkalap; a harmadik hiányos fogú, kis, szőke bajuszú, rajta szürke kabát, gallérral.

A többi bandabeli 26—40 év közt levők. A két negyven éves közül egyiknek szürke, a másiknak nagy, hófehér haja volt. Az egyik lovaglónadrágot (oldalt gombokkal) hordott.²⁾

Mészáros öt társának a nevét is tujuk: *Szagos István*, *Kántor János*, *Botika Ferenc* (Dobszáról), *Pakos József* és *Gyuri István* (Istvándi.) Ezek az alsólendvai rablási kísérlet után Mészárossal együtt menekültek ki Szlavóniába 1858 január 8—9-ike között.³⁾

¹⁾ 428-1858. VI/b. sz.

²⁾ 424-1858. VI/6. sz.

³⁾ 9972-1858 sz.

Mészáros Pali s bandájának fő tartózkodási helye Somogyban a szigetvári járásban volt. Innen indultak a megye többi részeibe, továbbá Baranyába, Zalába s Szlavóniába rabolni. Baranyában. *Bogdásán egy* pásztor rokona lévén, azon a réven járt oda s annak vidékére.¹⁾

Mészárosról csak 1856—59. években találtam nyomokat; 1859-ben neve már gyéren fordult elő a hivatalos iratokban; az 1860. évi vonatkozó iratok pedig a somogymegyei levéltárban nincsenek meg, sőt még a mutató (index) is hiányzik s így okmányszerűleg nem mutathatók ki, hogy hol, milyen körülmények között végződött élete. Anynyi bizonyosnak vehető, hogy Szlavóniából visszajött Somogyba s hogy Kadarkút körül halt meg.

Hegyessy János szerint rablókalandjai után az őt üldöző katonasággal Kadarkuttól keletre eső széplaki szőlők-nél megütközött s itt elesett s e helyen temették el.²⁾

Mészáros Pali a kegyetlenebb rablók közé sorozható, aki könnyen hajlott áldozatának súlyos bántalmazására, sőt meggyilkolására is. Liszón egy kondáját legeltető kanászt Mészáros elküldte élelemért; ez, félvén, hogy disznait elhajtják, távozása után egy idegen embert állított őrzésükre. Ezért a betyárbanda elverte. Babláskor a ház lakóit összekötöztette. Majdnem bizonyosra vehetjük, hogy *Stern Tódor szompács-pusztai* bérlőt is az ő bandája verte agyon.

Alsólendván Kalivoda nevű kereskedőt s egy rendőrt lőttek agyon.

Mészáros Palit a nép nótába is foglalta, csakhogy ezt a nótát más betyárra is alkalmazták. Csak a nevét illesztették be. Majdnem általánosan ismert:

*Fölszántottam somogyuári temetőt,
Vetek bele piros pünkösdi szegfűt;
Köröskörül dupla szegfű ngiladoz,
Közepében Mészáros Pál hervadoz.*

Mészáros Palit gyengéd szálak is fűzték a szigetvári járáshoz. Heimer szolgabíró jelentése szerint a tótszentgyörgyi csárdás felesége — kedvese volt.³⁾

Mészáros valószínűleg 1860-ban esett el s egész bizonyos, hogy a széplaki szőlők közelében, mert különben

¹⁾ Bittó rendőrvezető „143” jelentése 424—1858. V/b. szám.

²⁾ Somogymegyei Almanach 343. 1.

³⁾ 1869-1864. kb. sz.

nem annak határában temették volna el. 1861-ben már többé nem találkozunk vele. Az 1860. évi iratok, mint már jeleztem, hiányoznak, pedig azok adhattak volna felvilágosítást elhúnytának körülményeiről.

A nép babonás hiedelme szerint Mészáros Palit a puska golyó nem fogta, azért pipaszárral lőtték agyon. De milyen pipaszárral? Olyannal, amelyet 7 éves sürge (sörgye) juhar bokorról metszettek le s 7 évig használták, mint pipaszárat. Ezt a titkot Mészáros egyik komája is tudta, ki később pandúrnak állt be s szerezsve ily pipaszárat, mint a közbiztonság őre lőtte le Mészároost. ^{x)} Ezzel szokták a boszorkányokat is agyonlőni, mert nekik sem árt a puska golyó.

Mészáros Palit rendkívüli egyéniségnek tartották, mert — különösen a cigányok — valami bűvös erőt tulajdonítottak nemcsak szellemének, hanem még sírjának is.

Ép ezért, mint Hegyessy János írta, a Palitemelő a kóbor cigányok rendes találkozó helye volt.

Zurka nevű cigány, ki rablóbandát szervezett, egyik éjjel a Palitemetőnél szedte össze híveit, melyről valami Sándor nevű cigány értesítette Hegyessy főszolgabíró, ki hatodmagával az összejövetel előtt odament s Zurka kivételével a banda tagjait elfogta.²⁾

¹⁾ Gergely József 88 éves volt pásztor közlése.

²⁾ Somogyvártnegye Almanachja, 243. 1.

Patkó testvérek.

Az utókor általában csak egy Palkót ismer; Palkó testvéreket nem. A hivatalos iratokban is rendszeren csak Patkóról szólnak. Ha pedig keresztnévet említenek, akkor csaknem mindig Pistát írnak.

Pedig János, a bátyja, a maga korában, különösen Somogy déli felében, híresebb volt s talán még vakmerőbb, mint Pista s több rablást is követett el, mint öccse.

A Patkó-féle bandát Délsomogyban János szervezte s ő volt a vezére. Bevette öccsét, Pistái is. Együtt jártak rabolni mindenüvé. Hogy mikor váltak szét, biztosan nem tudjuk.

Hegyessy János szigetvári főszolgabíró állítása szerint¹⁾ Patkó János halála után. Ez tévedés. Mindketten ugyanazon évben, 1862-ben haltak meg golyó által ütött sebesülésükben, amit később pontosan meg is mondok.

A testvérek szétválása jóval előbb történt. Patkó Jancsi halála előtt öccse, Pista már mint bandavezér, számos rablást hajtott végre a Kiskoppány patak völgyét környező somogyi és tolnai községekben[^] mint majd azt az ő külön élelrajzában fel fogjuk sorolni.

Mint a vásárosbéci, tehát a két Patkó szülőfalujában lakó, közel 86 éves öregek nekem elmondták, ²⁾ a két testvér már jóval 1862. év előtt összeveszett egymással, valószínűleg azért, mert Jancsi öccsét szigorúan fegyelmezte s ez azt nem akarta eltűnni.

A két testvér Vásárosbécen (akkor Béc), Somogy megyében született. Az ottani református keresztlőkönyv tanúsága szerint János 1825. év január hó 13-án, István pedig 1827. évi január hó 27-én. Ezen adatokat Tóth Sándor, az ottani református gyülekezet érdemes lelkésze kutatta ki. Csak hosszabb utánjárás után bizonyosodott meg abban, hogy a több hasonló név közül melyik az a Tóth János és István, mely a keresetteket illeti.

¹⁾ Somogymegyei Almanach 1914.

²⁾ Jakab Ferenc és Patkó Gábor földművesek.

Mert igazi vezetéknevük nem Patkó, hanem Tóth volt. Atyjuk Tóth Péter, anyjuk Pál Erzsébet volt. Mindketten Bécen fejezték be életüket s itt is vannak — most már jeltelen sírban — eltemetve.

Fiaik a Patkó-nevet akkor vették fél mikor betyároknak álltak be. Rendes vezetéknevű Patkók voltak akkor is. ma is, Vásárosbécen, akikkel azonban ők semmi rokonságban nem álltak. Hogy miért ezek nevét s nem egészen más álnevet vettek fel, annak okát nem tudjuk.

Patkó testvérek szülőháza homlokzat felől.

Atyjuk »felső« Tóth Péterként szerepel az anyakönyvben s az a ház^ amelyben lakott, sajátja volt. Ez ma is megvan. Csakugyan, mint magam is megtekintettem, a falu felső részén. egészen a végén áll.

Felső Tóth Péter. Patkóék apja, a falu kanásza volt s mint saját házában lakó ember, a robotvilágban 18 napos zsellérszámba ment, ami annyit jelentett, hogy egy éven át 18 napot kellett szolgálnia robotban és ennek fejében erdő- s legelőrésze volt.

Mindkét Tóth-fiú, kik később Patkó-nevet vettek fel, elég későn kezdték igazi betyáréletüket. A betyárok jórésze 21—25 éves korában csapott fel betyárnak. Voltak 18—20 éves betyárok is a Patkó testvérek pedig: Jancsi 35, Pista meg 33 éves lehetett, amikor bandába verődve kezdtek rendszeresen rabolni.

Hogy Jancsi oly későn kezdte a betyáréletet, az onnan magyarázható, hogy — élő unokája, Tóth Mihály lászlómajori (Somogy megye) számadó juhász állítása sze-

Patkó testvérek szülőháza udvar felől.

rint — 12 évig katona volt Olaszországban, de hogy öcsese, Pista, ki körülbelül 33 éves volt, midőn betyárnak csapott fel s bátyja bandájában szerepelt, ezen koráig mivel foglalkozott, kanász volt-e, vagy ő is katona, nem tudjuk.

Nincs kizárva, hogy tolvajlásokat követve el, talán ő volt az a, szájhagyomány szerint börtönre ítélt Patkó (s nem bátyja), ki a fogházból megszökött. Mert hogy 33 éves koráig rendes foglalkozásban nem élt s hogy nyug-

tálán vére bűnös cselekedetre ragadta, azt egész bizonyosra vehetjük.

Patkóék háza még a hajdani alakjában áll. Az idő megviselte, kissé rozoga, de egészen jól lakható. Jelenleg özv. Sudár Istvánnéé, ki másodkézből vette.

E ház egészében olyan, mint erre a többi, népiesen épített hajlék. Elöl az oromzat deszkázott homlokzatánál és oldalt pitaros. Az erősen foltozott zsuppfedelel az udvar felől eső eresznél száriak, szeglábak tartják. Pitarának külső szélét egy darabig oldalt Lölgyfagerenda határolja. Mind e faalkatrész a régi, csak a szobaajtó félfáil cseréltek ki ujjal s a kamra földjét téglázták ki.

Az öreg felső Tóth Péternek négy gyermeke volt; három fia s egy leánya. A harmadik fiúval Patkó János tetteihez fűződő események során már találkoztunk. Hogy Patkóék leánylestvére kihez ment férjhez, ha egyáltalán főkölő alá került, nem tudjuk.

Többen Patkó Bandi betyárt is emlegetnek ezen időből. Utána kutattam, vajjon ez a Bandi a kél híres Patkóval rokon-e, vagy keresztnevét csak ráhúzzák valamelyik Patkóra. Ez utóbbit tartom egészen bizonyosnak.

Mozsgón 1938-ban a 84 éves Mester Józsefet kikérdeztem Patkókra nézve, akik közül ő gyermekkorában Jánosi ismerte, gyakran csetlell-botlott körülötte, midőn Patkó Mozsgón ineg-megpihent kedvese házánál, vagy a korcsmában. Beszélgetés közben előttem Patkó *Bandit* említett, mire közbevágtam, hogy miféle Bandiról beszél, hisz ilyen nevű betyár nincs, mire ő azt válaszolta: Az mindegy, akár Jancsi, akár Bandi!«

Jelent meg több ponyvairódomi füzet is Patkó Bandi betyárról a mull század végén. Úgy látszik, hogy az országosan ismeri Angyal Bandi híres lovasbetyár analógiájára nevezték egyesek a Patkók valamelyikét önkényesen Bandinak.

Mindkét füzeibe betekintettem (egészen átolvasni igazán nem volt érdemes). Az egyiket Fikalter írta, ki Patkó Bandit a katonaságtól megszökött «bujdosó szegénylegénynek» mondja, aki lovagiasságában vetekedett Rózsa Sándorral. Először Gelencsér vezér bandájához csatlakozott. (Éppen megfordítva volt: Patkóhoz állt be betyárnak Gelencsér.) Patkói életírója utoljára Bakonyba vonultatja,

ahová pedig Patkó sohasem kíváncszott s nem is ment, hanem Zala déli s délkeleti határában járt-kelt és a Balatonhoz közel, a somogyi oldalon sebeztek halálra.

A másik munkát Tatár Péter írta és pedig versben. ^{x)} Talár Patkót nem szerepelteti Somogyban. Úgy látszik, azt sem tudta, hogy Patkó somogymegyei. Összejáratta vele a szerző Vas, Veszprém, Zala és Baranya megyéket, holott az előbbi két megyében Patkó sohasem járt. Hűtlen babája miatt állt be betyárnak, mondván:

*Mert én máma egész világgal számoltam,
Nem leszek többé az, aki eddig voltam.*

És lalálkozván a Bakonyban (ízénkét betyárral, a vers szerint:

*Cimborátok vagyok, itt a kezem rája,
Megunt életemnek ez kedves órája.*

Miután Palkó Bandi hősnek bizonyult a pandúrokkal való harcban, a banda megválasztotta őt kapitánynak. ²⁾ Paripán járt s hét pandúr és egy vadászszázaddal való harcban lováról lelőtték, elesett. Kedvese utána agyonlőtte magát.

Ezek mind nélkülözik a való tényeket. Csak a név Patkó; teltei képzelt dolgok.

Ezek az »írók« nem vették maguknak azt a fáradságot, hogy Palkóék életéből legalább néhány megtörtént dolgot szőttek volna munkájukba s azt felhívítva dolgozzák fel.

A soha nem létező Patkó »Bandi«-ról egyébként egyik Somogy lapban is irogat egy fiatal íróember.

¹⁾ Tatár Péter: Patkó Bandi híres rablóvezér élete és halála. Pest, 1858.

²⁾ „Kapitánya” Somogyban soha egy betyárbandának nem volt.

Patkó Jancsi.

Patkó János, a nép akkori szellemi színvonalát tekintve, nem volt tudatlan ember. írni, olvasni mindenesetre tudott. Református vallású lévén, rendes falusi iskolázásban részesülhetett, mert a reformátusoknál a tanulók rendszer feljárását az ő idejében is bizonyára szigorúan vették.

Egyébként hogy olvasni s írni tudott, több adat igazolja, például az a tény, hogy zoltároskönyvét Vásárosbécen, szülőhelyén, sokáig megőrizték (míg aztán elkallódott) és betyárkorában az a szokása volt, hogy egyes helyeken, ahol megfordult, cédulákat hagyott hátra, jelezve, hogy ott volt.

Patkó Jancsinak vérében volt a lopási hajlam, sőt talán szenvedély. Hiszen házuk volt Bécen s apja mellett elbojtároskodhatott volna, sőt önálló alkalmazáshoz is juthatott volna valamelyik faluban, ha »rá nem születik« e veszedelmes foglalkozásra. A fennmaradt hagyomány szerint már az iskolában meglopta társait; 13—14 éves korában baromfiakat, később, legénykorában, disznókat, majd lovakat, marhákat tolvaj olt s azokat vásárokon, vagy ahol tudta, eladta.

Eleinte apja mellett bojtároskodott, azután verbuválás révén katonasághoz vitték el és pedig Olaszországba. Hosszú haját útközben Nagykanizsán vágták le. Ez volt akkor a besorozott újoncnál az első követelmény. 12 évet töltött ott. Haza szabadulva, a Nagykanizsa mellett fekvő *Horvát-szentmiklóstra* került a gróf Batthiány uradalomhoz kanász-számadónak, de csak két hónapig maradt ott. Mozgalmasabb életre vágyott. Nyugtalan vére nem szerette a lekötöttséggel járó szolgálatot. Állását egyszerűen otthagyt a »járódónak« állt be, lopkodott, rabolt. Eleinte főleg állatokat.

Kanász-számadó korában a Horvátszentmiklóshoz közel fekvő *Szaplányos majorban* szolgáló *Horvát Ferenc* gulyás-számadónak a leányába szeretett, kit aztán három év múlva nőül vett, de nagyon keveset élhetett együtt vele.

Nincs nyom arra, hogy sűrűbben haza járt volna hozzá, vagy hogy felesége kísérte volna kószáló útjaiban. Arra azonban tudunk adatokat, hogy más nővel folytatott viszonyt. Semmi különös esetről nem tudunk, ami a be-

Patkó Jancsi.

tyáréletre kényszerítette volna. Egyedül garázda, korlátozásokat nem tűrő természete vitte erre az életre.

E természete az iskolában társai között, a lopáson kívül, verekedési hajlamában is megnyilvánult. Iskolatár-

¹⁾ Unokájának, Tóth Mihály számadójuhásznak közlése,

sainak íróeszközeit elcsente, éjjel ment a hegybe szőlőt lopni. Egy pajtását verekedés közben úgy megszúrta bicskájával, hogy helye haláláig meglátszott testén.

Patkó Jancsi szülőfalujában nagyobb lopásokat, betöréseket aligha követhetett el, mert azokról bizonyára most is tudnának. Az ilyen letteknek emléke egy kis faluban, mint amilyen Vásárosbéc, a késő utódoknál is fennmarad.

Azt tudják róla, hogy a falu szőlőhegyén társaival napokig mulatott; valahol disznót loptak, azt megölték s míg a húsból tartott, ott ettek, ittak, dorbézollak.

Midőn Palkó Jancsi több vétkes cselekedete után a hatóság figyelmét is magára vonta s elfogatás előtt állt, nem egyszer tartózkodott szülőfalujában, különösen amíg özvegy anyja élt.

A régi Patkó-házban most is látható a sötét, kamraszerű röjlök» (rejtekhely), melyben — a nép elbeszélése szerint — Patkó Jancsi meghúzódott. A konyhából nyíló kis ajtaját olthonlétekor besározták s bemeszelték, hogy ne vegyék észre a helyiséget, melybe hátul, a ház végén, csak egy kis könyvnagyságú ablak világított be. Ezt a sötét, börtönszerű, nyirkos röjtököt én is megtekintettem.

Megtörtént Palkó Jancsival, amikor még nem csapolt fel betyárnak, hogy Szigelvárolt elfogták, megkötözték s hosszú parasztkocsiban, kötéllel a kocsi oldalához kötve Bécre vitték, hol aztán deresre húzták. Hogy mi volt a bűne, nem tudjuk.

Egy ízben a pandúrok megtudták, hogy Patkó a faluban tartózkodik. Már-már elfogták. Szorultában egy, a faluban járt rongyos zsidó. Rosenfeld (csúfnevéen Busa) jó pénzért a batyujába helyezte Palkót s úgy vitte ki a faluból. Mikor találkozott a pandúrokkal, letelte a batyut, ráült s ebben a helyzetben felelgetett a pandúrok kérdésére.

Már neves betyár lehetett Patkó, mikor értesítette a béci bírót, hogy a legközelebbi szerdán anyjához megy látogatóba s ha a pandúrok látni akarják őt, várják édesanyjánál. Patkó a jelzett napon meg is jelent, de drótos-tól, vagy némelyek szerint üvegestót ruhába öltözve. Előzőleg tudtára adta anyjának, hogy mikor mint drótos-, vagy üvegestót munkát kér tőle, ne adjon neki. A pandúrok várták őt anyja lakásának udvarán.

Patkót, mikor hazaérkezett az anyjához, a pandúrok még gúnyolták is.

Patkó édesanyja a fiát a pandúrokkal együtt megvédte. Ebéd után Patkó személyesen ment a bíróhoz s a következőket mondta neki: «Mondja meg a mankósoknak (így csúfolták a betyárok a pandúrokat), hogy itt volt Patkó Jancsi, jöjjenek utánam a temetőben

A temető a község feletti dombtetőn van. A pandúrok arra felé vették útjukat s Patkó ott is volt, de már társaival s gúnyosan integetett a pandúroknak: «Jöjjetek ide, mankósok!» A pandúrok jónak látták a harcot kikerülni s elvonultak.¹⁾

Ez az eset, mint egy ez iránt kérdezett közlőm mondta, egy ponyvairódműi füzetben is megjelent.

Ezen esetnek egy másik változata, hogy Patkó anyja halálakor jelent meg ablakostót ruhában. A nép megismerte őt, de a világért sem árulta volna el. Még a temetőbe is kikísérte anyját. Ezt nótába is foglalta a nép:

*Patkó, de bátor ember lettél,
Hogy anyád temetésére elmentél;
Felöltöztél ablakostót ruhába,.
Ráborultál édesanyád síriára,,
Ráborultál édesanyád sírjára;
Ötven-hatvan pandúr szemeláttára.²⁾*

Még egy feljegyzést kívánó esete volt Patkó Jánosnak szülőhelyén, Bécen. Az eset közlőjének atyjával, Kaszás János bíróval történt. Mint bíró, kötelességszerűleg jelentést tett arról, hogy Patkó hol tartózkodik. Ezt Patkó megtudva, a bíró lakására ment, kérdőre vonta s azután agyon akarta löni.

A szobába lépve, ráparancsolt a bíró gyermekeire, hogy térdepeljenek le s csókolják meg apjukat; Kaszás bírónak pedig odaszólt,, hogy csókolja meg feleségét, mert agyon fogja löni. Erre a bíró nyolc gyermeke keserves sírással könyörgött Patkónak, hogy kegyelmezzen meg apjuknak, erre Patkó, nagynehezen elállt szándékától.

Azt is bűnétől róttá fel Patkó a bírónak, hogy elvett szép puskája helyett a község régies puskáját szolgáltatta

¹⁾ Vámosi Vendel juhász közlése.

²⁾ Vámosi Vendel juhász közlése.

be a szolgabíróshoz. Szégyennek tartotta magára nézve, hogy oly hitvány puskát tartsanak övének.

Szülohelyén, mint már érintettem, betyári élete alatt nem rabolt. Garázdálkodásának helyei a kaposvári, nagyatádi, szigetvári járásokban, később Baranya nyugati, Zala megye déli s Szlavónia északi, Dráva mellett elhúzódó része volt.

Hogy Patkó Jancsi rablásait milyen sorrendben követte el, részben lehetetlen volt megállapítani. Minden rablásáról nem is tudunk, mert hisz a rávonatkozó ügyiratok csomói elvesztek.

Egy megbízható szavú öreg juhász szerint¹⁾ Patkó Jancsit bűneiért 18 évi börtönre ítélték, négy társával együtt. Emeleten lévő börtöncellába kerültek. Onnan sikerült nemsokára megszöknie társaival együtt. Hosszú nyakravalóikat összekötözték s azon ereszkedtek le.

Mások szerint egy éjszaka, midőn nagy vihar dühögött, ágylepedőjén, ameddig a lepedő ért, az emeletről lefelé ereszkedett. A lepedő elszakadt s Patkó egy faágra zuhant, onnan a földre. Egy hatalmas termetű tót favágó, meglátva s rabruhája után tudta, hogy szökni akaró rab, vállára vette s be akarta vinni a fegyházba, hogy jutalmat kapjon. Patkó tehetetlen vergődésében, megpillantva a tót tüszőjében lévő hosszú kést, azt kikapta s a tót oaldalába szúrta, ki erre összeesett s ezzel Patkó kiszabadult kezei közül és tovább vándorogva, megszabadult.²⁾

Talán ezek után követte el gyors egymásutánban rablásait társaival, kik között voltak: *Gelencsér József, Csacsi István, Bergán Jancsi, Mester József*. Baranya megyében ezek kiegészültek *Csorba Pistával, Hajnal Jancsival, Fábián Pista- és Jóskával*. Ezek között Patkó Jancsinak legkedvesebb legénye Csorba Pista volt, az endrőci gulyás-számadó fia, kit Siklóson akasztottak fel.

Patkó Jancsinak állandóbb tartózkodási helye Endrőcön s néha Mozsgón volt. A szigetvári főszolgabíróhoz tett jelentés szerint az »elhiresedett rabló Bandita Patkó igen kevés társával állandó tartózkodását az endrőci erdőben tartja, itt szokta rablási terveit készíteni s csak innen indul ki azok végrehajtására — rablási tervei egyes, legfőllyebb két, igen ritkán több esetekre vonatkozva készülnek — és minden ily formán bevégezett, vagy megghiúsult rablás

¹⁾ Kaposi Antal juhász közlése.

²⁾ Kiss Géza: Ormányság 76. 1.

után mindenkoron az Endrőci erdőbe vonul vissza. Rendes társasága 3—4 személyből áll, ami ezen felül van, az már szedett-vedett nép, a rablás után széjjel megy. Rendes tartózkodási helyéről és Endrőci Erdőből társaival szokott kiránduláskor az Endrőci és Maróthi korcsmába, de meg Bogdásán is gyakran megfordul és ha itt megzavartalak, minden kétség nélkül a molványi híd felé tart, mert itten a váltópont. Tettes fő Bíró előtt tudva van, hogy Patkó Endrőci gulyás: lestvérje és társaágában ezen gulyás fia és ezen fin Anyja mossza ezek ruháit, melyekért Palkó társaival együtt bizonyos időben megszokott jelenni, jó volna tehát ezen mosó-asszonynak asszonybarátságát felkeresni és azt pénzbeli áldozattal megszerezni slb.

E jelentés szerint valószínű, hogy a szigetvári s általában délsomogyi s baranyai rablások egy részéi itt terveztek.

Zala megyének 1862. évi január 19-iki átiratából, melyet Somogy megye közönségéhez intézett, tudjuk, hogy e megye délnyugati részén hol szokott Patkó gyakrabban tartózkodni, vagy átvonulni. E helyek a következők: *Iharosberény, Pátró, Liszó*, mely utóbbiban egy bizonyos *Bozi* nevű erdősnél a betyárok gyakran megfordullak; *Pogányszentpéter*, hol a téglásnál, *Máté* és *Dómján* nevezetű, polgároknál *Hajnal Jancsi* is találkozni szokott; továbbá *Dénes*, hol bizonyos *Görhes* nevű kanász lakott, kinél — hír szerint — a beesehelyi rablott tárgyakat osztotta fel Palkó; továbbá *Beleзна, Surd. Tikos, Táros vidéke, Bajosa és Komárváros közötti és Bajosa, Kanizsa közötti órállomások*. Üldözés esetén ezen vonal szolgált a betyároknak átmeneti pontul egyik megyéből a másikba. De sokat járhatott Baranyában is, amiről Kiss Géza Ormányság című színesen megírt munkájában Laláit megemlékezés (75. 1.) tanúsítja. Szerinte Ormányságnak két legendás járkáló legénye volt; Séta Pista és Patkó Pista. Siklóstól Szigetvárig majdnem mindenütt erdő. Szigetvártól sziget fölött Nagyharsánytól egyetlen erdő. Túl Kaposváron is; ez volt járkáló területük. A Szigetvártól Kaposvárig futó egyenes utat a hagyomány szerint Patkó Pista mutatta meg. "

A hagyomány a két Patkó nevet összetéveszti. E lerüületet Patkó Jancsi járta. A fenti értékes munkában felsorolt társainak nevei is igazolják. Patkó Pistának, mint ott felsoroljuk, mások voltak a társai.

Palkó Jancsi különösen Mozsgón fordult meg gyakran, aminek meg volt a nagy oka: oda gyengéd szálak fűzték. Mozsgón tartózkodott kedvese, *Pücsök Kata*, kinek férje, Magyar Gyula, szintén tagja volt a Patkó-bandának Ez., mint a 85 éves Mester József, ki ismerte őt, nekem mondotta: »ollan mámmá-forma« (gyámoltalan) ember vót«.

Pücsök Kata többször dicsekedett ismerőseinek, hogy Palkó Jancsi mennyi mindenfélét vitt neki ajándécul; nála gyakran mulatott s néha százas bankót is juttatott neki.

Patkónak valami Vég Nánival való viszonyáról is beszéltek akkor.

A nóta pedig mást is említ:

Patkó Pista (?) híres betyár,
Tizenketted magával jár.
Úgy sétálgat., mint a páva,
Panni Rozi babájával.

Mozsgón Palkó Jancsi nappal a környező erdőkben tartózkodott, csak késő este ment be a faluba.

A mozsgói rablógyilkosság és a boldogasszonyfai rablás után, mint Hegyessy János írja, Patkó Jancsi nyomtalanul eltűnt.^{2j}

Tényleg fenti cselekményei után, amiket már korábban leírtunk, többé nem lehetett róla hírt hallani. \alószinű, hogy tartva az erősebb üldözéstől. Zala megye, általa már jól ismert vidékének vette útját s ebben az évben, vagyis 1862-ben érte el végzete.

Pedig Patkó mindig bízott szerencséjében. A nóta szerint tizenhárom megye kerestette^ de bizony még csak rá sem akadtak.

Hegyessy János szigetvári főszolgabíró Soromfai Józseftől hallotta, ki, szerinte Patkó bandájában is volt, hogy miként végződött élete. Állítása szerint Patkó Jancsi bandája Nagykanizsa vidékén., Galambok-pusztán összeütközött az őt üldöző vadászkatonákkal. A banda, mint máskor is, helyt állt. Patkó lőtt, társa pedig töltött, Patkó eközben súlyos sebet kapott.

Útközét végével a sebesült vezért a banda magával vitte. Keszthely mellett, a Balaton mentén fekvő Fenék-

^{1j}) Mester József közlése.

^{2j}) Somogyi m. Almanach 1914. évf. 244. 1.

pusztán Patkó sebe már üszkösödött és Patkót — saját kívánságára — alvezére, Bergán Jancsi lőtte agyon. Szerinte Fenék-pusztán temették el. »)

Ennek az állításnak ellentmond dr Vikár Béla közlése, ki Patkó sírját meg is tekintette: «Kiskornál'ómban magam is láttam; erdőszélen, átmentében, kis halom, melybe egy bot van tűzve. Kegyeletes kezek gondozása látszott a sírhalmon.« ²⁾

Unokája, Tóth Mihály, pedig azt állítja, hogy a somogy megyei Pogányszentpéteren temették el. Három gyermeke maradt: Pista, József és Mihály. Mind a három kanász lett.

Patkó Jancsi szinte kérkedett bátorságával, vakmerőségével: annak bizonyítékeként tekinthetjük azt az eljárását, hogy látogatásainál s Táblásainál mindig meghagyta, hogy jelentsék a főbírónak, hogy ott volt, vagy megüzente neki, hozzátéve még: mást ne keressen.

Valószínű, hogy itt-ott figyelmeztető cédulát is hagyott.

Egyszer, állítólag, Kaposvárra is benézett és pedig grófi ruhában. E ruhát valamelyik Széchenyi grófi családtagtól szerezte. Távozásakor egyik városvégi háznál papírszeletet hagyott, melyre ráírta: Itt volt Patkó János.⁴⁾

Patkó Jancsi nevében, hogy az áldozatokra jobban ráijesszenek, állítólag többen zsaroltak és raboltak. Ha ez Patkónak tudomására jutott, az illetőket irgalmatlanul agyonlőtte. Rendesen ezen szókkal vonta őket kérdőre: »Ki vagy te? Te vagy a Patkó?« s azután nyomban lelőtte. Egy ilyen ál-Patkót felesége mellett, ágyában lőtt agyon ⁵⁾

Ilyen esetek előfordulhattak, azonban okmányilag semmi adatot ezekre nézve nem találtam s szóhagyományban sem maradt oly megtörtént eset, amelynél a hely és személy is meg volna említve. Patkó Jancsi miatt kellett egyes vidékek, különösen Délsomogy biztonságát katonaság által védeni. Az ő üldözésére küldtek 1861-ben egy külön zászlóalj katonaságot, később Pécsről még több vadász zászlóaljat egyes községek s Drávamente megszállására; miatta kellett több helyütt csendőrállomásokat fel-

¹⁾ Somogy m. Almanach 1914 évf.

²⁾ Somogy m. népköltészete 1905.

³⁾ Tóth Mihály közlése.

⁴⁾ Kapoli Antal közlése.

⁵⁾ Kapoli Antal közlése.

állítani. Elfogására még parasztruhába öltözött pandúrokat is igénybe vettek.

Patkó fejére 1000 forint díjat tűztek ki.

»

Patkó néhány kedveséről már volt szó. Ezeken kívül emlegették *Bözsi Örsét*, egy merenyei földműves leányát és *Kulcsár örzse* szolgálóleányt. Ezek állítólag Palkóval néha rabolni is mentek. ¹⁾

Kulcsár Örsit, mint mondták, az osztopáni erdőben fogták el s statáriáliter felakasztották. Nagyon «erős természetű nő» lévén, társaira nem vallott.²⁾

Patkó Jancsi természetének, kinézésének s ruházatának leírásáról több oldalról szereztem adatokat.

Patkó Gábor és Jakab Ferenc vásárosbéci 86 éves emberek szerint, kik gyermekkorukban a már jó legényszámba ment Patkót is ismerték, a következőket közölték: »Patkó alacsony, tömzsi, egyébként rendes kinézésű ember volt.«

Kapoli Antal atyjától hallotta, hogy Patkó nem volt erős természetű (vagyis nagy természetű), de okos és bátor ember volt.

A 86 éves Mester József mozsgói lakos szerint — ki gyermekkorában beszélt is vele —, Patkó középtermetű volt, pirosas orcával s rövid hajjal. Szép ember volt. Gergely József 88 éves kaposvári lakos., ki hajdan juhász volt s gyermekkorában látta, széles, köpcös embernek állítja Patkó Jancsit.

A pördeföldi kirándulás alkalmával felvett jegyzőkönyv bemondása szerint: »középtermetű, sovány (?) testalkatú, vörösbarna hajú, nagy bajuszú, egész ábrázatát befödő tömött szakállú(?) ember volt.«³⁾

Patkó Jancsi rendkívül mulatós természetű volt. A szeszes italokat nagyon szerette s sokat ivott, mondhatni mindig, mikor csak módjában volt. Ezek derítették jókedvre is. Ilyenkor kedves nótáját vette elő, mely így kezdődött:

*Én vagyok az a leveles,
Akit pandúr, zsandár keres.*

¹⁾ Kapoli Antal közlése.

²⁾ Kapoli Antal közlése.

³⁾ Ad, 64—1862. sz. (Zalai levéltár)

Midőn ezt dalolta, fokosát magasra emelle. A másik kedveli nótája volt:

*Kötőfékem huszonhárom,
Tele lopom a gyű nyáron;
A bírótól hatot lopok.
Mer' a kutya heesukatott.*

Palkó Jancsi a banda tagjai között nagy fegyelmei tarthatott, társai kitartottak mellette, noha tőlük feltétlen engedelmességet, hűséget s kötelességteljesítést követelt. Szigorú volt. Testvérének fia is társul szegődött Patkó bandájába. Patkó nem szívesen vette be és figyelmeztette, hogy: »Ne kívánd, öcsém., ezt a kutyanak való életet.« Nem tudta lebeszélni, felvette. Egyszer az ő hanyagsága miatt csaknem elfogták őket a pandúrok. Menekülés után, mikor már biztos helyen voltak, odaállt unokaöccse elé: »No most, öcsém, térdelj le, imádkozz! Itt az utolsó órád! kétszer megbocsátottam — nincs kegyelem!« S hiába könyörgött unokaöccse kegyelemért, saját kezével fejbe lőtte. »)

Mint Reinerné szül. Stein Katalin, Zsoldos pandúr-örrmester megölése alkalmával felvett jegyzőkönyvbe mondta, ő azért félt nagyon Patkótól, mert garázda volt. Patkó rablásainál, ütközetekben tényleg több embert megölt és megtorlásul, bosszúból számos egyént lőtt agyon.

Patkó Jancsi bandája a kaposszerdahelyi erdőben való időzése alatt nagy tüzet rakott, amit a szennai bíró fia meglátva, Kaposvárott a hatóságnak tudtára adta. Patkó erről értesülván, a legközelebbi vasárnapon, istentisztelet ideje alatt társaival a szennai ref. templom ajtaja elé állott s a kijövőktől megkérdezte, hogy melyik a bíró fia s midőn ezt megmutatták neki, a fiút nyomban agyonlőtte. A jelenetnél levő nép még csak szólni sem mert; némán nézte a gyilkosságot. (Kapoli Antal közlése.)

Palkó Jancsi, mint más hasonló lellei is bizonyítják, kegyellen, bosszúálló hajlamú volt. Vakmerőségét határtalannak mondhatjuk, amit a többek között a *Németladon* történt esel, báró Wenckheim Béla kastélyának kirablása is tanúsítja.

Némely alkalmakkor s némelyekkel barátságos, sőt olvadékony is tudott lenni. Egyes úri családokat, kiknél

¹⁾ Kiss Géza: Ormányság 76—77. 1.

azt tapasztalta, hogy elnézőleg, jóindulatúlag viseltetnek irányában, megbecsülte. *Patán Bathó József számlartó házá-nál* többször megfordult s ott társaival együtt szépen viselkedett. Rendesen este állítottak be. Palkó az ajtón bekopogott s mindjárt be is szólt: »Ne féljenek, nemzetes asszonv, nem csinálunk semmit!«

Vacsorát, bort kértek, ettek, ittak, azután kocsit kérve, tovább álltak. Távozáskor Patkó lelkére kötötte vendéglátó gazdájuknak, hogy azonnal jelentse be a főszolgabíró-nak ottlétüket., nehogy baja legyen.

A család kis leánykáját ottartózkodásuk alall Palkó és társai becézgették, össze-vissza csókolgatták.¹⁾ Többszöri ilv vendéglátásért a főispán kérdőre is vonla Bathól. (830—1861. sz.)

Hogy Patkó a gyermekeket nagyon szerette, azt a szülőfalujabeliek is bizonyítják. Az öreg Patkó (tábor béci lakos mondta el, hogy midőn Patkó a falu szőlőjében mulatott, ő mint 6—7 éves gyermek, társaival arra ment. Egy szál hosszú vászoning volt rajta.

Patkó, meglátva öl, azt kérdezte tőle: «Kinek a fia vagy, miéri hordasz csak inget?» Mert anyám ilyent varrt - válaszolt. »Xe fiam, 80 krajcár, vegyen ezen édesanyád gatyát. Tudni kell, hogy régebben a falusi földműves gyerekek 6—7 éves korukig csak hosszú, egy szál inget hordtak. A gyermeknél a gatyá hordásának megkezdése viseletében eseményszámba ment.

A béciek állítása szerint Palkó vallásos (?) volt, zsol-táros könyvét magával hordozta.

Patkó Jancsi *hálás* is tudott' lenni. Goinbócz István erdősnek, ki a Vízvár melletti *Kettős-csárda* körül elterülő erdő őrzője volt, mivel neki többször szállási adott, sőt a hozzá hajtott lopott disznókat is gondozta, őrizte, Horvátországban házal vett; azért Horvátországban, mert az erdős onnan származott. Midőn pedig Patkó Gombócz-tól elbúcsúzott, azt mondta neki, hogy menjen a filolai erdőbe, ott egy megjelölt fa alatt egy fazék pénzt laiál. (Gombócz István dedunokájának, Takács Józsefnének közlése, Kaposvárott.)

Szinte nehezen tudjuk összeegyeztetni, hogy ugyan-ezen ember hogy tudott az ellene vétőkkel oly rideg kegyetlenséggel elbánni. Igaz, hogy egyes esetekben kérlelésekre többször engedékenységet is tanúsított.

¹⁾ Bathó ny. számtartó közlése, ki a szóban lévő számtartónak fia.

Patkó Jancsi halálát a nép nem hitte el, hiszen az a hír járta, hogy a sörét nem fogta. A nép közt keringő mende-monda szerint az üldözés elől Olaszországba szökött, ott boltot nyitott s többé nem tért vissza hazájába.¹⁾

¹ Kapoli Antal közlése.

Patkó Pista.

Patkó Pista bátyját követte, mikor betyáréletre adta fejét. Az csak mese, hogy azért állott be betyárnak, mert atya legénykorában valami csínyért erősen megfedte s azt annyira szívére velte, hogy otthagya szülei házát s bátyja betyárbandájához csatlakozott. Nem lehetett ő olyan érzékeny legény. Veleszületett természete, vére vitte őt is, mint bátyját, a betyáréletre.

Bátyjának őt lekicsinylő bánásmódja s talán egyéb okok miatt is kivált bandájából s maga szervezett egyet.

Hogy bátyja bandájából mikor vált ki, nem tudjuk, talán másfél, vagy két évvel előbb, mint meghalt.

Patkó Pista, mint a személyéhez kapcsolódó események mutatják, nagy elhatározásokkal kezdhette vezérkedését. Mindjárt elején — állítólag — azt a nagyzó kijelentést tette, hogy: »Ha Ferenc József császár ezer katonával őrizteti is rezidenciáját Becsben, akkor is kirabolja s ha bivalybőrbe varratja is a pénzét, mégis elhozza.« »)

Patkó Pista nevéhez nem fűződik annyi rablás, mint bátyjáéhoz s a Patkó testvéreket ismerő öreg falubeliek azt állítják, hogy annak idején János híresebb volt.

Patkó Pista bandájának tagjai voltak: *Balassa Jóska, Körgyi Jancsi, Próféta, Csikal, Banyó, Virrasztó Péter* és *Kánya Péter*. Kiegészítő tagokul szerepeltek: *Nád Jancsi* és *ennek benső emberé, Ferns Ferkó, továbbá Szombat Ferkó*.

Patkó Pista s bandája a megye északi részén, főleg a Kiskoppány patak völgyének környékén járt-kelt s első-sorban juhokat és disznókat lopkodtak, miket a szomszédos Tolna megyében igyekeztek értékesíteni.

Egyes urakhoz való betörésüknek csak itt-ott van nyoma. Gyakran a környékbeli hegyekben lakó szegény embereknél húzódtak meg, kik nem idegenkedtek tőlük s ami szegénységüktől tellett, a szükség szerint élelmeztek őket. Tolnába több ízben átrándultak s ott vagyonosabb embereknél raboltak. Ott jártuk egy helyről — *Sitkéről* —

¹⁾ Kaposi Antal juhász közlése.

nótában is meg van örökítve. Patkó Pista sitkei rablásának híre a szomszédos megyékbe is eljutott s meg is énekelték:

*Patkó Sándor (?) Sitkére írt levelet,
Legyen készen ezer forint estére,
Egy közlegény aláírt a levélnek:
Vacsora is legyen kilenc legénynek.
Fekete vár, fehér torony messze van,
Patkó Sándor (?) immár eddig Sitkén van;
A Nagy Sándor éppen akkor vacsoráit,
Tüstént elhajtotta az ezüstkanált.*

Másik erre vonatkozó vers:

*Elment Patkó vándóni,
Sipkay Sándort megölni,
Sipkay Sándor megijedett,
Az ablakon leereszkedett.*

*Elment Patkó Sitkére,
Harangokat vertek félre,
Harangokat vertek félre,
Hogy Patkó rabol ide be.*

*Elvitte üstjét, aranyát,
Vele együtt dupla puskáját.*

Patkó Pista különösen sokat járt Bábonynál községben s szívesen tartózkodott ott, mert ott lakott *Móricz Böske* nevű leányasszony, kivel Patkónak gyengéd viszonya volt. Móricz Böske nagyon szép leány hírében állott, aki nemcsak Patkónak, hanem társainak is varrogatott. Általánosan tudott dolog volt annak idején, hogy Patkó Pistát a csicsalpusztai zsidó csaplárosnéhoz is bizonyos gyengéd szálak fűzték, melynek gyümölcse egy leánygyermek volt, aki később, férjhezmenése után, tekintélyes asszonnyá lett.

Patkó Pista és társai néha a *Nyim* és *Bábonynál* közt lévő, barlangszerű, hosszú szobákra osztott alagútban húzódtak meg. Állandóbb tartózkodási helyük azonban nem lehetett.

Patkó Pista lakásául mondták a bábonyiak a Ság-vártól nyugatra eső, úgynevezett *Cseres erdőben* levő alagutat is, melyben 12 szoba volt.

¹⁾ Gönczi Ferenc göcseji népköltészet gyűjteményéből.

Persze, ezek csak feltevések. A betyárok sehol sem készítettek maguknak ilyféle nagyszabású barlanglakásokat. Kisebb vermetek — eső ellen — néhol ástak, de azok nem maradtak állandó, sőt időközi tartózkodási helyekül sem. Egyszerűen egy,-egy alkalomra szolgáltak.

Patkó Pistáról Baranyában is számos szájhagyomány maradt fenn. Néhányat Kiss Géza »Ormányság« című munkája közölt (76—78. lapon); hogy például testvére fiát, ki bandájának többször éjszakai őrállója volt, elaludt s midőn ez harmadszor is megtörtént, Patkó őt saját kezével lőtte agyon.

Egész bizonyosnak tartom, hogy *Pap Dani* bogdásai lakost, ki a betyárok orgazdája volt, nem Patkó Pista lövette agyon (mint a hagyomány fenntartotta), hanem Patkó Jancsi bandájának életben maradt tagjai, azért, mert Bergán bandájának egy részét Duss Lajos tanító révén akasztófára juttatta.

Adataim szerint Patkó Pista, midőn bátyjától külön vált, Baranya déli részében már nem járt, azelőtt pedig a banda tagjai Patkó Jancsi vezetése alatt járták Baranyát is, tehát a baranyai betyárcselekmények jó része azon időben az ő nevéhez fűződik.

Patkó Pista, mint vezér, mintegy másfél évig járhatta Somogy északkeleti részén a Kiskoppány-patak vidékét, őt is elég gyorsan elérte végzete, mint társai legnagyobb részét. Pedig a hiedelem a nép közt, Somogy és Baranyában, az volt róla, hogy a golyó nem fogja s az üldöző kezére sem fog jutni soha. A nóta szerint:

*Palkó Pista sétál a sík mezőben,
Dupla pisztoly a derekán gyűszűben,
Gyűszű szíjjá a derekát szorítja,
Meg nem fogja negyven jáger katona.*

Hát bizony megfogták és pedig nem is katonák, hanem a Patkóiék által annyira lenézett, sőt kicsúfolt pandúrok, a «mankósok.»

De mielőtt erre térnék, meg kell említenem a Somodor mellett lévő Rácörsnél lefolyt ütközetet, melynél ugyan a betyárok neve nincs említve, csak «fegyveres zsványokról» van szó, de a hagyomány szerint egész bizonyos, hogy Patkó Pista bandája szállt szembe az őket elfogni akaró

csendőrökkel, mert azon időben a megye eme részében ilyen erős betyáralakulat más nem bolyongott.

«A mernyei róm. kat. hitközség halotti anyakönyvében bejegyzett adatok szerint 1862 szeptember 14-én négy csendőrt egy betyárbanda megtámadott s őket «halálra kínoztta» az Örsi pusztán éjféle fél 12 órakor. A csendőröknek jáger katonák siettek segítségükre, de az összetűzés után a csárda hátsó oldalán nekik is menekülni kellett. ¹⁾ A csendőröket e pusztán is temették el. A csendőrezred díszemlékkövel jelölte még sírjukat, melyen a következő felirat áll:

«Kötelességük hű teljesítésében az ország lakosainak közbiztonságát, úgyszintén személyét és vagyonát védve, 1862. évi szeptember hava 14-én bátor önvédelem után elesett

*Vörös Gáspár,
Lázár Ferenc,
Tóth István,
Teszársz János.*

Derék csendőröknek örök emlékül felállítva a 80-ik cs. kir. csendőrezred tisztjei és bajtársai által. — Egyik oldalon a felirat hű fordításban németül is be van vésve.³⁾

Valószínű, Örsön Patkó Pista többször is megfordult. Az ottani földbirtokosnál bandájával meg is vacsoráit s a háziasszonnyal még zongoráztatott is. ²⁾ Egyébként Patkó, úgy látszik, hogy dal- és zenekedvelő lévén, ahol csak tehette, zongoráztatott s kedves nótáját játszatta el. Adandón gróf Wickenburg tiszttartójához, Petőcz Ferenchez nézett be egyedül. A család éppen készülöben volt látogatóba a szomszéd községbe. Patkó Pista belépve, biztosította a családot, hogy semmit ne féljenek s csak arra kérte a legidősebb kisasszonyt, hogy játsza el zongorán az ő nótáját, amit az készségesen megtevén, mire Patkó zsebéből elővett egy páros selyemzsebkendőt s odaajándékozta neki. Ez a kisasszony Svastich József neje lett.

Patkó Pistát állítólag *Kovács Ferenc* Nyim községbeli gazdaember jelentése alapján keresték fel a nyírni sűrűben a hatóság fegyveresei a pandúrok.

¹⁾ Berger Vilmos közlése.

²⁾ Csendőrt jelentés 1862. szept. 30-án 254. és 2718 — 1862. sz. alatt.

³⁾ Kacs Kovács Lajos ny. alispán közlése.

Kovács Ferencnél, ugyanis, többször megfordult Patkó bandája s ő már megúnva őket, szabadulni akart látogatósaiktól. 1862. év őszén aztán az igali járásbeli pandúr-örmester, *Stiaszni József*, megjelent embereivel a nyími sűrűben, ahol a feljelentés szerint Patkó bandája tartózkodott. Estefelé járt az idő. Stiaszni három embere a sűrű aljára húzódott, maga pedig három legénnyel a tetőn maradt s onnan adta az utasításokat. Egyszer csak Pávics

Az a nagybábonyi ház, melyben Patkó Pista meghalt.

Ferenc vicekáplár a sűrűben egy fegyveres egyént pillantott meg. Ez volt az egyik őrtáUó betyár. Azonnal tüzelt rá, de az illető is rálőtt Pávicsra és eltalálta, aki azonnal meghalt. Erre Stiaszni az illető betyárt lőtte agyon. Az agyonlőtt betyár *Balassa József* volt. A további heves csata után sikerült a pandúroknak még egy betyárt, *Balog Józsefet* megsebezni, Patkó Pistát, a vezért, pedig halálosan megsebesíteni. Patkó Pistát Stiniczky József lőtte meg vágott puskagolyóval. A sértetlenül maradt két betyár el-

¹ Berger Vilmos közlése.

menekült, üldözni már nem lehetett őket, mert a sűrű erdőben már egészen besötétedett. ¹⁾ Ez okból Patkót is csak másnap kutatták a pandúrok a polgárok kíséretében. Másnap Bábonban egy kazal mellett, ahová húzódott, meg is találták. ²⁾ Patkónak még volt annyi ereje, hogy — állítólag onnan is lövöldözött az őt elfogni akaró pandúrokra.

A szalmakazaltól Palkót a pandúrok kocsira helyezték s Horváth Mihály bábonvi gazda házába vitték, hol egy kis szobát börtönül szoktak használni.

A kis szoba aljára szalmát szórtak. Balassa Ferkó holttestét már korábban odavitték. Melléje helyezték Patkót, kihez orvost is hívtak, egy Sípos nevű facsai orvost. (1884—1863. sz.) Jani István nevű szegény ember őrizte őket. Patkó még aznap, bevitele után néhány óra múlva, meghalt.

A hagyomány szerint Patkó Pisla seblázában vizet kért örzőjétől, aki — természetesen — kiszolgálta s valószínűleg egyébként is figyelmesen bánt vele, ami arra készítette Patkót, hogy azt valami módon megszolgálja.

Patkó azt mondta volna Jani Istvánnak, hogy boldoggá teszi. Közölte vele, hogy a falu végén lévő egyik kazalban, megjelölve, hogy melyikben van az ő pénze elrejtve. A kazalt vegye meg s keresse meg benne a pénzt. Ezt meghallotta a falu azon időbeli *kisbírója*, aki erre a szalmakazalt sietett megvenni s a megtalált pénzből a falu leggazdagabb embere lett. A magához vett nagy bankókat időközönként más-más helyen váltotta fék hogy feltűnést ne keltsen. Az illető utódai most is Bábonban élnek, jó módúak.

Patkót — állítólag — nem akarták koporsóban eltemetni és fejfát is vonakodtak sírhalma fölé helyezni, mire társai megüzenték, hogyha ezt meg nem teszik, megbánja az egész község.

Patkó Pista temetése alatt volt bandájának tagjai a közeli kukoricásban elrejtőzve, lövöldöztek, mintegy tiszteletadásul halott vezérüknek. ³⁾ A temetésen Balassának az anyja is részt vett.

¹⁾ Igali fb. jelentése 64—1863. sz. és 1944—1803. eln. sz. főisp. jelentés a Budai Helytartótanácsához.

²⁾ Roboz főbíró 2442—1862. sz. jelentése.

³⁾ Bábonyiak közlése.

Patkó Pista s Balassa Jóska halálára s temetésére nézve leghitelesebbnek tekintendő az a feljegyzés, melyet a bábonyi református lelkész ebben az időben a halotti anyakönyv elején annak egy tiszta lapjára írt.

Patkó Pista és Balassa sirja Nagybábonyban.

E szerint:

«1862 év szeptember 21-én délutáni órákban a Bábonyban állomásozó Pandúrok által üldözés közben agyonlövetett Balassa József Turi származású állítólag szökött katona rabló, ugyan az nap Bábonyba be is szállított és hogy valóságosan Balassa József rabló volt, igazoltatt az őket esmérő Pandúrok és néhány megjelent lakosok által.»

»1862 szept. 22-én Balassa Józsi rabló társa összevölődözve, regveli órákban névszerint Patkó, igazabban Tót István a Pandúrok által elevenen elfogattatván szinte Bábonyba beszállított s egy pár óra múlva meghalt.»

«Mind a ketten minden egyházi szertartás nélkül szept. 24-én elásattak a bábonyi temetőbe el látva koporsóval.»

«Feljegyezte emlékül a mennyiben valaha kérdés támadna felőlük szept. 24/1862 Kaszás Benő reform, lelész.»

»Az Igali járás Fő Bírójának kívánatára, mind a két rabló külön bizonvítvánvba kiadatott február 1-ső 1863.«

Külön oldalra írva Patkóra vonatkozólag:

«Származási hele nem volt kitudható.» Bemutatjuk fényképmásolatban azt a házat, melyben Palkó meghalt s a már holtan odavitt Balassa is feküdt: továbbá azt a sírhalmot, illetőleg fejfát, amely jelzi a két híres betyár nyugvóhelyét. A temető sarkában van. A két (betyárt egy sírba helyezték. A fejfából már csak az alsó rész van meg.

Sírhajon halottak napján minden évben gyertya ég. Hogy ki az, aki titokzatosan róluk kegyelettel megemlékezik. eddig nem tudódott ki.

Patkó bandájának a pandúrokkal való nyírni összeütközését, mely a vezér s egyik híres társának s egy pandúrnak életébe került, egy gyarló nóta is megörökíti:

*Ezernyolcszázhatvankettedik évben
Patkó Pistát megfogták a sűrűben.*

*Hallották-e Páfics Ferencznek hírét?
Meddig szolgálta a nemes vármegyét?*

*Kedves pajtás, ha nem aludtál volna,
E szomorú nap rám nem virradt volna.*

Patkó Pista elfogásáért Magyarország helytartója a pandúroknak 100 fnt jutalomdíjat utalványoztatott. »)

Patkó Pista alakja: fekete, alacsony, zömök ember, ha valakivel beszélt, az egyik szemét mindig behunyta. ²⁾ Egy másik értesülés szerint³⁾ «rücskös, himlőhelyes volt. Ezzel megegyezik unokaöccse leírása (ha ugyan rá vonatkozik s nem János bátyjára; zömök, barna ember volt., karikás bajusszal.⁴⁾)

¹⁾ 20.577—1862 sz.

²⁾ Rudnay L.: A kujtorgó legények nyomában Új Magyarország 1939. máj. 9.

³⁾ Berger Vilmos közlése

⁴⁾ Kiss Géza: Ormányság 76. 1.

Patkó Pista halálát nem hitte el a nép, melynek mende-mondája szerint betyáréletének megszűntével Galambos-pusztára vonult egy »sánta« főszolgabírónak a nővérét feleségül véve, bérlő lett Kötésén. Miután kilétét megtudták, innen Bihar megyébe ment, ugyancsak bérlőnek.

Patkó Pista ruházata választékos volt. Midőn Bábonynban a börtönszobában feküdt, szép ráncokba szedett fekete selyem gatyá volt rajta, amely alul köröskörül hosszú selyemrojtban végződött. Borjúsájú fehér inge elől a mellénél, gazdagon ki volt hímezve; fekete posztó mellényén több soros pitykegomb, nyakán fekete selyem kendő volt körül csavarva.

Társát, Balassa Jóskát »vörösbőrű« embernek ismerték, akin halálakor bő gatyá volt.

E két, már halott betyár nézői közé keveredett a kis 8 éves Sándor Zsuzsi is, ki a Patkó és társaira vonatkozó helyi adatok nagy részét már mint 81 éves öreg néni velem közölte. A tömeges látogatók közt befurakodott s megsejmelte a halottakat. Mindenre, mint fogékony lelkű nő, öreg korában is jól emlékezett.¹⁾

*

Utoljára a két Palkónak közös tulajdonait s a rájuk vonatkozó, részben valótlán, részben romantikus dolgokat, nem akarván külön tárgyalni, itt foglalom össze, már a szélesebb áttekinthetőség szempontjából is.

Mind a két Patkó — mint tetteikből láthatjuk — rendkívül bátor, merész, találékony s ügyes volt, akik a legnehezebb helyzetben is a bajt elkerülhetők, vagy kisebb veszélyt rejtő elhatározást tudták megtalálni.

A nem egészen megbízható hagyomány szerint mind a ketten ültek a börtönben s ezt megelőzőleg kisebb bűntetéseken is részesültek, de ezek után, halálra sebzésükig mindig kisíklottak az őket szinte állandóan üldöző katonaság s pandúrok elfogatása elől.

Pedig sokszor voltak veszélyes helyzetben.

Hírük egészen Dunántúlon elterjedt s a legrettegettebb betyárok közé tartoztak, akikről a nép száján nóták keletkeztek.

¹⁾ Most özv. Brunszikené, bábonyi lakos.

Kútforrások a jelzettekén kívül Hegyessy János: Somogy megyei Almanach 1914., Kozáry György mozgói plébános, Jávör István, Lengyeltóti János mozgói ig tanító.

Amely vidéken jártak, utánuk mindjárt katonaságot küldtek. Miattuk kellett — a közbiztonság érdekében — Somogy jórészét s a Dráva mindkét partját megszállani s a csendőröket, pandúrokat szaporítani.

A Patkók önérzetesek, betyár voltakra büszkéek voltak. Bátorságukat bizonyítja, hogy — tudtunkkal — a katonaság s csendprség elől ugyan lehetőleg kitértek, de sohasem futamodtak meg; mindenhol szembe szálltak velük.

Ígéreteiket, fenyegetéseiket, ha csak módjuk volt rá, betartották. Mind a kettőben megvolt a betyárbecsület.

Egyik sem mondható rideg, egészen rosszindulatú embernek, noha őket hajlamuk, vérük vitte e kalandos, veszélyes foglalkozásra, mert nem voltak rákényszerítve; hiszen pásztorságukból tisztességesen megélhettek volna. A nép, szemet hunyva egyes kegyetlenkedéseiken, egyenesen jószívű embereknek tartották őket. Azok ugyan nem voltak, de bizonyos esetekben a hozzájuk intézett könyörgeésekre belátást, méltányosságot mutattak.

A velük jóindulatot tanúsítókkal szemben kíméletesek, sőt barátságosak, az őket kiszolgáló, tehát szívességet tevőkkel, az urakat sem véve ki, a maguk módja szerint, jók is tudtak lenni. Az illetőket nem engedték betyártársaik által bántani s vagyoniilag megkárosítani. Ha náluk valami rablást követtek el, azt valamiképpen megtérítették.

A szegényeket, mint a hagyomány állítja — nemcsak nem bántották, hanem alkalomadtán segítették is. Erre több példát említenek. Persze egy része költött dolog, melyeknek csak akkor adhatnánk hitelt, ha a személlyel, akivel s a hellyel, ahol történt, be tudnának számolni.

A szegény emberekkel s különösen a cselédekkel s pásztorokkal történt méltatlanságokat, igazságtalanságokat megtorolták. Szóhagyomány szerint egy lelkészt, aki valamelyik szegény embernél a temetési költségeket magas összegbe számította, a Patkó-testvérek egyike a temetőben fogta le s megásatva vele sírját, abba őt úgy helyezte, hogy csak a feje látszott ki s — fejbe lövette. Ez az esel bizonyosan nem történt meg.

Az is valószínűtlen, ami egy plébános kirablásáról szól. Az egyik Patkó (ismét nem tudjuk, hogy melyik) bement egy plébánoshoz s pénzt követelt tőle. A válasz az volt: jöjjön holnap, majd akkorra kihozza a pénzt a takarékpénztárból. Patkó biztosra vette, hogy másnap a

pandúrok várják őt.. Úgy is történt, várták. Egyszer csak megjelenik hintón egy előkelőnek látszó pap. A plébános fogadta s a pandúrok szeme láttára kíserte szobájába. Midőn beértek, ez az előkelő külsejű pap, aki nem volt más, mint Patkó, ráparancsolt a plébánosra, hogy azonnal adja elő pénzét, mert különben halál fia.

Midőn Patkó a pénzt kezéhez vette, szépen karonkapta a plébánost s a pandúrok előtt beültette maga mellé a hintóba s elvágtatott vele. Az ötödik vagy hatodik falu határában leszállította s maga a kocsin robogott tovább. Szegény plébános csak reggel felé jutott haza — gyalog.

Ezek, a minden bizonnyal költött esetek jellemző példák arra, hogy mi mindenféle tetteket tulajdonított Palkóknak a nép képzelete.

Mint már érintettük is, a két Patkó közül a néphagyományban, országos vonatkozásban is mindig Pista szerepel, holott Hegyessy János szigetvári főszolgabíró, de a Vásárosbéciek szerint is, ennek bátyja bandájában alárendelt szerepe volt: egyszerű legényszámba ment. Midőn Pista bátyja bandájából kivált, akkor az már legenda híréb, betyárvezér s rettegett alakja volt Délsomogy-nak s a szomszédos megyéknek.

A nóták is jórészt Pistát emlegetnek. Mint már érintettem. valószínű, hogy Pista népszerűbb volt, de az is lehet, hogy egyszerű névcseréről van szó, aminthogy ugyanazon időből Patkó Bandiról is szól a hagyomány, holott ilyen keresztnévű Patkó, mint említettem, a betyárok között nem volt.

Egyébként ezek a Patkóról szóló versek, népdalok egy része nem vág a valósággal s azoknak jó része másutt már a nép száján forgott: csak a Patkó nevet szúrták bele.

A Somogyban s részben más megyékben is általánosan ismert alábbi verset egyik Patkóra készítették:

*Pusztá csárda, két oldalán ajtó,
Oda rugtat pejparipán Patkó;
Szép csárdás né, így adja fel a szót,
Látott-e már egy lovon hét Patkót?*

*Ha nem látott, jöjjön ide, láthat:
Négyet visel ez a nemes állat;*

*Az ötödik magam vagyok, nemde?
Kettő meg a csizmámra van verve.*

Ez a valóságnak nem felelhet meg, mert egyik Patkó sem járt Somogyban lovon. E verset valami úriember írhatta össze; arra mutatnak ezek a szavak: »nemcle« és »e nemes állat«. Ezeket a szókat a nép sem Somogyban, sem másutt nem használja ilyen értelemben. A »nemde« helyett úgy-e, e nemes állat helyett ez a szép állatot mond.

A következő sem Patkó Pistára készült, hanem csak neve van beillesztve:

*Patkó Pista úri nemzetből való,
Nem köll neki selem paplany, takaró stb.*

A Patkók, mint már megírtuk, nem úri, hanem kanász nemzetségből valók.

Más egyéb valótlanságokat tartalmazó versek is forogtak közszájon a Patkókról. Szerepeltetik őket a Tiszánál, Alföldön stb. Azután mint felakasztott betyárt verselik meg egyik Patkót stb.

Ezek mind az ő népszerűségüket, különösen Pistáét s azt a mély hatást tanúsítják, mely a nép leikébe annyira beívódott, hogy nemzedékről-nemzedékre száll s talán sohasem enyészik el.

Elmondhatjuk, hogy a somogyi betyároknak a Patkó-testvérek voltak igaz itípusai.

Kutyási (Leopold) György.

Eredeti, igazi neve Leopold; hogy mi okból ragadt rá a Kutyási név, nem tudjuk.

A somogymegyei *Pálpusztán* született 1841. évben. Kanász volt a Kadarkút környéki pusztákon. Kis természetű, de erős s bátor ember hírében állt. ¹⁾

Eleinte magánosán járt, tehát egyszerűen »menős«, »járákáló« volt, később a betyárokhoz csatlakozott. Főleg lovakat lopott, melyeken Szlavóniában adott túl. Cimboráinak egyrésze Kadarkúton lakott.

A nagykanizsai cs. kir. katonai rögtönítelő bíróság megállapítása szerint 1860. év elején elfogták s 3 havi börtönre, 1861. évben fegyveres csavargásért 3 havi fogságra ítélte.

Kitöltött büntetése után tovább betyároskodott s 1862. évben résztvett *Schreiber Jakab* darányi kereskedő, továbbá ugyanazon év júniusában *Kardos Mátyás* kereskedőnek gyilkossággal párosult kirablásánál. A kötcsei rablásnál a tömegre lőttek, melynek következtében többen megsebesültek, *Földes Jakabot* pedig agyonlőtték.

Ugyanezen év szeptember havában *Párezer József* és Stern Adám túri kereskedőknél rabolt társaival. Résztvett 1862. év szeptember 14—15. közti éjjel az *őrsi pusztá* mellett a csendőrökkel történt összeütközésnél; 6 napra rá pedig Patkó Pista bandájával a *nyüni erdőben* lefolyt harcban volt, ahol Patkó Pista erősen megsebesült s másnap sebeibe bele is halt.

Teklafaluban Gruber József bérlő és *Mandl József* kocsmáros kiraboltatásában tetteleges részt vett. Mind a kettővel kegyetlenül elbántak.

Miháldon Berán molnár házat felgyújtották. *Szobon Boskovics Mátyás* kocsmárost és *Flesch Samu* kereskedőt rabolták ki. *Grosmann István* kocsmárost a kirablás mellett még meg is kínozták. Az a banda, amelyhez tartozott, *Illés Pál* vezérletével, *Tüskés* nevű pandúrt meggyilkolta.

¹⁾ Kapoli György öreg juhász közlése.

1863. év januárjában *Péczellen* (Baranya) *Zsiray Zsigmond* plébános, *Szép molnár* és *Gaál István* kirablásában résztvett. Ugyanezen évben rabolták ki *Hering Mihály* jegyzőt *Lukácsiban* és *Wallast Józsefet Teresienfelden* (Szlavónia). Végre Müller Ignác csendőrőrmester két társával elfogta, ¹⁾ s kínzásokkal és részben gyilkosságokkal párosult tetteiért, az anyagi károk megtérítése mellett, a nagykanizsai cs. kir. katonai rögtön ítélő bíróság *Kutyási Györgyöt* kötél általi halálra ítélte és 1863. évi március hó 4-én reggel 8 1/4 órakor a Kadarkút és Mike községek közötti mezőszélen, a Feketesári dűlőben az ú. n. Kuti-erdőnél felakasztották. ²⁾

Kocsin vitték a bitófához. A körülállókhoz ez volt a búcsúszava: «Isten velük! Nincs már lélek, csak vér». Az úttesti sáncparton temették el, egy galagonyabokor mellett. Ott jóidéig látszott a sírja. Temetése alatt nagy záporosó esett, ami a nép babonásabbjaira nagy hatással volt. ³⁾

Kutyási nem volt vezéralak, csak »legény«, aki vezéreinek, *Patkó Pistának* s később *Illés Pálnak* megbízásait minden kegyetlenségnél buzgón teljesítette.

Halála után egy volt pásztortársa, akivel ellenséges viszonyban állt, az alábbi gúnyos verset faragta rá:

*Kis Kutyási nagy gulyája,
Most maradt nagy árvaságra.
Gúla, ménes a ballangban,⁴⁾
Kutyást fel van akasztva. ⁵⁾*

¹⁾ 2831—1864. sz.

²⁾ Kaposi Antal közlése.

³⁾ Zsíros István 73 éves kadarkuti lakos közlése.

⁴⁾ Ballatig: az erdő legbelseje, sűrű, bozótos része.

⁵⁾ 978—1863. sz.

Bergán (Fülöp) Jancsi.

Mint betyárvezér a híresebbek közé tartozott, de Somogy megyének csak déli felében s Baranya megyének ormánysági részén; Somogy megye északi részében alig tudtak róla, ma pedig már teljesen feledésbe ment híre.

Valószínűleg Kadarkúton született. Hogy betyárélete előtt mi volt a foglalkozása, arra nézve nincs adatunk.

A vele kapcsolatos események alapján tudjuk, hogy kezdetben Patkó Jancsi bandájához tartozott. Együtt kalandozott vele mindenüvé, Patkó haláláig; sőt midőn Patkót a zalamegyei Galambok-pusztán az üldöző katonák halálra sebeztek s érezte közeli halálát, Fenék-pusztán (Keszthely mellett) saját kívánságára, *Bergán Jancsi* lőtte agyon.

Bergán neve nincs megemlítve, de valószínű, hogy a mozsói plébános kirablásánál s agyonlövésénél is ott volt, valamint a görögali »Zöldág« csárda kocsmárosának, a betyárok orgazdájának tartott Dobor és a család még 3 tagjának meggyilkolásában szintén részt vett.

Patkó Jancsi halála után bandájának volt tagjai Bergán körül csoportosultak s őt ismerték el vezérükül. Bergán Délsomogyba húzódott le s Baranya megye Dráva mellett levő községekben, tehát *Ormányságban* rabolt, de egész bizonyos, hogy a drávántúli Verőcze megye magyarlakta helyeit is felkereste. Istvándiban a református lelkészt rabolta ki társaival.

Bergán rabolta ki egy viharos, sötét éjszakán a *saporczai* (Baranya megye) *ref. papot, Munkácsi Albertét*. Kelten puskát szegeztek mellének, a harmadik pedig ládát, szekrényt s asztalt nyitattott. Elvitték fekete bundáját s 100 forintját.¹⁾

Bandája egyik legnagyobb rablását a baranyai megyei Sellyén követte el. Itt hatodmagával megtámadta az uradalmi gazdatiszti lakot, ahol az uradalom összes gazdatisztjei éppen tisztizéket tartottak. Ez alkalommal

¹⁾ Kiss Géza: Ormányság, 79. 1.

nemcsak az uradalmi pénztárt vitte magával, hanem kifosztotta a gazdatiszteket is, csak a főerdésznek adta vissza az óráját.

Kisebb-nagyobb rablásainak se szeri, se száma nem volt. Bergán az említett vidéket-nagy rettegésben tartotta, éppen azért a hatóság a legnagyobb eréllyel üldözte őt, társaival együtt, míg végre Duss Lajos bogdásai református tanító csellel a banda egy részét a hatóság kezeire juttatta. Bergánt magát Duss L. lakásán pandúrok lőtték agyon.

Ezen nagy port vert s szinte rémregénybe illő esetet, mely 1863. évben történt, Duss Lajos és a Patkó Jancsi által agyonlőtt Zsoldos János kisdobszai volt református tanító, később pandúrörmester, majd csendbiztos még élő leszármazottainak közlése s hivatalos adatok alapján írtam le.

Zsoldos Jánost és fiait, mint már bővebben megírtuk, Patkó Jancsi és társai a Görösgálban levő > Zöldág; csárdában agyonlőtték. Bergán Jancsi is köztük volt. Zsoldos temetésén, Kisdobszán megjelent sógora, *Duss Lajos* bogdásai ref. tanító is, aki ezen tragikus esetet nagyon szívére vette s megfogadta, hogy a gyilkos betyárokat élve, vagy halva, kézrekeríti.

Véletlenül tudomására jutott, hogy falujában *Pap János* nevű gazdaember orgazdája Bergán Jancsi bandájának és Bergánék nála is szoktak megszállni. Ezt pedig úgy tudta meg, hogy hallotta, midőn Pap Jánosné, egyik szomszédasszonyával összeveszve, az illető odakiabálta neki: »Megállj, majd elárulom, hogy az este is nálatok volt Bergán a bandájával!«

Ezek után Duss Lajos magához hívatta Pap Jánost s Bergánhoz való viszonyára nézve kivallatta. Pap János beismerte Bergánékkal való összeköttetését s Dussnak is ajánlotta, hogy lépjen velük barátságba, mert ezek, szerinte, nagyon jó emberek.

Duss Lajos ezek után rögtön elhatározta, hogy a betyárokat kelepcébe juttatja. Elment Pécsre és ott a főcsendbiztosnál előadta, hogy összeköttetésbe akar jutni Bergánnal s bandájával, hogy elhatározott szándékát, t. i. sógorának s fiainak agyonlövését megbosszúlja. Pap János, orgazdájuk megígérte, hogy elküldi hozzá a betyárokat. Néhány nap múlva ez meg is történt.

Egyik este kopogtatást hallottak Dussék szobájának, ablakán s arra a kérdésre, hogy ki az, azt a választ kap-

ták, hogy »jóbarát«. Duss beeresztette őt. Ez Bergán Jancsi volt. Bergán a lakásban körülnézegetett, megvizsgált mindent, azután kezet nyújtva Dussnak, azt mondta neki: »Mi tanító úrral barátságot akarunk, de biztosítson arról, hogy barátságban is maradunk s hogy az szent barátság lesz«.

Ezután Bergán társaival Dussnál maradt s ott is vacsoráit; jól érezvén magukat, egész hajnalig időztek Dussnál. Ekkor megállapodtak abban, hogy egy bizonyos napon ismét visszatérnek.

Duss Lajos nevelte a megölt Zsoldos árváját, aki akkor 6—7 éves lehetett. Midőn Bergán megtudta, hogy ez Zsoldos leánya, ölébe vette s szinte könnyek között simogatta arcát.

Duss e látogatást sietett bejelenteni Pécssett a főcsend-biztosnál, aki a nála újból megjelenendő betyárok elfogására 8 pandúrt rendelt ki Bogdására. Egyúttal ellátta Dusst álomporral, kitanítva arra, hogy miként és milyen mennyiségű adagot tegyenek a betyárok italába.

A pandúrok másnap már útnak indultak Bogdására. Éjjel lopóztak oda, hogy a falubeliek ne tudjanak megjelenésükről. Duss Lajoshoz szálltak, aki a tanítói lakás padlásán rejtette el őket. Ott éjjel a felhalmozott búzaszem rakásokon háltak. Dussné látta el őket élelemmel, ő maga vitte fel nekik naponkint az ételt.

Egy hét múlva jelentek meg ismét a betyárok Duss lakásán, aki vendégül látta őket. Bergán bandája 5—6 tagból állott, de itt csak hárman voltak: Bergán Jancsi, a vezér, *Szép Ferkó* és *Radics István*.

Duss Lajosnál vacsoráltak. A vacsorához célzatosan hiányosan terítettek: egyik betyárnál kanál, másiknál villa, a harmadiknál kés hiányzott. Ezeket a hiányzó eszközöket Duss abba a szobába helyezte el, ahol a betyárok a puskáikat lerakták s midőn a betyárok azokat hiányolták, mindegyikért külön ment el s azt az alkalmat felhasználta, hogy a puskákról a kápszlikat leszedegesse, nehogy» azokat támadás esetén rögtön lehessen használni.

A vacsora befejezése után mindegyik betyár fekete-kávét kapott, amelybe az álomport Duss felesége már előzőleg belehintette.

Bergán lefekvés előtt rosszul érezte magát s hányt. E rosszulléte gyanút keltvén benne, kiment a konyhába s a háziasszonyt kérdőre vonta, miután őneki az italok

nem ártottak s azoktól nem szokott rosszul lenni. Dussné feltalálta magát s azt válaszolta: »Hát nem csoda, kérem, ha rosszul lett, mikor két porció kávéfogyasztott el: egyet melegen, a másikat pedig hidegen és még hozzá bort is ivott«.

Bergán e magyarázatra megnyugodott, sőt hogy ennek külsőleg kifejezést adjon, Dussné vállát is megveregette.

Bergán a tanítói lakás kishabájában feküdt le kedvesével, a helybeli kovácsmester leányával, Szép Ferkó a nagyszobába, Badics Pista pedig az iskolaterembe vonultak alvásra.

Mikor már mindnyájan elaludtak, a 8 pandúrt leszólitották a padlásról. Mindnyájan lejöve, tanácskoztak, hogy miként fogják el a betyárokat, hogy helyezkedjenek el s mitévők legyenek a Bergán mellett fekvő kovácsleánnyal, ha lövésre kerül a sor. Őt meg akarták menteni, ami — véletlenül — sikerült is.

Úgy látszik, a pandúrok nem merték pusztá megrohanással a betyárokat elfogni s azért határoztak úgy, hogy előbb fegyverrel legalább is megsebesítik őket. Megoszolva, azoknak a helyiségeknek az ajtajába álltak, amelyekben a betyárok aludtak, azután, vezényszóra, egyszerre lőttek. Bergán fejlövést kapott s azonnal meghalt. A vele együtt fekvő leány a lövésre ijedében az ágyról leesett s őt a pandúrok az ágy alá gurították, hogy baja ne történjék; Szép Ferkó, meg Badics Pista a lövésektől megsebesültek s őket is ártalmatlanná téve, a pandúrok megrohanták, lefogták s megkötözték.

Badics két lövést kapott, de azért elég erőben érezte magát s midőn a pandúrok meg akarták kötni, mint nagyerejű ember (pedig kistermetű volt), egyik kezével az egyik, a másikkal a másik pandúrt megragadva, kihurcolta őket az udvarra s ott összeűtötte őket. Végre mégis legyűrték és megkötözték.

A pandúrok támadása előtt Duss felesége a szomszéd házba rejtőzött s midőn már a betyárokat lefogták, férje őt bő ingének lobogtatásával értesítette, hogy hazajöhet, már ártalmatlanná tették a betyárokat.

A két élve maradt betyárt a pandúrok a *siklői várba* kísérték.

Ezen nagy eset után Duss Lajos nem mert Bogdásán maradni, mert félt Bergán többi társainak bosszújától.. Siklóra menekült egész családjával s jóidőig ott élt.

Szép Ferkét és Radics Istvánt a bíróság *halálra ítélte* s bitófán végeztek velük.

E két betyárt a bíróság arra nézve is kikérdezte, hogy vájjon Duss Lajos, a törbecsalójuk nem volt-e cimborájuk. Mind a ketten kijelentették, hogy lelkiismeretüket terhelnék meg, ha Dusst, mint ártatlan embert bajba kevernék. Duss tisztán bosszúállásból fogatta el őket. Tévesnek kell tehát minősítenünk azon akkori híresztelést, mintha Duss Lajos tanító Bergán bandájával összejátszott volna. Duss mindössze kétszer «mulatott» Bergánékkal: először, midőn megismerkedett velük, másodszor, midőn elfogatta őket.

Az elítélt betyárok, tudva azt, hogy Duss Siklóson tartózkodik családjával és a várban van elhelyezve, felakasztásuk előtt magukhoz kérték őt. Duss elment hozzájuk a siralomházba. Ott Radics így szólt hozzá: «Urarnbátyám. adja ide áldott kezét, hadd csókoljam meg! Áldja meg az Isten, hogy megmentett bennünket a további vérontástól.» E vallomást valószínűleg az őt meggyóntató lelkész szívére való beszélésének hatása alatt tette, hogy t. i. az eddig elkövetett bűnökön felül több nem fogja terhelni lelküket.

Ugyanakkor az elítélt betyárok kijelentették Dussnak, hogy ha tudták volna, hogy nála mi vár rájuk, az ő legfiatalabb s legkedvesebb leányát paprikásnak vagdalták volna össze s abból feleségével együtt kényszerítették volna enni s a feleségével együtt elevenen megnyúzták volna.

A bitófa alatt Szép Ferkó beszédet mondott, figyelni ezetve a szülőket, hogy gyermekeiket már az első lopásnál büntessék meg; ne úgy tegyenek, mint az ő szülei, akik elnézték rossz tetteit. Mint gyermek tojáson kezdte a lopást s mint felnőtt csikón végezte és most akasztófára került.

A Duss-család egy éven át maradt a siklósi várban. Ott katonák őrizték biztonságát. Innen Pécsre telepedtek le. Duss Pécssett csendbiztosi állást nyert, a legközelebbi tisztújításnál azonban kiesett.

Ezután újból tanítói állásba jutott, de csak mint segédtanító. Öregségére nyugdíjat sem kapván, nagy szegénységben halt meg.

A még Patkó Jancsi bandájából maradt, horvátországi kirándulásukból visszatért betyárok, Bergán volt társai,

Pap János bogdásai földművesen, a Bergán banda orgazdáján, azért, mert feltevésük szerint közreműködött Bergánnak s két társának elfogásán, kegyetlen bosszút álltak. Pedig Pap János voltaképpen csak összeköttetésbe hozta őket Dússal, s úgy látszik, egész jóhiszeműleg. ő aligha sejtette, hogy Dussnak végzetes következményű terve van ezen összeismerkedés révén. De Bergán hívei árulónak tartották Pap Jánost s egy nyári nap délutánján megjelentek házában s fiával együtt agyonlőtték. ¹⁾ A néphagyomány szerint először az apját kísérték ki az utcára, azután anyját, utoljára magát Pap Jánost. Felesége kis szopós gyermekével kiugrott az ablakon és elmenekült. Midőn az előbbieket künn voltak az utcán, letérdeltették őket s ragyogó délután inapsütésben mind a hármat agyonlőtték. Mielőtt agyonlőtték őket — de ez már az esemény kiszínezésének tekinthető, — előbb tíz újjukról a csuklóig lefejtették a bőrt.²⁾

* * *

A Bergán Jancsi vezérlete alatt álló bandának Szép Ferkón és Badics Istvánon kívül tagja volt: *Kara Miska*, aki előbb Bergánnal együtt Patkó Jancsival is járt, majd később maga is betyárvezérként szerepelt. Kadarkút közeliében Gyócs és Tuskód között a csendőrök 1864-ben agyonlőtték. Azt a fát, amelynél meghalt, ma is Karáténak nevezi a nép. Ez a tölgyfa a besenyei határ keleti szélén állott egy dombtetőn, amely oly vastag volt, hogy hat embernek elég lett volna átkarolni.³⁾ Arra a kérdésre, hogy ki volt az a Kara, egy kadarkuti öreg ember így válaszolt: »Hát az ollan künnálló ember vót« (vagyis betyár.)

Szép Ferkót azért nevezték, vagyis csúfolták »szép«-nek mert csúnya, ragyás arcú volt. Hatalmas termete Bergán bandájában tekintélyessé tette. Annál kisebb természetű volt Badics István, testi ereje azonban igen nagy.

A Bergán-bandának többi tagját nem ismerjük.⁴⁾

¹⁾ 1969—1863. sz.

²⁾ Kiss Géza: Ormányság, 77. 1.

Ágyonlövésüknek hivatalos történetéhez nem jutottam. Kutattam utána a baranyamegyei levéltárban is, ahol semmi nyoma nem volt, a somogy megyei levéltár 1863. évi tárgymutatójában 1869—1863. sz. a. ez áll: „Bogdásán Pap János és fia rablók által agyonlövetett”. *Gönczi*.

³⁾ Zsíros István 73 éves kadarkuti ember közlése.

⁴⁾ Adatokat szolgáltatott az agyonlőtt Zsoldos Lajos rokonai: özv. Szilády Béláné, Duss Lajos még élő leánya. Darabos Józsefné, Szilády Etelka és Szilády Béla állomási előljáró.

Illés Pál.

A múlt század hatvanas éveiben Eitner József sümegi börgyárosához beállított egy jóképű legény s előadta, hogy tudomása szerint kocsisra van szüksége, ő beáll, ha megfogadja.

— Mi a neve? — kérdezte Eitner.

— Pali — felelte —, tessék csak így hívni.

— Hát a vezetékeve?

— Illés.

Ezt azonban már nagyon nehezen mondta meg, mert tudta, hogy vezetékeve révén könnyen a hatóság kezére juthat, amelytől — múltja után — méltán tarthatott.

Eitner József megfogadta. Illés nagyon ügyes legénynek bizonyult, azért a házbeliek megszerették.

Néhány hónapi szolgálata után csak beállított Eitnerékhez két pandúr azzal a kijelentéssel, hogy ők az itt szolgáló Illés Pálért jöttek.

Eitner rögtön átlátva a helyzet komolyságát, a pandúrokat leültette s kimenve, a cselédnek azt mondta:

— Menj le és mondd meg Palinak, hogy pandúrok jöttek érte, visszafelé jövet pedig jelentsd a pandúroknak, hogy még nincs itthon, de hamarosan megjön.

Ezzel az ügy el volt intézve, mert Illés nagyon tisztában volt azzal, hogy miért jöttek érte a pandúrok s azonnal elugrott.

Hogy azután hol járt, hol, mit művelt, arról Eitnerék nem hallottak. Később, egyik keszthelyi nagyvásár alkalmával találkoztak vele.

Eitner József egy kocsirakomány kész bőrárút vitt Keszthelyre, ahol délutánra sikerült az egész készletet eladnia. Estefelé indultak csak haza. Útjuk a Tátika-hegy alatt elterülő nagy erdőségen vezetett keresztül. Amint beértek az erdőbe, elébük ugrik két betyár s lefogja a lovakat. Utánuk lépegetett Illés, aki felismervén volt gazdáját, őt szívesen köszöntötte s egy jeladással visszaküldte társait.

Eitnert nem rabolták ki, kocsiját tovább eresztették s szépen elbúcsúztak tőle.

Másnap hallotta Eitner, hogy azon a helyen, ahol őt megállították, hét vásározót fosztott ki Illés bandája. ¹⁾

Illés állítólag egy sárdi zsellérnek a fia volt, özvegyen maradi édesanyja nevelte.

Már kis korában lopkodott. Később Somogy nyugati részéi· lévő községeiben garázdálkodott: *Fajszon, Kürtösön, Gyugyon, Sörnyén* s több más helyen.

Rablásainak sorozatában keveset ismerünk. Ezek között legismertebb *Somssich Miklós sörnyei nagybirtokos kirablása*, amit már elég bőven tárgyaltunk. Illés kegyetlenkedett az öreg Somssich-csal, erősen megsebezve őt.

A csendőrök folyton üldözték, meg is ütköztek bandájával Ihászi-pusztán, de nem tudták őket kézrekeríteni.

Gyugyon Illés és társai a fajszi kanással együtt a *tisztartót akarták kirabolni*. Itt a csirást, aki tőlük megijedve futásnak eredt, *Illés lelőtte*.

Gyugyon kocsit rendelve, elmentek a fiadi erdőbe, ahol nagy tüzet raktak s a fiadi kanással a kocsmáros-tól bort hozattak. A kocsmában éppen két pandúr tartózkodott, akik kérdezelődni kezdtek a kanásztól, hogy ki-nek viszi a bort. Megmondta s azt is közölte, hogy hol vannak.

Erre a pandúrok azt tanácsolták neki, hogy menjen ő is a tűz mellé, ott üljön le, de ha ők lőnek, ne keljen fel, mert ha feláll, vége lesz az életének.

A két pandúr hat társat keresett s nyolcán bekerítették a tűz körül üldögélő Illést és társait.

A pandúrok először — jelzésül — egyet lőttek, mire a betyárok felugráltak. Ez a szerencsétlen kanász is felállt s így őt is találta a golyó. A betyárokat lelődözték.

Illés sebe nem volt halálos; a holtak között meglapult s elmenekült.

Útját Gamásnak vette s ott egyik rokonához kívánt szállni, de a kert alatti bemenést eltévesztette s más egyénhez tért be, ahol felismerték őt s agyon akarták verni.

Egyikük a gamási pandúrokhoz sietett, akik oda menve, elfogták s megkötözve, Kaposvárra kísérték. Illés elfogásáért a két pandúr 100 frt jutalmat kapott.

¹⁾ Darnay Kajetán közlése.

Társai közül *Virág Józsefet és Méneseket is elfogták* s kivégezték őket, orgazdájukat, *a fiadi kanászt pedig agyonlőtték.*¹⁾

Illés felakasztásánál, midőn a hóhér a szemét befogta, kisújja véletlenül Illés szájába került, aki azt teljesen keresztül harapta.²⁾

Illés többi társai voltak: 1863. év körül *Sótonyi (Récze) Pál, Takács György, Horváth (Kóczj) György, Haracsi János, Horváth Mihály.* Női kísérőjük *Rostély Anna, Péterfai Júlia* (férj. Sónyi Mártonné).

Illés, tettei után ítélve, kegyetlen természetű ember volt. Társai nem voltak állandóan vele, hanem felváltva, időközönként.

¹⁾ Kapoli Antal juhász közlése.

²⁾ Vámosi Vendel juhász közlése, ki azt édesapjától hallotta. Apja Illéssel ismeretségben volt.

Lippai (Német) Pál.

Mint betyár, Csehi Miska néven is szerepelt. Csákányban született. A katonaságtól négyszer, a fogságból háromszor szökött meg. (58/1863. eln. sz.) Utoljára a rab-kórházból illant el.

Vésey földbirtokostól 1862-ben juhokat akart lopni, amit megakadályoztak. Erős ellenállása közben «tetemesen megtagolták». Ez csakugyan elég súlyos lehetett, mert utána a kaposvári kórházba kellett őt szállítani, ahonnan fej sebének begyógyulása előtt megszökött s a segesdi legeről lovakat, Szöcsénből szerszámokat, Csákányból pedig kocsit lopott s azokat eladta.

Azután két szökött katonával rablóbandát alakítva, állandóan rabolt. Főnyeden a kocsmároshoz azon ürügy alatt jutottak be, hogy pandúrok, az ormándi ispánhoz meg, hogy vásárolni akarnak. Miháldon, ahol az őt garázdálkodásában meggátolni szándékozó Berán Sándor molnár lakott s akin háza felgyújtásával bosszút állt, Csehi Miska néven szerepelt.

Végre a csendőrök Miháldon elfogták s ezzel sorsa megpecsételődött. Büneiért a rögtönítélő bíróság Marcaliban felakasztatta. (326/1864.) Gyóntató papja Vogronics J., a későbbi veszprémi kanonok volt. (58/1863.)

Rablásaik területöve Balatonszentgyörgy és Vörs községek környéke volt. Lejebb délre, Szőkédencsen át Miháldig kalandoztak. Átrándultak Zala megye közelebbi községeibe is.

Lippai bandája mindössze egy évig betyárkodott. 1862-ben tűnt fel s 1863-ban már ártalmatlanná tették.

Lippai s társai rablásaiknál mindenütt kegyetlenül viselkedtek; az áldozatokat, ha követeléseiket nem teljesítették, baltájukkal elverték s meg is sebeztek, folyton agyonlövessel fenyegetve őket; arról azonban nem tudunk, hogy gyilkosságokat követtek volna el.

Lippai társai voltak: *Dómján János, Horváth József, Takács János és Bukovics György*. Aránylag mind fiatalember. 20—31 év közötti korban.

Hajnal Jancsi.

Egyideig Patkó Jancsi bandájához tartozott. Patkó halála után, vagy még előbb, maga szervezett betyárbandát, Kara Mihállyal. Át-át szokott rándulni Zala vármegye délnyugati részeibe rabolni. Rablásairól kevés adatunk van; a hivatalos iratokban neve alig fordul elő s szóhagyományokban sem maradt fenn híre s tettei. Az okmányok annyit említenek róla, hogy kedvesével Porrog-szentpéteren szokott találkozni. Pedig neves és gyakorlott, hozzá áldozataival szemben kegyetlen rabló volt.

Nagyobb tette volt Halasy Aladár tótszerdahelyi (Zala megye) birtokos kifosztása és a szintén Zalában fekvő pusztaszentlászlói rablása, ahol Oszterhuber József földbirtokost s a nála, mint sógoránál tartózkodó Deák Ferencet rabolta ki, három társával.

Deák Ferenc az esetet egy társaságban másnap részletesen elbeszélte.

. — Késő estig künn voltam az udvaron s csak midőn a levegőt hűsülni éreztem, jövék ide az ülőszobába. Alig ülök itt néhány percig, látom, hogy az ablak alatt néhány pandúrféle ember áll meg, két helybeli parasztgazda kíséretében. Mindjárt rá hallom, amint valaki a folyosón erős, durva hangon kérdi a szobaleánytól:

— Itthon az uraság?

— Nincs itthon, Tófejre ment, de mindjárt megjön, de a Deák uraság bent van a szobában.

— Hát ki az a Deák uraság?

— Az a háziúr sógora.

— Az? hát vezessen be hozzá!

Erre belépett a két ember. Első pillanatban rájuk lehetett ismerni, hogy rablók... Az első közülük parancsolólag szólt a másiknak:

— Kulics! ide állj és húzd fel a fegyvert! Ha ez az úr itt megmozdul, lödd főbe rögtön.

A semmirevaló szót fogadott. Két lépést pozitúrába tette magát s Deák Ferenc fejének szögezte fegyverét.

Életem, mint Deák mondá — igazán egy hajszálon függött. Ha csak véletlenül is megmozdulok, vagy ha a rabló fegyvere véletlenül is elsül, egy perc alatt végem van. Ültem ott hidegvérrel. Az első rabló közelebb lépve, azt kérdezte:

— Hát maga az a híres Deák Ferenc, akit mindenki emleget?

— Deák Ferenc én vagyok, de híres-e, nem tudom.

— No, én meg Hajnal János vagyok Somogy megyéből, ha hallotta híremet.

— Nem bíz' én — felelt neki Deák Ferenc.

— Nohát, most majd megismerkedünk! — mondta Hajnal kemény hangon.

— Hát mit csinál itt?

— Itt szoktam nyaralni... az időmet pedig mindenféle esztergályos munkával töltöm, — meg is mutatta Hajnalnak, aki azokat nagy érdeklődéssel nézte s tetszésének is kifejezést adott. Az eset többi részét a rablások felsorolásánál írtam le.

Itt még megemlítem, hogy Hajnal a Deák Ferenc bőröndjében való kutatása közben egy kis üvegben fogcseppeket is talált s arra a kérdésre, hogy mirevaló az, Deák megmagyarázta, hogy kell azt használni. Hajnal magához véve az üveget, megköszönte a felvilágosítást s erőteljes hangon vállára ütve, azt mondta: «Maga hqt becsületes ember, Deák úr!» Aztán kezet nyújtott Deáknak, amit neki el kellett fogadnia s megrázta, kijelentve: «Nem hiába emlegetik mindenütt, de én sem felejtsem el jóságát».

Hogy Hajnal Jancsi élete hogyan fejeződött be, levéltári adatokat nem találtam rá; szóhagyomány sem maradt fenn sorsáról. Ha időközben természetes halállal nem múlt ki, valószínűleg elfogták, mely esetben a bitófát aligha kerülhette el.

¹⁾ Fővárosi Lapok 98. sz. 486—488 l.

Gelencsér Jóska.

A nép somogyias kiejtéssel Gölöncsér Jóskának nevezte. Apja a rigóei kocsmában volt kocsmáros, akit sötét-lelkű embernek tartottak s aki, állítólag, cimboráskodott a betyárokkal és valószínűleg orgazdájuk is volt. A gyanú mindesetre alapos volt, mert mind a három fia betyárok közé keveredett s kettő betyár is maradt.

A Gelencsér-fiúk között leghíresebbé vált a Jóska, akitől talán jobban rettegetek, mint a Patkóktól, mert nagyon kíméletlenül, sőt kegyetlenül bánt az áldozatokkal s belátást, megértést, jószívúséget a legkisebb mértékben sem tanúsított velük szemben.

Patkó Jancsi halála után az ő szétszórt bandájából még életben maradtak egy ideig az öreg Gelencsér rigóei csárdájában húzták meg magukat, hol a Sellén (Baranya m.) jól sikerült rablás után pénzben bővelkedtek. Szórták a könnyen szerzett pénzt. Itt mulattak napokig. Zajos dáridójuk híre a környékbeli emberek s ezek révén a hatóságok figyelmét is magára vonta.

Egy napon aztán pandúrok és csendőrök jelentek meg a rigóei csárdánál, körülfogták a csárdát, hogy az ott mulató betyárokat, akik között ott volt Gelencsér Jóska is, elfogják.

Az ostrom megkezdődött; a betyárok jóideig makacsul ellenálltak s nem adták meg magukat, várták a beesteledést. Mikor már aztán besötétedett, kitörtek a csárdából s szerencsésen elmenekültek, kivéve Gelencsér Pistát, aki velük tartott s akit éppen akkor ért a golyó, amikor az egyik betyárnak a puskáját töltötte.

A szerencsésen megmenekült Gelencsér Jóska, aki pályáját gulyásbojttárságon kezdte, a szétoszlott Bergán-féle bandát újból megszervezte s annak vezére lett.

Gelencsér Jóska vezetése alatt a banda gyors egymásutánban a rablások egész sorozatát követte el nemcsak Somogyban, Baranyában, Zalában, hanem Szlavóniában is. Ez utóbbi helyen vele járt két öccse is, István és György.

Gelencsérnek sokoldalú összeköttetésénél fogva rablásai csaknem mindenütt sikerültek s jelentékeny pénzbeli és egyéb zsákmányhoz jutott, amiknek egy részét orgazdájainál helyezte el. Talán egyik somogy betyárvezérnek sem volt annyi orgazdája, mint Gelencsérnek. Csak Soromfai József, az ő társa — s később árulója — 35 orgazdát jelentett be Hegyessy János szigetvári főszolgabírónak.

Rablásukat bosszúállások s gyilkosságok kísérték. Gelencsér, elfogatása után a szigetvári főszolgabíró vallatására beismerte, hogy több mint 30 rablást követtek el néhány év alatt. Eközben, amit a rablások elsorolásánál már tárgyaltunk, számadásra vonták mindazokat, akiket velük szemben vétkeseknek tartottak, különösen abban a tekintetben, hogy őket, vagy a banda egyes tagjait a hatóságnak feljelentettek s a hatóság kezére játszották.

1864-ben *a Nagykanizsáról jövő postakocsis mellé rendelt csendőrt maga Gelencsér lőtte agyon*; ő lőtte agyon a görögáli csárdát bérlő Dobor Jánost és Dobor Mihályt; az ő egyenes parancsára lőtték agyon társai Hegyi János drávatamási bírót s több egyént — amivel dicsekedett is — Szlavóniában.

Ezen tömeges rablásai s gyilkosságai következtében Somogyban s Baranyában 1000—1000 forint díjat tűztek ki Gelencsér fejére. Verkócziéra szintén annyi összeget. Üldözésükre Hegyessy főszolgabíró Somogyi nevezetű pandurőrmestert küldte ki, ezenkívül katonaságot is kértek. Egy század gyalogságot és gróf *Wurmbrand százados* vezetésével egy *vadászcsapatot* rendeltek ki. Ez utóbbit Szigetvárra.

Gelencsér és társai, látva a rájuk nézve veszélyes intézkedéseket s hogy az üldözők mindinkább szűkülő gyűrűt onvtak körülöttük, igyekeztek biztosítani életüket s egyelőre elszéledtek, elrejtőztek, ki hova tudott.

Gelencsér, mint már említettük, Furkó Gábor tót-szentgyörgyi orgazdájuk segítségével, Soromfai Józseffel együtt a Csanád nevű (Bács m.) község határában fekvő nagyhalasi tanyán talált menedéket.

Érdekes, hogy Gelencsér új tartózkodási helyén, a tanyán is felfegyverkezve járt, bizonyára azért, hogy a megtámadási s elfogatási eshetőséggel szembe szállhasson.

Hogy miként jutott Gelencsér és társai, Soromfai Bácskába, azt már elég részletesen leírtuk, azt is ismer-

jük már, hogy mi úton-módon hozták őket haza Somogyba.

A katonai rögtönítélő bíróság halálra ítélte s Csuci nevű társával és mintegy 10 orgazdával Nagybajomban akasztották fel.

Gelencsér Józsefnek egész családja a rablók világában élt. Atyjának, mint kocsmárosnak a betyárokkal összekötetése volt.¹⁾ Fiát, Pistát a csendőrök lőtték agyon; egyik testvérét felakasztották (emiatt kellett a drávatamási bírónak meghalnia); Jóska híres betyárvezérré emelkedett s akasztófára került; öccse, Gyura szintén hírre tett szert s a Szlavóniában való rablások egy részét a három testvér együtt végezte.

Elfogatásáért Soromfai József anyja 800 forintot s többen 100—100 forintot kaptak.²⁾

Gelencsért is állandóan katonaság üldözte. Délsomogy nagyobb községeibe szinte állandóan katonaság volt miatta beszállásolva.³⁾

Gelencsér József Somogy megye legveszélyesebb betyárai közé tartozott. Zord lelkű, ellenszenves s kegyetlen, állatias természetű ember volt.

Hegyessy János főszolgabíró, aki Bácskából való hazahozatala után előzetes vizsgálat alá fogta, a főispánnak. Mérey Istvánnak azt írta róla, hogy valóságos vadállat. aki ellen minden kigondolható szigorúságot kell alkalmaztatni, hogy a még homályos dolgok tisztába jöhessenek. Legbensőbb barátja és betyártársa, Soromfai is azt állította róla.

Boszúvágyó, irgalmatlan volt az iránt, aki ellene, vagy hozzátartozója ellen vétkezett. Szinte vérszomjas embernek minősíthetjük.

Rokonszenvet ébresztő cselekedetet nem tudtak róla mondani. A nép nem is foglalta dalba tetteit, mint a betyárvezérek némelyikét.

Gelencsér pénzsóvár, meggazdagodni vágyó ember volt. Osztozkodásnál az aranyértékeket, Soromfai állítása szerint, magának szokta megtartani. Pénzét apjánál helyezte el.

¹⁾ 1500—1864. sz.

²⁾ 440—1864. sz.

³⁾ Nagybajomban, Nagyatádon, Csokonyán, Barcsan, Istvándiban s Óaranyban fél—fél század katonaság volt. Bernáth alispán jelentése a helytartóhoz 3738-1864. sz. '

Pénzvágya ideig-óraig teljesült is, de mi haszna volt belőle: bitófára került s nem élvezhette.

Gelencsér Jóska társai voltak: *Soromfai József*, *Csorbajános*, *Csacsi* (Varga) *György*, *Csacsi* (Tót) *Mihály Szép Ferkó*, *Verkóczi* (Verkovszki) *Vida József* és *Sajtos* (Tót) *István*. Gelencsérék rablásait többször a banda tagjainak női kedvencei is elősegítették, sőt azokban részt is vettek. Ezek: *Berkes Juli*, *Biliege Rozi*, mind a kettő Gelencsér kedveltje; *Kulcsár Treszka* és *Rekettye Zsuzsi*; ez utóbbi Sajtossal volt benső barátságban.

Soromfai József.

Igazi nevén Szudi. Hegyinek is nevezték. 1836. évben született a Merenye határában fekvő Czegléd pusztán, nem messze Szigetvártól. Pásztorkodott különböző helyeken. Mikor a betyáréletbe sodródott, már családos ember volt, két gyermekkel.

Soromfai a múlt század hatvanas éveinek legérdekesebb betyártypusa volt. Nem tartozott a rettegett betyárok közé, noha vezérének, Gelencsér Jóskának, több gyilkosságában, igen sok rablásában résztvett s az ő lelkét is terheli embergyilkolás. Elszánt, durvalelkű, kegyetlen társai között ő a szelídséget képviselte.

Ami törvényellenes tettet elkövetett, azt a banda szigorú fegyelme alatt, kényszerű betyárkötelességből cselekedte. Egynek kivételével, amelyről ismét szó lesz.

Soromfait a véletlen vitte rossz útra, ő t. i. testvéröccsének, Jancsinak, agyonlövését akarta megboszulni a görösgáli csárdásnén, Dobomén, ki mint Patkó Jancsinak s több betyárnak állítólagos orgazdája a szép fiatal legényt a betyáréletre csábította volna, aminek az lett a vége, hogy mint Patkó Jancsi legényét üldözték s a lajosházi majorban a pandúrok körülfogva őt, miután menekülésre nem volt kilátása, agyonlőtte magát. Ez az eset Soromfait nagyon elkésérítette s Doborékat e miatt gyűlölte. De e gyűlölete sem váltotta volna ki véres tettet, ha erre Furkó Gábor ismerésének felesége, — ki úgy látszik rossz viszonyban lehetett Doborékkal, — állandóan nem ingerli Doborék ellen.

Mint boszúérzettel telített s egyébként is hajlékony természetű, gyenge jellemű embert, könnyű volt Gelencsérnek és társainak rávenni, hogy lépjen közibük, tartson velük. Mint Soromfai állította: »... addig csábították, míg elhatározta, hogy velük el fog menni«, t. i. csavarogni, rabolni.

Dobomé meggyilkolását talán Soromfai kívánta, de ennek aztán az lett a vége, hogy nemcsak őt, hanem a

család még 3 tagját is legyilkolták. Egyikét Soromfai lőtte agyon.

Doborék meggyilkolását Soromfai bevallotta Gaál Boldizsár görögali birtokosnak s kérte őt, menne el Hegyessy főszolgabíróhoz s mondja meg neki, hogy szülei s felesége nem oka annak, hogy ő gyilkolt és ezért ne legyen bántódásuk.

Hozzá tartozói egész bizonyosan nem is sejtették, hogy Soromfai beállt betyárnak. Ügy látszik Gaált is — ki korábban ismerte Soromfait — meglepte e lépése s jóakaratulag felszólította őt, hogy lépjen ki a betyártársaságból, Soromfai azonban kijelentette, hogy most már nem válhatik meg tőlük.

Tényleg Gelencsér bandájában maradt s részt vett minden rablásában. Pedig Soromfainak szép felesége s két kis gyermeke volt, özvegy édesanyja is élt, tehát volt, ami a meleg családi fészekhez kösse; bosszuérzete mégis a kujtorgó életre sodorta, mely csaknem bitófára juttatta.

A rablásoknál jelentős szerepet nem kapott; talán lágy embernek tartották társai. Rendesen örnek állították ki.

A hatóságnak nagyszámú pandúrokkal, csendőrséggel s katonasággal való üldözése következtében a betyárok egész Somogyban szorult helyzetbe kerültek s szétoszlottak; Gelencsér bandája is kimondotta az ideiglenes feloszlást; a banda minden egyes tagja menekülhet, ki merre akar.

Soromfai ékkor már igazán beleúnt a kóborló betyáréletbe s vágyva-vágyott otthonába, de azzal a biztosítással, hogy elkövetett súlyos tettei után a halálos ítéletet elkerülheti. Azért — mint tudjuk — már Bácskába menekülése előtt édesanyjával tárgyalatott Hegyessy főszolgabíróval.

Hogy Soromfai vezérével, Gelencsérrel Bácskába menekült, már tárgyaltuk s hogy miként jutott vissza Somogyba, azt is megírtuk.

Soromfai, Hegyessy kezdeményezéséből, a legfelsőbb helyen ígéretet nyert a megkegyelmezésre, ha társait s azok orgazdáit kézre juttatja. Erre Soromfai vállalkozott s árulójává állt be társainak s kész eszközévé vált a hatóságnak, hogy méltóvá tegye magát a királytól előre

kieszközölt kegyelemre és elkövetett mindent, hogy a megelégedésre rászolgáljon. Rá is szolgált.

Hegyessy fősolgabíró, ki mindent elkövetett Gelencsér és társai rablóbandájának s orgazdáknak kiirtására, örömmel jelentette Mérey István főispánnak, hogy »Soromfai dicsőén jár el hivatásában.«® Nagyon is: Gelencsért kézre juttatta s mintegy 35 orgazdát mondott be.

A Soromfai által feljelentett orgazdákat *Pauli Emil* csendőrhadnagy fogdosta össze. Az orgazdák — megtudva, hogy ki a feljelentőjük, természetesen iszonyúan haragudtak Soromfaira Soromfai vállalt kötelezettségének eleget téve, a kezei között levő 14.000 forint rabolt pénzt a hatóságnak átszolgáltatta s jelentkezett a bíróságnál, hol súlyos cselekedeteit őszintén beismerte, felsorolva alábbi rablásait:

1864 évi okt. 6-án *Bittner József* és *Lajos* kiraboltatásánál ört állván, ezáltal abban résztvett s az elrabolt 1220 frt-ból 80 frtot és egy gyűrűt osztalékul kapott.

Ugyanazon hó 7-én *Hegyi János* tamási bírónak agyonlövésénél jelen volt.

Ismét aznap éjjel Görösgalon a Dobor-család négy tagjának meggyilkolása alkalmával ennek egyik tagját, Kulcsár Annát ő maga, egyedül lőtte agyon.

Október hó 15-én a Kanizsáról jövő postakocsinak előre elhatározott kiraboltatása s a kocsit kísérő csendőrnök Gelencsér József által való agyonlövétése idejében jelen lévén, a rablásban résztvett és abból 70 frt-ot és 4 rőf kapcának való kelmét kapott.

Október 27-én *Veles István novoszelói* (Szlavónia) molnár kirablása és megkínóztatása alkalmával a rablást, mint ő fedezvén, a rabolt 288 frt-ból 23 frt-ot bankóban és 3 frt-ot ezüstben kapott.

November 19-én *Lővi Lajosnak* és nov. 20-án *Schön Lázárnak* kiraboltatásánál tettelegesen részt vett s előbbi rablásból 20 frt-ot, utóbbiból 43 frt-ot kapott.

Ezen rablások és rablógyilkossági bűntények alapján Soromfait a törvényszék 1865. évi szeptember 20-án, befogatásától számított 3 évi vas- és közmunkával szigorított börtönre ítélte; fellebbezés folytán a kir. tábla pedig másoknak rettentő példájára® kötél általi halált mondott ki, mert szerinte a tiszti ügyész által a hivatalos iratnak téves felfogásából véleményezett s annak alapján első bíróságilag kimondott ideiglenes büntetésnek alkalmazása által

a fejedelem legfelsőbb kegyelmi joggyakorlata illetékekenül megelőztetett.

Ezen ítéletet hivatalosan a Hétszemélyes Táblához felterjesztették, az az első bíróság ítéletét hagyta jóvá azon változtatással, hogy a 3 évi börtönbüntetést 5 évre emelte. Indoka ezen ítéletnek az volt, hogy Soromfai a hivatalos leiratban foglalt feltételeknek eleget tett s ezáltal «javulásának bizonyítványát adta».

Soromfai az 5 évi rabságot a kaposvári börtönben kitöltötte, ahol igen jól viselte magát, azért időközönként ki-kieresztették a börtönből.

A kaposvári börtön akkori várnagya, A'arga, azt mondotta róla, hogy imádkozóbb rabot, jobb embert nem látott soha.

Midőn a börtönből kiszabadult, s a tisztességes emberek sorába visszatérhetett, ismerősei megállapították róla, — ami a betyároknál ritka eset volt — hogy a legszelídebb, a legjobb s így a nagyon rokonszenves emberek közé tartozott.

Minden betyár, ha tisztességes emberek közé juthatott vissza, csendessé vált, de csak csendessé, visszavonulttá; a szelídséget, a jóságot, a rokonszenv ébresztőt nem lehetett benn felfedezni. Csak formailag voltak tűrhetek, lelki-leg sivárak maradtak.

Soromfai a börtönből visszatért régi foglalkozásához, a juhászsághoz. Egyideig számadó volt a *baranyamegyei Szentmárton pusztán*, ahol magához vette családját is. Azután egyideig a somogymegyei *Mozsgón Lőrincz János* birtokosnál hegypásztorként nyert alkalmazást. Szolgálatában nagyon megbízhatónak bizonyult.

Mozsgóról *Szigetvárra* ment lakni, ahol éjjeli őrkül alkalmazták. Szigetváron kis házat vásárolt a Szulimán-utcában s együtt élt családjával, s még öreg édesanyját is magához vette.

Elsőül felesége halt meg 70 éves korában; azután kelen maradtak agg édesanyjával, aki már nem tudván főzni, Hakkel Pál (később Tóth Dezső polgári iskolai tanár neje szül. Lőrincz Mária) segítette ki az öreg nénit, mint régi, hű alkalmazottuk anyját.

Soromfai anyja 104 éves korában halt meg. Azután feleségének egy rokona ment hozzá, hogy gondozza a már agg embert.

Soromfai anyja után két évre halt meg közel 90 éves korában, 1926-ban.

Soromfai, érezve közeli halálát, azzal búcsúzott el Hakkelné Lőrinc Máriától, mint jóltevőjétől, hogy a más-világon fog érte imádkozni.

Soromfai magas termetű, katonás lépéssel járó, szép ember volt, sudár bajusszal, szakállal, fekete hullámos hajjal. Mindig csizmában járt. Vasárnaponként selyem nyakkendőt kötött nyakára. Tisztaságkedvelő, külsejére sokat adó ember volt.

Mindenki kedvelte. Nem egyszer hangoztatta egyesek előtt: »Ne féljetez tőlem azért, hogy én betyár voltam, annál jobb ember vagyok most«.

Érdekes esete volt Sziládi István tanítónak Soromfaival, aki a börtönből való kiszabadulása után elment hozzá. Sziládi felesége Duss Lajos, volt bogdásai tanító leánya volt, annak a Duss Lajosnak, aki Bergán Jancsit s két társát halálba vitte. Midőn Soromfai Sziládihoz Seállított. ő azt hitte, hogy rajta és feleségén vérbosszút akar állni, rögtön puskát fogott rá, hogy ártalmatlanná tegye; meglepetésére azonban Soromfai mosolyogva, barátságosan ment feléje s azt mondta Sziládinak: »Tegye el azt a furulyát (puskát), mert én már nem vagyok betyár s nem is bosszút állni jöttem; hála Istennek, becsületes útra tértem. Hallottam, hogy Duss leánya itt van, eljöttem hozzá, hogy megnyugtassam, bosszútól már nem kell neki tartania, mert a banda tagjait ártalmatlanná tették, egy részét kivégezték. Én megtértem, megbántam bűneimet, újra becsületes ember lettem s új életet kezdtem.«

Erre Sziládi szegre akasztotta puskáját, bort hozott a pincéből s étellel is megvendégelte a jövevényt és kelemenesen elbeszélgettek a régi világról.

Soromfai a felnőttekkel szemben — bűnös múltjának erkölcsi súlya alatt — tartózkodó volt. Annál jobban ki-mutatta nagy szeretetét a gyermekek iránt, akikkel alkalomadtán el-eljátszadozott.

Íme, egy ember, aki alapjában jólelkű, szinte lágy-szívű. becsületes gondolkozású volt, telve embertársai iránt való jóakarattal, szeretettel s hozzá még családias érzésű is volt, mibe sodródott egy fellángoló bosszúállás szenvedélyének hatása alatt s gonoszlelkű emberek közé keveredve, alig tudott attól a rá nézve igen terhes kujtorgással,

rablással járó foglalkozástól megszabadulni, hogy érte börtönnel bünhődve, s testileg megbélyegezve (hátára akasztófa képe volt sütve), később erkölcsileg vezeklést is szenvedve. mint a jó emberek legjobbjá éljen igen magas kort s haljon meg az őt ismerők őszinte, meleg részvéte által kísérve.¹⁾

¹⁾ Adatokul szolgáltak: Hegyessy János főszolgabíró Somogymegyei Almanachban közzétett közleménye, Tóth Dezsőné és *őz.* Sziládiné közlései.

Juhász András.

Juhász András a Patkó-testvérek után a legnevesebb és egyúttal a legnépszerűbb betyár volt Somogyban. Életfolyását a felsőbogáti Inkey-féle uradalomban való juhász-kodásánál történt szerencsétlen esetétől kezdve ismerjük. Eredeti neve ismeretlen. Valószínűleg ez is foglalkozása után kapta a »Juhász« nevet. Egyesek szerint Gesztiben, vagy Felsőbogáton született, az azonban, hogy hol gyermekeskedett, a tolnamegyei Értény községbeli molnár öcsének vallomásából tűnik ki, aki azt mondotta egy náluk történt rablás után, hogy a rablók között volt Juhász András is, aki náluk nevelkedett.

Mi sodorta Juhászt a betyáréletre? Egyik éjszakai mulatozás után a mezőn juhaira nem vigyázott, a nyáj a lucernásba ment legelni, ahol a juhoknak egy része felpuffadt, aminek következtében több el is pusztult. Ezen eset után Juhászt a szolgálatból a tiszttartó, *Visy László* elbocsájtotta. Hiába ígérte Juhász, hogy az eldöglött juhok árát megtéríti, a tiszttartó kérlelhetetlen maradt: felmondott neki s az uradalomból el kellett távoznia.

Egyébként az alábbi vers, mely nemcsak Somogyban, hanem Baranyában is ismert a nép s különösen az öreg pásztorok között és egyesek még ma is szóról-szóra el tudják mondani s dallamát is eléneklik, hűen elmondja, hogy miként történt az eset.

Nekem e verset Kaposi Antal öreg juhász, országos hírű pásztorfaragó mondotta el fejből, minden fennakadás nélkül. Az ő állítása szerint e verset maga Juhász András költötte:

*Juhász András az én nevein,
Zala, Somogy nem bír velem;
Zala, Somogy nem bánt engem,
Mert tudják, ki a jó ember.*

*Köszönhetem rablásomat
A bogáti tiszttartónak,*

*Hogy Bogálon juhász voltam,
Csak egy kicsit elszunnyadtam.*

*A birkáim elszéledtek,
Lucernának nekimentek,
Lucernában úgy jóllaktak,
Héhány darab el is puffadt.*

*Akkor én rajtam kiadtak,
De levelet nem jót adtak.
Levelet is olyant adtak,
Hogy sehová nem fogadtak.*

*Azért bujdosó nem lettem,
Csak disznókkal kereskedtem.
Háromszor szerencsés lettem,
De negyedszer rajtvesztettem.*

Juhász foglalkozás után nézett s csakugyan disznókkal kezdett kereskedni.

Juhásznak disznókkal való «kereskedése» nem volt igazi kereskedés, azt nem rendes eladásnak és vételnek kell érteni, hanem rabló foglalkozásnak, melynél Juhász a lopott disznókon háromszor szerencsésen túlادott, negyedszer azonban rajtavesztett, mert az osztópáni bíró, Szóvány János, aki ismerte Juhászt s tudott új foglalkozásáról (mert hisz Felsőbogát közel fekszik Osztopánhoz), amidőn egy este az osztópáni s jádi határ találkozásánál vadászaton volt, meglátta, hogy Juhász egy kis csapat süldőt hajtott. Biztosra vévén, hogy azok lopottak, elvette tőle. Juhász kérlelte a bírót, hogy engedje tovább az útján, hiszen ezeket a süldőket nem szegény emberektől hajtotta el. A bíró nem hallgatott rá s a süldőket behajtatta Oszlopán községbe. Ekkor Juhász odakiáltott neki: »Na megálljon János bácsi, ezt maga még megbánja!«

Ez az eset őszi időszakban történt. Időközben Juhász megszervezte a maga betyárbandáját s a rákövetkező nyáron egy este társaival megjelent Osztopánban, hogy Szóvány Jánoson bosszút álljon. Mindenekelőtt a községi nagy vendéglő előtt három éjjeli őrt fogtak le s őket megkötözve, magukkal hajtották. Közben még egy Schön nevű boltoshoz törtek be s ott szivart, dohányt, selyem kendőket véve ki, (senkit sem bántottak), azután az éjjeli örö-

ket maguk előtt kísérve, Szovány volt bíró házához vonultak. Meleg nyári nap lévén, Szovány nyitott szobaajtó mellett feküdt ágyában, éppen a bemenetellel szemben levő szobában.

Juhász a szobában bandáját félkörben állította s oda szólt a volt bíróhoz:

— No, János bácsi, eljöttem, hogy most leszámoljak!

Erre Sovány felugrott ágyából s a szegen lóggó puskáját lekapta, mire Juhász oda szólt neki:

— Elkéssett, János bácsi!

Még mielőtt Szovány puskáját felhúzta volna, Juhász őt agyonlőtte.

Sem a feleségét, sem három gyermekét nem bántotta. Azután a megkötözött három őrt Szovány házánál hagyva, eltávoztak.

Ezen esettel összefüggő nóta a következőképpen szól:

*Osztopáni vörös bíró,
Az akasztófára való.
Az állotta el utamat,
Elvette a disznaimat.*

*A disznaimat elvette,
Kaposvárra jelentette:
Gyüttek értem a pandúrok,
Feketélltek, mint a sasok.*

*Néztem őket nagy messziről,
A fiadi erdőszélről;
Azért betyár még nem lettem,
Míg hat pajtást nem szereztem.*

*Elállottam az utakat,
Kiraboltam az urakat;
Az urakat kiraboltam,
Kocsmában meg elmulattam.*

Szovány agyonlövésének körülményeire vonatkozó versek az alábbiak:

*Szert tettem jó hat pajtásra,
Mikor mentünk nagy rablásra;
Elindultunk nyugot felé,
A szennai csárda felé.*

*Még az ajtón be sem léptem,
Kérdik tőlem, mi a nevem.
Juhász András az én nevem,
Pandúr, mi bajod van velem?*

*Semmi bajom nincs teveled,
Csak azt kérdem, mi a neved.
Rakd le pandúr fegyveredet,
Ne féltsd itt az életedet.*

*Egyél, igyál, úgy mulassál,
Mert utánam fáradoztál.
Szép csárdásné gyöngy viola,
Van-e készen hízó ludja?*

*Vagyon, András, de nincs készen,
Mindjárt megsütöm egészen.
Süsse meg csak hamarosan,
Hadd lakjunk jól sült ludhússal.*

*Mivel pandúrokkal vagyunk,
Legények, nekünk menni kell;
Mi kimutattuk magunkat,
Itt hagyjuk a pandúrokat.*

Egy másik vers szerint Juhász a nyiresi erdőben mulatott s ez valószínűbb is és innen indult el társaival Szovány János agyonlövésére.

*Juhász András a nyiresi csárdában,
Ott mulatott két nap negyed magával;
Hegybük ment harminc jáger katona,
Juhász András kiállott a pitvarba.*

*Legények, hát ti mit akartok?
Nincs énvelem nektek semmi bajotok,
No, legények, mind a négyen itt vagyunk.
Isten segítségével most induljunk.*

*El-induljunk arra felé Osztopánba,
Osztopáni volt bíró szobájába.
Vörös bíró, adjon Isten jó estét!
Adjon Isten! hozta mint egy szerencsét!*

¹⁾ Szennáról egy földműves közlése.

*Nem tudom, hogy szerencse-e vagy halál,
Még az éjjel ágyad előtt eltalál.*

*Juhász András meggyőjtja a világot,
Vörös bíró sírva fekszik az ágyon.
Kelj fel, kutya, térdepelj le a földre,
Minek álltái Juhász Andris elejbe. _*

*Térdepelj le, kutya, ágyad elejbe,
Búcsúzzál el családotól örökre!
Tedd szívedre mind a két kezedet,
Áldozd fel Istennek az életedet!*

*Juhász András bele lőtt a fejébe,
Druzsín Ferkó utána a mellébe.
Ez kell, kutya, tegyenek le a földbe,
Ne állj többé szegény legény elejbe!*

Szovány János volt osztópáni bírónak ezen meggyilkolása pünkösdi napján történt, 1867-ben. Persze az ilyen faluban történt nagy esetet a nép kiszínezi, s néha csaknem egészen másként mondja el. Ezt már az előbb közölt versekből is láttuk. De a szájhagyomány prózai része is elferdítette s a helyet, ahol az történt, s annak lefolyását is másként adja elő. Eszerint Szovány János a falu közönségével együtt a nagymiséről ment hazafelé. Eközben Juhász társaival Perneszosztópán és Lengyelosztópán között lévő hídon megállították, a hídon imádkoztattak vele, s azután a nép szeme láttára agyonlőtték. Lövés után az áldozat az árokba esett s ott hagyták; a nép pedig szétfutott. ») Ezt a szomorú tragédiát, a vers további folyamán szerint Juhász maga jelentette volna be a főszolgabírónak egy erős fenyegetés kíséretében. A vers:

*Adjon Isten, szolgabíró, jónapot!
— Adjon Isten, Andris fiam, mi bajod?
Ennél nagyobb bajt, uram, még nem tettem.
Osztopáni volt bírót agyonlőttem.*

¹⁾ Pete Sándor 92 éves nyug. jegyző közlése.

Somogy megye a meggyilkolt özvegyének havi 16 forint kegydíjat juttatott, ami biztatóul szolgált arra nézve, hogy a közügyek áldozatának hozzátartozóját a vármegye nem hagyja el. Pete Sándor közlése.

*Andris fiam, azt nem jól cselekedted,
Hogy azt a szegény embert agyonlőtted.
Gondoltad volna azt te magadban,
Hogy a szegény árváit kire hagyja.*

*Arra kérem szolgabíró uramat,
Engedje el ezt a csekély bajomat!
— Későn van már, Andris fiam, nem lehet,
Mert felküldtem Sopronba a levelet.*

*Ha felküldte Sopronba a levelet,
Majd meghallja nemsoká a híremet!
Kirabolom Urakat és papokat,
Elviszem ezüstjüket, aranyukat.*

Baranyában is némi változásokkal el voltak terjedve a Juhászról szóló nóták. Ebből itt egy versszakot közlünk az osztópáni bíró megölésére vonatkozólag:

*— Minek lőtted, Andris fiam,
Mért nem néztél arra kilenc gyerekre?
— Maradt annak nagy csákó gazdasága,
Kibül mögél urason a családja. ¹⁾*

Szennai közlés szerint:

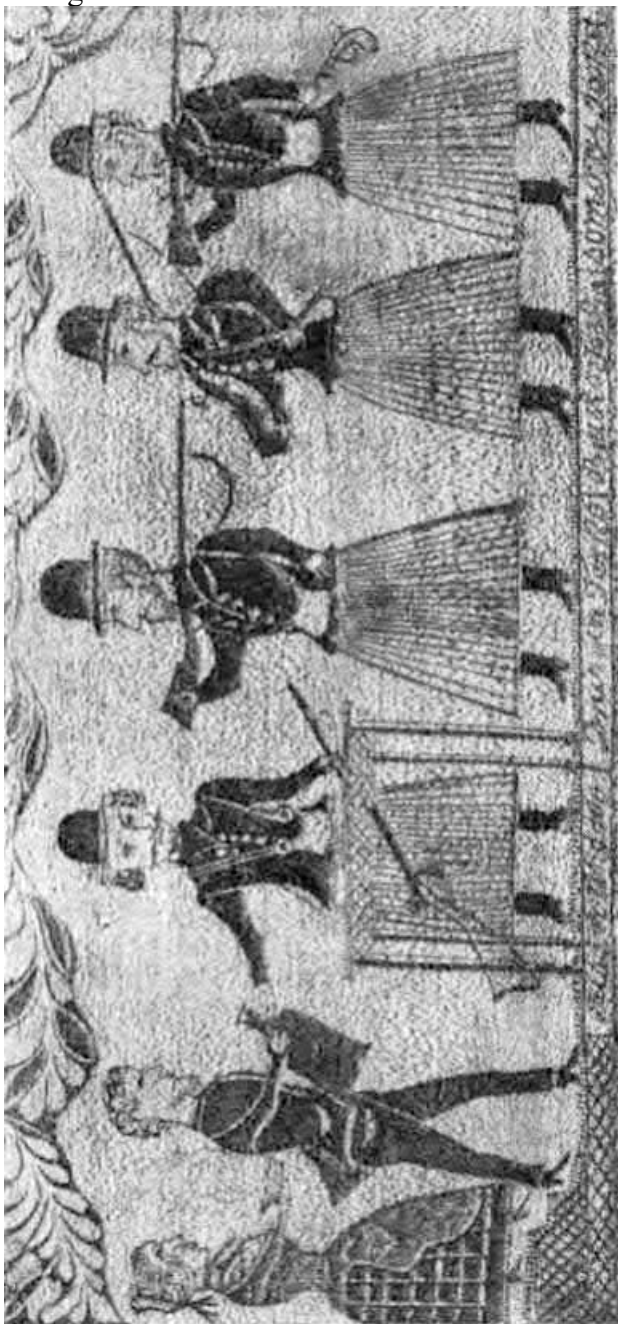
*Főbíró úr, adjon Isten jó napot!
Adjon Isten, Andris fiam, mi bajod?
Főbíró úr, én most jelentést tettem,
Osztópáni bírót én agyonlőttem.*

*Andris fiam, miért cselekedted ezt,
Nézted volna azt a három gyerekei...
Van még annak szeksziója, birtoka,
Felesége, ki az árvái eltartja.*

E versek megértetik velünk, hogy milyen körülmények sodorták Juhász Andrást a betyáréletre: helyhez, mint juhász, hamarjában nem juthatott, mert nem jó »levelet« vagyis bizonyítványt kapott, voltaképpen semilyet sem. A tisztességes élet útja Somogy megyében el lévén előtte vágva, más megyébe talán nem akart elmenni, tehát rabló-

¹⁾ Dr Berze Nagy János: Baranyai magyar néphagyományok. 257. 1.

nak, betyárnak csapott fel. Persze erre az életre hajlamának is meg kellett lennie.

Pasztorkarcolás egy tükrösön

A szolgabírónál való jelentkezés nem történhetett meg, mert az rögtöni elfogatással járt volna s a Sopronba

küldött »levél« (jelentés) is valószínűleg képzelet szüleménye, a fenyegetésekkel együtt.

De hogy ezek után Juhász András igazi rablásokkal foglalkozó betyárrá vált, azt a tények igazolják.

Juhász két társa, akikkel — a vers szerint — a fiadi erdőszélen találkozott, valószínűleg *Druzsín Ferkó* és *Somogyi Jóska* voltak, akik hűséges hívei maradtak s maguk is neves betyárokká váltak. Somogyi Jóska kanász, Druzsín pedig »pógár«, (földműves) volt.

Kívülük a nóta Kisgyótairól is megemlékezik, mint Juhász András legényéről. Később csatlakozott hozzájuk *Farkas*, vagy *Vulkán József* somogyszentpáli illetőségű, 25 éves földműves.

Mikor Visy tiszttartó Juhászon kiadott, ez megfenyegette őt: «Megállj, majd találkozunk»: s kijelentette, hogy addig nem nyugszik, míg a tiszttartót agyon nem lövi. Nem annyira azért gyűlölte meg, hogy őt elbocsátotta, hanem különösen azért, mert feleségét és gyermekeit is elűzte Felsőbogát pusztáról. »)

Egy ízben be is állított Juhász Visy tiszttartó lakásába. A szobában nem találta, mert a kertben tartózkodott 9—10 éves fiával. Midőn Juhász meglátta, közelébe ment, ráfogta puskáját, hogy agyonlőjje: »Na, most leszámolok veled, kutya!« mondotta Juhász. A Visy mellett tartózkodó kisfia, aki jól ismerte Juhászt, megrémülve Juhász kijelentésétől, oda szaladt hozzá, átölelte lábát és sírva kérte: «Andris bácsi, ne bántsa édesapámat!» Juhászt ez az esdeklés meghatotta s odaszólt a tiszttartónak: «Köszönheted ennek az ártatlan gyermeknek, hogy meghagytom életedet». ¹⁾

Juhász és társai a megyében sok rablást követtek el. Baranyába és Zalába is átrándultak, néha talán nem is rablás vágyából, mint menekülési kényszerűségből, mert a pandúrok és az ellenük igénybe vett katonaság állandóan üldözte őket.

Juhász András bandájának egyik kedves tartózkodási helye volt az *alsónyíresi* pusztán lévő *csárda*, melyen rajta maradt a betyárscsárda elnevezés. Rendesen zsidó bérlői voltak, akik ott, hogy mi módon, nem igazolható, rendszeren megszédtek magukat. Valószínűleg, akarva, nem

¹⁾ Pete Sándor közlése.

²⁾ Kaposi Antal juhász közlése: Visy nemsokára otthagya szolgálatát s Pécsre vonult vissza, ahol 1890-ben 72 éves korában halt meg

akarva, a betyárok orgazdái lehettek. E csárdában — mint ma is mondják — Somogy híres betyárai sorban megfordultak. Az épület konyhájában levő takaréktűzhely tele volt lyukakkal, melyeket a betyárokat ostromló pandúrok s katonák golyói ütöttek.

E csárdában akarták több ízben Juhászt s bandáját is elfogni. Több ízben erős ostrom alá került, de mindig kisíklott. Két esetet is tudunk, hogy itt harcba keveredtek Juhászék a hatóság embereivel. Az egyik esetet egy szemtanú mondotta el, az akkori özvegy zsidó kocsmárosnénak a fia, aki mint 10—11 éves gyermek végig szemlélte a harcot.¹⁾

Egyik őszi napon — mint mondotta — két vagy három kocsin fegyveres emberek robogtak be a csárdába, ahol az ő özvegy anyja akkor bérlő volt. Közülük egy az udvaron maradt őrködni, a többiek meg bementek a csárdába. A csárdásné, látva, hogy kik érkeztek, megijedt. Midőn ezt Juhász András észrevette, kezdte vigasztalni: »Ne ijedjen meg, hagyunk itt magának annyi pénzt, hogy maga nem lesz kénytelen itt kocsmárosné lenni.«

Ezután a betyárok egy közös üvegben bort hozattak, ennivalójukat pedig kirakták az asztalra. Bizonyos idő múlva észrevették, hogy Hetes község felől egy pandúr vezetésével vadászkatonák kékellettek. Erre a betyárok a csárdában védekező állásba helyezkedtek, a vadászkatonák meg a csárdához érve, az attól mintegy 50—60 lépésnyi távolságban levő fészert lábfáinál kerestek fedezetet. E fészernak elől és hátul 4—4, oldalt 3—3 lába volt. Azóta már elpusztult.

A vadászok vezetője a Juhász által jól ismert s gyűlölt Polczer nevű pandúr volt, a parancsnokuk pedig egy szakaszvezető. Ezek Juhász bandáját felszólították, hogy adja meg magát; persze ez erre nem volt hajlandó. Juhász a felszólításra a szakaszvezetőnek odakiáltotta: »Terád nem haragszom, hanem arra a kutya Polczerre, azt lökjétek el onnan, hadd lőjjen agyon«. Azután egy itce bort hajított a fészert felé: »Itt van, igyatok, de annak a kutyának (Polczernak) ne adjatok belőle!« Erre mindjárt rá is lőtt Polczerra, e szavakkal: »Ne kutya!« Polczer visszalőtt hasonló szavak kíséretében: »Ne kutya!« Mire elkezdtek az ellenfelek egymásra lövöldözni, minden lövés-

¹⁾ Siklósi Ede kaposvári sertéskereskedő közlése.

nél kölcsönösen odakiáltva egymásnak: »Ne kutya, ne kutya«.

A kölcsönös lövöldözéssel nem jutva semmi eredményre, a pandúr kiadta a parancsot, hogy fel kell gyújtani a házat, mire Juhász odaszólt nekik: »Azt ne tegyék! Ne tegyünk kárt ennek a jó uradalomnak, aztán ne maradjanak kenyér nélkül a szegény jó emberek. Én inkább magamat lövöm agyon«.

A támadók a csárdaépületet nem gyújtották fel, talán azért, mert nem férhettek hozzá s Juhász nem lőtte agyon magát, mert bizonyára nem mondta komolyan.

Egyideig még lövöldöztek a katonák a betyárokkal s Druzsinnak a vállát, vagy talán nemesebb testrészét — a nóta szerint — bokáját el is találták, két társa úgy vitte ki vállán a kocsijukhoz. A nóta szerint:

*A nyíresi kukorica de sárga,
Ott lőtték meg Druzsint Ferkét bokába.*

Bizonyosabb, hogy kényesebb testrészét is megsebezték, mert Druzsint az itt kapott sebesülésébe belehalt.

Az ostromlók nem mertek a csárdához közelebb menni, várták azt is, hogy Juhász agyonlővi magát. De bizony hiába vártak erre! Juhász a csárdából kilépve, a pitvaron végig, az ostromlókkal szembe fordultán, háttal a fal mellett sertelt lassú lépéssel, folytonos lövöldözés közt és kijutva a ház felső részéhez, kocsira ült és elhajtott. Mint a közlő beszélt, Juhász gatyája csak úgy lobbogott ide-oda a keresztül hatolt golyóktól, de teste — csodálatos — sértetlen maradt. Társaié is.

Nem tudható biztosan, hogy más eset volt-e, vagy egyszerűen az előbbinek a változata, illetve elferdítése az a hagyomány, hogy Juhász a nyíresi csárdában mulatva, a vadászkatonák az épület kijáratánál várták, hogy Juhászt a kijövetelkor elfogják, vagy agyonlőjjék. Juhász, észrevevén a veszélyt, nem ment ki. Miután a katonák hiába várták, belövöldöztek a csárdába. A kocsmárosné féltében az ágy alá bujt, Juhász pedig két társával a csárda padlására menekült, a tetőzetet hátul felbontották s azon keresztül menekültek. Juhász egy béres szekereére ült s azzal vitette ki magát az erdőbe. Oda menekültek a társai is. Juhász azért telepedett béresszekérre, mert az üldözők nem mertek lőni, nehogy a bérest, vagy az ökröket eltalálják.

Különös módon menekült meg Juhász az elfogalástól Felsőmocsoládon. A katonaság Kacskovics Sándor földbirtokos házában kutatott utána. Megszállta a házat. Juhász neszét vevén a katonaság jöttek, egy disznóólba bujt, éjjel ott is halt. A katonaság lávoztával reggel Kacskovics Sándornak köszönetét fejezte ki, hogy nem fogatta el.

Hogy Druzsín Ferkó a nyiresi csárdában kapott sebében halt meg, ezt bizonyítja Somogy megye fenyítőtörvényszékétől az alispánhoz intézett írtat, ») mely szerint a Juhász András-féle rablóbanda egyik tagjánál, Druzsín Ferencnél, a nyiresi csárdánál történt agyonlövésakor a lövés következtében tárcájában szétrongyolva talált 115 frt összeget az országos pénztárnál beváltani és az összeget a törvényszékhez küldeni kéri. (1869. szept. 19.)

A már 8 tagra szaporodott banda rablásait különböző csoportokban Somogy, majd Zala megyében üzte. Juhász társai ezen időben a következők voltak: *Somogyi, Molnár, Bracskó, Németh István, Pizdóczi, Markó* s még egy ismeretlen. (1868. nov. 3.) E társaikat az ismeretlenen és Juhászon kívül rövidesen elfogták és sikerült még kb. 50. részint orgazdát, részint bűnrészeset elfogni, nemkülönben a rablott pénzek és pénzértékek jelentékeny részéhez hozzájutni. Ezenkívül *Fremayer Albrecht* ezredbeli főhadnagy vezetése alatt Zalába kiküldött őrzőjegy e betyárok egyik cinkosának már rothadásba ment telemét is megtalálták Bárándi pusztán egy bokorban.³⁾ Egyik jelentés szerint már 45 orgazdát elfogtak s így Juhász teljesen egyedül maradt.⁴⁾

Juhász András bandájának rablásait másutt soroltam fel. Juhász András garázdálkodása társai elfogatása után erőtlenné vált. Ezután már a nóla is borús hangon emlékezik meg szorult helyzetéről:

*Jaj Istenem, mit csináljak?
Szaladjak-e vagy megálljak?
Ha szaladok, agyonlőnek,
Ha megállok, megkötöznek.*

Juhász Andris egészen magára maradt és bujdosóvá lett.

¹⁾ Kacskovics Lajos ny. alispán közlése.

²⁾ 198—1868. sz.

³⁾ Somogy vm. lap 1868. nov. 3. számában.

⁴⁾ Nagy Gyula jelentése 1868. nov. 10.

Céltalanul járt ide-oda, minden rablási szándék nélkül, Úgy látszik, hogy valami biztos helyen kívánt meghúzódni, hogy aztán visszatérjen a tisztességes emberek sorába. Nem sikerült. A többi betyárvezér sorsára jutott. Zala megyébe ment át s annak Somogyal határos községében kóborolt, míg végre elfogták.

Juhász elfogatását a nép között elterjedt mende-monda szerint 'maga Ferenc József király kívánta, kiadta tehát a parancsot, hogy élve elébe kell őt vinni, mert szeretné megismerni. Persze, ez csak a nép fantáziájának szülötte.

Hát Juhászt elfogták, de mindjárt agyon is verték. A nép közt erről is különböző verziók keringtek. Egyesek szerint egy Tikos községbeli ember szőlőjében levő pince volt a tanyája. Midőn a pince tulajdonosa megtudta, hogy Juhász fejére nagy összeg van kitűzve, egy alkalommal kiment hozzá a pincébe s ott csutorájából borral megkínálta és mikor Juhász a csutorát a szájához vette, hátulról erősen fejbevágta, azután agyonverte.

Ugyanilyen halált mondtak mások is, de más helyen s hogy lerészegítés után ölték meg. Legvalószínűbbnek látszik az az állítás, hogy Juhászt a zalamegyei Karos községben verték agyon, csakhogy ennél is a valóságnak meg nem felelő hozzátevésekkel s elferdítésekkel.

Teljesen hivatalos és minden tekintetben elfogadható az a közlemény, amit Juhász halálára nézve *Rünanóczy Alajos* megyei esküdt a Somogy c. lap 1868. évi december december 8-iki számában tett közzé, mely így szól: »Meggyőzve lévén arról, hogy a nagyközönség mennyire érdekelve van Juhász András rablófőnök sorsa iránt... kötelességemnek tartom a kimúlás körülményeit, mint olyan, aki a helyszínén minden körülményekről magának teljes meggyőződést szerzett, az igazsághoz híven, a nagy közönség tudomására juttatni, mint következik: Folyó évi december hó 4-én hajnalban *Lakatos János* Karos községi 1/4 telkes polgár lakásától mintegy 500 ölnyre fekvő istállójához ment a végből, hogy itt levő tehenét megettesse, itt egy idegen embert talált, ki a pajtának éjszaki részén levő szelelő lyukon bujt be az épületbe, ezen egyén a megérkező tulajdonostól azonnal pálinkát és bort követelt, mit neki ez a virradat előtt csakugyan meg is vitt, ezután az idegen ebédet parancsol!, (?) minek megrendelése végett *Lakatos János* haza térvén, feleségét uta-

sította, hogy ebédet készítsen és azt istállóhoz elvigye, ő maga pedig ez idő alatt elment munkájára. Az ebéd elkészülvén, ezt Lakatos felesége kivitte az istállóhoz, hol akkor már ennek férje is jelen volt s a csavargóval beszélgetett ... Együtt ettek és ittak s midőn már az ebédnek vége volt, Lakatos a csavargót félre hívta s arra szólította fel, távozzék, mert ha észre veszik, mind magának, mind pedig neki bajt szerez, erre a csavargó megharagudott. Lakatost agyonlőni akarta, azonban sikerült a jelenlevő feleségének az idegent e szándéka kivitelében megakadályozni. Most a csavargó förtelmesen káromkodván és Lakatos Pistát szidalmazván, ez kénytelen volt az istállóból eltávozni és az idegennek már ekkor csaknem tetőpontján elért dühétől elmenekülni, — eltávozásakor Lakatos nejének jelt adott a maradásra, ki azt megértvén, itt maradt, maga pedig az uradalmi rétre elment, hol rétoszlás lévén, tudta, miként itt többen vannak jelen, megérkezvén, itt Lakatos ezeknek, de különösen Lakatos Gábor és Lakatos György fivéreinek az esetet elbeszélte, s azokat felkérte, az elfogásnál neki segítségére legyenek. A fivérek erre ráálltak, az elfogás kivitele iránt tanácskoztak s abban állapodtak meg, hogy Lakatos János ez alkalommal Bán Mihálytól a réten átvett borral töltött csutorával visszatér az istállóhoz, ott az idegent itatja és szóval tartja mindaddig, míg két fivére a faluból fegyveres erővel visszatér, s az istállóhoz közel eső pajtához eláll, — ekkor Lakatos János a csavargót valami módon átkarolja, jelt ad s erre a segítség oda rohan és az idegent ártalmatlanná teszi, vagy lelövi, vagy leveri, s így történt, Lakatos György kis fejszével, Lakatos Gábor egycsövű löfegyverrel és Nagy Ágoston Karos község dupla fegyverével felfegyverezve, a mondott pajtánál megjelenvén, amidőn Lakatos János ezt észrevette, hogy a csavargót tévútra vezethesse, feleségének, ki a nyitott istálló küszöbén ült, azt mondta: «menj haza és készíts vacsorát» s felfogván az ott levő fejszét, azt tévé hozzá: „Ne! ezt is vidd haza!” A helyett azonban, hogy feleségének adta volna a fejszét, a jászol előtt a szalmán félkőnyéken fekvő csavargó mellébe vágta s ezzel reá rohant, a csavargó felugrott, most mind a ketten összeölelkeztek és Lakatos Jánosnak azon kiáltására: «Ide vele!» berohantak társai és a csavargót agyba-fejbe verték. A csavargó az első vágásnál a mellébe volt fegyverét felkapta, jobb kezével és baljával La-

katos János fülét ragadta meg, ez szintén egyik kezével a puská csövét igyekezett magától eltávolítani, míg a másikkal a csavargó hajába markolt, s így vívtak egymással akkor is, mikor a segélyhívásra a nevezett három ember az istállóba berohant. A berohantak által a csavargó agyba-főbe ütettetett, míg le nem rogyott és tökéletesen ártalmatlanná nem lett, azzal az istállóból kihurcoltatott, de magát engedni itt sem akará, mert midőn a falu bírójának ideérkeztevel, vagyis az esemény után talán egy órával kezeire bilincset tenni akartak, alig volt képes hat ember abba behajtani.»

»Meg bilincseltetvén, a faluba szállítandó, kocsira tetetett, mielőtt azonban a kocsiról már a faluban letéttetett volna, meghalt, anélkül, hogy leveretése után többé egy szót szólhatott volna.«

Miután a hullában több tanú által Juhász Andris felismertetett volna, a Zala m. által Somogy m.-nek kiszolgáltatott és Somogy megye Nagybjom mezővárosába, ahol Juhász Andris rablóbandájából 7 rabló elleni vizsgálóbizottság székel, f. hó 7-én elszállíttatott s miután itt az azonosság újabban is tökéletesen legyőzve lett, f. hó 8-án eltemették.«¹⁾

»13 egyén ezen rablóbandából részint elfogatott, részint pedig más módon elemésztetett, a 14-ik pedig, a rablófőnök, a köznép által agyonveretelt. S így a bandának minden egyes tagja, orgazdáival együtt hála égnek! részint kézrekerítettett, részben ártalmatlanná tetetett. Ez tehát a története Juhász András kimúlásának. E nagyszerű eredmény nagyrészint gróf Forgách M. kir. biztosnak köszönhető, ki oly nagy összeget tűzött ki jutalmul (3000 frt). Ekként a közbiztonságunk — Isten kegyelméből ismét helyre állítva vagyon — bár igen sokáig tartana.«

Tévedés elkerülése végett megjegyzem, hogy Juhász bandájának soha sem volt 14 tagja. A héten felül számítottak cimboráskodók, orgazdák voltak. A szájhagyomány szerint Juhász agyonverője kedvesének férje volt; az alispáni jelentés pedig azt állítja (5344/1863. sz.) hogy orgazdái s bűnrészesei verték agyon.

A Juhász-féle rablóbandánál s orgazdáiknál elfogatásuk alkalmával talált pénzt s egyéb tárgyak névjegyzékét a törvényszék a közigazgatási hatósághoz tette át.²⁾

¹⁾ 1868. december 9.

²⁾ Somogy vármegye levéltárában a jegyzéket nem találtam.

Tehát nem teljesedett be Juhász András dalba foglalt azon vágya, hogy Felsőbogát pusztán temessék el:

*Ha meghalok, tudom, hogy eltemetnek,
A bogáti erdőszélbe vigyenek.*

A madarak és az erdei vadak

Holt testemre azok harangozzanak.

Juhász András — mint már említettük — a somogyi betyárok egyik legnépszerűbb s legrokonszenvesebb alakja volt, amit férfiás szép termete is elősegített.

A szegény embert nemcsak hogy nem bántotta, hanem alkalomadtán pártfogolta is és egyikkel-másikkal jót lett. Ezek közé azonban az uradalmi erdősokeket s a nadrágos uradalmi alkalmazottakat nem számította. Jószívűségét, egy betyárnál érdemszámba menő emberies felfogását több esetben tettei bizonyítják.

Legelterjedtebben ismert cselekedete: Egy szegény öregasszonyt látott rongyos ruhában az úton. Pajtásai előtt azon óhajának adott kifejezést: csak jönne erre egy zsidó, (kocsizó pántlikás zsidót értett) hogy egy szoknyára valót vehetne neki. Véletlenül éppen közeledett egy, a vidéken általában csak Ábrahámnak nevezett zsidó a kocsijával. Juhász megállította őt is, meg az öregasszonyt is, s oda szólt Ábrahámnak: »No, hallja, Ábrahám! ezt az öreg asszonyt fel kellene öltöztetni, hány rőf kell a szoknyájához?» »Hat« felelte Ábrahám. »No, hál mérjen annyit, de rőf a kocsi rudja legyen!»

Ábrahámnak tehát 6 kocsirúd hosszúságot kellett kimérnie. Mikor a kimérés megtörtént, Juhász így szólt az öreg nénihez: »Na, öreganyám, most már varrja meg magának«. Ábrahám örült, hogy ilyen áron megszabadulhatott a Juhással való találkozástól s elindította kocsiját, Juhász azonban visszatartotta. Elővett egy nagyobb bankót s e szavakkal nyújtotta át Ábrahámnak: «Tudom, hogy szegény ember vagy, 8 gyermeked van, azoknak nem veszem ki a kenyeret szájukból.» Az áruért átnyújtott bankó oly összeget képviselt, hogy három vég ruhaanyag sem ért annyit.

Juhász az osztopáni bírónak boszúállásból történt s a pandúrokkal és a katonasággal való harcszerű agyonlövéseken kívül a gyilkosságtól tartózkodott. Rablásai alkalmával — a rablás ideje alatt — egyeseket megkötöz-

tetett, de nem kínozott meg s egyébként sem bántotta az illetőt. A rablás befejeztével a megkötözötteket a kötelékből eloldotta.

A durva erőszakoskodás, megfélemlítés eszközét nem alkalmazta. Láttuk, hogy Csicsó pusztán milyen simán fosztotta ki az uradalmi ispánt. A rablás befejezte után Juhász figyelmeztette az uradalmi ispánt, hogy azonnal jelentse Csurgón, hogy ők raboltak, nehogy — úgymond — baja legyen.

E rablás után a csicsói Alsóerdőbe távoztak. Ez Csicsó majortól mintegy 20 percnyi távolságra esett. Ott leültek ebédelni. Erre ment Kohler Károly csicsói vadász. A rablók meglátván őt, Juhász András felhúzott fegyverrel elébe ment s ebédlő helyükre kísérte, hol a vadászt étellel s itallal megkínálták. Kohler ételüket nem fogadta el, borukból azonban egyet ivott. Kohlért 6—7 percig még ott tartották, a csicsói ispán puskáját azon üzenettel adták át: «Mondja meg, hogy máskor jobb ember legyen az ispán, ne legyen olyan goromba». Az ecsenyi rablásnál minden erőszakoskodástól tartózkodva, a készpénzt magukhoz vették. Midőn a bankjegyek már zsebben voltak, Juhász egész kedélyesen odaszólt a háziasszonyhoz: »Van még más is, édes mamám!« S egy kis rejtekből 5 darab aranyat vett még magának.

Juhász András *Fischer István niklai földbirtokoshoz* oly időben tért be, midőn építtetett. Fischer sejtve Juhász látogatásának célját, panaszkodott, hogy építkezése miatt jelenleg 20 forintnál többet nem adhat, mire Juhász azt felelte: »Nem kell nekem az úr pénze, több van nekem, mint az úrnak, csak vacsorát adjon s szállítson bennünket kocsiján».

Egyszer Visy tisztartóval találkozott, aki őt szolgálatából elbocsátotta. Juhász puskáját magasra tartva, megállította. Visy megijedt s erszényét kivéve, Juhász felé tartotta, jelezve, hogy neki adja a benne levő pénzzel együtt, csak ne bántsa. Juhász odaszólt a tisztartónak: »Nem kell a pénzed! Elismerem, hogy bűnös voltam, de harmadmagammal várhatsz vacsorára.» Tényleg elmentek Visyhez, Juhász együtt vacsorázott hajdani tisztartójával, melynek végeztével kezét fogva vele, békésen elváltak.²⁾

¹⁾ Somogy 1868 júl. 7 iki számában.

²⁾ Kapolai A. közlése.

Juhász Andrást általában belátó, méltányos, emberies gondolkodású s jószívű embernek tartották, különösen a nép iránt lelkében szunnyadó jóérzés egyes alkalmakkor ki-kicsillámlott. Innen ezen népszerűsége.

Juhász, ismerősei szerint, még csak káromkodó ember sem volt, ami pásztorembernél, különösen abban az időben, érdemszámba ment. A legnagyobb káromkodása volt: »Azt az ántifaluját!«¹⁾)

Juhász családját nagyon szerette; betyár korában is, ha tehetett, meglátogatta s feleségénél — állítólag — jelentékeny összegeket hagyott. Halála után özvegyénél házkutatást tartott a hatóság s a nála Laláit nagyobb összegű pénzt elvette. (Még élő, 81 éves veje: Pamuki János közlése.)

Juhász az általam és mások által is kikérdezett öreg emberek szerint magas, sudár termetű, »egyenes», erős, szép, mosolygós beszédű ember volt. Dús fekete hajjal, kipödrött bajusszal s juhászos körszakállal. Korát 28- -29 évre gondolják. Annyi bizonyos, hogy fiatal ember volt. Fegyverül dupla puska, 6 lövetű pisztoly szolgált. A nóta szerint:

*Juhász Andris híres betyár,
Maga sétál Báli pusztán;
Bőrtarisznya a nyakában,
Dupla pisztoly derekában.*

Bátorsága, sőt vakmerősége közismert volt. Pandúrokkal, csendőrökkel, katonasággal s mindennemű veszéllyel bátran szembe szállt.

Ezt a róla szóló nóta is megörökíti:

*Juhász Andris, jaj de bátor vitéz vagy!
Vitézséged, bátorságod jaj de nagy!*

Juhász Andrást a somogyi származási! jeles költő, *Kozma Andor* is tollára vette Posthumus c. verskötetében, egv kedves balladával emlékezvén meg róla. Persze, költői szabadsággal írva. Juhászt a zsandárok valahol Fájisz körül egy szép menyecskével tudják együtt s követelik

¹⁾ Ennek ellent mond a meggyilkolása alkalmával róla tanúskodó Lakatos János karosfai gazda, kinek állítása szerint, mikor istállójában ütötte fel szállását, éktelenül káromkodott. Talán kiszínezte a dolgot, mivel Juhász agyonverésében neki volt legnagyobb része s érdeke volt minél gyűlöltebb magatartásának feltüntetni s ezzel magát menteni.

a szobába való beeresztésüket, mire válasz Juhásznak az ablakon át való rájuk lövése. A kölcsönös lövöldözés közben az ajtó kirobban s ott egy alak esik össze, a Juhász babája, akire aztán Juhász ráborul. Az életben maradt négy zsandár, miután Juhász puskáját már ki-lőtte. őt vasban elszállítják, hogy «tized nap innen érjen az akasztófára».

A nyíresi csárda volt — mint már említettem is — Juhász Andrásnak a leggyakoribb tartózkodási helye. E csárda főleg Juhász révén, a nótákba is bekerült:

*A nyíresi csárda ajtó jaja de fényös,
Juhász András, Druzsín Ferkó de ékös.
Kisgyótai Juhász András legénye,
Druzsín Ferkó, Isten tudja, miféle.*

Mint Juhásznak, akkor Nagyabajomban élő állítólagos ked-ve-se, Beck Nani, aki híres volt betyáros viselkedéséről, beszélte, ő többször mulatott Juhász Andrissal a nyíresi csárdában s látta, midőn jókedvében néha a baltáját az asztalba vágta. Valószínűleg ő mosta ki időnkint Ju-hásznak a fehéreneműjét. A nóta szerint:

*Juhász Andris tizenhat szél gatyája,
Elszenyezte a nyíresi csárdában;
Mosd ki babám ingem, gatyám fehérre,
Holnap megyek az alispán elejbe.¹⁾*

Juhász a maga idejében igen elhírhedt s rettegett betyár volt, noha rémes dolgokat nem cselekedett. Kitervelt, több-nyire simán lefolyt s általában kíméletes rablásai dacára az úri emberek rettegetek tőle. Egyes falusi urak hetekre elmentek előle hazulról.

A pandúroktól nem félt; többször megütközött velük és semmire sem jutottak vele, ezért üldözésére s elfoga-tására katonaságot hozattak Somogyba.

Juhász felesége, aki derék, szép asszony volt, Felső-bogát pusztáról a közeli *Osztopán* községbe költözőit há-rom gyermekével együtt s ott Tallián Pál földbirtokos-hoz állott szolgálatba. Két fia már oly nagy volt, hogy

¹⁾ Tojásszedés volt a foglalkozása. Az összeszedett tojást bizonyos szá-zaléknyereség mellett tyukászoknak adta el.

²⁾ Nagy József közlése, Kaposvár.

az uraság félkommencióval cselédként alkalmazta őket.
A fiúk csinosak, rokonszenvesek, leánytestvérük pedig fel-
tűnően szép volt. J) v'

Időközben, férje halála után, Juhászné Horvát nevezetű béreshez ment férjhez, aki Osztopánban a Ringcsaládnál szolgált. Ennek elhunytja után ismét férjhez ment egy kisbárapáti öregemberhez és ott halt meg.

Juhász András *Rozália* nevű leányát a ma is Kiskorpádon élő s ma már 82-ik évében járó *Pamuki György* juhászbojtár vette nőül. 16 éves volt, amikor szemet vetett rá, de azonnal nem vehette nőül, mert 3 évre katonának kellett bevonulnia. Elbúcsúzáskor azt mondta neki Pamuki:

»Várgyá meg Rozi, míg a katonaságtól visszatérek, ha haza gyűvök, elveszlek.» Rozi megvárta s Pamuki elvette. Később Kaposváron a Körtönyi-dűlőben 20 hold földet vásároltak s innen vonultak Kiskorpádra. Pamuki György ma 10 holdon éldegél.

Három fiuk s egy leányuk született s mint azt az öreg Pamuki büszkén kijelentette, mindegyik gyerekük egészséges, szép volt. A felesége pedig, aki később nagyon elhízott (120 kiló súlyú volt), »mindig olyan volt, mint a kinyílt rózsza«. Szívujja keletkezett s a sárdi vásáron érte a rögtöni halál, 1931-ben, 60 éves korában.²⁾

Juhász Andrásnak mind a két fia hatalmas termetű, jóképű, nagyon jóra való, tisztességes ember volt. Az egyik, István, Kaposvárott a Korona-gyógyszertárban mint kocsis, a másik, a József, a koroknyai pusztán mint gulyás szolgált. Ez utóbbit egy, a tőle özvegy anyját féltő legény kapával agyonverte. Mind a két Juhász-fiú családos volt, több gyermekkel megáldva.

Juhász Andrásnak a *teslvéröccse* a sántosi pusztán mezőörként (csősz) szolgált. Ennek egyéniségéről annyit tudunk, hogy házsártos, veszekedő ember volt.

Juhász András egyenes leszármazottai, mint látjuk, eléggé elszaporodtak s mindegyik tagjáról csak jót lehet ma is hallani, éppen úgy, mint magáról Juhász Andrásról, akit a népnél fenmaradt szóhagyomány jó lelkű embernek tart annyira, hogy ha róla van szó, nem tudja meg-

¹⁾ Ring Vilmos közlése.

²⁾ Pamuki György közlése.

állni, hogy hozzá ne tegye: jó ember volt, a szegényeket nem bántotta.¹⁾

És mire jutott egy véletlenül történt szerencsétlenség következtében ez a szép családú ember, tisztartójának rideg, kíméletlen eljárása után: földönfutó betyár lett; s aki csendes, rendes munkában élhette volna végig életét, állandóan üldözött vadként kellett bujkálnia, szép családjától elszakadva, erdőkben, pusztákon, elhagyatott csárdákban, hogy aztán utolján dísztelen halállal pusztuljon el, legszebb férfi korában.

¹⁾ Juhász András vejének, Pamuki Györgynek közlése, Kiskorpád.

Győri József.

Az utókor alig hallott róla. Somogynak nyugati, Zala megyének keleti szélén kóborolt. A múlt század végén, 1872-ben találkozunk vele. Hirtelen tűnt fel s gyorsan le is tűnt. Igen rövid pályafutása volt a betyáréletben.

Komárvárosi (Zala m.) illetőségű, bukott molnár volt. Valami *Kaszt Karolina* nevű 28 éves miháldi leányt akart feleségül venni, de az nem ment hozzá. Bukásán kívül talán emiatt való elkeseredése is hozzájárult, hogy betyár-életre, adta magát.

Kaszt Karolina által való kikoszarozása után nemso-kára disznólopás miatt fogták el, de a pandúrok keze közül megszökött s azután, a hivatalos jelentés szerint, fegyveres csavargó lett.

Menedékhelye, mint Kovács János nagy kanizsai szolgabíró 1872. évben jelentette, Kós nevezetű erdős háza és a felügyelete alatt levő rezula volt, azután Miháldon a káptalani birtok nőtlen birkása és a saját öccse, aki ugyanott kovács volt, továbbá ipa, aki Varászlón lakott.

Kaszt Karola jelentette fel a nagykanizsai szolgabíróságnál Győrinek és 5 fegyveres társának a miháldi plébánosnál való megjelenését.

Egy ízben Győri a plébános udvarába hatolt, ahonnan egyedül az istállóba ment s ott egy kis cédulára írt. Ezt a plébános kocsisának adta át, hogy azt juttassa Kaszt Karolának, aki valószínűleg a plébános alkalmazottja volt. E cédula a somogyi levéltár iratai között fekszik, tartalma: »Csak azt köszönheted b ... s, hogy előbb értél, mint mi, mert ma akartam levenni a bőrödet, de mi késtünk el, de azért csak várjál egy keveset, majd lesz. Nagyon tisztelettel vagyok plébános úr erányában, avval semmi bajom, maradok neki igazi tisztelettel Győri.«

Ezen éjjel Győri a plébános kutyáját kútba dobta, Schwarcz miháldi kocsmáros kutyáját pedig agyonlőtte, valószínűleg azért, mert nagyon ugatósak voltak.

A plébános bérese szerint az öt megjelent közül négy kívülről, a szilvásban maradt, akik mindnyájan fehér

gatyában voltak. Győri nadrágot s dolmányt viselt, köpönyeggel. Duplacsövű puska, 2 pisztoly és egy hosszúfokú kés volt nála.

Kovács János nagy kanizsai szolgabíró nemsokára táviratilag jelentette, hogy «Csontos Károly, Zala megye főcsendbiztosa, Győri József rablófőnököt, hajítás közben, a nagyvölgyi rezulában, fogláiraival fellelte s 4 lövés által találtán elfogatott. Jelenleg a komárvárosi foglár laktanya börtönében ápolás alatt van. Sebei halálosaké

Nemsokára rá Simon Gyula csurgói szolgabíró táviratilag jelentette, hogy Győri József 1872. év július hó 1-én a délutáni órákban meghalt.

Győri egy évig sem űzhette rablásait; gyorsan rajta vesztett: életével lakolt.

Hogy kik voltak társai, annak nincs nyoma.

¹⁾ 2369—1872. sz.

Séta Pista.

Családi vezetékeve: Kis, mások szerint Kránicz. ¹⁾ Egy még most is élő «legényének» vagyis betyártársának állítása szerint pedig igazi neve Hatos István volt. Tévedés. Ha ezen utóbbi nevet viselte is, az valószínűleg! ragadvány név volt, s nem az igazi.

Egyesek szerint a Szigetvár szomszédságában fekvő Hóból, mások állítása szerint Fájsz községben született, 1842-ik évben. Gulyás vagy kanász volt, a nép fantáziája szerint azonban valahol jegyzői állást töltött be, de adópénzt sikkasztván, megszökött; beállott betyárnak.

Nagy Sándor vizsgálóbíró által 1877-ben felvett leírás szerint Séta Pista középtermetűnél valamivel magasabb, kerekded, szép barna piros arccal. Haja gesztenye színű hátul gyapjas. Szeme kökény sötét szép színű, szabályos orral és szájjal. Gesztenye színű bajusza feltűnően szép és nagy. Állán ki volt borotválva, nyaka alatt és körül barna »pakompárt« szabályos ajakkal. Bajusztát olyanra szokta kipödörni, mint a kos szarva, s lefelé. A személyleírásánál e bajusza is le volt rajzolva. Ha bajusza nincs kipödörve, akkor feltűnően leálló, kifésült, szép, hosszú.

Midőn a személyleírása történt, Séta Pista 35. évét járta s feleséges ember volt. Ruházatát másutt ismerttem.

Rablásait disznólopásokkal kezdte. A kaposvári kir. törvényszéknek 1877-ben a megyéhez intézett megkeresése szerint «Séta Pista és *Barna Jóska* kujtorgók 6 drb sertést hajtottak Szabó István kisbőszéni kanászhoz, ezek közül hármat egy bőszéni ember vett meg, aki ismét eladott belőle kettőt.»

Már korábban is hírhedtté vált az urak megrablása révén. A» *németladi plébánost, Krizsanics József kutasi birtokost* az ő bandája fosztotta ki. Baranyában számos

¹⁾ Vámos Vendel közlése.

rablást vitt véghez s e megyében ép úgy ismerték nevét, mini Somogyban.

Séta Pista.

A még ma is élő, Séta Pista bandájához tartozott öreg ember, betyár álnevén *Fábián Pista* (Mustos János) mondotta el nekem, hogy midőn ő véletlenül belesodró-

dott a betyáréletbe, mindjárt a *kányái* (Tolna m.) urasághoz állítottak be pénzért, őt küldték be s midőn bemutatta magát és hogy Séta Pista megbízatásából jelent meg, az uraság minden ellentmondás nélkül teljesítette kívánságát: kenyeret, szalonnát és egy bankót nyújtott át neki. Ezután a kányái kocsmában mulattak hajnalig.

Fábian Pista (Mustos János).

Innen, Fábian Pista elmondása szerint, különböző irányba vették útjukat. Elkalandoztak Belsősomogyon át a Drávaig, keletre pedig a Mecsek hegység vidékén *Madocsa* községig. A Mecsek hegység jó nagy részét bejárták. Persze máskor a baranyamegyei Ormányságban is barangollak, mert — mint Kiss Géza, az Ormányság le-

írója — említi,¹⁾ Patkó Pistán kívül Séta Pista volt arra a legendás »járkáló«.²⁾

Somogy megye déli részén, Szabás községben való tartózkodásukról a pandúrok értesülvén, ott Séta bandájából többet elfogtak. Maga Séta Pista néhány társával elmenekült, Fábián Pista is, aki ezen adatokat szolgáltatta, s aki csak fél évig járkált a betyárbandával, azután ezen eset után Szabadkán beállt huszárnak.

Fábián elmondása szerint rablásuknál füttyszó jelezte társaiknak, hol nincs baj. Séta Pista maga nem mindenkor ment társaival rabolni, ő csak egy bizonyos helyen várta társait. A rabolt pénzt olvasatlanul vette át s olvasatlanul adott mindegyiknek pénzt vásárlásra, másásra stb. A vacsorát Séta fizette; a pénzt nem kímélte, azt tartotta: majd lesz helyette.

A kocsmában hajnalig szoktak tartózkodni, azután erdőbe vonultak, ahol már rendszeren egy akó bor várta őket, melyet valamelyik szőlőbeli pincében vettek. Néha urasági pincébe törtek be s egy kisebb hordó bort le-gurgattak az erdőbe s ott itták meg.

Húst kanászbojtárral hozattak s azt rendszeren nyárson sütötték, néha bográcsban főzték meg.

Az erdőben valami iszalaggal benőtt mélyedésbe, »vízhordásba«, a Mecsek hegységben sziklaüregekbe vonultak, ahol maguknak fedezéket is készítettek. Tartózkodási helyükön rendszeren tűz mellett pihentek. Séta Pista és társainak garázdálkodása miatt rendelték el Somogy és Zala megyékben a rögtönítélő bíróság felállítását.³⁾

Séta Pista a nép között nagy hírben állt. Népszerűsége vetekedett Juhász Andráséval. Nevét a nép versbe, nótába foglalta nemcsak Somogyban, hanem Baranyában is. A róla szóló néhány igen kedves nótát másutt mutatjuk be. Itt csak az alábbiakat közöljük:

*Séta Pista tizenhat szél gatyáfa,
Megakadt a cserfa csalit ágába.
Cserfa csalit ereszd el a gatyámat,
Mert elfognak a somogyi zsandárok.*

¹⁾ Kiss G.: Ormányság 75. l.

²⁾ Kiss G Séta Pistáról tévesen írja azt, hogy előbb élt Patkó Pistánál. Hiteles okmányok szerint Patkó 1862-ben halt meg, Séta Pista pedig 1877-ben lőtte agyon magát a Branyevinán (Horvát-Szlavonország) a majorban,

³⁾ Pécsi kir. törvénytörvény 2537—1877. sz.

*Cserfa csalit ereszd el a gályáinál,
Úr vagy-e, vagy polgár vagy-e, leváglok.*

Ennek változata is élt a nép ajkán, mely így végződik:

*Csipke bokor ereszd el a gályáinál,
Hadd öleljem meg a kedves babámat.*

*Drávavinya¹⁾ egy magányosi pusztá,
Abban mulat Séta s három társa.
Séta Pista meg ne idd az altatói,
Kovács pandúr mert rád zárja az ajtót.
Megállj pandúr, miért lőtted el a kezem,
Mivel fogom a drótsöví fegyverem.²⁾*

E vers Séta megostromlását írja a branyevinai majorban.

Séta Pistát a nép jószívű, igazságos embernek tartotta. Mint a már említett Fábián Pista nekem elmondotta, Séta mindig figyelmeztette társait, hogy megölni senkit sem szabad. Rablásait a legenyhébb, néhol barátságos módon hajtotta végre. Pl: egyszer megjelent *gróf Forgách Béla felsőbüi földbirtokos kastélyában* s a gróftól pénzt kért. A gróf, tudván kivel van dolga, kérését minden ellenmondás nélkül teljesítette, sőt azonfelül étellel és itallal is megkínálta. Séta egész otthonosan makrapipára gyújtott s úgy feszelt az előkelő helyen. A gróf le is fényképezte Sétát s a képet előszobájában helyezte el. (Elsnitz Albert közlése Pamuki György elmondása után.)

Az utasokat nem fosztogatta, a szegény embert soha nem bántotta. Csak a vagyonosokat sarcolta meg. Emberies viselkedése — természetesen — nagy hatással volt társaira is.

Egy ízben, midőn egy szegény embert rossz, legyengült gebével látott szántani, a faluban egy pár jó lovat vett neki helyette.

Betyárkodása mintegy két évre terjedt. Első nagyobb rablása 1876-ban történt. *Németladon* a plébánosnál és 1877. évi május hó 6-án lőtte. agyon magát, amely eset körülményeit már leírtam.

Séta Pista közismert társai voltak Somogyban az *alábbiak*: *Máté Jóska, Esze Ferkó, Böröcz Pali, Tólos Sándor,*

¹⁾ Branyevina.

²⁾ Dr Berze Nagy János: Baranyai magyar néphagyományok 309. l.

Fábián Pista, Gyurkovics Lázó, Tóth Pista, Lacza János, Sótonyi. Ez utóbbi három főleg Baranyában és Szlavóniában járt a bandával; Gyurkovics Lázó pedig csak Baranyában. Ez utóbbi személyét külön ismertetjük.

Női tagjai voltak Séta bandájának Somogyban: *Bödő Böske*, akinek személyével szintén külön foglalkozunk és *Dombi Bari* (Borbála) Baranyában és Szlavóniában. Esze Ferkóval, mint kedvesével járt egy Atyimon Persza szerb eredetű nő.

Gyurkovics Lázó.

Mint már Séta Pista s bandájának viselt dolgainál említettük, Séta baranyai kirándulásai alkalmával egyik leghíresebb s egyúttal leggonoszabb, legrettegettebb híve és rablótársa Gyurkovics Lázó volt. Hogy mely községben született, a róla szóló hivatalos iratok nem említik, az sincs megjelölve, hogy milyen nemzetiségű volt. Egészen biztosra vehetjük, hogy szerb. Előélete, ruházata, s elkövetett lopásai, rablásai és egyéb tetteihez fűződő események egyes részletei révén erre lehet következtetni.

A baranyai járás szolgabírájának az alispánhoz intézett okmányokból s általánosan elterjedt közbeszédből merített 793/1877. sz. jelentése szerint¹⁾ Gyurkovics Lázó Darócson és Kopácson (Baranya m.), mint községi csikós kezdte pályáját és 10 éven át ritkán múlt el esztendő, hogy ló- és disznólopásért be ne fogták volna.

Darócson évenként mintegy 25 lólopás történt s a gyanú mindig Lázóra, mint ahogy a nép őt közönségesen nevezte, esett.

Vakmerőségét növelte az, hogy többszörös elfogatása után, rövid idő múlva újra és újra kiszabadult. Dicsekedett is, hogy ő nem tart az üldözéstől, ha elfogják, pénzért csakhamar ki fog szabadulni. Tényleg így is történt. A nép tapasztalván, hogy Lázó csakugyan újra és újra visszatért, s hogy mindig vakmerőbben úzi tolvajlásait, bosszújától félve, kénytelen-kelletlen szemet hunyt garázdálkodásain s nem merte feljelenteni, sőt azt sem merte a hatóságnak elárulni, hogy falujában, vagy vidéken tartózkodik.

Boli József, volt daróczi bíró, egyszer valami csínyért 1873-ban feljelentette, mindjárt rá 200 kereszt gabonáját felgyújtották s ezután reá másnap este udvarából minden disznaját elhajtották.

Zomborban Kopácsi Peti Istvántól ellopott disznók miatt Pécsre kísérték. 6 hét múlva már kiszabadult. Új-

¹⁾ Baranya m. levéltára 2339—1877. sz.

verbáson lólopás gyanúja miatt elfogták, de a községi börtönből megszökött.

1875-ben *Eszéken* elfogták s különböző helyekre (Dárdára, Pécsre, Kulára) kísérték. A kulai járásbírósnak adták át. A járásbíróság börtönéből megszökött s azután bujdosott Darócz, Kopács, Keő, Herecgsszöllös, Dályok s Szép baranyamegyei községek határában. Búvóhelyei Vörösmart, Eszék, Zombor. Nemesmilitics községek voltak. Messzeágazó összeköttetéseiről az a hír járta, hogy még Budapesten is voltak ismerősei, akiknek lopott lovakat szállított.

Működésének központja, úgy látszik, Eszék volt; onnan csapott ki egyes vidékekre, valószínűleg Somogyba is. A környékbeli ló- és disznólopásoknál mindig Lázót vették gyanúba.

Közbeszéd szerint Lázó oly vakmerő volt, hogy előre eldicsekedett, kinek fogja a lovait elhajtani; sokan pénzt adtak neki, hogy lovaikat megtarthassák.

Ha pénzt akart, az illetőknél fegyveresen jelent meg s ezen szavakkal: Bátyám, adjon ennyi vagy annyi forintot. A követelt összeget minden fenyegetés nélkül megkapta.

Buchwald kopácsi kereskedő boltjába bemen ve, ott seíyemkendők között válogatott, előre megmondva, hogy ne merjenek érte pénzt kérni. A kereskedő leányát azonban nagyon kellemetlenül érintette, hogy valaki ingyen vásároljon boltjukban, sürgette a portéka árát. Erre Lázó revolvert szegezett a leánynak s káromkodások között fenyegette, hogy megöli, mire a leány halálra ijedve» elfutott.

Revolverének hatását fennen hirdette, hogy a népet megfélemlítve, közöttük szabadon, büntetlenül járhasson s hogy a nép abban a tudatban legyen: hiába fogják el, úgysis kiszabadul. Ezzel elérte azt, hogy senki sem mert a nép közül hozzá nyúlni, sem feljelenteni a hatósághoz. Később kiderült, hogy biztos járáskelését az a körülmény is elősegítette, hogy Kopács községben sok disznókereskedő lakott, akiknek ő szállította a lopott, olcsó disznókat. Kopácsiakra szólt az a nép közt elterjedt közmondás, hogy: »Több a gyüvedelem (jövedelem), mint a kereset». A »gyüvedelem» a meg nem engedett úton való gyarapodásra vonatkozott.

Lázó apja, aki, mint mondják, jóra való ember volt, halála előtt házikertjét leányára íratta. Midőn, apja halálakor Lázó ezt megtudta, megjelent a ravatalos szobában, s apját szidalmak és káromkodások között a ravatalról le akarta rántani és megkorbácsolni. Csak anyjának és nővérének rimánkodására sikerült Lázót ettől az iszonyú, elvetemült eljárástól visszatartani.¹⁾

Lázót gyanúsították Szűcs Andor daróci lakos agyonlövésével. Szűcs István daróci lakost pedig bebizonyítottan ő lőtte le.

Több helyütt Séta Pista, a látszólagos vezére is együtt volt Lázóval, Máté Jóska s Esze Ferkó társaságában. Séta Pistának s társainak egy Boli János nevű ember volt az orgazdájuk.

Midőn Lázó búvóhelyét Keő községben kutatták, az egyik házba való benyomulásuk alkalmával Dimics Szávó pandúrt vagy Lázó, vagy társainak valamelyike lőtte agyon. Ezen eset után 10 pandúr üldözte.²⁾

Lázó főrejtegetői elfogatásuk előtt Borbás Ferenc és Sándor András daróci lakosok bűntársai voltak. Ez a két ember a nép előtt még rettegettebb volt magánál Lázónál is, mert nagyon kegyetleneknek tartották őket.

Lázó társaival, akiket testvéreinek, komáinak szólított, magyarul beszélt.

Lázó lehajtott gallérral, rácos fekete kabátban járt. Személyleírásának nem maradt nyoma.

Hogy Lázót mikor, hol fogták el véglegesen, s tetteiért elérte-e méltó büntetése, nem tudjuk.

¹⁾ Baranyavári járás szolgabírójának 793—1877. sz. jelentése az alispánhoz 2329—1877. sz.

²⁾ Baranya m. levéltára 2184—1877. sz.

Oroszlán Pali.

Városlődön (Veszprém m.) született, róm. kat. vallású. nőtlen volt. Foglalkozása: juhászbojtár. Középtermetű, intelligens, magas homlokkal, mely fölött rövid, szőke haját felfelé fésülte.

Börtöntől megviselt sápadt arca értelmes, sőt szellemesnek látszott. Allán gyér és rövid kis szakáll, ugyanilyen bajusszal. Fogai szép fehérek. Folyékonyan beszélt. 1872-ik évben, 23 éves korában már fegyházba került és pedig rablás és gyilkosság miatt. Ezért a törvényszék halálra ítélte, de királyi kegyelem büntetését 20 évi súlyos börtönre változtatta, melyből 15 évet Illaván ki is töltött.

A börtönben mindig tanult, művelte magát, hegedülni is megtanult. Forrt az agya, hogy ha majd kiszabadul, — mint mondotta — hát ember legyen belőle. Még karmesterként is szerepelt társai között. Ha a sors valamely, neki tetsző pályára viszi, sebes eszével bizonyára előre tör. Szóval: Oroszlán Pali bizony nem zsvány kinézésű ember volt. Még beszéde is lágy, vékonyan csengő volt.¹

Mivel a fegyházban jól viselte magát, feltételes szabadságra akarták bocsátani, ezért a kishartai közvetítő intézetbe küldték, innen azonban, mint már jeleztük, társaival 1887. évi július hó 31-én megszökött.

Kishartáról — állítása szerint — azért szökött meg, mert, habár fáradhatatlanul dolgozott, mégis akkora terhet raktak rá, hogy leroskadtnak volna a munkában.

Oroszlán Pali Illaváról Kishartára való kerülése s onnan megszökésekor 38 éves volt.

Megszökése után Somogyban a már felsorolt rablásokat követte el társaival, sűrű egymásutánban. Mindössze 7 hét alatt (1887. augusztus 8-tól szeptember 18-ig) Oroszlán Pali Kishartáról vele együtt megszökött két társával, *Renkó Kálmánnal* és *Szántó Istvánnal*, minden valószínűség szerint Tolna megyén át jutott Zalába, majd

¹) Somogy 1889. február 19.

Somogyba, ahol 7 hét alatt nagy területei kalandoztak be. Nevezetesen, Zalában: *Rédicset*, *Dusnokot*, *Nagyrécsét*, *Szentjakabot*, Somogyban: *Gyékényest*, *Berzencét*, *Merenyét*, *Vízvári pusztát*, *Vörsöt*, *Miháldot*, *Szőkedencset* s visszakanyarodtak Zalászentjakabon s Nagyrécsén át Fenékpusztára.

Gyorsan mozogtak. 1887. évi szeptember 15-én Dusnokon s ugyané hónap 20-án már a Keszthely melletti Fenékpusztán voltak. Valószínűleg kocsin jártak. Fenékpusztán a gulyaálláshoz mentek s az ottani gulyások, parancsukra, egyszer egyik, máskor másik a jó távol eső. magánosán álló csárdából húst és bort hozott számukra. A négy gulyás: Szemes János, Takács Borka István, Győrfi József, Győri Ferenc.

A betyárok parancsait teljesíteni kellett, mert kijelentték, hogy ezt a szót: »nem«, sohasem akarják hallani, mivel akkor baj lesz.

Azon egyént, akit valahova elküldték, Szántó István betyár 80—100 lépésnyire fegyveresen követte.

A kocsmárost, Kohn Vilmost magukhoz rendelték, azon üzenettel, hogyha nem megy ki hozzájuk, golyót kap.

Fenékpusztán két napig tartózkodtak, onnan Spaczer Simonnal kocsin máshová vitették magukat, hogy hová, nem tudni.

Hogy Oroszlán Palit hol, mikor s milyen körülmények között fogták el, arra nézve adataink nincsenek. Annyit az egyes iratok között talált rövid közlések után meg lehetett állapítani, hogy Oroszlánékat állandóan 80—100 csendőr üldözte, tehát valóságos hajtóvadászat volt ellenük. Valahol Oroszlánt s bandáját a csendőrség (valószínűleg Baksay, keszthelyi csendőrbiztos vezetésével) elfogták. Ezután a veszprémi vizsgálóbírónál találjuk Oroszlán Palit. Hogy miért került oda, mikor a régi tetteiért már 19 évig fegyházban sínylődött, az újabb rablásait pedig Zalában és Somogyban követte el, nem tudjuk.

Veszprémben a vizsgálóbíró előtt Oroszlán Pál töreldemesen bevallotta bűneit. Már ott feltűnt, hogy szépen ír s vallomása folyékony, beszédje választékos.

Veszprémből két fegyveres őr kísérte Oroszlánt vonaton Kaposvárra. Oroszlán a vizsgálóbírótól szép beszédben búcsúzott el. Elindulásakor pedig Németh László fogházfelügyelőhöz a következő szavakat intézte: «Fogadja hálás köszönetéinél azon emberies bánásmódot, melyben

engem ittlétem alatt részesített, mert itt nem úgy bántak velem. mint rabbal, hanem mint emberrel. Isten vele!»¹⁾)

Midőn kérdezték tőle, hogy részt vett-e a somogyi rablásokban, igennel válaszolt s hogy ő volt-e a banda vezére, azt válaszolta: »Nem, uram! Itt nem ismertem a viszonyokat»; tehát somogyi ember vezette őket. Ezt a kijelentését azonban nem szabad szószerint venni, mert noha több ízben csak »bűnsegédi« minőségben szerepelt, de az esze, a lelke a bandának ő volt.

Társai egymás között csak Lekszinek nevezték.

Kaposváron a bíróság Oroszlánt s társait: Márton Vendelt, Nagy Józsefet, Mandli Józsefet, Redner Ferencet s 22 olyan egyént, kik kóborlásukban összeköttetésben álltak velük, ételt, italt adtak, ruhát varrtak nekik stb. vád alá helyezte.

A tárgyalás 1889 év február 18—22-én, tehát 5 napon át tartott. Oroszlán Palit Rimanóczy Ferenc védte; kívülé még 7 védő szerepelt.²⁾ A tárgyalás a vármegyeháza hátsó épületének 2-ik emeletén volt, (hol most a múzeum van elhelyezve). .

Aligha volt valaha Kaposvárott egy bűnügyi tárgyalás, mely iránt oly nagy érdeklődést tanúsított volna a közönség s melyen oly tömegesen jelentek volna meg, mint ennél. Nemcsak a tárgyalóterem, hanem a mellékhelyiségek s a folyosók is tömve voltak emberekkel. Az ítélet kihirdetésekor szuronyos öröket kellett a terem ajtaja elé állítani, mert a helyiség valóságos ostromnak volt kitéve;³⁾ legkülönösebb volt azonban a közönség érzelmeinek nyilvánulása, mely a végtárgyalás egész folyamán különös vonzalmat, szeretetet mutatott, majdnem bűnbocsánatot adott volna Oroszlán Pálnak.

Oroszlán Pál öt rablás, egy gyilkosság és egy szándékos emberölés miatt volt vád alá helyezve. Reismerte, *hogy Hock Fülöpöl, Drucker János, Boskovics Mátyás és Mauthner Albert* berzencei lakosokat kirabolta, *Pokomándy Mihály* rédicsi plébánosnál rabolt, *Unger Hermán* gyékényes! kereskedőnél, mint bűnsegéd, *Vizlendvay Sándor* dusnoki lakosnál mint zsaroló szerepelt.

¹⁾ Somogy 1887. nov. 8. sz.

²⁾ Ezek: Dr Matisz Dezső, dr Rózsa Ernő, Vörös János, dr Haidekker Károly, dr Berger Soma, dr Barna Lajos és dr Kovács József (1889. február hó 23 ítélet.)

³⁾ Psik Lajos kir. ügyész jelentése a kir. főügyésznek 1938 — 1888. k. u. sz.

Nyugalommal állta a szembesítéseket, hatásosan védekezett s több esetben a vallomásoknál habozókkal — különösen személyazonossági kérdésekben — beismerésekben ő volt segítségükre.

A vádként szereplő gyilkosságot s egy bűnt nem ismert el.

Feltűnő hidegvérrel, nyíltsággal vallott be mindent s feleleteivel, megjegyzéseivel sok bámulót szerzett magának s a főfigyelem folyton reá irányult. Oroszlán Pál hangoztatta egyes kérdéseknél, hogy soha embert nem ölt, kezét embervérrel soha nem mocskolta be.

A tanúk egybehangzó vallomása szerint is minden kirablottól csak pénzt és értéket követelt s minden esetben kijelentette, hogy «életük nem kell».

Meglepő epizodja volt a végtárgyalásnak, midőn Oroszlán Pál szónoki hévvel, izgatott, de korrekt taglejtések kíséretében kérte a törvényszéket, hogy Baksay csendőrhadnagyot, kinek az ő bandája kézrekerítésében rendkívül nagy érdeme volt, szólítsa el a tanúkkal szemben elfoglalt ülőhelyéről, mert onnan irányadó szempillantásaival a tanúkra befolyást gyakorol. Mire Baksay — nem várva be a törvényszék felhívását — elhagyta helyét.

Fölötte érdekes volt Oroszlán Pál felfogására való érvelése, mellyel a bíró azon kérdésére, hogy a gyilkosság fogalmához az emberélet kioltásán felül mi kívánatik, könnyen vágta oda: az előre megfontolt szándék.¹⁾ Oroszlán Pál tudott gavallér is lenni.» Midőn Hock Fülöpnek — németül! — azt mondja, hogy életét 200 forinttal megválthatja, ugyanakkor leányaitól, Hock Pepitől és Tintitől — mint ezek vallották — emlékül selyemkendőt kért.

Oroszlán a rablásoknál többször társait küldte be az áldozathoz, ő maga künn őrt állt.

Négy napi tárgyalás után a végindítvány előadása s megokolása, a védelem, válasz s viszonzválasz egész napot vett igénybe s este 7 óráig tartott.

Oroszlán Palira a kir. törvényszék ezúttal újabb büntetést nem állapított meg, hanem a felsorolt cselekményeket a vádlottra nézve már Zala megye fennállott törvényszékének 449/1869. sz. jogérvényes ítélete folytán a halál-

¹⁾ Somogy 1889. febr. 19. szám.

büntetés helyett királyi kegyelem útján kiszabott 20 évi súlyos büntetésnek az 1887. évi július hó 31-én a vádlott megszökése által félbeszakított hátralévő 3 év, 5 hónap és 24 napi tartama az újabban eltöltött vizsgálati fogság beszámítása nélkül az ítélet jogerőre emelkedésétől fog számíttatni és hogy ezen büntetésből még hátralévő idő, mint fegyházbüntetés lesz kitöltendő.¹⁾

Az ítéletben Oroszlán Pál megnyugodott s beszédet tartott; megköszönte a nagy érdeklődést (!), részvétet, a kir. törvényszéknek nagyon is kegyes ítéletét, melyet ő maga sem mert reményleni.²⁾

A kir. ügyész az ítéletet megfellebbezte. A kir. tábla a törvényszék álláspontját foglalta el, a kir. Cúria azonban másként határozott. Abból indulva ki ugyanis, hogy a vádlott Oroszlán Pál szökése következtében, önként szakította meg előbbi büntetését, az ezután elkövetkezett újabb büntettek miatt újabb 15 évi fegyházra ítélte.

Hogy azután Oroszlán Pál ezen újabb rabságát végig szenvedte-e, meghalt-e a fegyházban, avagy onnan kiszabadulva, miként élte le napjait, adataink nincsenek.

Oroszlán Palit és társait, külső megjelenésük után senki sem nézte volna betyároknak és azért, ahol megjelentek s parancsolólag léptek fel, az embereket megfélemsztették. öltözetük uras volt. Mint a vizsgálati iratokból kitűnik, aranyóráik, aranyláncaik voltak s újjaikon aranygyűrűket hordtak. Persze, ezek mind rablásból eredtek.

* * *

Oroszlán Palinak hozzá ragaszkodó társa, *Marion Vendel* már messze esett vezére férfias egyéniségétől, őszinteségétől. 34 éves, r. k., nőtlen pogányszentpéteri lakos volt. Középtermetű, kiálló pofacsontú, szűk mellű ember, aki úgy nézett ki, mint valami tigris, amellyel csak vaskalitikában tanácsos találkozni. Arcán ott ült a gonoszság minden jele. Lopás és emberölés büntettének kísérlete miatt már 3 évi fegyházra volt ítélve.

Dacára annak, hogy Oroszlán Pali őt osztozó társának vallotta s a tanúk is ellene vallottak, mereven tagadott még akkor is, midőn a banda által meggyilkolt Rácz

¹⁾ Oroszlán Pali tehát voltaképpen semmi büntetést sem kapott, amiatt az a közönség, amely annyi rokonszenvet mutatott a vádlott iránt, most elégedetlen volt az ítélettel, mert ösztönös jogérzetével nem tudta összeegyeztetni, hogy Oroszlán újabb bűneit nem számították be.

²⁾ Somogy 1889. febr. 19. szám.

József óráját, melyet nála találtak, két tanúzó erdőőr Ráczénak vallotta. 4 évi fegyházat kapott.

Renkó Kálmán állítólag Rózsa Sándor bandájában is volt s 60 éves kora dacára Oroszlán mellett is betyároskodott. Együtt szökött meg vele a kishartai közvetítő intézetből, annak hű társává szegődött rablásainál is. Bíró-ság elé már nem került, mert a banda elfogása alkalmával a csendőrség agyonlőtte.

Hű társa volt Oroszlánnak a szintén vele megszökött *Szántó István* is. Miután Oroszlánnal együtt a bíróságnál nem szerepelt, vagy elmenekült a többiek elfogásánál, vagy a csendőrök agyonlőtték. Az is lehet, hogy a bandából a kaposvári kirándulásra kivált néhány betyár közt ő volt egyike azoknak, akiket a rendőrség agyonlőtt.

Oroszlán Palinak bíróság elé kerülésekor mindazokat, akik bandájával alkalomszerűleg raboltak, orgazdáik voltak, vagy bármely alakban velük érintkeztek, a bíróság szintén kérdőre vonta. Ryen 22 volt.

Velük rabolt *Mandli József* 22 éves juhászbojtár, aki 3 évi fegyházat *kapott*, *Rédner* Ferenc 40 körüli nős, gyermekes rédicsi kanász, aki az ottani plébános, Pokomándy kirablását tanácsolta. Feleségével a rablóknak ebédet készíttetett, azt az erdőre — ahol Oroszlánék tanyáztak — kivitette s egész nap a rablókkal tartózkodott, a rablásban résztvett s ennek fejében a rablott pénzből 10 forint jutalmat kapott. A végtárgyaláson tetteinek említésekor több ízben sírva fakadt.

Két évi fegyházra ítélték.

Szalavári János 28 éves, 3 pár csizmát készített a rablóknak. Az erdőszélre ment ki mértéket venni. Mint bűnpártoló, 6 hónapi fegyházat kapott.

Varga Vendel 44 éves erdős és juhász-számadó a vízvári pusztán, mert a rablók reggeltől estig az ő tanyáján tartózkodtak s Renkóval csizmavásárlásra ment Szentbalázusra, ott Renkót bátyjának adta ki s onnan visszatérve, őt éjjeli szálláson látta, bűnpártolásért egy havi fogházzal büntette a törvényszék.

Káplár Ferenc miháldi földműves, amikor a csendőrök Oroszlánt és bandáját üldözték, egyik épülete padlásán kora hajnaltól estig rejtegette őket s az est beálltával egész éjjelen át saját pincéjében lakmározott velük. Ezért 2 évi börtönt kapott. Koplárnál 32 drb álkulcsot találtak.

Vád alá kerültek még, de felmentést nyertek: *Balogh Pál* és *Kirchenknopf Károly*, akik a rablóknak fegyvereket adtak el; de az erdőben sétálván, nem gondolták, hogy rablókkal van dolguk. *Holpert Imre* Unger kirablásából eredő tárgyakat adott kézre; *Ratalics István*, aki Szalavári csizmadiát a rablókhoz vezette; *Arany Imre* és *Sokter János*, akik a rablók részére a faluba húsért és borért mentek s velük ettek; *Antics György* és *Raffai Vince*, akik a rablóknak bort adtak, illetőleg vittek; *Redner Ferencné*, aki ebédet készített a rablóknak a rédicsi rabláskor. Özv. *Kotnyekné* azért került mint gyanúsított a bíróság elé, mert Márton Vendel rablónak a szeretője volt. '

Betyárok közé keveredett nők.

A betyárok nagyrésze, még ha nők s családosak voltak is, jártukban-keltükben jóbarátságot kerestek egyes nőszemélyekkel, ami aztán a legtöbbször szorosabb viszonyt eredményezett. Némelyik nős betyár, ha gyermeke nem volt, magával vitte a feleségét is rablásra. A legtöbb betyárra fölcsapott ember elhagyta faluját, pusztáját, családját, közeli rokonait s igen ritkán nézett haza, mert távoleső területeken kószált. Veszélyes is lett volna hazahaza térni, mert ott állandóan leselkedő veszedelem fenyegette. Azért a legkritikább esetben látogatta meg régi otthonát s családját.

Igen sokat, ha nőtlen volt, nem is kötötte semmi kegyelet, emlék születési vagy lakóhelyéhez, mert a legtöbbször előbbi foglalkozása pásztorság volt, a pásztor pedig helyét változtatni szokta. Egyszer itt, másszor ott szolgált. Nem melegedett meg egy helyen sem, nem kötötte elválhatatlan emlék egyikhez sem s így nem kíváncsi volt hajdani lakóhelyére.

Ily körülmények között könnyen ismerkedett meg valamelyik nőszeméllyel, akibe csavargásai közben belebotlott: egy-egy csárdabeli szolgálóval, magánosan álló leány asszonnyal, valamelyik urát nem szerető, tőle elhidegült asszonnyal, vagy szabadon élő, kalandozásra hajlandó céda nővel, sőt esetleg betyárpajtásának nővérével.

Többen bizonyos kényszerhelyzetből jutottak közelebbi viszonyba a betyárokkal. Ezek közé számíthatjuk a pusztai, erdei magános csárdák csárdásnéit, kocsmárosnéit, akiknek csárdáiban a betyárok gyakran mulatoztak s talán orgazdái minőségben is szerepeltek. Egyébként minden nő, aki betyárral kötött barátságot, egyúttal többé-kevésbé orgazda-számba ment, mert hisz rabolt, lopott dolgokból fogadott el mindenféle ajándékot.

Akadtak a nők között olyanok, akik aztán oly mélyre jutottak betyárkedveseikkel, hogy állandóan együtt kívánván élni, követték őket kujtorgásaikban, sőt felfegyverkezve részt vettek egyes családok kirablásában.

A betyárookra rendszeresen kedveseik mostak s időközönként, midőn hozzájuk tértek, kosztolták is őket. Ezek viszont pénzelték, ruházták s elhalmozták kedveseiket különböző értékes tárgyakkal, különösen ékszerekkel.

A betyárok kedvesei közül többen elhírhedtek nemcsak a hozzájuk kapcsolódó cselekedetek, a róluk szóló nóták révén, hanem azon okból is, mert a hatósággal is meggyűlt a bajuk még akkor is, ha otthon, békében maradtak, mert náluk is kutatták a betyárokat s megtalálták a betyárok által oda vitt tárgyakat.

E nők jórészeről korábbi leírásainknál névleg már megemlékeztünk; e helyen bővebben foglalkozunk velük. Időrendileg vesszük őket sorba.

Legrégebből az 1804—1808. évek közötti időből van tudomásunk betyárokkal viszonyban lévő és azokkal járó nőkről.

Horvát Juli 25 éves, elvált nő 1804-ben Kis Palival járt nemcsak Somogyban, hanem Szlavóniában is. Részt vett rablásaiban s vele buja életet élt.

Horváth Örszi szintén 1804. táján Kása Gyuri betyárral élt és járogatott.

Egy ugyancsak *Horváti Örszi* nevű 18 éves leány 1806-ban Horvát Csicsa nevű betyárvezérnek volt a kedvese. Az ő bandájával járt, az okmány szerint: >erdőről-erdőre együtt csavargott«. A bíróság egyszeri 32 korbácsütésre ítélte.

Vörös *Örszi* 22 éves leány szintén Horvát Csicsáékkal járt. A bíróság börtönre és kétszer negyven korbácsütésre ítélte.

Mikii Bözsi 1808-ban tűnt fel, midőn férje, Angyal Bandir (Horvát András) betyáréletre adta fejét. Együtt járt, néha csak kettesben urával, máskor az ő vezérlete alatt álló bandával. Bíróság elé kerülván, felmentést nyert.

Polák Ilona Oroszlánon (Komárom m.) született. Midőn elfogták, 48 éves volt. Vágó János, Vas János, Hossa József, Maczkó Márton és Suhajda Palival kóborolt. 32 pálcaütésre ítélte a bíróság. (76—816. sz. III. f. 2. 1.)

Lach Erzsébet. Férje Pupal Pál volt. Ugyanazokkal járt rabolni, akikkel Polák Ilona. »Kemény« 32 korbácsütésre ítélték.

Sobri Jóskának a nóták több nőszemélyt ajándékoznak kedvesül; ezek között azonban csak egyet nevez meg s ez lehetett az igazi: *Répa Rozi*.

Erről Eötvös Károly is megemlékezik «Utazás a Balaton körül» című művében.¹⁾ ezt írva róla: «Répa Rozi szép, szemrevaló leány volt, de bátyjával, Répa Ferkóval, nagyon szegények, zsöllérgyerekek voltak.» Répa Rozi először Diskay uraság malmába, a molnárhoz szegődött, Kisapáti (Veszprém m.) körül. Onnan *Ürgelik* csárdába menekült, mert az uraság valamelyik rokona üldözte szerelmével. Véletlenül itt találkozott Sobrival, ki beparancsolta magához az ivóba.

Itt első találkozáskor beleszeretlek egymásba, mert Sobri — mint már leírtuk — szálás, szép legény volt, Eötvös szerint »az ország legdelibb betyárja«. Répa Rozi kedvéért Sobri e csárdában többször megfordult.

Innen a szép Rozi a Lesencetomaj határában levő *Biliege* pusztán levő csárdába szegődött el. Ez akkor a megyénkben általánosan ismert Svastich-család egyik ősné, bocsári Svastich Eleknek birtoka volt.²⁾ A csárdás jó embere volt Sobrinak s így a leánnyal, már Sobrira való tekintetből is, úgy bánt, mintha saját édes leánya lett volna. A nóta szerint:

*Répa Rozi Biliegében,
Játszik a Sobri ölében;
A nyakát által szorítja,
Száját csókra igazítja.*

*Répa Rozi Biliegében
Nyugszik a Sobri ölében,
Magát avval vigasztalja,
Sobri Józsi a galambja.*

*Ne higgy Rozi a Sobrinak,
Kedves ő a kisasszonynak,
Kivel hogyha mulatozik.
Rólad nem is gondolkozik.³⁾*

*Sobri Józsi gyojcs gályája,
Kivarratta figurára;
Répa Rozi varrta rája,
Az volt a kedves babája.⁴⁾*

¹⁾ Eötvös Károly: Utazás a Balaton körül. 95—106. 1.

²⁾ Svastich Elek ny. árvaszéki elnök közlése.

³⁾ Dömötör: Betyárromantika, külön lenyomat 166. 1.

⁴⁾ Baktüttősen (Göcsej) gyűjtötte 1900. évben. Gönczi.

Eötvös Károly, Répa Rozi bátyja elbeszélése után azt írja, hogy mikor Répa Rozi megtudta, hogy Sobri meghalt, felkereste sírját Lápafőn, azután, állítólag 1858-ban, tehát 21 évvel később, a tolnamegyei kocsoládi csárdában volt. Leány maradt. Hogy hol, miként végződött élete, nem tudjuk.

Szabó Vilma. Állítólag női betyár volt. Dr Vikár Réla szerint¹⁾ az Alföldről került Somogyba s itt *Berg Náni* néven ismerték. Erre én semmi bizonyítékot nem találtam, sőt kételkedem is abban, hogy valaha Somogyban járva, itt Eerg Náni nevet vett volna fel. A Szabó Vilmáról szóló balladát az Alföldön ép úgy ismerik, mint Dunántúlon, Somogyban, vagy Göcsejben s Erdélyben és több más helyütt az országban.

A róla szóló ballada szerint három magzatát megölte, kik talán a betyárokkal való viszony következményeinek gyümölcsei voltak. Arra a kérdésre: »Hová tetted három magzatodat?! Így felelt:

*Kettőt tettem Tisza fenekére,
Harmadikat cédrusfa tövébe.*

Azon kérdésre:

*Vilma, Vilma fáj-e még a szíved,
Hogy megölted három gyermekedet?*

Így válaszol:

*Hogyne fájna, talán meg is hasad,
Halálomig zörgetem a vasal.*

Ezen ballada szerkezete is olyan, mint a legtöbb népi balladé: kérdezetések, jelenetekről szóló párbeszéddek után hámozhatjuk ki a Szabó Vilmával történt események tragikumát. Bűnhődött megdöbbentő tetteiért s a ballada végső sorai szerint örökös rabságba került s bizonyosan a börtönben halt meg, amire e ballada már nem várhatott. Ha Szabó Vilma esetleg kiszabadult volna, egész bizonyosan egy új ballada keletkezett volna róla.

Pücsök Katának Patkó Jancsival volt közelebbi viszonya. Mozsgón lakott. Nála Patkó gyakran mulatott

¹⁾ Dr Vikár Béla: Somogy megye népköltészete.

s elárasztotta ajándékokkal. Férje, Magyar Gyula, tagja volt Patkó bandájának.

Valami *Vég Náni* nevű nő is hírben állt Patkó Jancsival.

Böksi Örsi, egy merenyei földmíves leánya szintén közelebbi barátságban lehetett Patkó Jancsival s állítólag együtt járt vele rabolni.

Panni Rozit Patkó Pistával hozza össze a nóta, mely így szól:

*Úgy sétálgat, mint a páva,
Panni Rozi babájával.*

Móricz Böske. Az ő kedvéért lakott Patkó Pista Bá-bonyban és Móricz Böskénél tartózkodott. A hagyomány nagyon szép leánynak állítja. Ő mosatott s varrogatott nemcsak Palkó Pistának, hanem bandája tagjainak is.

Rostéig Anna. Illés bandáját kísérgette.

Péterjai Julis. Sónyi Márton kedvence volt. Mindketten Illés betyárvezér bandájával jártak.

Rekettye Zsuzsi. Sajtosnak, Gelencsér bandájabeli betyárnak volt kedvese s résztvevő rablásaiban is.

Biliege Rozi. Gelencsér József betyárvezérrel volt közeli viszonyban. Hogy járt-e vele., nem tudjuk.

Illés vagy *Csont Örsze*, *Büki Anna*. Mindketten Soromfai Jankó kedvesei voltak s vele jártak rabolni. Büki Anna együtt volt Soromfaival Lajosházán, midőn az a pandúrok állal szorongattatva, agyonlőtte magát.

Horvát Juli Szilágyi Gyurival élt. Szembetűnően cifrálkodott, mert kedvese bőven ellátta ruhával.

Berki Juli Gelencsér Jóskával volt belső viszonyban s szűrt öltve magára, járt a bandával.

Micskei Kati. Farkassal (Vutkán) élt együtt. Kistermetű, kancsalszemű cigánylány volt, hosszúkás, pirosra festett arccal.

Fütyös Kati. Igazi nevét nem tudjuk. Fütyös nevét onnan kapta, mert nő léteére fütyölgetni szokott. Elhibázta születését, mert egészen férfias természetű, férfiasán viselkedő nő volt. Magastermetű, nagyon kövér volt, ellenszenves arccal s durva bariton-hanggal. Járását »módikálta«, vagyis testét mesterségesen libegtette. Bő szoknyát hordott, férfimellénnyel (»puruszlival«). Nyakában mindig ott feszült a pásztortarisznya, melyből kilógott a kostök. Ez utóbbira állandóan szüksége volt, mert a hosszúszerű pipa

mindig a szájában lógott. Úgy káromkodott, mint egy férfi. Betyároknak volt a »szabadszemélye«. Állandóan járt-kelt a környéken. A szájhagyomány szerint együtt járt Patkó Jancsival, később pedig Séta Pistával rabolni. Okmányokban nem található neve. A felsorolt adatokat Vámosi Vendel juhász közölte, ki jól ismerte őt.

Bödő Böske. A betyárokkal viszonyt folytató nők leg-híresebbje, ki tetteiben kimagaslott a többiek közül. Séta Pista bandájával járt, valószínűleg állandóan s elkalandozott velük Baranyába s Szlavóniába is. Baranyába való járását a róla szóló nóták is bizonyítják.

A hatóság hiteles leírása szerint¹⁾ Bödő Böske 1877-ben 30. évét járta, ref. vallásban született. Atyja földműves ember volt. Bödő Böskének, mint megesett sszemélnék 30 éves korában már 13 éves fia volt. Termete: közepmagasságú, köpcös, teleképű, gömbölyű, piros-pozsgás, barna arccal, feketeszemű, szemöldökű s fekete hajjal. Homloka alacsony, széles. Orra kissé hajlott, szép, helyes szájú. Fogai épek, fehérek. Ajka »karikás». Általában nagyon szép nőnek tartották.

Ruhaviselete: kurta szoknya; sok szoknya volt rajta egyszerre. Vastagon öltözködött. Ruhája túlnyomóan fekete volt. Fekete, pirosvirágú, rojtos nagy keszkenőt viselt. Haját alul fekete selyemkendővel kötötte hátra. Hosszúszerű és magassarkú cipőt hordott.

Séta Pista bandájában kedvesével, Máté Jóskával járt együtt rabolni. Együtt is mulatott velük. Egyízben a lőröcskei »Marhajárás« néven ismert erdőben 3 napon át mulatott a bandával.²⁾

Midőn Bödő Böske rabolni ment, felfegyverkezett. Baranyában maradt fenn róla az alábbi nóta:

*A lapódi nagyerdőbe
Sírva járká Bödő Böske.
Keresi a szeretőjét,
A sok pandúr megölőjét.*

*Még az este azt hallottam.
Erre vitte fakó lova,*

¹⁾ Somogy megye alispánjának átírata Baranya m. alispánjához. 517—1871. sz. Baranya m. levéltár 800 — 1877. sz.

²⁾ E mulatságra trágás szekéren (trágával letakarva) vitettek egy hordó bort.

Bődő Böske.

*Lobogott az gyalcs gatyája,
Kilenc pandúr a nyomába.*

*Bödő Böske jába járkálsz,
Szeretődre rá nem találsz,
Ott van az már Kaposváron
A vármegyei udvaron.¹⁾*

Egy másik népdal már megnevezi a szeretőjét is, Máté Jóskát, de annak megsebesülését rossz helyre helyezi: a branyevinai majorba, hol Bödő Böske fejére, mint a többi társáéra is, 500 forint díjat tűztek ki.

Igmándy főszolgabíró Máté Jóska elfogására vonatkozó jelentésével kapcsolatosan azt is jelezte, hogy Bödő Böskéért a horvátországi Bukovácára küldött s biztosra vette, hogy estére ő is a kezei között lesz. Úgy is történt., Igmándy emberei elfogták Bödő Böskét s részükre jutalmul 1000 forintot, a költségekre pedig 100 forintot kért küldeni.

Hogy azlán Bödő Böskével mi történt, nem tudjuk. Erre nézve okmányokat nem találtunk. A pandúrok tartózkodási helyét állítólag körülvették s Bödő Böske .puskával kezében halt meg.²⁾

Dombi Bori (Borbála). Séta Pista bandájában szerepelt. Erőre nézve egy női Kinizsi Pál volt. Nagytermetű[^] erőscsontú fehérnép, félelmetes erejű s öklű, 100—120 kg súlyú terhet vállára tudott emelni s cipelni. Születési helye ismeretlen. Férje gulyás volt egyik Sárd község melletti pusztán. Állítólag fegyveresen járt rabolni Séta Pista bandájával.

Egy ízben Nyíres-pusztán a szalmakazal tetejére ment fel társaival, hogy fátalmait kipihenje. Midőn az őket kereső s már mutatkozó pandúrok elől onnan lecsuszkáltak, oly szerencsétlenül ért földre, hogy egyik lába kifomodott s azt haláláig fájdtotta. Emiatt Séta Pista bandájából ki kellett állnia.

Hogy bajba ne kerüljön, számításból elárulta társait, feljelentette őket s e révén menekült meg a börtöntől s talán a bitófától is. Kapoli Antal juhász, ki ezen adatokat szolgáltatta, együtt szolgált vele egyik pusztán. Jól is-

¹⁾ Kiss Géza: Ormányság. 408 l. 25. sz

²⁾ Kiss Géza; Ormányság. 75 l.

merték egymást, de Dombi Bori a maga múltjáról soha sem beszélt. Hivatalos iratokban neve nem fordult elő.

Kulcsár Treszka. »Szabadszemély« lévén, összekötésbe lépett a betyárokkal. Oszlopán melletti Ihászi-pusztán tartózkodott, ő is kószált a betyárokkal. A sörnyei rablásnál, állítólag, Somssich Andor uraság mellére térdelve, vette el arany karperecét. Nagyon erős termetű volt. Mint betyárokkal járó nőt elfogták s a Somogyvámos melletti csapásra (marhabajtó-út) vitték, hova a talpon ítélő bíróság kiszállva, halálra ítélte s ott a bitófát mindjárt el is készítették és felakasztották rá.

Atyimov Persza. Baranyamegyei szerb származású no lehetett, neve után ítélve. A Séta bandájához tartozó szerezőjével, Esze Ferkóval, járt még Szlavóniában is. Elfogták s Eszékről, Esze Ferkóval összekötözve kísérték Baranya megyébe, Dárda községbe. Útközben Eszével a Dráva-folyón való átkelésnél a csónakot erős himbálással fel akarták fordítani, hogy valami módon kiszabadulhassanak. Hogy később mi történt vele, nem tudjuk.

Özvegy *Kotnyekné.* Oroszlán Pali bandája egyik tagjának, Marton Vendelnek volt kedvese. Együtt kószált a bandával s e miatt 1879-ben a bíróság kérdőre vonta. Büntetéstől megszabadult.

A somogy megyei betyárok s a velük együtt összeköttetésben álló nők névsora.

A híresebb betyárok ismertetése után itt összefoglalom betűrendben azoknak a neveit, akiket betyároknak minősíthetünk, vagy legalábbis vélünk s kiknél egyes rablásait, a velük történt eseteket, jelentéseket is felemlítünk, ha van mit. Némelyiknél — ahol erre adatokkal rendelkezünk — rövid személyi leírásokat és fűztünk.

Felsoroljuk nemcsak azokat, akik Somogyban születtek, itt éltek, hanem azokat is, akik más vidékről szivárogtak ide: egy ideig itt tartózkodtak, vagy átvonultak, így kerül a névsorba Sobri Jóskával, a hírhedt Liliom Jancsival s még hírhedtebb Szabó Vilmával. Oroszlán Palival sok más, egészen jelentéktelen betyár.

Bevettem olyanokat is, kiknél egészen nem voltam bizonyos, hogy betyárok voltak. Mert — mint már a maga helyén említettem — a hivatalos iratok a betyár elnevezést sehol sem használták. Hisz még Sobri Jóskát is, a betyárok egyik legkimagaslóbb alakját is «csavargónak» minősítették. A nép is leginkább kujtorgónak s zsványynak nevezte a rablással foglalkozókat.

De a tolvajló, rabló egyéneknél sincs mindenkor bizonyítékunk arra, hogy vájjon nem-e csak egy-egy alkalomra összeverődő pásztorok voltak, akik időközönként, vagy önállóan, vagy a velük összeköttetésben álló betyárokhoz csatlakozva szerepeltek. A hivatalos elnevezésben általában szereplő »kujtorgó«, «csavargó», «gonosztevő» lehetett egy-egy rablásnál résztvevő olyan egyén is, akinek valami rendes alkalmazása, foglalkozása volt s csak mellékesen adta fejét néha-néha egy-egy jó zsákmányt ígérő Lovajlásra, rablásra. Már pedig igazi betyárnak csak az állandóan összeszervezkedelt olyan egyént tekinthetünk, akinek más foglalkozása a rabláson s lopáson kívül nem volt s a szabad ég alatti erdőségekben s egyéb rejtékhelyei biztosító területeken tanyázott.

Bizonyosabbra vehetjük a betyár mivoltát annak, akit a hatóság úgy említ, mint zsiványt, haramiát, vagy nyomatékkal kiemeli közveszélyességei még akkor is, ha csak enyhébb elnevezésű kujtorgó, csavargó elnevezéssel említi meg.

Azt is egész valószínűnek kell tartanunk, hogy az egyes betyárvezérek elnevezéssel említettek is igazi betyárok voltak s jó nagy része azoknak szintén, akik tömegesen együtt kerültek statáriális bíróság elé.

A katonai szökevények egy része egyenkint külön, mint járódó, fegyver nélkül bolyongó, nem sorolható a betyárok közé, de ha egyszer hozzájuk csatlakozott, már azzá vált. Ezeknek egy része, még mielőtt katonának sorozták be, valószínűleg már összeköttetésben állt a betyárokkal.

Betyárok közé soroztam azokat *a zsidókat is*, akik — betyárruhát öltve magukra — együtt bolyongtak s raboltak a bandával. Betyárbanda tagjai közé vettem továbbá azon *nőket is*, akik viszonyban álltak a betyárokkal s a banda kíséretében jártak, velük együtt éltek. Ezek rendesen kedveseik, egyeseknek pedig feleségeik voltak és ezen kapcsolat révén részt vettek együtt a rablásokban.

Számos betyárnál, még a hatóság által is vezérnek nevezetteknel, csak a nevét írhattam oda, minden közelebbi adat nélkül. Ezeknek társait is csak mint betyárbandák tagjait említik a hivatalos iratok. Neveket említenek, semmi mást! Hogy honnan valók, miféle származásúak, milyen cselekedeteik voltak, mi lett a végük: semmi adat nem világosít fel. Néha csak annyi adatunk volt, hogy N. N.-nek és társainak ügyét tárgyalta a bíróság, de hogy ennek az N. N.-nek kik voltak társai, nem nyerünk felvilágosítást. Néhol még egy-két társát említik, a többire nézve társaikat» írnak.

A betyárok egy részének igazi nevét nem tudjuk, ezek — természetesen — csak álnevükkel jutottak a névsorba.

Egyidőben, mint láttuk, a kivégzett betyároknak vezetéknévét a rögtönítélőbíróság nem is közölte, hanem annak csak a kezdőbetűjét írta ki, utána keresztnévvel, talán azért, mert nem akarta ezen eltévedelt emberekkel a rokonságát szégyenbe hozni.

Az itt felsorolt közel 600 betyár-név viselőiből bizonyára lesznek olyanok, kik nem voltak igazi betyárok, de több-

szörösen annyi lehet azok száma, kik tényleg betyárokként barangoltak s mint a banda egyszerű »legényeinek« nevét homály fedi. Betyárok közé keveredett, azokkal viszonyt tartó s jórészt rablásaiknál velük tartó nőt 23-at sikerült kikutatni. E nők nem voltak hangos tényezői a betyárok cselekedeteinek, de társulásuk mindenesetre érdekes világot vet a múlt század népi, különösen erkölcsi, gazdasági, társadalmi és szociális viszonyaira.

A betyárok névsora.

A. vagy Sz. György. 21 éves, többekkel együtt rabolt. Görösgálon 1864. évben felakasztották. (Vezetéknevét a bíróság csak a kezdőbetűvel jelezte.) Meglehet, hogy Antal, vagy Szilágyi Györggyel azonos.

Angyal (Horvát) Bandir. Lásd a külön leírásnál.

Antal, vagy Szilágyi György. Hegyessy János szigeti főszolgabíró fogatta el, Szabó István és Szili társaival együtt, 1864. évben.

Antal Gyula és Antal József, mint rablókat említi a hivatalos írás. (2030—1864. sz.)

Ádám. Sobri társával említik az iratok.

Árvai Antal. 1804-től Horvátországban rabolt Kis Pali és Farkas Gyurival. Társai agyonvagdalták.

Atyimov Persza. Lásd a betyárok közé keveredett nők fejezetnél.

Bán Gáspár. Juhász András bandájához tartozott.

Babai Ferenc. 1851-ben több társával együtt rablási és gyilkolási szándék miatt halálra ítélték.

Babies Jancsi. 1813-ban mint kanászbojtár rabolt, rendes betyárbandával.

Babos Jancsi. 1851-ben működött társaival, mint rabló.

Babos László. Lásd Takács Lászlónál.

Baki Mihály. 1815 táján mint szökött katonából lett betyár, rabolt. Börtönre, pálcáütésekre s megbélyegeztetésre ítélte a bíróság. Később társaival Zalába ment át.

Bakonyi. 1834-ben a pandúrok társaival, mint gonosztevőt a megyén kívül üldözték.

Blaskovics Mihály. Csak annyit tudunk róla, hogy 1826-ban mint rablót, haramiát, katonaszökevényt felakasztották.

Balaskó György. Hárman jártak. Lapa pusztán négy lovat loptak 1859-ben.

Balassa János. Csak azt tudjuk róla, hogy betyár volt.

Balassa József. Somogyturi származású, szökött katonája volt az 52. ezredből. Patkó Pista egyik főembereként

szerepelt. A nyírni erdőben lőtték agyon a pandúrok.. Egy sírban fekszik Patkó Pistával a bábónyi temető sarkában.

Balatinecz Lukács. 1814-ben halálra ítélték Soós vagy Vajda Mihállyal, Kása vagy Szilágyi Györggyel, de a halálos ítéletet nehéz vasra enyhítették, heti 2 napi böjttel s esztendőnként 25 pálcaütéssel. (1814. évi június 4. kiségyülés, 862. p.)

Balázs János. 1866-ban résztvett Kölgyesi Károly bőhőnyi kasznár pincéjének feltörésében s egyéb rablásokat követett el társaival^ Csonka Istvánnal és Mészáros Péterrel. Háromévi fegyházra ítélték.

Balázs (Bánfi Ferkó. Számos helyen, Zalában is rabolt, halálra ítélték, de a felsőbb bíróság börtönt szabott ki rá. £12. II. f. 1. lg. sz.)

Balázs István. Kéthelyi volt. Katonaszökevény. Egy betörésről van tudomásunk, melyet Büssüben követett el.

Balog (Csorba) József. Bálványoson született. Kanászbojtár volt Szentbenedeken. Patkó János bandájába állt. Börtönbe került. Kiszabadulása után becsületes útra tért. Szolgaemberként élt. Szívesen beszélgetett betyáréle léről' (Mérei Andor közlése.¹⁾)

Balog (Báli) István. Keveset tudunk róla. Disznólopáson érték két társával, Komlósd körül. 1859-ben elfogták. (1999—1859. sz.)

Báli István. Lásd Balognál.

Balog János. 1807-ben Angyal Bandir bandájával rabolt, gyilkolt. Börtönre ítélték.

Balog József. Patkó Pista bandájában volt. A nyimi ütközetben esett el. (286—1863. sz.)

Balog János. Mint haramia van említve a 184—1868. sz. iratban.

Baló Gyula. 1814 körül belyárkodott. Társaival a lopott, leölt disznókból élösködött. Az őket üldöző pandúrokat meggyilkolták. További sorsukról nem tudunk.

Barna Gyuri. Lásd Kun Gyurinál.

Barna vagy *Bódis József*» még másként *Sugár*. Séta Pista bandájával járt. 26 éves, kanászbótár volt. A többi között résztvett Oszvald Péter németladi plébános kirablásánál is. (Kaposvári kir. törvényszék, 3785. B. 877. sz.)

Barna (Czifra) János. Farkas Ferkónak volt társa.

Batics József. Két társával, Böröcz Pállal és Molnár Józseffel, 1876-ban Séta bandájához tartoztak.

Bánfi Ferkó. Lásd Balázs Ferkónál.

Bánfi János. Egyik Palkó bandájának volt tagja. Résztvett a lapsonyi plébános kirablásában. Kedvese lakásán fogták el a csendőrök s pandúrok. Nagy viaskodás után erősen összevagdalták. Félholtan vitték a szolgabírói hivatalba, hol 36 óra múlva belehalt sebeibe. Halála előtt lelkészt kívánt s meggyónt. Fegyverén kívül arany Anker-, órát találtak nála. (78—1862. eln. sz. 758—2862. eln. sz.)
Bánfi János. Társaival Kakonya csárdánál, hol a I csendőrökkel megütközött agyonlőtték 1859-ben. (3829—1859. sz..)

Belec. Az okmányok 1852-ben emlékeznek meg róla, mint rablóról.

Bellai János. Jakab János társával, a 2001—1865. sz. (rendelet rablógyilkossal említi, kik a katonaságtól hazajőve szabadságra, betyároknak álltak be. A rögtönítélő bíróság Kadarkuton felakasztatta őket. (2001—1865. sz.)

Bellatinecz György csavargónak Zala megye vagyonából az okozott károkat kéri megtéríteni. (955—1832. sz.)

Bencze Illés. Darabos Jancsival járt 1815 táján. Sorsa ismeretlen.

Bencsik István. Iharosberényben született és Liszón lakott. 1862-ben végezték ki. Kovács Mihály kaposvári gyepmester akasztotta fel. (167—1863. sz.)

Bencsik Lajos. Neve előfordul a betyárok között. Agaréven volt kanász. Pepelka Jánossal s Vargával járt. Kivégezték. (1630—1861. sz.)

Bencsik János. Rögtönítélő bíróságilag kivégezték.

Bene Vendel. Viselt dolgairól keveset tudunk. A hivatalos jelentés mint csavargót említi. Valószínűleg Juhász Andris bandájához tartozott, mert a bíróság kihallgatta arra nézve, hogy kik voltak Juhásznak a bűnrészesei s orgazdái.¹⁾ A róla szóló alábbi versből arra lehet következtetni, hogy felakasztották.

*A Bene Vendel 16 szél gatyája,
 Elszennyesült a bárándi vágásba,
 Mosd ki babáin üngöm, gatyám fehérre,
 Holnap megyek az ágyító ²⁾ elejbe.*

¹⁾ Bene Vendel vallomást tett Juhász 'András agyonveretésére nézve. (5471—1868. sz.)

²⁾ Auditor.

*Aggyon Isten, ágyító úr, jónapot!
Teneked is, Bene Vendel! Mi bajod?
Ágyító úr, nem egyéb az én bajom,
Bajtársamat agyonlőttem a múltkor.*

*Arra kérem az ágyító urakat,
Engedjék el ezt a csekély bajomat!
Késő van már, Bene Vendel, nem lehet,
Elküldtem már Szekszárdra a'levelet.*

*Bene Vendek azt gondolta magába,
Nincsen párja széles e nagy világba.
Eljött érte hat zsandár, hat katona,
Úgy elhajtják, hogy soha nem jön vissza.*

*Arra alá most forgatják azt a fát,
Amellikre Bene Vendelt akasztják ...
Fújja a szél 16 szél gatyáját,
Veri össze ráncos szárú csizmáját.*

(Cserép J. közlése.)

Benedek György. 1852-ben halálra ítélték. (.2517/1852.)

Benedek István. 1850—52. év között több társával együtt felakasztották.

Berecz Pál. Séta Pista bandájához tartozott. Előzőleg Magyarladon volt béres, utóbb kanász.

Berda v. Berta József. Drávatamásiban jöttek nyomára, üldözték.

Bereg Náni. Lásd a betyárok közé keveredett nők fejezeténél.

Bergán János. Lásd külön leírásban. Szabó Vilmánál.

Berkes. Egy jegyzőkönyvben van róla, mint rablóról említés téve.

Berki Juli. Lásd a betyárok közé keveredett nők fejezeténél.

Berta István. 1807-ben Angyal Bandir bandájával járt s együtt rabolt vele. Börtönre ítélték.

Berta. Annyit tudunk róla, hogy a mull század első felében üldözték.

Berták Istók. Katonaszökevény volt. Társaival számos rablást követett el.

Béres Mihály. A 1838—1838. sz. irat gonosztevőül említi.

Billege Rozi. Lásd a betyárok közé keveredett nők fejezeténél.

Berták Józsi. Katonaszökevény volt. 1813-ban társai' val sok rablásban vett részt.

Berzsa János. Több társával 1852-ban halálra ítélték. (399—1852. sz.)

Betlehem István. Ferencz társával 1864-ben mint bűnöst fogva tartották.

Bíró János. Három társával a Juta melletti erdőben tartóztalták le 1851-ben.

Bival Gyuri (Horváth György). A marcali pandúrok elfogták. Rablásokat követelt el Topiák Józseffel. (Somogy 1879. év egyik száma.)

Blaskovics Mihályt Sovány István nevű társával 1862. évben mint haramiát statarialiter felakasztották. (Megyei nagygyűlés, 1805. p.) Katonák fogták el társával, Sovány Istvánnal. (162—1826. sz.)

Blázsevis János. Társaival 1812. év körül számos rablást, kegyetlenségeket követett el. A bíróság halálos ítéletét a királyi kegyelem 8 évi börtönre változtatta, bojt és pálcaütésekkel súlyosbítva. (734—1826. sz.)

Bodor ilnartj Jánost, mint rablót 1865-ben elfogták. Ilorvállal (Szabó) járt rabolni.

Bodor Ferenc. 1826-ban mint »gonosztevőt« Pozsega megyéből Somogyba áttoloncolták. (1923—1826. sz.)

Bogdán János. Mátyás Ferenc és Sípos János társaival 1853-ban szerepelt.

Bognár András. 1800 elejétől, mint megvallotta, egy társával, Paczal Gyurival, 9 évig zsiványkodott. Rabolt, gyilkolt. Sorsáról nem tudunk.

Bognár Józsej. Mocsoládról való. A hivatalos irat «ismeretes csavargónak» mondja. Csak azt tudjuk róla, hogy Szlavóniában egy kanászt rabolt ki.

Bolha (Sipos) Pál. Lásd Sípos Pálnál.

Borza Lajos. Szökött katona, rabló, a 44. sorszédtól.

Böröcz Pál. Annyit tudunk róla, hogy Bőszénfán fogták el.

Botika Ferenc. Mészáros Pali bandájának volt tagja 1859-ben.

Bódis József. Molnár József magyarladi kanással társulva, a gadácsi s döröcskei szolokban garázdálkodott. A leírás szerint alacsony, pufakos, ritka szakálú, 29 éves ember volt.

Bödő Böske. Lásd a betyárok közé keveredett itók fejezeténél.

Böjtői Ferenc. 1852-ben szerepelt. Fölötte a rögtönítelő bíróság ítélte több társával.

Böjti Ferenc. Valószínűleg Böjtőivel azonos.

Böjtér Ferenc. Útonállás és rablás miatt társaival 1851-ben halálra ítélték.

Börcki Mihály. 1850-ben halálra ítélték. (1069—1850..)

Böröcz vagy Talpas Mihály. 1850-ben kötél általi halálra ítélték.

Böröcz Pali, más néven *Sudár Jóska.* 38—40 év körüli, nős ember volt. A bejegyzés szerint «születési helye nem tudatik». Pásztor volt, alacsony, vállas, erősmellű, «p.ufikus arcú». kiálló pofacsontú^ barnapiros arcszínnel. Barna bajszát pofaszakállával összeeresztette.

Bösze Ferenc. Rögtönítelő bíróság elé volt állítva.

Börzsönyi Jánost 1850-ben kötél általi halálra ítélték, több társával.

Bözsi örzse. Lásd betyárok közé keveredett nők fejezeténél.

Bukovics György. Egyik Patkó, később Lippai bandájával járt. 1863-ban rögtönítelő bíróság elé került. További sorsáról nem tudunk. Társai voltak: Horváth József és Domián János.

Bruk Lobl zsidó katonaszökevény. Csanádmegyei születésű volt. Berzencén 1816-ban két zsidó társával egy görgöt raboltak ki s másutt is raboltak, gyűjtogattak. Pisztolyyokkal voltak felfegyverkezve. Társai voltak: Mojzes Jankev és József. (1589—1816. sz.) További sorsáról nem tudunk.

Bunkó. 1857-ben üldözték. Betyár mivolta nem bizonyos.

Barcsa János. 1834-ben három társával mint «gonosztevőt» a megyén kívül is üldözték a pandúrok.

Burkus Ferkó. Az ügyészi vád szerint híres haramia volt a 19. század első évtizedeiben. (I. f. 13. 1. 91. sz.)

Buzi. 1806 körül Horváth Csicsa bandájában szerepelt. Társai (nem tudni, mi okból) agyonvágták.

Büki Anna. Lásd a betyárok közé keveredett nők fejezeténél.

Czifra. Sobri bandájához tartozott.

Czifra Gyuri. Lásd Barna Jánosnál.

Czifra (Vég) József. Főleg állatokat tolvajolt.

Cs. János. Vezetéknevét szándékosan nem írták ki. Görösgáli születésű, 26 éves volt. Görösgálon felakasztották az 1864. évben.

Cs. József. Gyöngyösi születésű. 1864-ben Görösgálon felakasztották.

Csali Jóska. Lásd Cseri Jóskánál.

Csatár Ferenc. Ecsenyi születésű rabló, 1859-ből. Rög-tönítelő bíróság elé került. (1619—1859. sz.)

Csatos Mihály. 1801-ben van említve Horváth Györggyel, mint «istentelen gonosz» rabszemély.

Csáfor György. A Patkók szereplése után több bandában szerepelt. Halálra sebeztek egy ütközetben.

Csáfor István. Valószínűleg Patkó Pista bandájához tartozott. Rippel József vezetésével Alsósegesden a csendőrök megtámadták egy pajtában s agyonlőtték. Reá és társára, Márton Lászlóra, jutalom volt kitűzve. (1999—1863. sz.)

Csámpás (Csordás) Ferenc. 1817-ben szerepelt.

Csámpás János. Lásd Csordás Jancsinál.

Csárdás György. 1869-ben került bíróság elé.. Hogy mire ítélték, nem tudjuk. (327—1869. sz.)

Csehi Miska. Lásd Német Pálnál.

Csendes György. Persa János és társainak elfogásával említik, mint rablót. (103—1879. sz.)

Csepregi Ferenc. Nagy Györggyel, Subatics (Patkó) és Kanizsai Istvánnal 1851-ben felakasztották.

Cseri (Csali) Jóska híres betyár lehetett. Kettesével járt. Bővebbet nem tudhattam meg róla. Azt sem merem biztosra venni, hogy somogyi betyár volt-e, vagy csak a híre szállt ide. Hivatalos iratokban a nevét nem találtam., a róla szóló verset itt közlöm:

*Esik eső, szép csendesen csöpörög,
Cseri Jóska a kocsmában keserög.
Kocsmárosné hozzon bort az asztalra,
Legszebb lányát állítsa ki a posztra.*

*Édös anyám, én már posztot nem állok,
Mast gyűnnek a fölfegyverzett zsandárok.
Cseri Jóska nem vette ezt tréjára,
Fölugrott a kis pejlova hátára.*

*Kis pejlova elvitte őt messzire,
Egyenest a Bakony erdő szélére,
Ott a lova megbotlott a fenyőbe,
Ott fogták el Cseri Jóskát örökre.*

*Cseri Jóskát feltették a kocsira,
Sírva kérdi: Hol van az ő pejlova?
Azt felelte rá a csendőrkapitány:
Cseri Jóska, nem ülsz többé paripán.*

Órola szól ez a nóta is:

*Megizentem én a feleségemnek,
Hogy viselje gondját egy gyermekemnek;
Ne adja se juhásznak, se csikósnek,
Egy fiamat adja oda betyárnak.*

Ügylátszik, Cseri Jóska fia, Bandi csakugyan betyárnak nevelődött, azonban szereplésével sehol sem találkoztam. Minthogy azonban nóta szól róla, valószínű, hogy betyár-életet élt. A nóta így kezdődik:

*Betyár vagyok, Cseri Bandi a nevem,
Nevemet is betyárosan viselem.*

Csiger Antal. Fegyveres járódó volt. Vityapusztán fogta el Kovács József pandúrkáplár.

Csikal Bangó. Patkó Pista bandájából való. Csiklandós és balkezes volt. Innen kapta nevét, igazi neve ismeretlen.

Csikós János (Urszuleszko). 1877-ben mint rablóról emlékeznek meg. (172—1817. sz.)

Csiszár Györgyöt 1851-ben több társával együtt felakasztották.

Csizmazia Józsi. 1812. év körül szerepelt. Rablásainál társaival kegyetlenségeket követett el. A bíróság halálra ítélte, a királyi kegyelem azonban 8 esztendei fogságra (böjt és pálcaütések mellett) változtatta.

Csonka István. Mészáros Péterrel és Balázs Jánossal többféle rablást követett el. amiért 8 évi fogházat kapott.

Csont Örzsi. Lásd Illés Örszínél.

Csorba (Simon) Jánost, ki Gelencsér József bandájának volt tagja, 1864-ben elfogták. További sorsáról nem tudunk.

Csorba (Patkó) József. 1861-ben elítélték. Mire? Nem tudjuk. Agyonlövését kérték a Helytartó Tanácstól.

Csorba (Kovács') József. Lásd Kovács Józsefnél.

Csorba József. Lásd Balog Józsefnél.

Csorba Pista. Endrőci gulyásszámadó fia, Patkó János kedves legénye. Néhány év múlva megúnta a betyárságot s jóérzésénél fogva visszakíváncozott a becsületes életre. De nem lehetett. Egy vele megismerkedő legénnyel beszélgetve, felsóhajtott: «Hej! csak még egyszer visszatérhetnék a rendes foglalkozáshoz, boldog lennék!» Nem érte el vágyát. Siklóson felakasztották. Az alábbi vers valószínűleg róla szól:

*Erdők, mezők, vad ligetek,
De sokat jártam bennetek.
Ott jártam én az vadakkal,
Sírtam a kis madarakkal.*

*Én Istenem, rendelj szállást,
Meguntam már a járkálást,
Sűrű erdőben bujkálást,
Sík mezőben a nagg futást. ¹⁾*

Csordás György. 1869-ben Gelencsér bandájában szerepelt. El is fogták. További sorsát nem tudjuk.

Csordás (Futó) József. 1806-ban résztvett Tóth Péter bálványosi ref. prédikátor kirablásánál s meggyilkolásában. Másutt is raboltak, gyilkoltak társaival.

Csordás (Futó) Mihály. 1814-ben többszörös rablásért, lopásért s gyújtogatásért börtönre, pálcaütésekre s azonnal való megbélyegeztetésre ítélte a bíróság.

Csordás (Csámpás) Jancsi. 1820. körül kivégezték, mint rablót.

Csont (Illés) Örzse. Szintén járt Soromfai János bandájával.

Csontos Imre. Gyújtogató, rabló, szökött katona, «elvégzett bűn bosszú pörét» Majláth György személyes megküldte a vármegyéhez. (386/1938. sz.)

Csöcse József. Lásd Sárdi József alatt.

Csöndes György. Csak azt tudjuk róla, hogy elfogták 1840-ben.

¹⁾ Kiss Géza: Ormányság

Csacsi (Varga) György. Gelencsér legénye volt. Korábban ötvöskönyiben birkás volt. Mint járódó, csatangoló vissza akart térni régi foglalkozásához, de nem kapott helyet. Egyébként komolyan nem is akart szolgálni. (3023/1864. eln. sz.) Belépett Gelencsér Józsi bandájába s részt vett a csokonyai rablásban is és Hegyi János drávatamási bíró meggyilkolásában.

Csacsi György. Lásd Vörös Györgynél.

Csacsi István. Patkó Pista bandájához tartozóit.

Csacsi (Tóth) Mihály. Gelencsér J. bandájabeli. Egy Csacsit, ki Gelencsér Jóska bandájában volt, felakasztottak és pedig valószínűleg Pusztakovácsiban, hol a temető árkában fekszik.

Csuha (Tóth) Anti. Több éven át a Nagykanizsa mellett fekvő Palinban szolgált, mint csikós; Sobri társa volt. Zala megye alispánjának értesítése szerint 1837-ben felakasztották. (2687—1837. sz.)

Darabos Jancsi banda-vezér. Számos rablásuk után Baranya megyébe húzódtak, 1815. év táján.

Darányi János. 20 évi börtönre ítélték a 60-as években.

Dávid. Zsidó rablóként szerepelt 1811-ben. Középtermetű, vörhenyeges ábrázatú, birkaszemű s sárgahajú és szakálu, szaporabeszédű volt. Magatartása bátorságról tett tanúságot.

Deák Sándor. Bésztvett a tapsonyi piarista uradalmi pénztár kirablásánál. Háromnapi lesés után fegták el a pandúrok Antalfalván, Németh István társával együtt, 1868-ban. Bűnét Lehner marcali főszolgabíró derítette ki. (3636—1868. sz.)

Dénes Tamás. Betyárkodásáról körözőlevél alapján tudunk. 1862—72. évek között garázdálkodott.

Dizseri vagy *Jäger Gyuri.* A kötcsei hegyek szélén tanyzott. Főleg lovakat lopott. Bésze volt Patkó Pista vezetése mellett a tabi plébános kirablásában is. Letartóztatása után a rögtönítélő bíróság elé került. (3690—1863. sz.)

Dombi Bari (Borbála). Séta Pista bandájában. Lásd a betyárok közé keveredett nők fejezeténél.

Domján János. Német (Lippai) bandájában volt, liszói születésű, 31 éves, rk. vallású volt. A 14-ik huszárezredben szolgált, mint önkéntes. 1863-ban rögtönítélő bíróság elé állították. Sorsáról nem tudunk.

Druzsín Fenkó. Korábban Inkén kanászokodott. Juhász András egyik főembere volt. Kaposi Antal közlő szerint

»csipkelődő«, lopakodó ember volt, ki társaival főleg lovakat s disznókat lopott, azokat Szlavóniába, onnan pedig Somogyba hajtotta. A nyiresi csárdában kapott lövésbe belehalt. Összelőtt pénztárcájában 115 forintot találtak szétromgyolva. Halálakor mintegy 40 éves volt.

Dukkánt gonosztevőnek említik. (789—1890. sz.)

Erdélyi József. Fehér Józseffel főleg állatokat lopott.

Erős István. 1811 körül volt betyár. 12 társával egyes helyeken kegyetlenséggel kísért rablásokat végzett. Elítélte a bíróság.

Esik Ferkó. Körözték, mint rablót. A baranyamegyei pandúrok fogták el. Később Eszékre menekült. (Lásd Seta Pistánál.)

Esi Ferkó. Kisbajomi születésű, 25 éves, nőtlen ember volt. Korábban gulyásbojtár. Középtermetű, zömök, erős testalkatú, szőke arcú, alacsony homlokú legény. Szeretője Atyimov Persza, vele járt rabolni. Mindkettőt elfogták Szlavóniában s egymáshoz kötve vitték csónakon a Dráván át, Baranyába. Elfogása nagyon nehezen ment. Josits Péter pandúrkáplárra s társaira fegyvert fogott s alig tudták őt legyőzni. Az eszéki városházán is alig bírt vele 4—5 csendőr. Csak úgy tudták ártalmatlanná tenni, hogy bottal, puskatussal s ki mit hamarjába kezébe kaphatott, ütötték, verték. Eszékről Dárdára kísérték, útközben a zsineget el akarta harapni. Még egyszer szorosan át kellett kötni. Dárdára érkezte után egy óra múlva meghalt. Koponyaürrben történt vérzés idézte elő halálát.

Énekes Péter. Egyideig csak »krumpli-betyár« volt, amikoris nem rabolt, hanem csak »csipkelődött« (lopakodott). Később társaival főleg állatokat lopott, különösen Szlavóniában. Egy időben a bonnyai erdőben egy bükkfán tartózkodott, hol sátort tákolt össze magának. 1867 körül tűnt el. (Részben Kapoli Antal közlése.)

Farkas (Treba) Ferkó. 36 éves, görgeteg! születésű. »Cégéres haramiának és gonosz rablónak« mondja az irat. 1834 körül garázdálkodott. Deres Mihály ecsenyi birkást társaival kirabolta, de másokat is. Börtönbe került. (1834. III. f., 4. 1., 3. sz.)

Farkas (Vulkan). Somogyszentmiklósi földművescsaládból származott. Az üldözés elől 1869-ben Szlavóniába szökött. Igen választékosan öltözködött. Ruházata — a leírás szerint — a következő volt: »perge kalap«, prémes

mente, selyem nyakkendő, gatyá, »lakkérozott csizma«. Ezidőben 25 éves volt.

Farkas Gyura. 1804-ben Horvátországba is járt rabolni, *Kis Pali* és *Árvái Antallal*. Zalában több gyilkosságot követett el.

Farkas Ferenc. Vörsön született. 1863 körül szerepelt.

Farkas János. A köröző-irat szerint 1872-ben *Pánics Józseffel*, *Molnár Jánossal* és *Csepregi* nevű egyénnel Csicfal pusztán rabolt. 1875-ben is említés van róla téve.

Farkas József. Több társával börtönbüntetést kapott a szokásos mellékbüntetésekkel. (3—1880. sz.)

Farkas László. 1851-ben útonállás és rablás miatt társaival együtt felakasztották.

Farkas Pista. Lótolvaj, csavargó; Verőcén keresték.

Fata Györgyről mint »kujtorgóról« emlékezik meg egy hivatalos irat 1865-ben.

Fala József. Szili születésű, református, nőtlen ember volt. 1863-ban rögtönbíróságilag Molnár (Nadrág) Józseffel és Simon Józseffel végezték ki. (2128—1862. eln. sz.)

Fazekas József. Vrácsikon született. Kanászbojtár volt. Társaival mint tolvaj s rabló nevezetessé vált. 1815-ben felakasztották. (759—1815. sz.)

Fábián Jóska. Baranyából való. Nemzetiségük ma is több ágon él ott. Nótát adott szájába a nép:

*Engöm hínak Fábián Pislának,
Mi baja van vélem a zsandárnak?
Gyűn a zsandár, de nem [élek tüle,
Ha baja van, mögszámolok véle.*

*Én már többet éccaka nem járok,
Mer mögfognak engöm a zsandárok,
Csak azt kérdik: hova, betyár?
Távozz tüllem kutya némöt zsandár.*

(Kiss Géza: Ormányság, 79. 1.)

Fábián Pista, igazi nevén Mustos. Mint 17 éves ifjú, véletlenül sodródott Séta bandájába. Fél év múlva kiállt s huszárnak csapott fel. Hetesen (Somogy vm.) született. Egyszer felkerekedett, hogy nénjét Baranyában felkeresse. Estefelé érte azt a falut, Bükkösdöt, amelyben néneje lakott. Sógora molnár volt. Mielőtt hozzájuk ment, a korcsmába

tért, ahol egy 5 tagból álló férfitársaságot talált, mely szöbalegyedett vele, kilétéről, utazási céljáról stb. kérdezősködött. Midőn Fábián kijelentette, hogy ha nénjét nem találná fel, beáll betyárnak. E kijelentésre a társaság tagjai felugrottak, kezét fogtak vele és megvendégelték. Utoljára Fábián rokonához is elmentek, hol mindannyiukat szívesen látták. E társaság Séta Pista bandája volt.

Fábián a katonaságtól visszakerült falujába s 30 éves koráig ott tartózkodott, most pedig Kaposváron él feleségével, nagy szegénységben. Hogy betyár volt, egyáltalán nem rösteli »miért restelleném? — mondta nékem —, nem öltem, nem raboltam, útonálló nem voltam, amit kívántunk az uraktól, kértük.»

Fábos Sándor. Kiskorpádi születésű, 25 éves, ref., nős, gyermekes. Magas, szikár termetű, kerek, szőke arcú, kék-gyermekes. Magas, szikár termetű, kerek, szőkearcú, kék-szemű, «keskeny homlokú», mohódzó bajszu ember volt.

Fáncsi József, másként *Tislér.* Soromfai Jánossal járt. Rabkórházban is volt. Valószínűleg Gelencsér bandájához tratozott. Olaszországba, onnan Zürichbe szökött (1000—1865. sz.) Nővére, Katalin, Gelencsér József szeretője volt. Sokat tartózkodott vele. Mint gazdaasszony, Gaál Boldizsár görögáli birtokosnál szolgált. Fáncsi Katalin orgazdasággal is volt vádolva. (1258—1865. sz.)

Fehér József. *Erdélyi Jánossal* s több társával főleg állatokat tolvajolt.

Fejes Jancsi. Két társával Loncsár János vízvári plébánost rabolta ki. 1857-ben a kétnyárpusztai rablásnál a csendőrök agyonlőtték.

Fejes József. Haramia s rabló volt. A vérbíróság halálbüntetést szabott ki rá, a cancellária azonban 1807-ben 3 évi tömlöcbüntetésre változtatta, de az ítélet kihirdetése előtt meghalt. (1807. mgy., 668. p.)

Fekete György (Horvát). A zalamegyei Gyűrűsön született. Három társával résztvett a kisasszonyfai rablásban.

Fekete Jancsi. 1811-ben szökött katonából lett betyár. Rablógyilkos volt társaival, amiért a bíróság elítélte.

Fekete Jóska. Sobri Jóska bandájához tartozott az 1836—37. évben.

Fekete László. Lásd Kun Gyurinál.

Fenyő (Hajkó) György. 1865. évben a rögtönítélő bíróság halálra ítélte.

Fercsák György. Holpert Józseffel járt rabolni. Elfogták, de megszökött.

Ferenczi István. 1852-ben említik az iratok, mint betyárt.

Ferus Ferkó. Nád Jancsi társaságában járt. Egy üldözés alkalmával átlótték a lábát, minek következtében sántított. Zalában is járt. Elfogták. Hogy tovább mi történt vele, adatunk nincs. Időnként Patkó Pista bandájába is beállt legénynek.

Fischer Salamon. 24 éves zsidó, Nagybajomból. Lólopó volt. 2 évi fogságra ítélték, félévenként 30 botütéssel. (400—1835. sz.)

Fördös József. Rögtönítélő bíróság elé került. Mi történt vele, nem tudjuk. (82—1870. sz.)

Franczi. Német származású. Börtönből történt szökése után állott be betyárnak. Sobri bandájával járt.

Franyó (Rajta) Ferenc. 1814 körül társaival lopott, leölt disznókból éledegelt. Mi lett vele, nincs nyoma.

Freidenreich. Gyenge testalkatú, idéetlen alak volt. A babócsai pandúrok, csendőrök és a nemeskei polgárok együttesen fogták el, de megugrott. (219—1864. sz.)

Fuisz János. Társaival (Récsei József, Mihálfai Vendel stb.) számos rablást, útonállási követett el. 5 évi börtönre ítélték, mellékbüntetésekkel. (3—1840. sz.)

Futó József. Lásd Csordás Józsefnél.

Futó Mihály. Lásd Csordás Mihálynál.

Fűmag. (Lásd Kis Jancsival.) Sobri bandájának volt tagja 1837-ben, üldözéskor megsebeztek.

Fütyös Kati. Lásd a betyárok közé keveredett nők fejezetnél.

Ganyó György. Gelencsér bandájához tartozott. Lipótváron is fogva volt.

Gazsi Ferkó. Lásd Kocsis Ferkónál.

Gazda György. Csak azt tudjuk róla, hogy rabló volt s rögtönítélő bíróság elé került 1851-ben.

Gazda János. Rablótársaival agyonlőtte Tóth László balatonberényi bíró öccsét. (3950—1865. sz.)

Gazsi (Varga) Mihály. Kisasszonyfán rabolt három társával.

Gál (Prósza) Jancsi. 1875—78-ban említik az iratok. Bódis József és Molnár József magyarul kanászokkal járt rabolni.

Gálvány János. Az okmányok mint fegyveres betyárt említik.

Gelencsér György. A hivatalos jelentés szerint »elírhedt csavargó volt«. Bencsik Lajos agarévi, Ribár Mihály porrogi kanász s ennek bojtárjával, Sági Istvánnal, a megye délnyugati részében raboltak s főleg disznókat hajtottak el. Egy esetet tudunk rablásai közül, mely kegyetlen véregezéssel folyt le. Szöllősi Ferenc berzencei kanász, Karosfél s ennek fia és Jámbor József berzencei birkásbojtár tettenérték Gelencsér bandáját, midőn Szöllősitől, a berzencei legelőről ellopott 15 sertés közül egyet levágtak. Karosfél követelte, hogy a disznót adják vissza. Gelencsér ezt megtagadta, mire a két fél baltákkal ment egymásnak, melynél Gelencsér és társai Szöllősit és Karosfélt baltájukkal annyira összevagdalták, hogy ott a helyszínen halva maradtak. Gelencsért fején és nyakszirtjén, társát, Ribár Mihályt pedig szeme körül sebesítették meg. A hatósági vizsgálatnál kiderült, hogy a nagymarton! bíró a gonosztevőkkel bünszövetségben volt. (Andorka, marclai főszolgabíró jelentése. 4738—1869. sz.) Hogy Glencsér Györgynek mi lett a sorsa, nem tudjuk.

Gelencsér Jóska. Lásd a külön leírásnál.

Gergely János. Kutyási bandájának volt »legényei. (Bátyja, a 88 éves G. József közlése. Kaposvár.)

Gergye János. Társával a berzencei erdőben csatngolt s onnan jártak rabolni. (3947—1859. sz.)

Gósit 1830-ban mint gonosztevőt tartották számon.

Görhes. Sobri-banda tagja volt.

Gróf János. Résztvett 1806-ban Tóth Péter ref. prédikátor kirablásában és meggyilkolásában. Másutt is rabolt, gyilkolt.

Gulás József. Falával egyik Zichy-kastélyban rabolt. (3947—1859. sz.)

Gundrics. Rablások miatt társaival körözték. Csak 20 éves volt. (5636—1858. sz.)

Gyulai Mihály. 1812. év körül követett el két társával kegyetlen rablásokat. Ezért a bíróság halálra ítélte. A királyi kegyelem azt 8 évi fogházra változtatta, börtönnel és palcaülésekkel súlyosbítva.

Gyenesei (Vendel) Antal. Angyal Bandir bandájához tartozott 1807-ben. Résztvett vezére rablásaiban s gyilkolásaiban. Börtönre ítélték.

Gyócs József. Kovács Istvánnal együtt végezték ki, mint rablót, 1823-ban. (1823. évi január 20.-iki kisgyűlés jegyzőkönyve.)

Gyomoréi Ignác. 1851-ben rablás és gyilkolást szándék miatt társaival együtt halálra ítélték.

György József. 1851-ben társával kirabolta Mund Fülöpöt s több rablást követtek el. (1906—1859. sz.)

György József. Betyársága előtt városi rendőr s pénzügyérvoll. Győri János bandájában szerepelt. (691—1875.)

Győri János. A mikei erdőben fogták el. 1875-ben. (691—1875. sz.)

Győri János Budapestről került Somogy megyébe. Ez is városi rendőr volt.

Győri József. Lásd külön leírását.

Gyurák Mihály. 7 tagból álló bandájával járt 1858-ban.

Gyuri István. Istvándiból. Mészáros Palival járt 1858-ban.

Gyurkovics Lázó. Lásd Séta Pisla életrajzának leírásánál.

Hadai Jóska. Egy tükrösön, melyet Kovács István karcolt ki két oldalról, lovasbetyárnak van feltüntetve a mull század ötvenes éveiből. (Donner Aurél gyűjteménye.)

Hadnagy (Mátyást János. A mull század 60-as éveinek nevesebb betyára lehetett, mert elfogatásáért a csendőrök 300 forint jutalmat kaptak. (855—1864. sz.)

Hajkó György. Lásd Fenyő Györgynél.

Hajnal Jancsi. Lásd külön életleírásában.

Hajós Laci. Elfogatásáért a pondurok 50 forint jutalmat kaptak. 1838-ban akasztották fel.

Hanig (kenyeres) Pál. 1858-ban 7 tagból álló rablóbandában szerepelt.

Haracsi János. Csak annyit tudunk róla, hogy több társával letartóztatták. Illés bandájához tartozott.

Harangozó Imre. 1812. évi októberi nagygyűlésen van említés róla, mint csavargóról.

Hatlábú. Sobri bandájához tartozott.

Hiró János. Strublics János szuloki lakost rabolta ki két társával, Sir Józseffel és Molnár Jánossal.

Holiti Gyuri. Műfajt rablótársa volt. 1837-ben felakasztották. (2594—1837. sz.)

Holló Ferkó. Tóth Péter bálványos! ref. prédikátor kirablásában és meggyilkolásában résztvett, 1806-ban. Másutt is követett el rablásokat és gyilkolásokat.

Holpert József. *Fercsák* Györggyel járt. Gyilkolt is. Megszökött s többé nincs említve az iratokban.

Horgos (Liber) Józsi. Társaival lopott, leölt disznók-ból élösködtek. Embert is öltek 1814-ben. További sorsuk-ról nincs tudomásunk.

Horsa József. Heten jártak rabolni. Társaik között két nő is volt: Lach Erzsébet és Polák Ilona, 1836-ban. (76—1816. sz.)

Horvát Bandir. Lásd Angyal Bandirnál.

Horvát Csicsa. Pandúrból lett betyár. Utonállás és rablás miatt 1851-ben társaival együtt felakasztották.

Horváth Csicsa. 1806-ban betyárvezér. Kulcsár Józsi, Sípos Jancsi és Buzi nevezetű voltak társai. Lovon járt. Raboltak, gyilkoltak. A bíróság halálra ítélte s ezt megelőzőleg két ízben tüzes fogakkal megcsipkedtetle.

Horvát Ferenc. Haramia volt, az 1800. év első év-tizedében szerepelt. Mint gyilkost, rögtönítéletileg 1809-ben felakasztották. (1869. mgy., 384. p.)

Horvát György. 1801-ben említi az okmány, *Csatos Mihállyal*, mint «istentelen gonosz» személyt.

Horvát György. Lásd Fekete Györgynél.

Horvát György. 1814-ben hosszú rabságra ítélték, fél-évenként 30 pálcautéssel s pénteki napon kenyéren és vizen böjtöltetve. (1814. jún. 4. kgy., 803. p.)

Horváth (Kócz) György. Illés bandájának volt a tagja. (3972—1863. sz.)

Horváth Imre. Angyal Bandi bandájának volt a tagja. 1807-ben börtönre ítélték.

Horváth János. 1826-ban három társával Pozsega megyéből Somogy megyébe toloncolták.

Horváth István. Tóth Péter bálványos! ref. prédikátor kirablásánál és meggyilkolásánál résztvett 1806-ban. Más helyen is rabolt, gyilkolt.

Horváth József. Pozsega megyéből, mint gonosztevő, megszökött. (949—1826. sz.)

Horváth (Szabó) István. 1865. évben a csendőrök el-fogták. Egyebet nem tudunk róla. (3107—1863. sz.)

Horvát (Vida) József. Utonállás és rablás miatt 1851-ben társaival felakasztották.

Horváth József. 1834-ben, mint gonosztevőt, a pan-dúrok a megyén kívül üldözték.

Horváth József. Garaboncon (Zala m.) született. Bir-kásbojtár volt. Lippai (Német) bandájának volt tagja. Mar-caliban a rögtönítélő bíróság fel akasztatta. (3400—1863. sz.)

Horváth József haramiát Baksay csendőrfőhadnagy lőtte agyon Szlavóniában 1893-ban. »Somogy« 1893. évf., január 1.-i sz.)

Horváth József. «Ismeretes gonosztevőnek» említette a hivatalos irat.

Horvát Juli. (Kis Pali kedvese.) Lásd a betyárok közé keveredett nők fejezeténél.

Horvát Juli. (Kása Gyuri kedvese.) Lásd a betyárok közé keveredett nők fejezeténél.

Horvát László. «Ismeretes gonosztevő.» Miilei Jánossal bandát alakítottak. Egy Horváth József\ mint szökött katona, rögtönítelő bíróság elé került. Ennek Bukovics György és Domián János voltak a társai.

Horvát Mihály. Bablásért Marcaliban ítékeztek fölötte. (5820—1852. sz.)

Horvát Mihály. Illés bandájához tartozott. (3972 — 1863. sz.)

Horvát Örzsi. Lásd a betyárok közé keveredett nők fejezeténél.

Hosszú Jancsi. Főleg disznókat lopott. (1822. májusi közgyűlési jkv., 329. sz.)

Horvát Örzsi. (Horvát Csicsa kedvese.) Lásd a betyárok közé keveredett nők fejezeténél.

Hunyadi János. Mint haramia megfogásáért Szabó János 50 forint jutalmat nyert. (71. p. 1808. év.)

Hunyadi János. Mint «haramiának» megfogásáért Szabó János 50 frt. jutalmat kapott. (71. p. 1808. év.)

Illés. Fiadon megugrott, később Gamáson egy pandúr elfogta. (Vámos Vendel juhász közlése.)

Illés Pál. 1864-ben szerepelt. Lásd életrajzát.

Illés (Csont) Örzse. Lásd a betyárok közé keveredett nők fejezeténél.

Inartyi Jancsi. Horvát (Szabó) és Bodorral járt rabolni. (3107—1805. sz.)

István Ferenc. Társaival 1864-ben fogva tartották.

Jakab János. Mint szabadságos katona állt be betyárnak. Kadarkuton született. Rablógyilkosságot is követelt el Ballai János társával 1856-ban végezték ki. (2001—1856. sz.)

Jakodi Antal. Több rablást követett el társaival. Az iharosberényi tisztartó kirablásában is résztvett 1814-ben.

Jankó-Buczkó Péter. Garázdálkodásának idejét nem tudjuk. Annyi maradt fenn róla, hogy midőn a bíróságnál a kir. ügyész kötél általi halált kért fejére, vidáman mond-

ta: «Adjon kend egy kis bagót, majd ha kiszabadulok, kap kend egy pár lovat.»

Jarkov. Zsidó katonaszökevény 1816-ból. Társaival rabolt, gyűjtogatott.

Jáger Gyuri. Lásd Dizseri Gyurinál.

Járfás Mihály. 1837-ben betyárkodott. Kőröshegyen tartottak fölötte statáriumot.

Jorh Pihój Ferenc. 1814-ben halálra ítélték. (1814. évi jan. 4. kgy.)

Juhász András. Lásd a külön leírásnál.

Juhász (Vincze) József. Illéssel együtt fogták el. Katonai hatóságnak adták át.

Juki. Bűnügye volt. Nem tudni, mi történt vele.

Juta György. Elfogták. További sorsa ismeretlen.

Kaczagó János. Lancsák Antal vezetésével járt. Egy rablás után, 1863-ban agyonverték.

Kalarábi. Lásd Kis Jancsinál.

Kaloda Ferkó. Az 1817. évi jan. 23. nagygyűlési jegyzőkönyv 15. p. emlékezik meg róla, mint «gonosztevőről».

Kanizsai István. 1852-ben fordult elő a neve.

Kapeller Imre. Torvajon született és Viszen lakott. Nőtlen, katonaszökevény volt. Kisbári és kötcsei rablásairól tudunk. Ez utóbbi helyen egy csizmadiát lőtt agyon. A csendőrökkel való összecsapásnál megsebesült s Csicsal pusztán Dizseri, Jáger Gyuri társaságában elfogták. 1863-ban Karádon felakasztották. (2315—1862. sz.) Előzőleg Polák József plébános meggyóntatta.

Kapoli György. Vízváron résztvett Loncsár plébános kirablásánál, 1857-ben.

Kara (Zdelár) Miska. Alacsonytermetű, hosszúkás arcú, szőke bajusszal és szakállal. Haja ritka, orra vastag volt. (1654—1865. sz.) Bandája Darány határában a palfalusi csendőrökkel megütközött. A csendőrök elestek. (3940—1863. sz.) A többit lásd Bergán Jánosnál.

Karczagi József. A csapi erdőben 1863-ban agyonverték. Társai Lancsák Antal és Bövid György voltak.

Kaszás József. Több társával csavargónak nevezték. Zala megye az okozott károk megtérítését kérte Somogy megye révén. (955—1832. sz.)

Kaszprini Ádám. 1862-ben a rögtönítélő bíróság felakasztatta. (2573—1862. sz.)

Katancsi József. 1862-ben mint gonosztevőt Pozsega megyéből Somogy megyébe toloncolták. (49—1862. sz.)

Kazsoki Márton. Mint gonosztevőt említi a 2938—1838. sz. irat.

Kámán Gyuri. Komlósd körül társával rabolt, 1859-ben elfogták.

Kántor György. 1852-ben van említve. Rögtönítélő-bíróság elé állították.

Kántor János. Mészáros Pali bandájához tartozott, 1856—60 között.

Kánya Péter. Korábban kanászlegény volt, nagyorrú, bibircsókos arcú, sovány, nyurga legény volt. Mocskos-beszédű, ellenszenves tagja volt a Patkó bandájának.

Kása (Szili) György. Többször említik, mint rablót.

Kelemen Ferkó. 1815-ben Pozsegában fogták el, mint betyárt.

Kelemen József. 24 éves, kisbőszénfai kanász volt. Résztvett Oszvald Péter némelladi plébános kirablásánál, 3 évi, böjttel szigorított börtönt kapott.

Kenyeres Pál. Lásd Hanig Pálnál.

Kása Gyuri. 1804-ből, Horvát Örzsi kedvese révén van említve, mint betyár.

Keserű Jóska. Juhász András bandájában volt, hol állítólag mint első legény szerepelt. Igen gyakran Berkes György kiliti kanásznál tartózkodott.

Király Jancsi. Sobri bandájában szerepelt.

Kis (Vak) Ferkó. Már 15 éves korában pálcautlésekre ítélték. Társai voltak: Vágó János és Szekeres (Szávecz) János. Magánosan is csavargóit. Főleg disznókat loptak s az erdőkben azokból éldegéltek. Kis Ferkét halálra ítélték. (86—1817. sz.)

Kis Gyuri. A Szőke Miska-féle banda tagja volt, üldözői lötték agyon 1814-ben.

Kisgyótai. A nóta szerint Juhász András bandájában volt hosszabb ideig.

Kis István. 1851-ben rablási és gyilkolás! szándék miatt több társával halálra ítélték.

Kis Jancsi. (Fűmag, Kalarábé? 28 éves, kisdéd, gyenge alkotású, tisztaképű, fekete, fonotthajú, mohódzó forma bajuszú, igen jó lövő, felettebb bátor, sőt vakmerő, a leírás szerint. Lovakat, kocsit lopott. Egyebet nem tudunk róla.

Kis János. Mint «gonosztevőt» Pozsega megyéből két társával áttoloncolták Somogyba 1826-ban. (944—1826.)

Kis Jancsi (Teknőhátú.) Sobri bandájában működött.

Kis János. Szabadságolt katona volt. 1858-ban Tóth János gvékényesi kereskedőt fosztotta ki, Pipacs Mihályival. (3446—1858. sz.)

Kis József. 1863—65. években különböző büntények miatt két ízben is büntették. A jelentés szerint «veszedelmes gonosztevő» volt. Harmadszor is börtönbe került. Társai voltak: Nagy István és Pusztás József.

Kis József. Társával, Pintericcsel Rinyanjlakon rabolt.

Kis Márton. Az ötvenes években rabló, útonálló volt. Nagyatádon akasztották fel. (4666—1852. sz.)

Kismezser Mihály. Kőröshegyi rablásáról tudunk, melyet Tuba József társával együtt követett el 1872-ben.

Kis Miska. Porrogi születésű «híres csavargó». Midőn meg akarták fogni, elkezdte baltájával vagdalkozni s levágták.

Kis Pali. Betyárvezér volt.

Kispál János. Erdélyi Jánossal és Hóka Györggyel járt. Jó ideig raboskodott. A megye délnyugati részében kalandozott a múlt század 60-as éveiben.

Kis Pali. 1804-ben Árvái Antallal és Farkas Gyurival járt. Zalában és Horvátországban is rabolt és gyilkolt.

Kis Sándor. 1834-ben mint «gonosztevőt» elfogták.

Kistáj József. Lásd Kozma Józsefnél.

Kohuli János. 1858-ban mint országúti rabló van említve.

Kocsis (Gazsi) Ferkó. Angyal Bandival járt 1807 körül. Börtönre ítélték.

Kocsis F. Bélyeget sütöttek rá, mint gonosztevőre. (151—1814. sz.)

Komáromi (Novele) János. 1862-ben fogta el Szabó Gvörgy mónérpusztai erdős. Sorsáról nincs tudomásunk. (3708—1862. sz.)

Kocsis Ferkó. Mint haramia van említve a 184—1868. számú okmányban.

Özv. Kotnyekné. Márton Vendellel, Oroszlán Pali társával volt szerelmi viszonyban. (Lásd a betyárok közé keveredett nők fejezeténél.)

Konczinát. Juhász András bandájában volt. Üldözés közben Kelevizen egy fára menekült, onnan lőtték le a pandúrok. (Somogy, 1868. jún. 9. sz.)

Koppány. Babócsán lőtték agyon 1881. évben.

Kovács Csicsa. 1872-ben szerepelt.

Kovács István. 1823-ban halálra ítélték.

Kovács István. Társaival együtt 1851-ben útonállás és rablás miatt felakasztották.

Kovács István. Halálra ítélve. (1879—1853. sz.) A budai Helytartótanács «kedvetlenül» vette, hogy a pap a halálra nem készítette elő.

Kovács István. Négyen járlok. 1858-ban elfogták. (8708—1358. szj)

Kovács János. Lakócsai származású, fegyházat viselt betyár.

Kovács (Csorba) József. 1807-ből. Angyal Bandi bandájával járt. Börtönre ítélték.

Kovács László. Hét tagból állt bandája 1858-ban.

Kozma (Kistáj) József. Mint rabló, a rögtönítélő bíróság elé került.

Kócz György. Horváth György mellékneve. Lásd ott.

Kocsis Ferkónak, mint haramiának megfogásáért a vármegyei katonák jutalmat kérüek. (184. p. 1808. sz.)

Kósa Gyuri betyárvezér, 1804-ből. Horvátországban Német Jancsi néven szerepel.

Kósa György. Lásd Szili Györgynél. .

Köpe József. 1864-ben kivégezték. Elfogója, Vittek Sándor, 240 P jutalmat kapott. (173—1864. sz.)

Körgyi Jancsi. Patkó Pista bandájában volt. Kötésén lőtték agyon egymást egyik pandúrral. A pandúrőrmester, látva, hogy a betyár céloz, rákiáltott a pandúrra: «Bukj le, fiam!» «Lebukom, uram, örökre!» El is esett. (Jámbor Dezsőné közlése, Ságvár.)

Kötyöri Jóska. Somogyturi születésű. A vityapusztai összeütközésnél ő volt. Agyonlőtte magát.

Kulcsár Józsi. Horváth Csicsa társa. 1806-ban mint cégéres rablót a bíróság halálra ítélte s ezt megelőzőleg kétízben tüzes fogakkal csipkedték meg.

Kudi. Haditörvényszék előtt állt 1864-ben.

Kulcsár Treszka. Lásd a betyárok közé keveredett nők fejezetében;

Kulcsár József. Hajnal Jancsival résztvett Deák Ferenc és sógorának, Oszterhubernek, kirablásánál, Pusztaszentlászlón. (Lásd az esetet Hajnal J.-nál.) 1864-ben megsebezve találták s elfogták.

Kulics. Hajnal Jancsi rablásainál említik. Oszterhuber és Deák Ferenc kirablásánál ő szegezte puskáját az ott tartózkodó Deák Ferencre, azt az utasítást kapva, hogy ha megmozdul, azonnal lője agyon.

Kulupács. A múlt század ötvenes éveiben garázdálkodott, de csak rövid ideig. Elfogták. Róla Csurgó határában egyik dűlőt Kulupács-szállásnak nevezik. Csurgón, a temető sarkában van elföldelve, minden külső jel nélkül, de nyoma még most is látszik a sírhelynek, mely háromszög-alakú. Kulupács bandája lőtte agyon egy ütközetben Wojesky Vencel 21 éves alvadászt, ki szintén Csurgón van eltemetve. Síremléke még áll. (Hőke Dániel közlése.)

Kun Gyuri. Más megyékben Barna, Fekete Laci nevet is viselt. 1801-ben bírósági ítélet alapján elevenen kerékbe törték.

Kun János. Mint rablót egy Lobi nevű tanító fogta el, amiért 300 forint jutalmat kapott 1864-ben. (855—1864. sz.)

Kuli Ferenc. Kőröshegyen statáriális eljárás alá került 1836-ban. Valószínűleg felakasztották.

Kuli György. A 382, 410. és 709. sz. 1808. évi iratokban mint rabló van említve.

Kutyási (Leopold) György. Lásd külön életrajzában.

Lacza János. Séta Pista bandájához tartozott.

Lakat Miska. Patkó Pista bandájának volt tagja. Nagyön erős ember hírében állott, ki vastagabb patkói pusztával elgörbített, ércpénzt kettétört, minden lakatot ki tudott nyitni, azért is nevezték lakatnak. Igazi neve ismeretlen. Sorsáról nem tudunk.

Lancsák Antal. Rövid György és Karczagi János társai 1863 április 16-án agyonverték. (1434—1863. sz.)

Lanovics Ferenc. Lásd Mészáros Ferencnél.

László János. A múlt század ötvenes éveiben szerepelt. Rögtönítélőbíróság ítélezett fölötte. Miként, nyoma nincs. (6743—1852. sz.)

Lázár István. Lásd Piri Istvánnál.

Leopold György. Lásd külön életrajzában, Kutyásinál.

Levonyák János. Annyit tudunk róla, hogy 1873-ban több társával együtt üldözték.

Liber. Lásd Horgos Jánosnál.

Liliom Jancsi. Hosszú ideig betyárkodott. A múlt század huszas éveiben az ozorai «vérhatalommal bíró bíróság» mint «cégéres gonosztevőt» halálra ítélte, de kivégzése előtt megszökött. Főleg lovakat lopott. Bekalandozta Fehér, Zala és Veszprém megyéket. Somogyban kimutathatólag Lapa és Répás pusztákon, Megyerén és Nágocson járt. Somogyból Baranyába csapott át. Még 1838-ban is szóltak róla az iratok. Hogy életét hogy fejezte be, nem tudjuk.

Lipics György. 1859-ben mint »felfegyverzett« betyárt fogiák el társaival a gyékényesi erdőben.

Lóczi János. Mint rabló van említve. (2094—1833. sz.)

Lukics János. Angyal (Horvát)Bandir bandájából. Résztvett vezére cselekedeteiben. (Lásd Angyal Bandirnál). Szökött katona volt. Börtönt kapott.

Maczkó Márton. 1816-ban járt hat társával (köztük két nővel) rabolni.

Magdics István. 1852-ben van említve, mint rabló. (2576—1852. sz.)

Magyar Gyula. Patkó Jancsival járt. Szép, de gyámoltalan ember volt. Felesége, Pücsök Kata, Patkó János kedvese volt. Magyar Gyula, mint a mozsgóiak közötték, »börtönben száradt el.«

Magyar István. 1806-ban része volt Tóth Péter ref. prédikátor meggyilkolásában. Más helyen is rabolt és gyilkolt társaival.

Magyar József. Séta Pista álneve Horvátországban.

Markó Ádám. Nagyrécséből származott, de Somogyban sokat rabolt.

Matyi Ferenc. 1852-ben több társával együtt felakasztották.

Mátyás Ferenc. Sípos Jánossal és Bogdán Jánossal járt.

Mándics (Simon) István. Répás pusztán születeti, mint »kujtorgót« elfogták és felakasztották. (1958—1863. sz.)

Mandl József. Orosz Pál társaságában járt.

Márton János. Csak azt tudjuk róla, hogy rabló volt.

Márton László. Egy Zichy-kastélyban rabolt 21 társával. 1863-ban felakasztották.

Márton László. Marcaliban akasztották fel, 1873-ban. Egy Márton László Csáforral járt együtt. Alsósegesden a csendőrök nehéz sebet ejtettek rajta. (2814—1862. sz.)

Mártonicz József. 1809-ben, mint haramiát rögtönítéletileg felakasztották. (1809. mgy. 384. p.)

Márton Vendel. Oroszlán Pali társaságához tartozott.

Máté György. 1863-ban rögtönítélő bíróság elé került. (2114—1863 sz.)

Máté Jóska. Séta Pista társa volt. Magyarlukafai 32 éves, nős ember volt. A Dencsháza melletti Galambos-pusztáról, hol kanász volt, állt be betyárnak. A banda egyik legnevesebb alakjaként szerepelt. Középtermetű, vállas, alacsony homlokú, a nyak körül ritka, vörös szakállal.

Feleségét elhagyva, *Bödö Böske* nevű nővel élt, ki rablásokban is vele tartott. Máté fejére 50 ft. díj volt kitűzve. Teklafaluban fogták el. Hogy azután hogy végződött élete, nem tudjuk. Valószínűleg felakasztották.

Máté Sándor. 1851-ben rablás miatt több társával együtt felakasztották.

Mátyás György. 1859-ben társával, mint felfegyverzett betyárt fogták el a gyékényest erdőben.

Mátyás Jankó. Pozsega megyében fogták el, Vajda Mihály, Kelemen Ferkó és egy másik társuk társaságában. Vallomásukat — kutatás végett — Somogy megyéhez áttették. (1815. kgy. 104. p.)

Mátyás Ferenc. Sípos János és Bognár Jánossal együtt a nagykanizsai rögtönítelő bíróság elé kerültek. További sorsukról okmányok nincsenek. (4009—1853. sz.)

Mátyás János. Lásd Hadnagy Jánosnál.

Ménese. Illés Pál társa volt. Kivégezték.

Mencseli. Két társával egy rinyaujlaki embertől kocsi-lovat lopott. Társával, valami Maxival együtt a fiadi erdőben agyonlőtték. (3873—1864. és 3154—1864. sz.) A másik társát, Illést Gamáson fogták el.

Mester József. Patkó Jancsi bandájával járt.

Mettersdofer. Mészáros Pali bandájához tartozott. Zsidó volt. Már Győr megyében híressé vált mint betyár. Elfogása előtt álnév alatt bujkált. Mi történt vele? Nem tudjuk.

Mészáros (La.novi.es) Mihály. Három tagú társaságnak vezére. Blauhorn Mátyás zsidót Böhönyén ő lőtte agyon. Felakasztották.

Mészáros Pali. Lásd külön leírásban.

Micski Kati. Lásd a Betyárok közé keveredett nők fejezetnél.

Mihálfi Vendel. Főleg Farkas Laci társaságában rabolt. Halálra ítéletét 5 évi börtönre változtatta a kir. tábla. (3-1848.)

Mike Sámuel. A múlt század 30-as éveiben szerepelt.

Mike Ferenc. Porival és Posta Ferkóval járt rabolni 1843-ban.

Mikil Bözsi. Lásd a többi női szereplőknél.

Millei János. 1868. körül Horváth László és Horváth Józseffel járt rabolni.

Miske Ferenc. 1834-ben mint «gonosztevőt» elfogták. Egyéb adat nincs róla.

Molnár Ferenc. Kadarkuti betyár. Folyton kujtor-gott s veszélyes ember volt. Résztvett a gyöngyösmelléki rablásban. Bíróság elé került.

Molnár János. Társával, Hiróval rabolgatott Sziget-vár környékén. Felakasztották.

Molnár (Nadrág) József. Simon Istvánnal s Fala Józseffel együtt akasztották fel, 1862. évben. Kesseldorfer József zalaegerszegi hóhér akasztotta fel őket Kaposváron a Keceldombon. (2128—1862. sz. és 10478—1862. sz.)

Molnár József. 1872-ben körözték, mint rablót. Később 1879-ben Strublics szuloki lakost rabolta ki.

Molnár József. Pániccsal és Farkas Jánossal Csicsalpusztán Csepregi Istvánt rabolta ki.

Móricz Böske. Lásd a Betyárok közé keveredett nők fejezeténél.

Mózes József. Szintén katonaszökevény. 1816-ban Berzencén két zsidó társával egy görögöt rabolt ki. Szerteszéjjel jártak rabolni, gyújtogatni.

Mártin Józsefet gonosztevőnek mondja Serpenyős István társával a hivatalos irat. (738—1828. sz.)

Mustos. Lásd Fábíán Pistánál.

Mustos. Rablótársával, Molnárral járt. (4429—1811.)

Nadrág József. Lásd Molnár Jancsinál.

Nagy Ferenc rabló elfogásáért 100 forint jutalmat adtak. (4374—1864. eln. sz.)

Nagy Ferenc. Séta Pista álneve Horvátországban.

Nagy (Német) György.

Nagy Pál. (838—1832. sz.)

Nagy György csavargó. Zala megye az okozott károkat Somogy megye révén kéri megtéríteni. (233—1832. sz.)

Nagy (Német) György. 1851-ben rögtönítélőbíróság elé került. (1670—1851. sz.)

Nagy György. Mint »rablót«, kötél általi halálra ítélték. 1852-ben.

Nagy Gyuri (Pizdóczi). 1805. évből nagykanizsai rablásáról van említés téve.

Nagy Imre. «Büntársaival» van említve. (422/1822. sz.)
Nagy Imre. Kötél általi halálra ítélték 1852-ben.

Nagy (Udvardi) István. Jakodi Antal herényi tiszt-tartót rabolta ki társaival és vásárosokat fosztogatott 1814-ben.

Nagy István. 1853—56. években Kis József bandájában szerepelt.

Nagy Jánost Pozsega megye kéri megítéltetni. Több társával disznókat tolvajolt. (1923—1826. sz.)

Nagy János. «Gonosztevő, szökevény»-nek van említve. (164-1823. sz.)

Nagy János. Sobri bandájának volt tagja. 23 éves, «befonott hajú, józan, szelíd természetű, bátor beszédű.»

Nagy János. 1859-ben a Juta melletti erdőben mint fegyveres rablót tartóztatták le.

Nagy József haramiaként van említve. (428—1821. sz.)

Nagy (Pizdóczy) József. Dudás nevű egyén kirablása miatt 1863-ban vizsgálat alatt volt. (1171 -1863. sz.)

Nagy József. Rögtönítélőbíróság elé állították 1869-ben. (1327—1869. sz.)

Nagy József. 1833-ban kivégezték, mint haramiát említi egy Somogy megye, 1823. évi jan. 20. kisgy. jkönyve.

Nagy József. A legdurvább lelkű betyárok közé tartozott, ki társaival rablásainál felháborító kegyetlenségeket követett el. 1812. év körül garázdálkodott.

Nagy József. Oroszlán Pali bandájához tartozott.

Nagy Pál. (383—1832. sz.)

Nagy Mihály. Kötéséi születésű. Fazekas József és Szabó Péterrel a mull század első évtizedeiben nagy hírre tett szert. 1815-ben felakasztották. (759—1815. sz.)

Naszladi (Südi) Márton, csúfnéven Kismekkora«. Dóczy Tivadar uraságnál volt zsellér. Ref., nőtlen. Orvosi megállapítás szerint gyengemellúsége miatt testi büntetést nem szabhattak ki rá. Patkó Jancsival többször együtt mulatott Görösgálon, a Zöldág csárdában. Zsoldos, pandúr-örrmester fia ott meg is sebesítette. A kir. tábla börtönre ítélte.

Nád Jancsi. Külön élő s külön vállalkozó betyárként ismerték, ki Zalából időközönként átrándult Somogyba s főleg a balatonmenti községekben fordult meg. Néha Patkó Pista bandájának kiegészítő tagjaként szerepelt.

Német. Lukafán rabolt. 1864-ben kivégezték. (4518—1864. sz.)

Német György. Lásd Nagy György alatt.

Német Gyuri. Lásd Kun Gyurinál.

Német Istók. Juhász András bandájában szerepelt, résztvett az osztopáni bíró meggyilkolásában is. (Somogy, 1868. jún. 9. szám.)

Német István. Tapsonyban Nád Jancsival és Deák

Sándorral rabolt. Antalfalván fogták el a pandúrok, társaival együtt.

Német János rablónak Csóra László hamis passzust adott. (827—1829. sz.)

Német (Lippai) Pál betyárvezér. Lásd Lippai Pálnál.

Novele (Komáromi) János. Lásd Komáromi név alatt.

Nógrádi György. Rögtönítélőbíróság elé állították 1852-ben.

Olasz Sándor. Mint «gonosztevőt», 1834-ben elfogták.

Oroszi Pista. Két társával 1834-ben a pandúrok mint «gonosztevőt» elfogták.

Oroszlán Pali. Lásd külön leírásban.

Ostropáni Márton. Horvát József és Mártonicz nevű társaival 1809-ben statarialiter, mint haramiákat felakasztották. (1809. mgy., 384. sz.)

Paczal Gyuri. A múlt század első évtizedeiben Bognár András társával rabolt, gyilkolt. Sorsáról nem tudunk.

Pakos István. Mészáros Pali bandájában szerepelt az 1856—1860. években.

Palaczki György. Négyen jártak rabolni: Pániccsal, Molnár Józseffal és Farkas Jánossal, 1876-ban.

Pali Miska. A májusi megyei nagygyűlésen, 1813-ban mint csavargó van említve.

Pamuk Gyurka. Mészáros Pali társa volt.

Panni Rozi. Lásd a betyárok közé keveredett nők fejezeténél.

Pánics. Farkas Jánossal, Molnár Jánossal és Csepregivel rabolt.

Pap András. 1858-beli rabló. Négy társa volt. Sorsáról nem tudunk. (8708—1858.)

Patkó (Subatics) Ferenc. 1851-ben több társával rablás miatt felakasztották.

Patkó János. Lásd külön életleírásában.

Patkó (Csorba) József. Lásd Csorba Józsefnél..

Patkó Pista. Lásd külön életleírásban.

Pepelka János. Csak nevét ismerjük.

Peperő János. Kis József bandájával járt 1853—65-ben.

Peperő József. Mint az előbbi.

Persa János. 1879-ben fogták el.

Peti Miska. Sobri társa volt.

Péterfai Julis. Lásd a betyárok közé keveredett nők fejezeténél.

Pihó (Jorh) Ferenc. Lásd Jorhnál.

Pintér János. Három társával Lapa-pusztán négy lovat lopott 1859. évben.

Pinterics Péter. 1864-ben szerepelt. (4032—1864. sz.) Kis József és Sípos Gyula voltak a társai.

Pipics Mihály.

Piri (Lázár) István. Szökött katonából lett rabló 1814-ben. Testvéreivel, Miskával és Józsival járt nagyobb szabású rablásokra.

Piri József. 1814-ben csak 18 éves volt s bátyjaival járt rabolni. Egyik Pirinek sem tudunk további sorsáról.

Piri Miska. Bátyjával, Istvánnal járt 1814-ben rabolni.

Piros Csicsa. Elfogták. (4383—1840. sz.)

Piros Pali. 1862-ben tárgyalták bűnügyét.

Pizdóczi (Nagy) József. Lásd Nagy név alatt.

Piszi Miska. Szőke Miska bandájával járt. Mivel a bandát megtámadó strázsamesterre szándékosan nem lőtt, társai agyonvagdalták.

Polák Hona. Lásd a betyárok közé keveredett nőknél.

Poró. Oroszival, Mike Ferenc és Posta Ferkóval együtt fogták el 1843-ban. (4542—1877. sz.)

Posta Ferkó. Oroszival, Poróval és Mike Ferencel járt rabolni. 1833-ban.

Próféta. Patkó Pista társa volt.

Prósza János. Lásd Gál Jánosnál.

Prósza. Radicsal és Molnárral szerepelt 1876-ban.

Pusztai István. Mint »kujtorgó« van említve 1860-ban. (1595—1860. sz.)

Pusztás József. 1853—56. években Kis József bandájával járt.

Pücsök Kati. Lásd a betyárok közé keveredett nők fejezeténél.

Pizdóczi Gyuri. Lásd Nagy Gyuri alatt, a másik Pizdóczi Józsefet pedig Nagy József alatt.

Radics József. Prósza Jánossal és Molnár Józseffel járt 1876 körül.

Radics Pista. Előbb Patkó Jánossal, az ő halála után pedig Bergán Jánossal járt. Kistermetű, de rendkívül erős ember volt. Bogdásán fogták el. Siklóson akasztották fel. Esete Bergánnál van leírva.

Ragacs István. Bergán bandájában szerepelt. Siklóson akasztották fel.

Rajta Ferenc. Lásd Franyó Ferencnél.

Récze Pál. Sótónyi a mellékneve. Illés bandájának volt tagja. Lásd SótónyinaL

Récsei József. Öt társával számos rablást követett el. 5 évi börtönt kapott. (3—1840. sz.)

Redner Ferenc. Oroszlán Pali társa volt.

Rekettye Zssuzsi. Sajtos betyár kedvese volt s részi-vett rablássaiban. Lásd a betyárok közé keveredett nők fejezeténél.

Renger János. Útonálló rabló volt, ötévi börtönre ítélték társaival. (3—1840. sz.)

Rezi Gyuri. Az 1830. évben mint «gonosztevőt» tartották számon.

Répa Rozi. Lásd a betyárok közé keveredett nők fejezeténél.

Révész Mihály. Üldözéséről emlékeznek meg az okmányok.

Ribár Mihály. Porrogi kanász. Alkalmi rabló volt.

Ritter Bernát. Mint zsidó rablóról emlékezik meg a 2865—1832. sz. irat.

Rostás Vendel. Mint »haramia« van említve. Két társával Tolna megyében lőtték agyon 1817-ben.

Rostély Anna. Lásd a betyárok közé keveredett nők fejezeténél.

Rozenberg Salamon. Nagyberényi, 68 éves csavargó, lólopó, hittagadó. Két évre ítélték, félévenként 32 korbácsütéssel. (189—1840. sz.)

Rövid György. 1863-ban szerepelt két társával: Lancsákkal és Karczagival.

Rudolf Istvánt, mint rablót említik 1858-ban.

5. *Gyula.* Pécsi születésű, 36 éves, nőtlen. Társaival Kis Józseftől a nagybajomi úton rabolt. Iharosberényben felakasztották. Vezetéknevét szándékosan nem közölték.

Sajtos (Tóth) János, vagy István. 1864-ben rabolga-tolt. (24—864. sz.) A Gelencsér bandával járt s abba egyik kedvesét, Rekettye Zsuzsii is belevonta. Sajtost — állítólag — társai lőtték agyon.

Sági István. Gelencsér József bandájának volt tagja.

Sámuel. Mint rabló zsidót említi a 2865—1832. sz. irat.

Sárdi (Csöcse) József. 1851-ben társaival útonállás és rablás miatt felakasztották.

Segesdi (Szabó) Ferkó. Bandavezérként szerepelt. 1864-ben fogták el Istvándiban. Illés Palival járt rabolni.

Selem Ferkó. Egy ideig szolgálégény volt Kaposvárrott. Vilya-pusztán, rablás közben fogták el 1872-ben.

Selem Józsi betyárról csak annyit tudunk, hogy előzőleg Kisasszondon kanászbojtár volt a múlt század 60-as éveiben.

Selem Pista. Esetleg azonos Selem Ferkóval. Talán elcserélték keresztnévüket. Noszlopi Aba Tihamér egy róla szóló dal harmadik versszakát a «Somogyi Ujság»-ban közölte 1940. évi január 13-iki számban. Az első versszak.

*Selem Pista az én nevem,
Csárdában a becsületem,
ökröm, tinóm akárhány van,
Ki a legény a csárdában.*

Noszlopi Aba Tihamér híres betyárnak mondja. Nevére az iratok között nem akadtam.

Serpenyös Istvánt a 738- 1828. évi okmány társaival gonosztevőnek említi.

Séta Pista. Lásd külön leírásban.

Simon Henrik. Mészáros Pali bandájához tartozott. Zsidó volt. Falujából, Nemespátróból 1857-ben tűnt el. További sorsáról nem tudunk.

Simon (Magdics) István. Lásd Magdicsnál.

Simon (Csorba) János. Lásd Csorbánál.

Simon József. Lásd Csorba Józsefnél.

Sípos Gyula. Mint rablót felakasztották.

Sípos Istók. Szőke Miska-féle bandával járt; üldözői 1814-ben agyonlőtték.

Sípos Jancsi. Horvát Csicsa bandájában szerepelt 1806 körül.

Sípos Jancsi. Szőke Miska bandájához tartozott 1814-ben. Igen heves természetű volt. Társai Ürös-büdösnek csúfolták. Nem tudjuk, hogy mi lett a sorsa.

Sípos János. Mátyás Ferenczel és Bognár Jánossal járt 1853-ban. (4909—1853. sz.)

Sípos János. 1854-ben mint rablót Fehérvárról Somogyba kísérték át.

Sípos Miska. Szőke Miska-féle bandával járt. 1814-ben. üldözői agyonlőtték.

Sípos (Bolha) Pál. Lótolvaj volt. (383—1630. sz.)

Sir József. Molnár Jánossal és Wirt Jánossal járt rabolni.

Somogyi József. 1859-ben társaival 1 lovat lopott.

Sobri Jóska. Lásd külön leírásban.

Sós István. Schön József miklósi plébános kirablásakor annak egyik megkínzója volt. Börtönre ítélték.

Sónyi József. Juhász András bandájában rabolt. Mí-módon pusztult el, nem tudjuk. Valószínűleg felakasztották.

Soromfai János. 1863-ban a lajosházi birkaólbán tanyázott, ahol a pandúrok s csendőrök körülfogták. Látva, hogy menekülésre nincs kilátás, agyonlőtte magát. (1964—1863. eln. sz.)

Soromfai József. Lásd külön leírásban.

Sovány István. Mint haramiát 1826-ban felakasztották,

Blaskovics társával. (1826. megyegyűlés p.) Katonaszökevény volt. Elfogatásukkor a megfogó katonáknak »a barcsi sóházban 100 fr-tokat váltócédulákban assignált a Consilium«. £730—1826.)

Sós (Vajda) Mihály. Mint rablóról tesz említést az 1918. évi kisgyűlés 802. pontja. Halálra ítélték, de büntetését tömlőcre változtatták.

Sós. 1835-ben fogták el. (2836—1835. sz.)

Sótonyi György. Séta Pista rablótársa volt.

Sótonyi (Récze) Pál. Illés Pál társaként szerepelt.

Sótonyi Ferenc. Szökött katonaként állt be betyárnak.

Subatics Ferenc. Lásd Patkó Ferencnél.

Suhajda Pál. Hat társával járt rabolni. Köztük két nő is volt. (76—816. sz.)

Sudár (Barna, vagy Bódis) József. Lásd Barnánál.

Sz. vagy A. György. Görösgáli, 21 éves, nőtlen volt. Rabolt. Görösgálon felakasztották.

Sz. István. Kisdobszai, 31 éves, nőtlen. Görösgálon felakasztották.

Szabó Ferkó. (Segesdi.) Lásd Segesdinél.

Szabó Gábor. 1851-ben rablás és gyilkolás! szándék miatt társaival együtt felakasztották.

Szabó István. Kisbőszénfai kanász volt. Séta Pista bandájához tartozott.

Szabó István. Lásd Horváth Istvánnál.

Szabó István. 1864-ben fogatta el Hegyessy főszolgabíró. Előzőleg s közben is Kovács Kálmán görösgáli birtokosnál volt kocsis. Résztvett Hermán Zsigmond Gombkötő-pusztai birtokos s több zsidó kocsmáros kirablásánál.

Szabó János. Útonállás és rablás miatt 1851-ben társaival együtt felakasztották.

Szabó József. 1851-ben útonállás és rablás miatt felakasztották.

Szabó Kistáj. Gigéből származó betyár.

Szabó Pali. 1835. körül a pandúrok mint gonosztevőt megyén kívül üldözték társaival.

Szabó Péter. Fazekas József és Nagy Mihály társaival nevezetessé vált. 1815-ben felakasztották. (759—1815. sz.)

Szabó Vilma v. Berg Nani. Lásd a betyárok közé keveredett nők fejezeténél.

Szaka József. Csavargóként van említve Erős István társával. Egy 12 (?) tagból álló bandában volt. Rablásait nagy kegyetlenséggel vitték végbe. A bíróság elítélte.

Szagos István. Mészáros Pál bandájának volt tagja 1856—1860-as években. Horvátországba menekült. További sorsáról nem tudunk.

Szalai János. 1867-ben szerepelt. Egy-elkövetett bűne után a tiszti ügyész hosszú börtönbüntetést javasolt «ezen javíthatatlan s az emberiség veszedelmes mótelyére, ki életének nagyobb részét börtönben töltötte.»

Szalai József. Sobri bandájának volt tagja.

Szasza Pál. 1834-ben üldözték a megyén kívül is.

Szántó István. Oroszlán Pali bandájában volt. Vele együtt szökött meg Kishartáról, ahol feltételes szabadságának próbaidejét töltötte. Valószínűleg csendőrök lötték agyon üldözés közben.

Szegedi József. Mint gonosztevőt, Pozsega megyéből három társával hozták át Somogyba 1826-ban.

Szegfű. Imre. Csavargó. (535—1824. sz.)

Szekeres (Szávecz) György. Kis Ferkó bandájának volt tagja. (86—1817. sz.)

Szekeres Ferenc. 1851-ben több társával rögtönítelő bíróság elé került. (8752—1851. sz.)

Szekeres Ferenc. 1858-ban egy hét tagból álló betyárbandában szerepelt.

Szentes Benedek. 1852-ben van említés róla. (8225—1852. sz.)

Szép Ferkó. Lásd Bergán Jancsinál.

Szilágyi (Antal) Gyuri. Lásd Antalnál.

Szilágyi (Kása) Gyuri. 1814-ben halálra ítélték, amit nehéz vasban töltendő börtönre változtattak, hetenként

2 napi böjttel s évenként 25 pálcaütéssel. (1814. évi kisgyűlés, 802. p.)

Szilágyi István. Schön József miklósi plébános kirablásának s megkínóztatásának egyik tetteje volt. Börtönre ítélték.

Szili v. Tamás. Semmit nem tudunk mást róla, mint hogy betyár volt.

Szili (Kosa) György. 1810-es években rabolt társaival, nagyon vérengző volt. Rablásainál a vele ellenkezőket összevagdalta.

Szombat Ferkó. Patkó Pista bandájának kiegészítő tagjaként szerepelt.

Szombat János. Utonállás és rablás miatt 1851-ben társaival együtt felakasztották.

Szőke Józsi. Két társával disznót lopott Pozsega megyében s a megye elítéltetését kérte. (607—1826. sz.)

Szőke Miska. Híres betyárvezér volt. Bandája 6 tagból állt. Mint a bíróság előtt kijelentette: nem tudja, miért híresedet! el úgy. Társaival réme volt a lakosságnak. Valószínűleg bitófára kerültek.

Szusza Pali. Farkas Ferkó társa volt. (Lásd olt is.)

Takács György. Illés bandájában szerepelt.

Takács János. Lippai (Német) Pál bandájához tartozott. Holládon született. Bevallása szerint öt rablást követett el. 24 éves volt. Főnyeden a korcsmában fogták el a csendőrök. 1863-ban Marcaliban akasztották fel. (31—1881. eln. sz.)

Takács (Babos) László. 1806-ban résztvett Tóth Péter bálványos! ref. prédikátor meggyilkolásában. Másutt is rabolt, gyilkolt.

Tallér Pisla. Börtönből megszökött rabló. Egyebet nem tudunk róla.

Talpas (Böröcz). Lásd Böröcznél.

Tarnóczai István. 1853-ban szerepelt egy 7 tagból álló bandában.

Táros Sándor. Seta Pista bandájával járt.

Tánczos Jakab. Zsidó rabló volt. (1723—1841. sz.)

Teknőhátú. Lásd Kis Jancsinál. ,

Teleki István. Több helyen rabolt 1858-ban. Elfogták. (8708—1858. sz.)

Tislér Jóska, másként Fáncsi. Lásd Fáncsinál.

Toplak József. 1879-ben körözték, mint rablót, *Bival György* társával. («Somogy», 1879. aug. 19-i sz.)

Torma. Rabló, Mustossal jár.

Tót Anti. Lásd Csuka Antalnál.

Tóth Ferkó. Séta-bandának volt 1874-ben tagja.

Tót István. *Kis Mezser Mihállyal* járt. Köröshegyi rablásáról tudunk.

Tót István. 1888-ban Sebőn József miklósi plébános megkínzásában s kirablásában vett részt. Börtönbe került.

Tót (Sajtos) István. Lásd Sajtosnál.

Tót János. Nagy (Udvardi) István bandájában járt 1815 .táján. Sorsa ismeretlen.

Tót Jancsi. Lásd ürös-büdösnél.

Tót Laci. 1811 táján rabolt, gyilkolt társaival. Szökött katona volt. A bíróság elítélte.

Tóth Mihály. Lásd Csucsi Mihálynál.

Treba Ferkó. Lásd Farkas Ferkónál.

Tuba József. »Fegyveres rablónak« van jelezve. *Kis Mezser Mihállyal* járt 1872-ben. Résztvett a köröshegyi rablásban.

Udvardi (Nagy) István. Lásd Nagy Istvánnál.

Udvardi Ignác. Lásd Nagy Ignácnál.

Urszuleszko. Lásd Csikósnál.

»Ürös-büdös«.. *Tót Jancsi* csúfolták így. Lásd ott.

Vajda (Sós) Mihály. Lásd Sós Mihálynál.

Vajda Miklós. Tóth nevű társával 1851-ben Pozsega megyében fogták el. (1815. kgy. 104. p.)

Vak Ferkó. Lásd Kis Ferkónál.

Varga András. Gerencsér György rablótársa volt. (6351—1868. sz.)

Varga Ferenc. Csak néhány napig járt Sobrival. Sobri halála előtt csatlakozott a bandához. Katonaszökevény volt.

Varga Ferkó. Lásd Gazsinál.

Varga György. Lásd Csucsi Györgynél.

Varga István. Almamellék! születésű. Kisasszonyfán rabolt Fekete György, Varga László és Gazsi Mihállyal.

Varga László. Varga István társaival járt rabolni.

Varga Mihály csavargót s gonosztevőt Szabó József pandúr-strázsamester fogta el a Tuskavai csárdánál. Jutalmul 100 forintot kapott.

Vas János. Rablótársai között két nő is volt (Lach Erzsébet és Polák Ilona). (76—816. sz.)

Vágó János. 1816. évben fogták el. Vas János stb. társaságában rabolt. (78—1816. sz.)

Vég Náni (Szabó Vilma). Lásd a betyárok köze keveredett nők fejezeténél.

Varga Sándor. Győri János bandájában volt.

Vendel Antal. Lásd Gyeneseinél.

Vendel (Juhász) János. Mint betyárt, 1863-ban elfogták s elfogatásáért jutalmat kaptak. (1923—1864. sz.)

Verkóczi Gergely (Verkovszki). Gelencsér József bandájához tartozott. Az apáti tiszttartó kirablásának egyik vezetője volt. Résztvett Kántor József nagybajomi kereskedő kirablásánál. Számos más rablásban is résztvett. Igen elszánt ember volt. Fejére 1000 forint volt kitűzve. Egy csárdában pandúrok által szorongattatva, hogy kezükbe ne kerüljön, agyonlőtte magát. (133—1865. sz.)

Veszprémi Ádám. Rögtönítélő bíróság elé állították, mint rablót.

Véber János. 1864-ben Hegyessy főszolgabíró fogadta el.

Vágó János. Kis Ferkó rablótársa volt. (86—1817. sz.)

Vég Antal. 1859-ben több rablást követett el. (1906—1859. sz.)

Vég (Czifra) József. Lásd Czifránál.

Vég (Czifra) Gyuri. Hegyessy szigetvári főszolgabíró mint ismert betyárt, Haszilla nevű huszárjával, megbízta Fenyő Gábor orgazda elfogatására.

Vida József. Lásd Horváth Józsefnél.

Vida Jóska. Gelencsér bandájában volt. Az apáti erdőben lőtték agyon. 30 év körüli ember volt, ref., nős, magas termetű.

Vincze József. Lásd Juhász Józsefnél.

Virág József. A fiadi erdőben fogták el. Résztvett Somssich Andor sörnyei birtokos kirablásánál, Illéssel. A fiadi kanászt ők lőtték agyon. (4039—1862. sz.)

Vilnyédi József. Sertéslocpó volt. (Somogy megye, 1822. kgy., 329. p.)

Virrasztó Péter. Patkó Pista társa volt 1862-ben.

Virrasztó. Sobri bandájához tartozott.

Vörös Ferkó. Az 1718. évi jan. 23-iki nagygyűlés 15. pontja említi, mint rablót.

Vörös (Csacsi) György. 1865-ben szerepel betyárként.

Vörös Miska. Patkó Jancsi, később Rergán Jancsi bandájának volt legénye.

Vörös Örzse. Lásd a betyárok közé keveredett nők fejezeténél.

Vörös. A megemlítés szerint «gonosztevő» volt. Kaloda nevű társával járt. (Somogy m. kisgy., 1817. 106. p.)

Vutkán. Lásd Farkasnál.

Zdelár Miska. Lásd Kara Miskánál.

Zedényi Mihály. 1858-ban egy 7 tagból álló bandának volt a tagja. Hogy ki volt a vezére, nem tudjuk.

Zsíros János. 1815-ben követett el társaival rablásokat. Szökött katonából lett betyár. Társaival együtt börtönbe került, ott bélyeget sütöttek testére.

A betyárok viszontagságai, életörömei és végzete.

Ha valaki a betyárok közé keveredett, akár véletlenségből, akár elhagyatottságból, helyzetének kényszerűségéből, avagy természetéből folyó lelki vágyból, vájjon mi életörömet nyújtott neki ez a kóbor, önmagára és másokra egyaránt veszedelmes s kárhozatos élet? Megtalálta-e ezen örökké nyugtalan, izgalmas foglalkozásnak lelkiekben, anyagiakban s életörömeikben bizonyos mértékű jutalmát? Egyáltalán nem! Arányba se állíthatók életüknek viszontagságai az időközönként adódó, fel-felcsillanó lelki és testi élvezetekkel.

Isten szabad ege alatt heteket, néha hónapokat tölteni egyfolytában; erdőkben, szőlőkben, nádasokban, jobb esetekben pusztákon, faluvégeken, elhagyatott kunyhókban, dűledező, magános házakban húzódni meg; néha koromsötétben, többnyire járatlan utakon, esőben, sárban, hóban cammogni, nem egyszer minden közvetlenül megszabott célpont nélkül, amikor is csak késő éjjel jutottak valahol véletlenül talált fedél alá, egy juhakolnál, marhaszállásnál, téglaszínél, majorsági épületnél, vagy egy szőlőhegyi pincelakásnál. Ezekben szálltak meg, legtöbbször kelleetlenül, sőt ijedten fogadva.

És *szállásuk* a fedél alá jutáskor sem volt valami kellemes. Nem várta őket meleg, puha ágy. A pajták, birkaaklok, istállók, sőt üldözés esetén disznóólak szalmáin, a hajlék padlásain lévő szénán feküdtek le. Az is megtörtént, hogy ősszel kukorica-fosztalékba bújtak s azzal takarták testüket. Hányszor húzódtak meg és háltak szabadban, erdő fáinak tövében, sűrűkben, hegyszakadékok és vízmosságokban, odúkban, falevéllal készített alommal; néha nem is fekve, hanem állva töltötték az éjt, régi, romban lévő falak között, többször széna- s szalmakazlak tetején, vagy tövében.

De nemcsak háltak, hanem tanyáztak is egyes helyeken, mert némely esetben másutt, ahol üldözéstől kellett tartani, nem is telepedhettek le, még csak rövid időre sem.

Legbiztosabb tartózkodási helyül a nagy terjedelmű erdőségeket tartották és bizony a legtöbbször itt is tartózkodtak. Egy betyárnóta így emlékezik meg a kaposvári erdőről:

*Kaposvári Nagyverdőben
Három évet benn töltöttem ...*

Persze, javarészt melegebb évszakokban és 2—3 év után, valószínűleg börtönbe, vagy akasztó fára került, mert több ideig nem igen betyárkodhattak, utolérte végzetük.

Csorba Pista betyár nótája is — ki nagyon szeretett volna ettől az élettől megszabadulni — azt mondja:

*Erdők, mezők, vadligetek.
De sokat jártam bennetek!
Ott jártam én az vadakkal,
Sírtam a kis madarakkal.*

Olt az erdőben, ha elálmosodva lefeküdt a belvár a kemény földre, még felső ruhája sem szolgált vánkos gyánánt, hanem a nóta szerint:

*Hársjalevél fejealja. vánkosa,
Gyöngyharmat az ő takaró-dunyhája.
Sötét éjjel az pártfogóm.
Zápor mossa jaz takaróm fehérre.*

A betyárok *táplálkozása* is egyenlőtlen, rendellenes volt. Néha bőviben voltak ételnek, italnak, máskor, dacára annak, hogy a nevesebb betyárbandáknak pénzük mindig bőven volt, úgy kellett magukat vendégül ráerőszakolni valamelyik földbirtokosra, gazdatisztre, néha pedig egyszerű emberektől kenyerei, túrót kisarcolni. Ruhájuk többször nagyon elszennyesedett; volt idő, midőn heteken át nem vehettek magukra tisztát, mert nem juthattak azokhoz, akik mostak, varrtak rájuk.

Otthon csak napokra találván, a velük cimboráskodó orgazdáknál, felreeső útszéli, vagy erdő mélyében rejtőzködő csárdákba húzódtak; csakhogy az orgazdák és kocsmárosok megbízhatósága nem egyszer kétséges volt. Hányszor csalódtak bennük! Ezek is néha életükre törtek a betyároknak, különösen ha azok elfogatására díj volt kifizetve. Igazi jóindulatot nem tapasztalhattak sem ismerő-

seiknél, sem hajdani barátaiknál, sőt a jóézésű rokonságnál sem, mely megtagadta őket. Tehát méltán gyanakodtak mindenkire. Tartottak mindenkitől. Jól mondja a vers:

*Jaj, Istenem, minek élek?
Még a madártól is félek.
Szár az levél ha megzördül,
Bennem a vér meghidegül.*

Vagy egy másik vers:

*Édes, kedves barátom, lehajtom fejemet,
Öledbe hajtom le bánatos fejemet;
Virrasszál fölöttem, míg itt szunnyadó zom,
És ha zaklatnának, kelts fel szép galambon.*

*Csörtet már a levél, messze az erdőben,
Ne aludj édesem, légy egy kicsit ébren.
A fegyver is csörtet, téged is keresnek,
Meghalok érted, hogyha majd elvisznek.*

Ezek voltaképpen nem a félésnek, — mert hisz a betyárok elszánt, bátor emberek voltak — hanem a bizonytalanság érzésének kifejezései, melyek mindig olt üllek a lel kökőn: hátha!...

Ott is ülhetett lelkükön a nyugtalanító érzés, mert hisz azért kellett nekik annyit hányódni; bujdosni tanyákról erdőbe, onnan szőlőhegyekbe, mocsaras nádasokba s minden olyan helyre, hol menedéket véltek találni az üldöző hatásági emberek elől, mert hisz azok folyton nyomukban járlak.

Hogy el ne foghassák őket, a szomszédos Zala, Somogy, Tolna megyékbe, sőt a Dráván is átkelve, Horvátországba kellett menekülniök, ahol közvetlen veszedelemtől egyelőre nem kellett tartaniok, de c területen is aztán tovább folyt a hajsza utánuk.

Hányszor megostromollák azt a helyet, ahol tartózkodtak; harcba kellett szállniuk a pandúrokkal, zsandárokkal s az ellenük kirendelt katonasággal. Hányszor néztek így szembe a halállal s hányán estek el az ellenfél golyóitól...!

A betyárok egy része igazi nevét sem merte használni; álneveket vettek fel, hogy kilétüket ne tudják meg, hogy

hozzátartozóikra szégyent ne hozzanak. A jobbérzésű betyár maga zárta ki magát a tisztességes emberek sorából arra az időre, míg betyáréletet élt. Számkivetettje vök hajdani ismerőseinek, a tisztességes gondolkodású embereknek.

A betörés, az áldozatok magatartása! a rabolt tárgyak értékesítése is nagy gondot, veszélyt rejtett rájuk. Életük a rablásnál kockára volt téve, mert a megtámadott gyakran erősen védekezett s néha ebből is súlyos testi sértés származhatott. Mindezen viszontagságok, szüntelen küzdelmek tetejébe a betyárembernek jövője is teljesen kilátástalan volt.

A pénzgyűjtés, vagy a pénznek okos felhasználása, ha egyik céljuk lehetett is, azt nem tudták érvényesíteni, mint általában azok, akik pénzhez munka, megszolgáltatás nélkül jutnak. A pénzt szórták, ami maradt (százak, ezrek), eldugdosták valamely épület egyes részeibe, odvas fákba, fák gyökerei alá, szalma- szénakazlakba, avagy a velük érző rokonoknál és orgazdáiknál helyezték el. Szeretőikre pazarolták a rablott arany, ezüst értéktárgyak ajándékozásával.

Ingatlant nemigen vehettek. Ugyan ki adott volna el betyárnak földet, házat stb.? Az illető eladó gyanúba keveredett volna s nem kerülhette volna el a kellemetlenségeket.

Határozottan elfogadható életcéljuk nem is volt. Nem vágytak dicsőségre, nem törekedtek gazdagok lenni a rabolt pénzből. Azt elrejtik, elköltik, eltivornyázzák, szinte elszórják. Jórészüket jövőbeli sorsuk nem aggasztja: lesz, ahogy lesz. A mának élnek, ahogy tudnak. Hogy mi lesz jóval később, hol s hogy végződik életük, visszatérhetnek-e a tisztességes emberek közé, vagy láncraverten fognak sínylődni, esetleg valahol harcban esnek el üldöztetés közben, orvul agyonütik őket s ami legcsunyább vég: bitófára kerülnek, azon nem törték fejüket. Egyik így, másik úgy végezte életét.

De hát ha elfogadható életcéljuk a betyárkodással általában nem volt, mi tartotta bennük ebben az állandóan életüket veszélyeztető foglalkozásban a kitartást, lelket s lelkesedést? A természetükből folyó *kalandvágy, a teljesen független, szabad élet, duhajkodás s embertársaik felett való önkényeskedési szenvedélyük s ha volt rá alkalom, az evés-ivás.*

Csak akkor józanodtak ki, tértek észre — de már későn —, mikor a bírói igazságszolgáltatás véglegesen le-sújtott rájuk s megfosztva a korlátlan szabadságuktól, kiszakítva a természet öléből, megfosztva a napfénytől, rablánccal a sötét börtönbe jutottak, vagy bitófára kerültek. Akkor szólalt meg lelkiismeretük, hogy miért is tértek le a becsületes élet útjáról.

Ekkor már késő volt...

A betyárok örökké kujtorgó életük időközönként adódó derűsebb szakaszaiban, mikor mód és alkalom volt rá, ha veszélyek settenkedtek is körülöttük, szívesen mulatoztak, tobzódtak. Ahol csak lélekezethez jutottak, vígságot rendeztek. Mohón igyekeztek meríteni a nekik kedves életöröm poharából és pedig fenékig. Egyik életcéljuk az evés, ivás volt: hús, bor, pálinka. Ezekkel aztán nem tudtak betelni.

És hol volt rá mód?

Ahol biztosabbak, szabadabbak voltak. A szőlőhegyek présházaiban, a szőlőhegyi lakosoknál, az erdők mélyén, vízmosásos árkokban, partokba vájt üregekben, hol néha malacot, süldőt ölve s egész hordó bort csapra ütve időzlek, amíg ezekből tartott s míg biztonságban érezték magukat. Ha a közeli faluban bizalmas emberük volt, oda-küldettek vele ételfélét. Ahol így napolhattak, ott a kártyát is elővették.

Birkaaklokban, lóistállóknál, gyertyavilágnál, pislogó mécs mellett ivogattak, ha más nem volt, hideg ételt véve hozzá.

A félreesőbb majorokban is gyakran megesett a nagyobb mulatozás; a majorgazdánál, számadó juhásznál stb. nem egyszer duda- s furulyaszó mellett, táncra perdítve a kéznél lévő cselédasszonyokat s lányokat. Ha a szükség úgy kívánta, levágtak egy birkát, leöltek egy fiatal disznót, hozattak bort. A bor elmaradhatatlan volt. Néha urak asztalánál dőzsöltek, persze, mint hívatlan vendégek s kényszerítették a házigazdát s a ház felnőtt férfitagjait, hogy velük tartsanak.

De legszívesebben az erdő s útszéli félreeső csárdákban mulattak. Egyesben táncoltak, hujjogattak, daloltak, baltájukkal művésziiesen játszadoztak, azokat kitörő jókedvükben az asztalba, vagy a gerendába vagdalták.

A hagyomány szerint Palkó Pista borozás közben egy-egy baltát (fokost) tartva kezében, azokat úgy forgatta ujjain, hogy sohasem ütődtek össze. Közben dalolt is. Kedvenc nótája így kezdődött:

*Én vagyok az a leveles, ·
Akii pandúr, zsandár keres.*

Egyesben, noha hiányzott a zene, a furulya, duda s cigány sem volt kéznél, még dúsoztak is: egy vagy két borosüveget tartva kezükben, vagy verbungot jártak. Az ügyesebbek s fiatalabbak elővették — mint volt kanászok — a kanásztáncot is. Keresztbe tettek két botot s azok között csípőre téve kezüket, fennállva, vagy »legugyóva«, különböző figurákat ugrálva ki.

Mikor a betyárok a csárdában mulattak, közéjük senki másnak nem szabadott menni, míg ha magánháznál voltak, dacára annak, hogy mindig mindenütt őrt állítottak, akinek dolga akadt a családnál, beeresztették, sőt megvendégelték az illetőt, de maguk közül, míg ők ott voltak, el nem eresztették. Ha puskás ember tévedt közéjük, először lefegyverezték s azután velük kellett enni, inni. Vendégül látták, ha a helyzet olyan volt, még a pandúrokat s zsandárokat is.

A belyárélettel járó mulatozásban, dőzsölésben nem ismertek határt. Az ivás, ha csak mód volt rá, folytonos volt. Amelyik betyárnak kedvese volt, itl-ott az is hozzájuk csatlakozott.

A belyárélet a fiatalabb legények egy részének tetszett. Bírták a viszontagságokat s a túlhajtott mulatozásokat. Ezeknek érzését fejezi ki az alábbi nóta:

*A betyárnak jól megy dolga, hiába!
Zöld erdőben nefelejcs a tanyája,
Kakuk-madár ébresztgeti
A betyárt az álmából:
Ébredj, ébredj, betyárgyere.k.
Éjfél ütött az óra!*

Egyesek azonban, különösen azok, kiket a véletlenség sodort a betyáréletbe, megúnták ezt az örökké kószáló, kuj-

¹⁾ Vikár Béla: Somogyi népköltészet 180. 1.

torgó életet s visszakíváncsoztak a régi, rendes életmódra. Ezekre szól ez a vers:

*Én Istenem, rendelj szállást,
Meguntam már a bujkálást,
Sűrű erdőben bujkálást,
Sík mezőben a nagy futást.¹⁾*

Csakhogy hiába úlna meg ezt az életet az a jobbérzésű, s foglalkozása veszélyességének tudatára ébredt legény, mikor az út visszafelé el volt vágva. Csak azon esetben jutott vissza a becsületes életre, ha az a betyárbanda, melynek kötelékében állott, az üldözések nyomása alatt feloszlott; máskülönben a bandából való kiválást társai árulásnak tekintették s előbb-utóbb agyonlőtték, vagy agyonvagdalták.

Ez az élet ment, amíg mehetett...

Egyes bandákat szétugrasztottak (ha el nem foghatták) s egy kis része békés foglalkozáshoz tért.

A széteszlott betyárbanda némelyike újra visszatért, változott összetételben e foglalkozáshoz, más része pedig nyomtalanul eltűnt s messzeeső helyeken keresett magának elhelyezkedést. A pásztorokból kikerült betyárok olyan helyeken folytatták régi foglalkozásukat, hol őket nem ismerték s múltukról nem tudtak.

Többen, kik a halálbüntetésre megértek (csaknem állandóan rögtönítelő bíróság működött), megalkudtak a hatóság embereivel, elárulták társaikat s ennek árán, csekélyebb büntetéssel, felszabadultak a tisztességes életre. A betyárok jelentékeny része a pandúrok, csendőrök és a katonaság elleni védekező harcban esett el, más része bitófára került, vagy börtönben senyedve el. 2—3 évnél tovább nagyon kevés betyár szerepelt. ,

A betyárvezérek túlnyomó része azonban Somogyban fegyver által pusztult el; a múlt század ötvenes éveitől kezdődőleg pedig egytől-egyig a csendőrökkel és pandúrokkal vívott ütközetekben, vagy — elfogatás esetén — kötél általi halállal múlt ki.

A betyárélettől szépségesen megvált egyének a társadalomnak többé nem váltak terhére, de teljesen hasznavehető tagjai sem lehettek, mert szerephez az azon faluban lakó nép nem engedte őket. Csendes, jámbor emberekké

¹⁾ Kiss Géza: Ormányság 75. 1.

vedlettek át e viharezzett betyárok, kik bűnösségük erkölcsi terhének súlya alatt, visszahúzódóan, gyanakvóan viselkedtek, ügyelve arra, hogy múltjukat eltakarják s türhetővé tegyék életüket.

A faluba költözöttektől a nép, mint olyanoktól, kik a «vármegye kezén voltak», visszahúzódott, irántuk bizalmatlanul viselkedett. Suttogások folytak múltjukról, tetteikről s vonakodtak velük társadalmilag érintkezni.

A paraszti nép idegenkedését nem tudta eloszlatni ezen új települt viselkedésének nyájassága, jóérzést, szívességet mutató magatartása sem. Elszigeteltségben élték világukat, gyermekeikkel együtt, kik aztán apáik múltjáért nemzedékeken át — ártatlanul — bűnhődtek, erkölcsileg.

A pásztorélethez visszatérteknél múltjuk bűnei nem nehezettek úgy rájuk. A pásztorok befogadták maguk közé, a cselédség sem zárkózott el tőlük. Ha tudták is előbbi életüket, nem firtatták s gyermekeik is összeházasodtak. Hisz apáik egyformán pásztorok voltak. Csakhogy míg az egyik megmaradt foglalkozásánál, a másiknál egy kis hézag tátongott.

De azért megértették egymást...

A somogyi betyárvilág a néplélek tükrében.

A nép általában félt s tartózkodott a betyároktól, személyük, életfolyásuk s elkövetett cselekményei iránt azonban mindenkor a legnagyobb érdeklődést tanúsította.

És ez természetes, mert hiszen tetteiket köztük, jó-részt szemük láttára követték el; egyéniségük jelentékeny hányadát, ha személyileg nem is, hírből ismerték, hozzá még véletlenségből az ő soraikból is sodródott a betyárbandába egy-egy nincstelen zsellér, szökött katona, vagy javíthatatlan falurossza, erre a csatangoló, veszélyes foglalkozásra.

A nép eseménytelen életének egyhangú világában kisebb eset is hosszabb ideig gyűrűzött a lelkekben, hát egy-egy merész betyár-tett, különösen ha azt egy már hírhedté vált alak vezetése mellett követték el. A népnek képzelődése, romantika után vágyódó lelke ezt elmondásban, továbbadásában kiszélesítette, kifodrozta s gyakran nóta-ba foglalta.

A kezdetleges ethikai felfogásában a betyárok a férfias virtusnak, a hősiességnek hordozói voltak, kik bárhol, bárhol szembe néztek a halállal s e hősiek mezejelentéktelenné törpítette előtte az elítélendő cselekedeteiket. Annyival inkább is, mivel túlnyomó részét a hatalom, a vagyon s a jólét birtokosaival követték el, akiket — különösen a jobbágyság idején — az ő sorsa, keserves állapota s bajai okozóinak tartott.

A betyárok nagyobb tettei nemcsak nem halványodtak el a nép emlékezetében, hanem lényeges részeikben lelkére ülve, megszilárdultak s idővel a belyárhőst legendaszerűvé magasztosította. Minél nagyobb betyár, zsivány volt az illető, annál legendásabb hőssé tette.

A népléleknek a híres betyárok alakjaival való foglalkozása *három, irányban* nyilvánult meg, és pedig: hogy egy részét *messze az átlag-emberek fölé emelte származásuknál fogva*, továbbá hősi tetteik rendkívülisége, igazságosságuk, gavallérságuk s testi sérthetetlenségük tekin-

tetében; azután *népművészetébe való beillesztésében*, kedvenc használati tárgyain való faragásaiban, kikarcolása- s kispanyolozásaiban és végül *költészetében*.

A nép képzeletében, mint már szó is volt róla, a híres betyárok felette állottak a közönséges, egyszerű embereknek; ezek az ő képzeletében nem is származhattak közönséges családokból, hanem valami úri, vagy főúri nemzetségből; velük a hatalom sem bírhat, nem is tudja kézre keríteni, bárhogy erőlködik is, mert rendkívüli ügyességüknel fogva kisiklanak az üldözők kezei közül, annyival is inkább, mert a nép az üldözőket, különösen a pandúrokat s később az osztrák zsandárokat ügyetleneknek, tehetetleneknek állítja oda, kiket ütközeteknél rendszeren megfutamítanak, agyonlőnek.

Egyes betyárvezéreknek azért sem lehetett ártani, mert a puszkagolyó nem fogta őket, lepattant róluk.

Sobri Jóska és Bogár Imre, a nép hiedelme szerint, valóságos főuraknak á fiai voltak. Séta Pistát is úri származásúnak mondta a nép.

Mészáros Palit Kadarkút halarában csak pipaszárral lehetett agyonlőni, mert a puszkagolyó nem hatolt volna át testén. A Patkó testvérek is abban a hírben állottak, míg végre pandúrok s katonasággal való ütközetükben halálos sebet kaptak s abba belehaltak. De halálukban a nép kételkedett. Sobri Jóska s Juhász András halálát sem hitte el a nép nagy része.

Egyik-másik betyár sírjának bűvös erőt tulajdonítottak s bizonyos dolgaikban oda jártak, hogy szerencsésen végezhesenek.

A betyár a nép egy részének képzeletében a gazdagok ostora s a szegények pártfogója volt, sőt némelyik — hiedelmük szerint — csak azért fosztogatott, hogy a szegényeket segítse.

Persze, a betyárvezérek kiváló tulajdonságai között a nagylelkűség, az igazságosság és jószívűség is ott fénylett. Ezekről egész legendák jártak. Az a hiedelem is közszájon forgott, hogy a gazdagoktól elrabolt dolgokat, pénzt, stb. a szegényeknek ajándékozzák. Persze, ez nem felel meg a valóságnak. Előfordult egy-egy jótettük, igazságszolgáltatásuk, aminek híre ment s azt a nép nagyítva s hozzá általánosítva adta tovább.

A harcban elesett, vagy egyébként halált szenvedett betyárt bármilyen kegyetlen, gonosz volt is, a nép rész-

vétele kísérte sírjába; fájlalta tragikus halálát, titokban ma is gondozza sírját, nehogy elhagyatott legyen. Minden-szentek napján kivilágítja. Mészáros Palinak Kadarkút határában lévő sírján állandóan virágot találunk, Patkó Jarucsi és Pista, továbbá Balassa híres betyárok sírján halottak napján mindig ott égne a gyertyák. Titkos kezek helyezik oda. Néhol a sír keresztjét, fejfáját képekkel díszítik, pedig az illető betyárok nem voltak hozzátartozók, sohasem látták, nem ismerték őket, most már azt sem tudják, hogy milyen lelkületűek voltak.

Ezt a részvétet nem tarthatjuk megrovandónak, mert ezzel a nép nem a kegyetlen sorsra jutott ember rossz tetteit méltányolja, hanem tragikus halála felett való meleg érzésének adja külső kifejezéseit; a felakasztott, megölt emberek iránt is, bármilyen bűnösök voltak, mindig kimutatta részvétét. Halálukkal mindent megbocsátott nekik. Egyébként betyárüldözésekben, harcokban agyonlőtt csendőrök, pandúrok emlékét szintén kegyelettel veszi körül a nép, sírjukat gondozza s felvirágozza.

De a nép a nevezetesebb betyárokat nemcsak szájhagyományjaiban, költészetében, hanem *rajzaiban, díszítéseiben* is megörökítette; rajzaiból most már kevés szerezhető meg, mert azok elkallódtak s egyébként sem fordított gondot megőrzésükre, mert nem becsülte úgyszólván semmire. Megmaradtak azonban *faraguányos, spanyol-uiaszk betéti! s karcoló* művészetének emlékei és pedig 50—60, sőt több évre visszamenőleg is, mert azokat oly tárgyakra vitték ál, melyek akár mint dísz, akár mint házi eszközök, használati tárgyak, gondos megőrzés alá estek. Ilyenek: *botok, tükrösök, gyufa- s borotvatartók, pipaszárazak, dobozok s kürtök*. A többi tárgyaknál: kendő-tartók-, pipaszárazak-, sodrófák-, lapickáknál, tükröknél, stb. a betyár-alakokat rendszeren mellőzték.

A betyárvonatkozású díszítéseket túlnyomóan pásztorok készítették. Mint kedves szórakozásból készített tárgyakat, nem elárusításra készítették, hanem vagy maguknak tartották meg, vagy rokonaiknak, ismerőseiknek ajándékozták. A pásztorember ma is faragott bottal jár, karikás osternyele most is a régi faragáséi, noha már 'Titka köztük a farafcsáló.

Hogy főleg pásztorok készítették ezeket, annak magyarázata az, hogy nekik erre bőven volt ráérő idejük a gulya, ménes s nyáj őrzése mellett. A nagyterületű

legelőkön nem kellett állataikat terelgetni, legföljebb időnként utánuk ballagni; a nap legnagyobb részében heverhettek, hűs árnyékban ülhettek s így rájuk nézve az ilyen művészkedés valósággal unaloműző volt. A betyárok pedig azért szolgáltak művészkedéseiknél kedves témául, mert a nép között a pásztor lelke állt ezekhez legközelebb; hisz tűnőnyomó része az ő rendjükből került ki s összeköttetéseiket a pásztorokkal e minőségben is — mondhatom — messzemenőleg fenntartották.

A betyár tehát a faragó pásztoroknak a huszár, a pandúr, a zsandár és pásztor mellett a legkedvesebb alakjuk volt.

S hogyan, milyen alakban örökítette meg művészetében? A faragásokon a betyárt legegyszerűbben egyedül, vagy egyik pajtásával ábrázolja, puskával a vállon, vagy lábhoz téve, esetleg baltával a kezében. A kurta dolmányon pitykegombok kanyarognak. Fején pörge kalap, a régieknél ú. n. vergánya-kalap, mely fölül lapos, oldala (széle) csaknem a tetejéig ér fel. Mindig gatyva van rajta, mely ráncos, 12—14 széllal. Lábán csizma. A betyárokat lombos fák, virágok környezik.

A betyáralakok legtöbbször asztal mellett ülnek, melyen rendesen egy üveg bor áll; a poharakkal koccintást látunk. Másutt egymással szemben állnak s szípkából szívott s felfelé emelt szivarral a szájukban hetykélkednek. A faragóművész mindenkor súlyt helyez arra, hogy a betyár büszke magatartású legyen még akkor is, mikor csendőrok, vagy pandúrok kezei közé kerülve, maguk előtt hajtják. Ilyen esetben sem lehajtott, hanem felvágott fejvel, szivarozva, mellüket kidüllesztve lépnek önérzetesen, sőt büszkén a csendőrok előtt.

Mert a nép a betyárt legnagyobb bajában sem szereli megtörtnék, alázkodónak látni, hanem büszkének, aki bátran néz a bekövetkezendők elé.

Igen kedves jeleneteket látunk a kedvesével való együttlét ábrázolásánál. Ez, persze, leginkább csárdában van jelenetelve, arra mutat az asztal, az azon elhelyezett borosüveg. Az alakok szembenéznek egymással s néhol kezet fognak. Az asztalra virág is kerül s e fölött koccintanak egymással a szerelmesek. Néhol a nő virágot, vagy virágcsokrot is tart kezében, mintha azt kedvese nyújtaná. Persze, körülöttük minden virág és virág és pedig a nép által leginkább kedveltek: a szegfű, rózsa, tulipán, bazsa-

rózsa s rozmaring. Látni őket karonfogva is, jelezve, hogy ők egymásé.

Lovas betyárul csak Patkó Pislát tüntetik fel (pedig ő, mint már említettük, soha nem járt lovon), róla a szájhagyományban ma is élő verssel: Látlál-e már egy lovon hét Patkót?

Tökéletesebb, vagy mondjuk: megérthetőbb módon ábrázolják a betyárokat az egyes, csontból való tárgyakra húzogatott karcolásokban. Ezeket különösen *küllőkön, gyufatartókon, sótartókon* találjuk. A karcolásokon már több alakot szerepeltethetnek, mert az ábrázolások könnyebben oldhatók meg. Itt már betyárfogási jelenetek, táncolók s emberi alakok mellett, állatok is szerepelnek. A karcolás több tért enged, mint a faragás. A táncolásnál néhol két szál cigány is húzza a talp alá valót.

A nők ruhája a karcolásnál határozottabb vonalakkal van feltüntetve: a ráncok, díszek, még a szegés is szembe-tűnőbb. A nők öltözete mindenütt az akkori divat szerinti. A befont haj leereszkedik a rövid, alul fodrosán futó kabátra, mely alatt mintás, ráncos szoknya látható. A lábbon csizma, vagy cipő. A nők is mindenütt feszes magatartásúak, büszkék, mint kedveseik, a betyárok.

Mind a faragások, mind a karcolatok az arcot nagyon primitíven ábrázolják. A távlatok az alakoknál s egyéb díszítéseknél is ismeretlenek. A nyájaknál, hogy csak egy példát hozzak fel, a leghátul álló birka is olyan nagy, mint az első sorban legelésző. De éppen ez az ősi kezdetlegesség s aprólékosságig hűnek lenni kívánó naiv művészkedés adja meg az ábrázolás kedvességét, báját. A népnek ez elég magas színvonalú művészet, ami a tökéletességhez hiányzik, azt hozzáképzeli s kiegészíti még a fejében kóválygó szájhagyománnyal, a hozzá fűződő emlékekkel.

Amelyik betyárt az az alak ábrázol, arról a tárgy tulajdonosa esetleg már sokat hallott, hogy mily bátor, jószívű ember volt, ki a szegényeket nemcsak nem bántotta, de velük jót tett. Egyiknek-másiknak talán szülei, vagy nagyszülei is látták, ismerték, sőt talán beszéllek is vele; kény szerűségből valamelyiknek őse kocsin vitte társával valamelyik nagyobb erdőig, vagy bort vitt ki nekik parancsszavukra, az erdőbeli tanyájukra. Valamelyiknek meg talán az öreganyja táncolt is vele. Leány korában az aratóknak vitt ebédet s az erdőben bor mellett mulató betyárok magukhoz intették, furulyaszó mellett megtáncol-

tatták, azután pedig szépen útnak bocsátották. Némelyiknek az öregapja, mint gyermek, ácsorgtot a szőlőhegyen mulatozó betyárok körül, sőt 10—20 krajcárt is adtak neki jókedvükben.

Az előadottak után tehát látjuk, hogy a népiélek a betyárral való foglalkozásának mindenült kifejezést adott, ahol csak alkalom volt. Szájhagyományait realizálta, művészeteivel egyes tárgyakon, e tárgyra vitt betyárok pedig felújították a szájhagyományokat s ezek kölcsönössége, egybefonódása terjesztette, erősítette, tartotta meg a betyárok emlékeit a késő utódoknak s lelték a kimagaslóbbakat a maguk nemében hírnevessé, megörökítve annyira, hogy még a lexikonokban is megkapták meg nem érdemelt helyüket.

A népnek, különösen a pásztoroknál, a betyárok iránti érzése, rokonszenve több irányban nyilatkozott meg, de leginkább a róluk szóló *költészetben* nyilvánul meg. Az úri-osztály egy része rossznéven is vette, hogy a betyárokat megénekelte s ezzel mintegy dicsőítette őket. De ne feledjük, hogy a nép költészetét nem pazarolta mindegyikre; csak olyanokra, kiknél, ha megengedhetetlen cselekedeteket követtek is el, bizonyos jólelkűséget, emberiességei tapasztalt. A kegyetlen zsvány, haramia, a gyilkos előtte is rettegott. Csak a jobbakat fogadta be lelke. Ezeknél aztán minden életmozzanatot figyelemmel kísért.

A híresebbekről prózában, versben emlékezik meg. Csak egy érdekes mozzanatot kellett észrevennie, megtudnia a betyár életéből, vagy valamilyen friss eseményt hallott róla, költői ösztöne megverselésre készítette, már megszületett a nóta. Ezt rendesen valamelyik költői képességű legény üttötte össze. A magát elhagyatottnak érzett köznépnek elég volt a felsőbbek részéről egy barátságos mosoly, jó szó, hogy felmelegedjék, ragaszkodjék a hozzá közeledőhöz, hátha még jótévőjének tartotta, vagy legalább is képzelte az illetőt, mint egyes betyárokat, kik még a szegény ember ellen elkövetett igazságtalan tetteket, kapzsiságokat is, egyes esetekben, megtorolták: hogyne vette volna ajkára nevét, viselt, szebb dolgait.

Lelke úgyszólván szomszjúhozott a körében előfordult cselekmények hallására. Ennél vegyük figyelembe azt, hogy az akkor még alacsony szinten álló nép műveltségére (nagy része sem írni, sem olvasni nem tudott, más szellemi táplálékhoz, a templomi szónoklaton kívül, nem

jutott. Az olvasni tudókat kalendárium, csízió, álmoskönyv és néhány rémes eseteket tartalmazó ponyvairódműi termék táplálta.

Természetes tehát, hogy mélyen halottak rá azon mozgalmak s egyúttal nagyon izgalmas cselekmények, amik előttük, köztük, az ő életviszonyaikkba belevágóan évtizedeken át, szinte napról-napra előfordulnak. Hol megrémített, hol csodálatba ejtette a népet a betyárok vakmerősége, hősiessége, kegyetlensége s néha gyilkolása, esetleg az itt-ott mutatkozó gavalléroskodása; nem csoda, hogy kibuzogt belőlük azok megverselése, dalba foglalása.

Ezek a nyers cselekedetek újszerű tárgyakkal, különleges alakjaikkal új gondolatokat plántáltak a nép költészetébe. Verselési módjuk egyszerű, közvetlen. Egy része, ha nem is értékes, de mindenesetre érdekes, mert a nép szemlélődéből eredt.

A belyárvilág Somogyban is megteremtette a népnél *a betyárdalokat, a betyárköltészetet*. Alkalmi költészet volt.

Megszűnt a betyárélet, véget ért a betyárköltészet. E költészet jórésztében kevés az erő, lazaságában, túlkönnyedségében néha keveset fejez ki, de más része kedves, hasonlatokban gazdag, mely megszépítette a betyárok alakjait, tetteit s ezeknek súlyos következményeinél részvétet gerjeszt. Megaranyozta ruházatát, kiemelte szerelmét, kedvesét.

Túlzott állítás, hogy a betyárdalok után megrajzolhatni a betyárnak képét, tetteit; sőt ellenkezőleg: éppen e nóták vezetnek bizonyos esetekben félre, mert régi verseket a nótaszerzők megfejeltek, egész versszakokat összekeverlek; egyel-egyét szétszedve, megkurtítva, vagy kibővítve. Egy-egy híresebb betyárnévhez más ilyen híresség cselekményeit csatolta. Ugyanegy nótát három-négy híresebb betyárra is alkalmazta. Például a dunántúlit az alföldihez csapta s így egészen más térről, vidékről ragasztott nevéhez valami eseményt. A gyalog bandukoló dunántúli betyárokat lóra ültette s ugráltatott, paripáztatott velük az ország különböző részein, főleg az Alföldön, hol pedig pl. a dunántúli betyárok e minőségben sohasem jártak.

*

A magyar köznép — mint már érintettük — mindig nagyra tartotta az elszánt, harcias, bátor letteket s azok

elkövetőit szerette versbe foglalni. A betyárokról szóló nótákat a nép költötte, de belekerült egy-egy, nem a nép. által alkotott vers is, melyeket kifejezéseikből meg lehet ismerni. Maguktól, a betyároktól, sokkal kevesebb került ki, de abba, ha rabságban költötte, belevitte egész lelkét, minden érzését. A börtönből való megszabadulásról szólók szerepelnek.

A betyárnóták kezdődnek *Angyal Bandinál* az 1800-as évek elején s Dunántúlon folytatódnak *Sobri Jóskánál*, a múlt század 30-as éveiben.

Sobrira vonatkozólag:

*Sobri Jóska híressége,
Pandúroknak rémulése,
Rövid dupla fegyverével,
Hogyha előáll Récsével.*

*Nem fél Sobri pandúroktól,
Nem szakállas hadnagyoktól,
Se bírótól, se zsandártól,
Csak a falu rózsájától.*

*Vásárhelyi strázsamester
Kapitányja német ember;
Mind a kettő nagybeteg volt,
Sobri Jóska ha közel volt. »)*

Patkó Pista és Juhász Andris híres somogyi belyárvezérek bátorságát röviden így méltányolja:

*Patkó Pista (Juhász Andris) jaj, de bátor ember vagy,
Vitézséged, bátorságod jaj, de nagy.*

*Juhász Andris az én nevem,
Zala, Somogy nem bír velem.*

A nép leírja a betyárok egyes tetteit, de persze, színes bővítésekkel megtoldva.

Az osztopáni volt bírót Juhász Andris, mert megakadályozta a lopott disznók továbbhajtását, agyonlőtte. Agyonlövése akkor történt, mikor pünkösöd vasárnapján a volt bírót, templomból jövet, egy patak hídjára lépett. Ezt az esetet a vers a bíró szobájába helyezi s így adja elő:

¹⁾ Adalékok; Zala m. történetében 232—233. 1.

*Térdepelj le, kutya, ágyad elejbe,
Búcsúzzál el családotól örökre,
Tedd szívedre mind a két kezedet,
Áldozd fel Istennek az életedet.*

Bergán Jancsi s bandája két tagjának halálát úgy bosszulták meg, hogy az árulójuknak vélt Pap Jánost Bogdása faluban, fiával együtt, agyonlőtték. Ezt hivatalos iratok is megerősítik. A nép képzelete már hozzátette, hogy ez verőfényes nappal, az utcán, az illetők kezeiről a bőrt a betyárok lefejtve, a nép szemeláttára végezték.

A neves betyárokat a nép, persze, szerette imponáló megjelenésben bemutatni, lóra, szilaj paripára ültetni, akik pedig — legalább a somogyiak — sohasem ültek, jobban mondván nem jártak lovon. Kardot hordtak oldalukon, sarkantyút a csizmájukon, ami Somogyban egyiknek sem volt, különben a hivatalos iratok megemlékeztek volna róla.

*Híres betyár vagyok, Patkó az én nevem,
Tizenhét vármegye mért kerestet engem?*

*Högyeket, völgyeket hiába járkálják,
A betyár gyereket sehol sem találják.*

*Pedig ott is vagyok, hol nem is gondolják,
Szilaj parimat mindenütt csodálják. »)*

Séta Pista, híres betyár társát, Máté Jóskát, is lovasítottá a nép képzelete:

*Még az este azt hallottam,
Erre vitte fakó lova.*

*Patkónak dupla fegyver kilátszik ruhájából,
Leesett a kard baloldaláról.*

A nép képzelete a betyárt elröpíti messze, más megyékbe, mert hát a hős szerepéhez végtelen térnek kell lenni. Cseri Jóskát is elvitte a lova Bakonyba:

*Ott a lova megbotlott egy fenyőbe,
Ott fogták el Cseri Jóskát örökre.*

¹⁾ Vikár Béla: Somogy népköltészete 12. 1.

Juhász Andrásnét lovon röpíti el Olaszországba:

*Feleségem, vedd a lábod kengyelbe,
El köll menni Olaszország szélére.*

Kedvesét is lóra ülteti a betyár:

*Kedves kis Örzsikém, ülj fel a lovamra,
Terád úgy vigyázok, mint fennen magamra.*

Elkószáltatja a nép a betyárait az Alföldre, Bakonyba, Bácskába:

*Ha megsarkantyázom, Tiszát átugratom,
Zsandárok kezébe de soha nem jutok.*

A betyár nevéhez kötött *eseményeket* rendszeren versekben örökíti meg a nép, hogy hol, mi történt, kit fogtak el, kit lőttek meg, vagy ki lőtte agyon magát.

*Sobrira, ki Lápafőnél lőtte agyon magát:
De hogy magát nem menthette,
Pisztolyával agyonlőtte.*

Patkó Pistával kapcsolatosan:

*Hallottad-e, mi történt ma Vityába?
Patkó Pista mulatott a csárdába;
Mulatságnak az lett utóbb a vége,
Szegény pandúrl összelőtték egyszerre.*

Máté Jóskára:

*Verőczei kukorica de sárga,
Ott lőtték meg Máté Jóskát bokába.*

Kutyásira:

*Gyula ménes a ballangba,
Kutyási fel van akasztva.*

Ugyanilyen nóta szól egy számadóról, ki egész bizonyosan cimboráit a betyárokkal:

*A Széchenyi szép gulyája
Maradt a nagy árvaságba;
Gúla, ménes a ballangba,
Számadó fel van akasztva.*

Juhász Andrisról elmondja a vers, hogy miért adott ki rajta tisztartója s mi következménye lelt annak; az, hogy beállott betyárnak:

*Kiáltottam az utakat,
Kiraboltam az urakat,
Az urakat kiraboltam,
Korcsmában meg elmulattam.*

A betyár gavalléros gesztusát a sitkei (Tolna megye) rablás alkalmából állítja elénk a népdal. Ennek hőse Patkó Pisla volt:

*Patkó Pisla megfújta a trombitát, ,
Összehívta mind a kilenc pajtását,
összehívta mind a kilenc pajtását,
Ogy nézték meg a Nagy Sándor kastélyát.*

*A Nagy Sándor éppen akkor vacsoráit,
Letette a fényes ezüst kanalát,
Ezüst pohár, aranykanál ragyogott,
A Nagy Sándor az ablakán kiugrott.*

*Patkó Pisla ezen nem gondolkodott,
Szép asszonnyal egyel zongoráztatott,
Az asszonnyal egyet zongoráztatott,
Ajándékba két aranyat ott hagyott.¹⁾*

Megemlékeznek a népdalok a *betyárok kedveseiről, szerelmükről*. Ha valamelyiknek talán nem volt szerelmese. hát adlak neki, esetleg többet is.

Sobrinál:

*Csak azt írja levelében,
Porkolábné az ölében.*

*Répa Rozi feketében
Sétál a selymes mezőben,*

¹⁾ Jámbor Lajosáé közlése, Ságvár.

*Sétál a selymes mezőben;
Olyan kvély, mint a páva,
Pedig csak egy híres dáma.*

Répa Rozi — mint említettük — Sobri kedvese volt.

*Zsubrik Jóska a csárdába,
Bort iszik ő a korcsmába;
Teli kulacs a kezébe
Karolina az ölébe.*

*Libeg-lobog a kendője,
Az sem az ő pénze ára,
Zsubrik Jóska vette rája;
Gyócs gályája, gyócs az inge,
Jézus, Már ja, légy vele.²⁾*

Sobri személye iránti szeretetének ad kifejezést az alábbi vers:

*Este, este, este akar lenni,
Szegény Sobri Józsi szállva akar lenni.*

*Az ágyam deszkája majoránna fája,
Szegény Sobri Józsi fejét hajtja rája.*

*Bárcsak fenyő volna, hogy ne csikorogna,
Szegény Sobri Józsi könnyebben nyugodna.³⁾*

Egyik Patkóra vonatkozik ez a biztonságát féltő nóta, melyről nem merjük állítani, hogy somogyi eredetű-e s. valóban népi-e, mert egyes kifejezések kétséget támasztanak és a vers nehézkes.

*Híres betyár vagyok én, Patkó az én nevem.
Az egész vármegye kerestet engemet.
Kereshet, kereshet, híremet se hallja,
A kedves angyalom nevemet tagadja.*

*Terítsd le angyalom hófehér kebledet,
Hadd hajtsam reá bánatos fejemet.*

¹⁾ Sütő Sándor lápafői tanító közlése.

²⁾ Dr Vargha Károly tanár gyűjtéséből

³⁾ Adatok Zala m. történetéhez. 111. köt. 75. l.

*Vigyázzál angyalom, hadd aludjak egyet,
Csak akkor költseél fel, ha zsandárok jönnek.*

*Jönnek a zsandárok, babám sej, teérted,
Meghasad a szívem, hogyha elkísérnek.
Ne féljél kedvesem, töltve van a fegyvereim.
Amelyik belüljön, rögtön agyonlövöm.*

*Ezt a szegény Patkót hal zsandár kíséri,
A kedves babája az ablakon nézi.
Ne nézzed angyalom gyászos életemet, <
Mert én csak teérted szenvedem ezeket.*

*Ezt a szegény Patkót hat zsandár vallatja,
A kedves babája az ajtón hallgatja.
Vádold el angyalom titkos tetteidet,
Amit rád ítélnék, kiszenvetem érted.*

Bödö Böskére, a híres somogymegyei női betyárra vonatkozó nótát életrajzánál már közöltük.

Juhász Andrásra szóló versek:

*Erdő, erdő ne hullasd a leveled,
Juhász András tanyája van tebenned.
Patak tükre légy szolgálatjára,
Hadd mossák ki gylcs-gatyáját tisztára.*

*A nyiresi csárdaajtó nyitva áll,
Fölötte egy fehér galamb szálldogál,
Repülj galamb, vidd hírül a betyárnak,
Térjen erre, lábai rózsán járnak.*

*Csillagos ég ne felhozz éjszakára, _
Ragyogj inkább mindenütt az útjába,
add jöjjön, egy csókra hívja babája,
Megóvja tán s mehet tíz vármegye utána.*

¹⁾ Kovács Eszti gyűjtése.

²⁾ Ez a vers a Somogy c. lap 1868. évi szeptember 29. iki számában jelent meg, melyre Roboz István szerkesztő ezt jegyezte meg: „E dal úgy termett mint a mezei virág, észrevétlenül, vadon, de illatánál fogva bizonyára felhat még a palotákban is. E dal a jelen idő egy jelensége, mely híven jellemzi népünk egy részének magatartását, érzelmeit Juhász viselt dolgai iránt, melyekről hasábokat írlak a lapok. Csak a lelkesedés teremthet ily dalt és dalolásában sirva kell fakadni népünk romlott erkölcsén. Szép e dal, csak az a kár, hogy oly gazemberre költötték és dalolják, mint minő Juhász András.” Hogy a nép tömegét a jobblelkű betyárok iránt, amilyen Juhász Andris is volt, ily érzés uralta, annak nem egészen ő az oka. Gönczi,

Séta Pista népszerűségét tanúsítja az alábbi dal, mely Somogyban és Baranyában egyformán el volt terjedve:

*Séta Pista sétál a zöld erdőbe,
Azt se tudja, merre megy ki belőle,
Hársfalevél feje alja, vánkosa,
Gyöngyharmat a takarója, dunyhája.*

Vagy:

*Tizenkettő, tizenhárom, tizennégy,
Hát te szegény Séta Pista hová megy!¹
Elmegyek a boronyai határba,
Nem születtem én az akasztófára. ²)*

A legmagasabb idealizálása, dicsőítése egy betyárnak az a vers, mely itt Séta Pistáról szól:

*Séta Pistát nem édesanya szülte,
Barázdában kis pacsirta költötte,
Nem kell neki édesanyja párnája,
Betakarja a kis pacsirta tolla.)*

Aránylag kevés megemlékezés szól a betyár édesanyjáról. Az anya, főleg ha nagyobb bajba kerül, vagy közvetlen a kivégzés előtt jut eszébe az elítéltnak s ha módjában volt, az akasztófa alatt adta elő rövid mondani-valóját, néha szemére vetette anyjának, hogy gyermekkorában nem volt hozzá elég szigorú s ennek következtében jutott szomorú sorsára.

Az alábbi verseket Kiss Géza gyűjtötte Baranyában, de azokat bátran somogyiaknak is vehetjük, mert hiszen Baranyába Somogy eresztette ki betyárjait.

*Ha kimögyök, ha kimögyök a temető dombjára,
Ráborulok, ráborulok édes anyám sírjára,
Kelj föl, kelj föl, édes anyám a te néma sírodból,
Csavargó lett, csavargó lett egyetlen egy fiadból.*

Aki nem hallgatott édes anyjára:

*Édes anyám sok szép szava,
Kire nem hajtottam soha,*

¹) Kiss Géza: Ormányság 75. 1.

²) Kiss Géza: Ormányság 75. 1.

*Hajtottam én a máséra,
Kiere nem költött vóna.¹⁾*

Versben is elbúcsúztatták az elítéltet a bitófa alatt:

*Akik itten körülöttem álltok,
Mind én rólam tanuljatok.
Senkitől sem raboljatok,
Higyjétek el, hogy így jártok.*

E búcsúzó vers, bizonyos változatban, másutt is megvan.

A betyárköltészet legmaradandóbb termékeinek a balladák tekinthetők. Ezek, ha egyszer megszületnek — azt mondhatnék —, a jobbakat értve alatta, ki sem tudnak pusztulni. Arra vallanak azok a régi balladák, melyeknek némelyike a törökvilágba nyúlik vissza s a nép öregeinél ma is közszájon forog. A legtöbbször most sem tudni, hogy hol, mely vidéken születtek, csak azt tudjuk, hogy az egész országban a nép száján forog. Egyik helyről a másikra szivárgott. Arany János szép hasonlata szerint ágról-ágra szállt.

Somogyban elég szép számú ily balladát találunk, amelyekből azonban kevés a somogyi eredetű. Az országosan ismert balladák közül megvannak: Fehér László, Három árva, A rab, Kozma Pista, Szabó Vilma, slb., természetesen kisebb-nagyobb árnyalatokkal.

Szinte nehéz megállapítani, még ha somogyi helyek s nevek szerepelnek is bennük, hogy valóban somogyi eredetűek-e. Tehát én sem merek somogyi eredetére vonatkozólag határozottan egyik mellett sem állást foglalni, csak konstátálom, hogy megvannak.

A Fehér László-féle ballada annyira közzismert, hogy abból itt még szemelvényeket sem közlök, hanem kezdem a Rabbal, mely Somogyban három változatban is megvan. Gondolatokban egyik szebb, mint a másik.

*Röpülj madár, röpj
Házamon kör őszet ül,
Vidd el a levelet
Rózsámhoz egyedül.*

*Ha bemégy hozzája,
Tödd az asztalára,*

¹⁾ Kiss Géza: Ortnáuiság 409. 1.

*Ha kérdi: hogy vagyok,
Azt mond, hogy rab vagyok .*

*Térdig vasban vagyok,
Környékig bilincsben,
Kiapad a szűrőm
A nagy sötéttségbe.*

Egy másik változatából:

*Lám, mögmondtam rózsám, ne szeress előre,
Mert Somogy vármegye hajtogat engömett;*

*Az se hajt egyébér, hat szilaj csikóér,
Ahhoz tartozandó kocsi és szerszámér.*

*Megkötötték nekem a megjogó hálót,
Mefognak, kínoznak, mint egy útonállót.*

*Ráverik a vasat fehér lábaimra,
Zsineget húzkodnak gyenge karjaimra.*

*A hajnali nádszál mind egymásra borul,
Azon egy kis madár szomorú verset fúj.*

*Hervadoz a rózsza a hegyek tetején,
Én is úgy hervadok a tömlőc fenekén.*

*A tömlőc feneke az én vetett ágyam,
Annak a teteje takarózó dunyhám.*

A somogyi Hunyady-gulyás utolsó nótája is megvan részben az Alföldén is.

*Az Isten áldja meg a kis kutyám lábát,
Sokszor mögterelte Hunyady gúláját.*

*Gyűnnek a csendőrök, úgy hallottam, értem,
Kevés bajjaimért, hogy rabságra visznek.*

*Elkísérnek engem az urak elejbe,
Régi cimboráim ott vallnak szömömbe.*

*Lekísérnek akkor a sötét börtönbe,
Istenem, nem tudom, mi történik velem.*

*Anyám, édös anyám, mondja az uraknak,
Mongyák mög az urak, velem mit akarnak.*

*Fijam, édös fijam, az urak azt végzik:
Huszonnégy órára fejedet elveszik.*

*Anyám, édös anyám, kár vóna azt tönnyi,
Hóhér keze által fejemet elvönnyi.*

*Sárga rézsarkantyúm szélnek rözzögetni,
Lobogós gatyámat szélnek lobogtatni.*

Juhász Andris nevével van összefüggésbe hozva az alábbi ballada, mely eredetileg gész bizonyosan más néven szerepelt.

*Jaj, de széles, jaj, de hosszú ez az út,
Amelyiken Juhász Andris elindult.*

*Adjon Isten, szép csárdásné, jó estét!
Adjon Isten az uraknak szerencsét!*

*Ne kívánjon szép csárdásné szerencsét,
Mert még máma szívéig ér a nagy kés.*

*Kézi lányom, ergye le a pincébe,
Hozzál jó bort a legszebbik itcébe.*

*Nem kell nekem, szép csárdásné, a bora,
Csak kell nekem piros vére kiontva.*

*Szép csárdásné ki-kisétál a kertbe,
Felsóhajtott a csillagos egekbe.*

*Én Istenem, vedd hozzád a telkemet,
Mert még máma föld issza a véremet.*

Igen meghatók az alábbi balladaszerű dalok, melyek arról tanúskodnak, hogy a börtönök mennyire megviselték a természet ölen élő, teljes szabadságot élvező betyárt. Nagyon sorvasztotta testileg, lelkileg s szinte kibírhatatlannak érezhette:

*Nincs én nékem varrott dunyhám,
Heverek a szűröm szárnyán;*

*Tömlöc testemet hervasztja,
Nagy bú a fejemet nyomja.*

*Eslve gyün a tömlöclartó,
Zireg-zörög a uasajtó.
Vizítálja a vasamat,
De nem szánja meg sorsomat.*

*Ne csodálja senki, hogy én hervadt vagyok,
Kilenc esztendeje, mióta rab vagyok.
Kilenc fontos vasat ronggyá is szakgattam;
Repülj madár, repülj, hegyeken keresztül,
Szólj be galambomnak, maga van egyedül.*

*Ha kérdi, hol vagyok, mondd azt, hogy itt vagyok,
A sötét tömlöcben térdig vasban vagyok.
Láttam az urakat, huszonnégyen voltak,
Elejbém terjesztik a fekete könyvet,
Elejbém számlálnak szomorú húszével.*

A kiszabadult rab öröme:

*Mikor jöttem hazafelé,
Megnyílt az ég házunk felé;
Ragyogtak rám a csillagok,
Mert tudták, hogy szabad vagyok. ')*

Egyes betyárookra vonatkozó nótákat, verseket részben az illetők életrajzánál közöltük, tehát szép számmal vannak, mindazonáltal egész bizonyosra veszem, hogy a belyárdaloknak legalább fele eltűnt, mert azok, akik azokat, mint hagyományokat tartogatták, elhallak s utódaiknak már nem volt annyi érdeklődésük, hogy érdemesnek tartották volna megőrizni.

Egyes híresebb betyárok népszerűségének hatása alól, mint már érintettük, az úri osztály sem volt ment; bizonyos rokonszenv őket is megérintette. A betyárokról szóló versek némelyikét fausi úri emberek írhatták; egyes kifejezések arra vallanak.

¹⁾ Rudnay J; Kujtorgó betyárok. A vers különben többféle árnyalatban Baranyában is megvan. Berze Nagy János Magyar néphagyományok c. munkájában is megtalálni.

A betyárnóták egy részét az úri emberek is ismerték, söl mulatozásaik alkalmával nem egyszer dalolták. A ponyva-irodalom pedig valósággal tobzódott a betyárhistóriák leírásában, hőseik dicsőítésében még a komoly irodalom is foglalkozott a betyárokkal; mint már említettem, regényeket, színdarabokat írtak róla, nemcsak nálunk, hanem külföldön is.

Összefoglaló megállapítás a betyárokról.

Végigmentünk a somogyi betyárok számos, közel száz évre visszanyúló, változatos, itt-ott bizarrságokban bővelkedő emlékein; az ezekben foglalt esetek, cselekedetek sorozatából, nagy általánosságban leszűrhetjük a betyárok lelkületét, egyéniségük mivoltát, noha egy részénél nagyon hiányos adatok álltak rendelkezésünkre, igen soknál semilyenek se, hanem csak puszta nevek, tetteik megnevezése, azok leírása nélkül. Lelki elemzésükhöz bizony tökéletesebb megismerésük kellett volna; de azért nagy egészében megrajzolhatjuk, hogy általában milyen emberek is voltak a somogyi betyárok.

Eddig e népség híres vezéireről s társaikról, — mint a magyar betyárság összes alakjairól — csak romantikus hőstetteket írtak, melyek, mint odavetett, hiányos jellemzések, gyakran messze elmaradtak az igazságtól.

A somogyi betyárokból megvolt a magyar ember főbb jellegzetes tulajdonsága és pedig némelyik erősen kidomborodva, mint: a bátorság, sőt vakmerőség és a foglalkozásukkal járó elszántság. Bátortalan ember nem is mert volna ily életet folytatni, de nem is tűrték volna meg maguk között. Általában erős természetű, kemény, elhatározásaikban hajthatatlan, terveik kivitelében merészek voltak, hozzá, nagy része embertelenü kegyeten.

Nem tagadhatunk meg egy részénél bizonyos igazságosságot s becsületérzést sem. Az úgynevezett *betyárbecsület* számosnál megvolt. *Önérzetüket* szinte túltengőnek mondhatjuk.

Vendégszeretetük szintén megnyilvánult a maga módja szerint; a teljesen ismeretlen, hozzájuk vetődött egyénnel szemben is, mint már leírásunk során láttuk. Ha valahol étkeztek, akár az erdőben is, a tűz mellett, az odakerült egyéneket ételükből megkínálták, maguk közé vették s előzékenyen bántak velük. És ebben a már lefegyverzett pandúrok s csendőrök, tehát az ő légnagyobb ellenségeik, sem voltak kivételek.

Megtörtént. Egy kaposvári úr, *Bereczk Antal*, a múlt század első felében Szigetvár felől hazafelé tartott kocsin Kaposvárra. Ez a vidék akkor még csupa erdő volt. Egy helyen a betyárok megállították kocsiját s leszállítva őt, behívták az erdőbe, tanyázó helyükre, hol társaik süttöttek, főztek. Ott Bereczk Antalt megvendégelték, mely után útra engedvén őt, búcsúzóul azt mondták neki: «Emlékezzék meg az úr rólunk, hogy megvendégeltük.»¹⁾

Némelyek bensejében otl lappangott a *jószívűség* s gyengédség, ami egyes esetekben, ha csak enni térlek be valamelyik családhoz, tehát szívességüket élvezték, elég szép alakban nyilvánult meg. A kisgyermeket kézről-kézre adták, össze-vissza csókolták s játszadoztak vele. A velük szívességet tevők iránt messzemenő figyelmet, jóakaratot tanúsítottak.

Itt-ott meglátjuk bennük a *vallásosság*, illetőleg vallásparancsolatok egyes részei magtartásának szokásait is.

A betváreltetbe nem természetes ösztönükből, hanem véletlenségből belesodródott jobbérzésű egyének lelkiületét betyár mivoltuk sem változtatta meg, mert hiszen ők, tudatára ébredve veszélyes útra való tévedésüknek, igyekeztek ezen élettől megválni s a tisztességes, munkás emberek közé visszatérni.

A betyárok itt felsorolt, értékelhető tulajdonságaiba aztán belekeveredett s ráült az életmódjuk parancsolta tetteik, embertársaikkal szemben tanúsított eljárásuk kíméletlensége, mely lerontotta, elnémította a bennük rejtőzködő s néha-néha megcsillanó nemesebb érzésüket, különösen pedig jószívűségüket s igazságérzetüket.

Legbántóbb tulajdonságuknak tekinthetjük a *bosszúállást*, mely élesen nyilvánult meg a velük szemben elkövetett legkisebb sérelemnél is. A megtorlás kegyetlen volt: előzetes megkínzás mellett rendszeren agyonverés, vagy agyonlövés.

A *bátorságot*, *eggenességet* rablásaiknál durván, számos esetben kegyetlenül mutatták ki.

Az *igazságtalanságot* gyakran megtorolták, de csak a velük jóviszonyban álló egyénekekkel (pásztorokkal, cselédekkel) történteknél. Például a cselédjeivel, pásztoraival rosszul, méltánytalanul bánó birtokost, gazdatisztei, lelkeszt kirabolták, megverték. Tehát a büntetés voltaképpen

¹⁾ Bereczk Sándor ny. kaposvári műszaki főtanácsos közlése, kinek nagyatyjával történt ez az eset.

brutális anyagi haszon húzásával párosult, mert hiszen az elvitt tárgyakat, pénzt maguknak tartották meg. Az tény, hogy szavuk betartására sokat adtak; ígéreteiket, fenyegetéseiket. hacsak tehették, beváltották.

Gavallérságuk nem áldozatuk kímélésében, méltányos elbánásban, kegyelmezésben nyilvánult meg, hanem, némely alkalmakkor, pénzsórárásban, ötletszerű ajándékok odadobásában, főleg akkor, mikor jókedvre derültek.

Általában *durva magatartásúak* voltak. Rablásaikkor, egyes házakba való betörésük alkalmával keményen, visszaszalasztóan léptek fel, bármily előzékenyen, kérő, sőt esdeklő módon viselkedtek is a megrémült család tagjai. Előttük mindegy volt, akármilyen nemes, jótékony, úri, vagy egyszerű család volt is. Nem Lettek különbséget nő, férfi, gyermek, családtag; vagy alkalmazóit között. Úri, sőt nagyúri embereket, lelkészeket éppúgy összekötözték, megkínózlák, mint az egyszerű, jobbmódú polgárokat, vagy őrző pásztorokat, ha az illetők a számításuk szerinti mértékig pénzüket, ékszereiket s egyéb értékeiket vonakodtak átadni, vagy ki nem szolgáltatták. Néhol a kínzásait agyonveréssel, vagy lelövéléssel fejezték be.

Ez az eljárásuk örök szégyene marad a somogyi betyároknak, melyet nekik megbocsátani nem lehet. Egyes, ritka esetek, midőn a kiraboltakkal szemben elnézést, bizonyos fokú emberiséget, megértést tanúsítottak, kegyetlen tetteik elítélését nem enyhíthetik.

Akire rablásaiknál rávetették magukat, azt tökéletesen igyekeztek minden értékétől megfosztani. Arra nem tekintettek, hogy valamit (pl. pénzt, ruhát, evőeszközöket) legalább annyit hagyjanak, hogy az áldozatot a teljes zavartól mgmentsék. Nem! Kapzsisággal telített lelkükben ilyen belátás nem honolt, még csak meg sem villant.

Semmi sem mentheti azon cselekedeteiket, hogy egyeseket, és pedig némely alkalmakkor egészen szegény emberekéi keservesen, nagy önmegtagadással, hosszú éveken át összekuporgatott pénzüktől utolsó karjucárig megrabolták; az úton velük véletlenül találkozott, vagy meglepett szegény árusoktól és vásárolóktól minden pénzüket elvették; a szabadban őrző pásztorokról új ruhájukat (szúrt, bundái, bocskort) lehúzták s ha vonakodtak erőszakosságaiknak eleget lenni s különösen ha ellentállni merészkedtek, gúzsba kötötték, megverték, megkínózták őket, a menekülni próbálókat pedig agyonlőtték.

Hogy a *szegényekkel* emberséges, nemes érzés állal sugalva tettek volna jót, az általánosságban nem felel meg a valóságnak. Egyes, kivételes esetek fordultak elő, melyek nagyítva, kiszínezve elterjedtek a nép között, de hogy rendszeresen segítettek volna valakit azért mert szegény volt, esetet nem találtam. Ma is. állítják többen s erről olvastunk is, hogy a gazdagokat a betyárok kirabolták s a rablott holmikat a szegényeknek adták, sőt csak azért vetették el a gazdagok javait, hogy azokkal a nincsteleneken segítsenek. *Ez teljesen valótlan*ság.

Juhász András híres betyár is azt hangoztatta, hogy a betyár azért született, hogy az emberek között igazságot tegyen: elvegye attól, akinek sok van s odaadja annak, akinek nincs; és mikor az Isten az embert megteremtette, ugyanakkor megteremtette annak a részét is.¹⁾

Csakhogy a betyárok ezt az «igazságot» gyakorlatilag nem követték ám! Maga Juhász András sem! Tehát mind-ezen betyárjátékonyságok a képzelet szüleményei. Hogy is lehetett a nincstelenek aljából, a főleg pásztorokból öszszeverődött betyárokról ilyet feltételezni! A foglalkozásából eredő elkülönített pásztorban a társas, közös érzés nem fejlődött ki; nem termelődhetett nála az a nemes érzés, melynek ösztönző erejével másokért önzetlenül jót gyakoroljon, bünt kövessen el azért, hogy szegény embertársain könyörülhessen.

'Vallásosságukat, jószívűségüket meggyengítette, sőt elnyomta a pénzvágy. A pénz kicsikarásában nem ismertek irgalmat; vallásosságuk meg inkább időnként a vallás parancsolta egyes külsőségekre zsugorodott össze; például abban, hogy vásár- s ünnepnapokon általában nem raboltak, böjti napokon a zsíros ételektől tartózkodtak, néhol esetleg templomba mentek. Vallásosságuk külső nyilvánulását egyszerűen a családi körökben gyakorolt gépies szokásoknak kell tekinteni, minden belső érzés nélkül.

A betyárok, különösen vezéreik alakját az írók elbeszéléseikben, színdarabokban általában előnyösen s le nem tagadható bátorságuk révén hősöknek tüntették fel, elhallgatva alantas tetteiket, bűneiket; nyers alakjaikat tetszetős lelki vonásokkal is felruházva állították a közönség elé, mely az olvasottak alapján ma is azt a hamis képet tartja emlékezetében. A szájhagyomány egy részének felhígított

¹⁾ Rudnay: Új-Magyarország, 1839. év 7. sz.

s erősen kisallangozott adatai szintén ezt a valótlan képet szolgálja.

Ha a betyárokat elkövetett leltek után ítéljük meg. íróink leírásában kiérezhető megállapításokat s szájhagyományokat, természetesen, nem fogadhatjuk el, sőt azokon meg kell ütköznünk, mert nem találjuk reális tényeken alapulóknak.

A betyárok nagy számában különböző természetű s jellemű egyének voltak, akiket főleg cselkményeik módszere s eljárásuk emberies szempontból való mértéke alapján osztályozva, juthatunk csak igazságos megítélésre. Ezen osztályozásnál elsősorban vezérek lelkületét kell tekintetbe vennünk, mert hisz ők nyomták rá egyéniségük bélyegét bandájuk tagjaira.

Egyik csoportba azok tartoznak, akik a kirakottakkal kíméletesen bántak el, az áldozatok megköltözésétől, kínzástól, de különösen a gyilkolástól tartózkodtak, mert a vezér alaptermészete szelídebb volt s kilengést sem magának, sem legényeinek nem engedett meg. Saját kezével emberéletet, ha csak a hatóság embereivel való megütközés, fegyveres szembeszállás nem kívánta, nem oltott ki. Ha rablásainál, bosszúállásnál mégis előfordult ilyen esete, azt megbánta. A rablás bevégezlével egyes alkalmakkor gavallérságot is tanúsított; egy-egy elvinni szándékolt tárgyat, az áldozat kérésére, visszaadott s néha barátságosan kezét fogva búcsúzott el.

Az ilyen vezér bandájának tagjai a betyárbecsületre is sokat adtak s egyes, néha teljesen ismeretlen egyénnel alkalomadtán szánalomból, vágj jókedvre hangoltságukban pénzzel meg is ajándékoztak. Ilyenek voltak: *Sobri Jóska, Soromfai József, Juhász András, Bergán János, Seta. Pista, Oroszlán Pali*, akik ennek következtében népszerűsége is vergődtek, amit a róluk szóló számos népdal s egyéb hagyomány tanúsít.

A másik csoportba vehetjük azokat, akik áldozataikkal keményen bántak ugyan, megköltözték őket, de ha a kívánt s megadott pénzüsszeget s egyéb értékes arany- s ezüstneműeket, ékszereket, stb. kiszolgáltatták, békében hagyták őket. Csak a kívánságaikat egyenesen megtagadó, vagy az elől valami módon kitérni kísérletező egyéneket fenyegették meg testileg, ha pedig erősebb ellenállást tanúsítottak, megkínózták őket, néha meg is ölték. A menekülni próbálkozókat rendesen agyonlőtték. Az ellenük vé-

tőket, különösen a feljelentőket, kérlelhetetlenül, néha az illető családjának szemeláttára ölték meg. De a megismert, velük időközönként kényszerű jóakaratot, elnézést s szívességet tanúsítottakkal szemben kíméletesen viselkedtek, az úri családoknál is.

E csoportba sorolhatjuk *Angyal Bandit* (Horváth Andris), *Patkó Jancsit*, *Patkó Pistát*, *Hajnal Jancsit*, *Kara Miskát s Oroszlán Pali bandáját* (maga Oroszlán Pali gavalléros természetű, jobb érzésű betyár volt). Ezek közül Patkókról szól néhány dal.

A harmadik típus az indokolatlanul kegyetlenkedők csoportja volt, amelyik bármilyen engedékeny s a helyzet veszélyességét felismerő és szabadrablást engedő egyént is *a betörésnél rögtön megtámadta, megkötözve ütlegelte, kínoztta*. Ha csak némi vonakodást is tapasztalt, hajmeresztő dolgokat követett el vele.

Ha főleg pénzbeli túlzott követelésüknek az áldozat nem akart, vagy nem tudott eleget tenni, válogatott kínzásokat alkalmaztak rá s végül megölték, vagy összeverték, hogy belehalt. Nem egyszer a kiskorú családtagokat s alkalmazottakat sem kímélték. Ezek közé illeszkedtek be alkalmilag a szolgálatban álló pásztorok, különösen a kanászok, kiknek egyedüli fegyverük baltájuk volt s azzal kegyetlen mészárlásokat követtek el.

Ezen nagy embertelenségeket, öldökléseket elkövető csoportba tartoztak a többek között: *Gelencsér József* és öccse, *György, a bálványost rablók* (1907-ben), *Illés, Lippai* (Német) és *Kutyási vezetése* s egyéb álnév alatt raboló kegyetlen bandák.

A nép, mint e könyv egyes fejezeténél közölt dalok tanúsítják, csak a jobbérzésű betyárok alakjait, tetteit foglalta nótába és az ilyeneknek csak a fülébe jutott jótetteit tartotta számon; rossz, kegyetlen tetteiket nem vette tudomásul, vagy messzemenően eg enyhítette.

Hogy a nép az előtte népszerűbb betyárokat s vezetőiket legendás hősöknek tekintette, mert a fizikai erőt, a bátorságot, merész tetteket mindig nagyra tartotta, azt az ő romantika után vágyódó lelkisége mellett megértjük; de hogy íróinknak mi szüksége volt s van ma is ezeket a — jórésztben rendes emberi nevelés nélkül, némelyik hányódva, szinte vadon felnőtt s már örökölt tulajdonaiknál fogva is nyers, vad, eltévelyedett, lelkileg züllött egyéneket leírásuk, regényeik kimagasló alakjaivá avatni és őket

oly nemes tulajdonságokkal fel is ruházni, amilyeneket már alantas, — ártatlan embereket szenvedtető — foglalkozásuk is kizár, azt csak e tekintetben való tájékoztatlan-ságunknak s jórészt ferdített s felduzzasztott szájhagyományokból merített, hiányos ismereteiknek, s annak tulajdoníthatjuk, hogy írásaikban keresik *a* különlegest, az izgatót, amelyeket túlzásaikkal kiszínezhetnek anélkül, hogy a mohó, regényfaló olvasó annak erkölcsi ürességét, valótlanságát s egyes esetekben lehetetlenségét megérezné.

Aláírjuk egyes íróinknak azt az állítását, hogy a szabadságharc utáni állapotok kedveztek *a betyárok kifejlődésének*, azt azonban nem ismerjük el, hogy ezt az azon időbeli hangulat idézte volna elő; és azt sem, hogy az 1848—49-iki szabadságharc után a betyárélet lélektani oka lényegesen különbözött volna a forradalom előtti »szegénylegénykedés« indokaitól, mert a szabadságharc után a betyár a hazafiság köntösébe burkolózhatott, kit talán a haza szolgálataért is üldöztek, vagy azért is, hogy hazája ellen fegyvert fogni nem akart, katonai szolgálat teljesítése alól kibújt.

Hát az akkori Bach- és Schmerling-féle abszolutisztikus, magyarellenes politikát a magyar nemzet gyűlölte, de ehhez a *közhangulathoz a betyárság kifejlődésének, érzésének semmi köze sem volt*. A betyárok a szabadságharc után tényleg — amire adataink vannak — elszaporodtak, de azért, mert nagy politikai változás, gazdasági s társadalmi zűrzavar állott be; katonáskodni pedig nem akarván, hiszen máskor sem szeretett, egy része, mint szökevény sodródott a betyáréletbe.

A betyár a közhangulatot s a kormányformát nem ismerte; a politikai viszonyok, a nemzet elnyomatásának érzése az ő lelkét nem érintette. Hisz a nemzetnek, mint nagyobb faji, kulturális egésznek fogalmát a betyár egyáltalán meg sem értette, de nem is törődött ő ilyfélével s így *hazafiságról nála szó sem lehetett*. Még a robotvilágból csak 1848-ban felszabadult földművesnép sem fejlődött oda, különösen a múlt században, midőn a betyárélet a legjobban virult, hogy nemzetéhez, fájához megfelelő fokú érzése lett volna. A nép és a nemzet lelkülete (között a legújabb időkig is elég nagy volt a különbség, de a falu egyszerű népe legalább a faluját tekintette hazájának s így volt mihez ragaszkodnia, a legtöbbszörmire pásztorból lett betyár jó részének azonban faluja sem volt; majorban,

elhagyatott pusztán, vagy különálló erdőbeli tanyán született, ott nevelkedett, sőt némelyik még születési helyét sem tudta. Hol és hogy szívta volna magába e társadalmi életei nem élt népség a hazafias érzést?

De nem is hangoztatta a betyár sem hazafiságát, sem magyarságát soha, annál kevésbbé igazolták azt tettei. A földművesnép gyermeke, mint katona, midőn bátorságról van szó, büszkén mondja nótájában, hogy ő magyar gyerek, a huszár, hogy magyar huszár, a betyár-költészetben azonban nyoma sincs annak, hogy *magyar* betyárnak mondaná magát, vagy kérkednék hösködő, vakmerő cselekedeteinél *magyar* mivoltával.

Büszke a betyár csak bátorságára s elkövetett merész tetteire volt.

A betyár csak vagyonos, pénzes és szegény embert ismert, azzal nem törődött, hogy a pénzes ember milyen nemzetiségű, milyen állású, érzésű: hazafias szellemű-e, hazájáért szenvedett-e, híres ember volt-e, vagy Bach-huszár. (így nevezték az abszolutizmus alatt hivatalt vállalt magyar embereket.)

Mint Hajnal Jancsi bandájának pusztaszenllászlói rablásánál láttuk: Deák Ferencről, mint híres emberről halottak a betyárok, mégis ráfogták a puskát s agyonlövés-sel fenyegették, ha meg mer mozdulni; és rablás alatt tanúsított higgadt, engesztelő magatartásáért Hajnal Deák vállát meg is veregette, szemében derék embernek mondta s búcsúzásnál kezet fogott vele s mégis kirabolta.

A betyár lélektana tehát nem változott, nem szakította azt ketté az 1848—49. évi szabadságharc.

Ha a szabadságharci időkből átnyúlóit is valamely vékony szállal a portyázó rablásokkal összekötött törvény- és társadalomkízüli szabad élet a 19. század idejére, az az életforma nem a szabadságharc utórezgéseiből s nem az idegen hatalom üldözéséből származott. A politikai s egyéb elnyomatást a hazafias érzésű intelligens osztály fogta fel, érezte s szenvedte át; ez a betyárnépségre hatást egyáltalán nem gyakorolt.

Ezek után nem vehetjük komolyan azoknak az íróknak állításait, kik szerint a betyárok elnyomatásuk idejében *sorsközösséget* éreztek volna a nemzettel s *lelküket megfogta volna elesettségünk tragédiája*; sőt, mintegy nagy elszólás tette: »Jól esik a magyarnak, hogy betyárral dicsekedhetik.» Ilyet igazán csak az mondhatott, a ki a be-

tyárok egyéniségét s a népet nem tanulmányozta, tehát nem ismerte.

Túlhajtott állítás az is, hogy a csárdák, akár az Alföldön, akár a Dunántúlon a népélet nevezetes lovagvárai voltak, miket a nép képzelete lovagokkal, várurakkal, úrnőkkel népesített be. (!) A csárdák sokat szerepeltek a betyárvilágban, mint tivornyázási s mulatozást helyek, azért, mint láttuk, Somogyban a 18. és 19. századokban azok túlnyomó részének bezárását is elrendelte a megye, de hogy a népképzelet ezekbe az ütött-kopott, düledező, jórészt viskószerű házakba regehősöket, lovagokat ültetett volna be, arra Somogyban, s úgy hiszem, másutt sem, még töredékadatokat sem találunk.

Nálunk a betyárok életének leírása nagyon hiányos. Alig van egypárról (Rózsa Sándor, Sobri Jóska) valami jellemző ismertetés; a többi híres, vagy kevésbé neves betyárokról csak egyes, elszórt adatokat tudunk, azok is szóhadományok köréből erednek, melyek egy része — tapasztalatból tudom — nem eléggé megbízható.

A forrásanyagokat e téren rendszeresen nem kutatjuk, azért a betyárokról szóló eddigi általános megállapítások jó részét szobatudósi feltevéseknek kell tekintenünk, mert hiteles adatokkal nem tudják azt támogatni.

Addig az egész magyar betyárvilágról nem adhatunk általánosan tiszta képet, míg minden nagyobb vidéken ki nem kutatjuk kifejlődésének hátterét, különösen gazdasági s szociális szempontokból; amíg nem ismerjük: melyik társadalmi rétegből, milyen foglalkozású egyénekből kerültek ki, milyen volt szervezetük s végül míg elkövetett cselekményeiket kronologikus sorrendben össze nem állítjuk. Külön kellene erre nézve az *alföldi*, külön a *dunántúli* s az *erdélyrészi*, esetleg még néhány más vidéki betyárok után kutatni s az összegyűjtött adatok alapján csoportonként feldolgozni. Csak ezek feldolgozása után lehet komolyan, elfogadhatólag országosan a betyárok mi voltát megállapítani.

Míg ez meg nem történik — pedig erre már kortörténeti adalék szempontjából is szükség volna —, addig tovább röpdösnek és pedig népiesen szólva »ágazatról-ágazatra a belyárlegendák s romantikák, melyek jórészt már belegyökereztek a köztudatba s elhomályosítják a betyárok igazi arculatát. Azért történhetik meg, hogy a velük foglalkozó, vagy róluk megemlékező írók elbeszélé-

seikben s színdarabjaikban meg nem érdemelt mezbe öltöztetik őket s egyiket-másikat majdnem felmagasztalva, úgy állítják a közönség elé, mintha a magyar nemzetnek mintegy különleges büszkeségei közé volnának sorozhatók.

Am szerepeltessék íróink a közönségnek szánt s előtűk szokatlan világot feltáró betyáréletem műveikben s éljenek költői s írói szabadságukkal: kiszínezhetik alakjaikat, vihetnek egyéniségükbe bizonyos mértékű ethikai elemet, de szerepeltetésük gyökerét eresszék be a valóságot képviselő fényekbe s akkor el fogják kerülni a magasztalás elképesztő túlzásait.

Utószó.

Munkám nyomtatása közben, az előszó megírása után többen tettek adatok közlése s egyéb tekintetben oly szolgálásokat, melyek e könyv tökéletesebb összeállítása szempontjából érdekesek s fontosak voltak; azért kötelességemül ismerem, hogy ezen utószóban emlékezzem meg róluk.

Vitéz gróf *Fesletich Kristóf*, aki minden kulturális és tudományos megmozdulás iránt oly melegen érdeklődik, a birtokában levő Patkó János betyárt ábrázoló eredeti festményt önként ajánlotta fel a munka részére való lefényképezésre. *Özv. Tomka Györgyné* úrnő (Alsólendva), az Alsólendvára rándult betyárok, Mészáros Pali és társai tet-teiről nyújtott megbízható, részletes adatokat. *Dr Fettich Nándor*, a Magyar Nemzeti Múzeum őre (Budapest) Juhász Andrást ábrázoló faragványokat volt szíves rendelkezésem-re bocsájtani. *Noszlopy Aba Tihamérnak*, ennek a lelkes somogyi »ösgyökér«-nek értékes betyártörténeteiből vettem át többet. *Petőcz Elemér* takarékpénztári vezérigazgató értékes adatokat közölt. *Tamás József* népművelési titkár a megyebeli, igénybevenni kívánt lelkészekről s tanítókról nyújtott alapos tájékoztatást. *Siklósi Ede* kaposvári magánzó pedig Juhász András betyárról mondott el érdekes adatokat, olyanról is, amelyet, mint 8 éves gyermek, végigszemlélt. Meg kell még emlékeznem az Új-Somogy Nyomda- és Lapkiadó R.-T. vállalatáról, mely a mai, papírhíánnyal küzdő rendkívüli viszonyok között áldozatkészségszámba menő előzékenységgel egy ily nagyobb terjedelmű könyv kinyomatására vállalkozott; végül pedig a vállalat kiváló intelligenciájú nyomdaszemélyzetéről, kik munkámat nemes ügybuzgósággal, azt mondhatnám, különös szeretettel állították össze.

E szívességtévők mindnyájának e. helyen fejezem ki őszinte meleg köszönetemet.

A SZERZŐ.